

Володимир КАШКА

ЧАС ПЛОДУ

Департамент інформаційної діяльності
та комунікацій з громадськістю
Чернігівської обласної державної адміністрації

Володимир КАШКА

ЧАС ПЛОДУ

Уклала Ганна Кашка
Редактор Юрій Ананко

ПАТ "ПВК "Десна"
Чернігів
2017

УДК 821.161.2'06-322.1(477.51)
К 31

Книга видана коштом обласного бюджету Чернігівської області в рамках обласної Програми підтримки розвитку інформаційної та видавничої сфер Чернігівщини на 2016–2020 роки.

Не для продажу.

К 31 **Кашка В.В.**

Час плоду / В.В. Кашка ; уклад. Г.Я. Кашка ; ред. Ю.О. Ананко. – Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2017. – 432 с.

ISBN 978-966-502-590-0

Романи В.Кашки «Картотека Пана Альфи», «Казання про ходіння в речі» та есеї глибоко-філософські й водночас прості й ліричні твори про тиху, некрикливу, тобто справжню любов до Малої Ватчини, з якої й починається любов до Батьківщини Великої – до України.

Автор передмови

Володимир Сапон

УДК 821.161.2'06-322.1(477.51)

ISBN 978-966-502-590-0

© Г.Я. Кашка,
упорядкування, 2017

Відстраждав, але не відлюбив

Володимир Васильович Кашка народився 14 липня 1954 року в селі Дубовий Гай Прилуцького району. Помер 8 жовтня 2006 року в Бахмачі...

... Заздрю дівчатам і жінкам, котрі закохувалися у Володимира Кашку. Та як не закохуватися, коли бачиш його напрочуд голубі очі, які свіяться добротою і лагідністю з-під русявого есенінського чуба.

Таким я запам'ятав його, вісімнадцятилітнього, того весняного дня, коли ми, літстудійці Ніжинського педінституту, приїхали до Прилук, де Володимир zorganizував таку ж літстудію в педучилищі. Таким же запам'ятався мені і тієї осені в Чернігові, де йому було вручено премію ім. М.Коцюбинського. Тільки тоді, незважаючи на швидкоплинну радість, його обличчя було виснажене і зболене. Ще ніхто не знав, що лишилися лічені дні до того, як зупиниться серце письменника.

Після закінчення Прилуцького педучилища хлопець із села Дубовий Гай відразу став першокурсником філологічного факультету Київського університету. Зустрів там тих, хто понад усе любить поезію, серед них і майбутнього лауреата Шевченківської премії Василя Герасим'юка (навіть жив із ним в одній кімнаті гуртожитку). Але невдовзі раптом кинув університет і був покликаний на військову службу.

Після служби – щасливе одруження і вступ на заочне відділення Московського літературного інституту. Але ось із роботою не складалося, бо був уже під «контролем» кадебістів: певний час працював у Бахмацькій та Конотопській районних газетах, у позавідомчій охороні, робітником у комунальній службі, моряком рятувальної служби на Сеймі, столярував, кочегарив...

А вечорами в оселі Кашки, на тісній кухні, збиралися його молодші друзі – Кость Москалець, Микола Туз, Андрій Деркач, Юрій Ананко... Саме Володимир заснував літературну групу ДАК, котра нині занесена до енциклопедії сучасної України – своєрідне втілення своєї мрії, яку він розпочав з організації в педучилищі наївного літоб'єднання «Проблисківичені слова». Зрештою, як пише Кость Москалець, перед нами «постає не літературна школа в традиційному значенні цього поняття, а справді-таки осередок естетів, крихітної оази світла у тодішньому тоталітарному мороці». І це у провінційному Бахмачі! Місцеві кадебісти не могли пробачити такої зухвалості.

Та чи не тоді, за чашкою міцного чаю, прозвучали Володимирові рядки:

*Ледь не щоночі крилатий Гаврило
ходить селами неперспективними,
дивується з вікон, розіп'ятих на хрестах,
торгає двері, не знати від кого зачинені –
хто ж народить нового Ісуса Христа?
В чие лоно посіється благодать?
Нема кого вибрати з-поміж запрошених,
та й запрошених, власне, ніде й не видать.
«Чуєш, Боже, земля ця безплідна!»
Бог німує. Не чути. Не видно.
Йде Гаврило в оази бетонні,
мов у пекло, муроване хворими зодчими,
сходить сонце на многотонні
резервації – з раю вигнаних вотчини.
Звідсіля, звідтіля – людотля.
Чуєш, Боже, навіщо земля,
якщо вона марна?*

За життя він друкувався мало. Лише у 1990 році видавництво «Веселка» порадувало дитячою книжечкою «Уроки сірої качки». Та справжньою сенсацією стала публікація роману «Житло», який визнано кращим романом року, у літніх номерах журналу «Сучасність» за 1995 рік. Уже у нашому тисячолітті вийшли поетичні збірки «Мала методика» та «Моделі обривів».

Після смерті талановитого письменника-філософа Володимира Кашки видано у Києві його довгоочікуваний роман-робітню «Житло» та у Чернігові поетичну книжку «Автометодика».

Зберігся і останній його вірш, датований вереснем 2006 року, в якому він, зокрема, пише:

*О чаєнько! Не плач над Сеймом:
нічого нового – все на круги свої:
і зайди нові, Іскри й Кочубеї;
один – Мазепа, і Христос – один.
І Кашка – теж. І плакати не час.*

Він назавжди пішов туди, де «дотепер білесеньке хлоп'ятко рябенке вітря пасе».

Володимир САПОН

КАРТОТЕКА ПАНА АЛЬФИ,

*упорядкована автором роману-робітні «Житло»
Володимиром Кашкою*

Від упорядника. В журналі «Сучасність» (1995, ч. 6, 7-8) було видруковано скорочений варіант першої книги роману-робітні «Житло». Вже тоді автор мав намір бодай побіжно-вибірково ознайомити читачів з Альфіним спадком. Однак через брак журнальної площі зробити йому цього не вдалося. Саме це спонукало автора ретельніше впорядкувати нотатки Майстра і спробувати видати їх окремою книгою. Чимало специфічних зауважень, що стосуються Картотеки і постаті Майстра, висловлено упорядником в інтерв'ю з дійсним членом-кореспондентом LSI паном Давидом Левсюком, що вміщене тут-таки, в кінці книги. На власний розсуд ознайомлення з Картотекою читач може розпочати саме з цієї бесіди.

437. Дід Микола чи не одразу після революції замах діло з книгами: і в бібліотеках працював, і в крамницях книжкових. Він аж ніяк не був бібліофілом вродженим – діда Миколу ним зробили обставини. Як дурна сорока блискучого дріб'язку, назносив, накрвав, назбирав до своєї хати силу-силенну книг, що мирно перестояли на полицях, перележали в скрині, в ящиках з-під мила і голодовку, і окупацію, і репресії, і Хрущова, і Брежньєва. Перша дідова дружина сприймала його дивацтва як належне. Друга – дідову пенсію привласнювала до копійки, а на його скарби ставила, в кращому разі, каструлі і сковорідки, в гіршому – розпалювала ними піч. І дід, аби мати собі на хліб, онукам – на гостинці, почав потихеньку збувати книги. Навідався до цього згорбленого чоловіка і я. Допоки він плакав та витирав засопленим рукавом коли б не парубоцького ще піджака очі, я гортав книги. Здивувало, що слова «комунізм», «соціалізм», «Ленін», «Сталін» ретельно заплямовані фіолетовим. Чиєю це рукою і нащо? – поцікавився в діда. Той перестав рюмсати, зацікавився і наче аж змалів на табуреті. Бачите, на війну мене не взяли, одна нога коротша, а тут – німці, думав, зайдуть, перевірятимуть. На фронті з ружжами добре, а я тут один, з десятків днів і ночей не спав, не їв, затушовував, а вони так і не зайшли. Зате ж і після війни страху натерпівся, а спалити не наважився, – пояснив

дід. Здається, я купив у нього якусь книжку чи дві. Через кілька місяців мені переказали, що дід помер, а баба найняла вантажівку і здала дідову бібліотеку в заготконтору.

776. Повертаюся додому стежкою вздовж залізничної колії, що перетинає Куліничеве болото. На березі ставка – двоє з вудками. Знуджено поглядають на поплавки, позіхають, помічають мене, один запитує сигарету. Але я не палю. Маю для них карбовану фразу: «Ходіть за мною – зроблю вас ловцями людей». Тільки ж вони того не потребують. Навіть золотої рибки їм не кортить спіймати, аби попрохати в неї вдосталь сигарет, горілки і карасів. Не кортить, бо ці люди дуже прості та й добре знають, що золота рибка – чистісінької води дурисвітство. Аж у болоті втопитися хочеться, такі ці люди прості. Верби по інший бік ставка саме в цю хвилину видаються мені значно хитромудрішими. Всього лише на хвилину, допоки обминаю рибалок.

777. Коли твій недруг міцно спить, він дихає рівно, ритмічно і навіть усміхається уві сні. Руки в нього розлетілися від подушки і застигли, мов крила птаха, вирізаного з дерева. Ліва нога напівзігнута в коліні, волосся розкуйовдилось, ніби твоєму супротивникові сниться квітневий вітер в обличчя. Коли твій недруг отак спить, тебе пронизує острах, чи таки й справді він ворог кому-небудь? Я прощу тобі всі кривди, чоловіче, – тільки не прокидайся. На дев'ять десятих прощу все, але живи далі отак, ніби сниться тобі весняний вітер. Сам наче засну, уві сні усміхатимусь, уві сні вітатимуся з тобою, як з гарним деревом, – з тобою, котрий мовби долає простори сну понад суєтою і зненавистю.

789. Колись була вишня. Від одного кореня – три стовбури. За півтора метри над землею штамби розтікалися гіллям. Потім вишня всохла. Хтось вигадливо її обпиляв, аби сушити на ній глечики, макітри, чавунці, скляні банки. Коли придивився пильніше, виразно побачив три руки з розчепіреними пальцями. Аби випало мені в тій господі заночувати, мультко почувався б. Усе б мені стояли перед очима оті три чорні руки з-під землі. І всі ліві.

801. Спершу – ніби на одне лице. Далекі тобі, ні близькі, ні чужі, просто ніякі люди. Далі збагнув, що вони попутники. Почав зацікавленіше приглядатися до нього, до неї, до третього, впізнавати їх у собі, себе – в них. І відкрилося, що лики людські – таємні письменна. Ключа до прочитання не знайти, текст не відкриється ніколи й нікому. Хіба вигадати? Страждання жити поряд з посланням, що невідомо звідки й куди кличе саме тебе на ім'я.

804. Чоловік у вагоні ні на кого, ні на що не зважає, лежить на лавці, не спить, дуже тихо розмовляє сам із собою. Від самісінького початку, коли він ще сидів, прихилившись лобом до вагонної шибки, не видавався мені ані п'яним, ані хворим на голову. Нині ось коротко булькає сміхом, бо ж уклався горілиць, знову щось невиразно каже. З-поміж окремих слів найчастіше вирізняю матюки. Ми, теперішні, як радіоприймачі на певну хвилю, найкраще настроєні саме на матюки.

810. Начебто у Вишеньках на Коропщині жив дід. Ще в шістдесяті на зароблені потом придбав «Ковровця». Дід беріг техніку, як ікону. Регулярно змащував усе, що належить до змащування, і вовняною натирав усе, що могло сяяти, до блиску. Мотоцикл стояв на підніжці у діда в хаті. Раз на тиждень, у неділю, дід одягав на вихлопну трубу шланг, виводив його через вікно на вулицю і запускав двигуна. Коли діда поховали, новісінького «Ковровця» продали сусідові за безцінь. І полегшено зітхнули.

811. Розповідає один з нашого «Радянського села». Випало йому робити в номер інформацію про участь обмачівських пенсіонерів у збиранні городини. З такою, каже, втіхою називав бабусь і дідусів на імена та побатькові: Параска Кузьмівна, Федора Тимофіївна, Федось Маркович, Варка Ничипорівна. Знав: редактор чи відповідальний секретар за неписаною традицією все 'дно замінять на ініціали. А почувався, ніби знайшов горщика із золотом, темної ночі рушив навмання у степ і наосліп закопав. Аби згадувати і не згадати.

902. Йдучи в чужий сад, аби з дозволу господарів зірвати трійко яблук, прибрав зі стежки суху гілку, помилювався червоною рукою біля куща жасмину, витягнув з колодязя відро води, напився і поставив на цямрині. Лиш по смерті моїй буде вгадано, чи не важили супутні діла на трудних шляхах і стежках чоловіка більше за ті, що він їх уважав чільними?

1000. Один каже іншому. Якщо ти добросовісно подолаєш у парі зі мною шлях від А до Б, будеш мені за порядного супутника, я винагороджу тебе золотою монетою. Але ж чи маєш таку монету? – вагається інший. – Бо якщо обдуриш, я скараю тебе на горло. – От і скараєш, – одказує рішуче перший. І вони рушають. Милуються дорогою хмарками в небесній блакиті, слухають жайворів, спочивають на зелених килимах польової трави. Час від часу другий цікавиться в першого, чи той не збрехав йому про золоту копійку. Хай би він її все ж таки показав тепер, допоки ще не пізно. І що настирливішими стають приставання другого, то зацькованішими робляться очі першого. Все пильніше та безнадійніше нишпорить він поглядом під ногами. Мо', тут уже хтось до них проходив і згубив? Але вимальовуються на обрії контури літери Б і не полишається нічого іншого, як відкритися. Слухай, – каже він компаньйонові, – хіба небо, сонце, трава, птахи, степове повітря, що ми їх доволі напилися на своєму шляху, не варті якоїсь мерзенної копійки? – Напевно, варті, – відповідає йому той, – але ти мусиш прийняти смерть. Наостанок тобі скажу, що сам у кишені маю золоту монету. Перш ніж засипати твоє тіло землею, покладу її тобі на груди. Не кину на шлях, не залишу собі, а поховаю разом з тобою. І в могилі ти матимеш тему для розмірковувань, чому я не залишив її, єдину в мене, собі живому, а вирішив подарувати тобі мертвому.

1002. Як їдемо на Батурин, зліва від шляху біля Бахмача Другого є гробки хрестів на двадцять. Довкіл пшениці, кукурудзи, буряки. Під високим небом гробки видаються самотнім пошарпанним вітрилом. Колись тут був хутір. Потім прийшло укрупнення, лю-

дей потягли до гурту. Хати їхні і клуні розтали, мов лід, і водою витекли в землю. Зосталися гробки з вишнями, кущами бузку і жасмину. Плуги, жатки, комбайни їх обминають. Декотрі з христів чийсь руки напередодні дарної неділі покривають фарбою, а влітку ще хтось викошує бур'яни.

1009. Літня жінка з хворими на поліартрит ногами важко копає грядку біля хати. Коло неї пораються три курки, визбирують черв'яків. Жінка копає і щось говорить до птиці. Через кілька днів перекопує ту ж таки грядку площею зо три квадратних метри. І знову біля неї три курки. Коли мені випадає стати свідком цієї картини втретє, приходжу до висновку, що таким чином літня жінка виловує із землі ласощі для курей.

1010. Наче про мене сказала якомсь бабуся в автобусі. Як мала дитина: вночі йому наснитися, а вдень воно плаче і просить. Чого шукаю? Про що ці записи і навіщо? Які питання сверблять мені і болять? Аби ж то знати, з якої ночі вони випірнають снами і човгають вередливо на світло незнане крізь душу.

1012. Навідався в справах до однієї родини. Господині не застав, лише дорослі діти: син і дочка. Син: ви посидьте, мати зараз йдуть. Нарешті й тітка, по-сільському платком пов'язана. Дочка їй сердито: і казала ж, майстра виглядаєш, а сама казна-де ходиш... Сім'я без хазяїна, де лише двоє дітей. Аби в них був ще й батько, хто з дітей на нього б «викав», а хто «тикав»?

1023. Дивак на прізвисько Капітан, що колекціонує особистих кривдників. До окремого зошита записує їхні адреси та дні народження. В його однокімнатній квартирі, захаращеній брудними ганчірками, порожніми фанфуриками, потоптаними головами копченої ставриди й цвілими сухарями, на почесному місці – товстелезна пака дешевих поштових листівок з котиками, собачками, тюльпанами, краєвидами. Пяятики п'ятиками, але Капітан регулярно ревізує зошит. І справно відправляє одну-дві листівки котримсь із зареєстрованих у зошиті типів. Місце для тексту він

залишає чистим, вказує лише адресу кривдника, а на пунктирних стрічках, де мають бути координати відправника, друкованими літерами старанно виводить КАПІТАН. В армії він справді дослужився до капітана. Через власну дружину привселюдно командира полку викликав на дуель. Його було відправлено до психлікарні і згодом комісовано. Тепер він залишився сам-однісінький. На роботу Капітана нікуди не беруть, хіба на п'ятнадцять діб підмітати подвір'я біля міліції, з чого він чомусь дуже тішиться. Затурканий, загнаний, тихий, збирає по місту «Кришталь», здає і п'є все, що горить. Час від часу листівками без текстів нагадує людям, які колись його скривдили, що він іще живий. І може, безсмертний.

1069. Слова – кров пам'яті. Говоримо – кров з наших вуст витікає. Через п'яте-десяте плутано кажемо, аж заюшуємося словами. Квапимося очиститися від почутого, побаченого, пережитого. Треба звільнити свідомість для нових наїдків, а мо', й хочемо стати чистішими напередодні смерті. Говоримо. Все назване виходить з нас і відходить. Засвідчене, засвічене висихає на очах. Чи можна бути інакше?

1082. Здається, це мало б називатися колажем. «Ходить Альфа по городу». На дерев'яній дошці, на тлі овочів і квіток, – гільзи, гільзи. Це ті, що я їх зібрав на подвір'ї і на городі за той час, відколи тут живу. Гільзи-гнізда, що з них вилетіло по пташеняті в роки війни. І де вони знайшли свій останній притулок? Одне таке пташа оселилося в серці матері Марії. Мо', хтось та десь і гільзу знайшов, потримав на долоні і в куці закинув.

1094. Мішаний ліс. Думаєш про дерево, якого мовби бракує в цьому лісі. В пам'яті-уяві длубаєшся, пальцем у повітрі малюєш контури дерева, якого вочевидь тут немає. Але з твоєї примхи воно неодмінно мусить бути. Навіщо тут іще й твоє дерево, хай навіть гарніше, міцніше і вище за всі інші? Видершись на його вершину, ти ж не настільки наблизитися до зірок, щоб з ними породичатися. І все ж тобі свербить і кортить: якщо не знайти тут, на місці, – то посадити, не посадити – тоді вигадати. Гординя.

1125. Згадування пісні. Невідомо коли, де, як пробігла повз вуха і полишила в пам'яті легкі сліди. Кілька слів, звуків, тактів ніяк поміж собою не ув'язуються і не туляться одне до одного. Ось несподівано запульсувало. Наче незримими венами гаряча кров, щось потекло в свідомості. Нарешті й мелодія – мовби до голови вмонтували радіо. Дослухаєш до кінця – і відпустиш власний голос тим-таки руслом за тою ж таки прудкою кров'ю. Після десятка невдалих спроб знічено махаєш рукою. І причепиться ж. Отаке я часто мушу зносити, беручи до рук чисту картку. З першої, з другої, а буває, вже з останньої фрази розумію, що це зовсім не та пісня. І треба або змиритися, переписувати ще і ще, або спересердя плюнути й покинути. Поміж тим, що чую, і тим, що написав – глибокий, порослий будяками і кропивою, рів. Чи в усіх воно так?

1147. У цьому доволі великому селі, що майже зливається з Бахмачем, мені випало бачити біля двох колодязів «журавлі». Біля першого – «журавель» старий, як і сама хатка, як і все на подвір'ї. До п'ятиметрової колоди-важеля двоє масивних коли б не з гусеничного трактора коліщат прикручено грубим сталевим дротом. Перехняблені цямрини поросли зеленавим мохом. Навряд чи й бере хто воду з цього колодязя. А через десяток дворів – «журавель»-парубок. За стояки – два дебели швелери, поміж ними – труба-п'ятидюймівка, ланцюжок акуратненький. Усе веселою зеленою фарбою опоряджено. Якийсь механізатор-умілець живе. Міркую: чи журитися, чи тішитися?

1183. На жовтневій демонстрації молодичка зиркнула на трибуну біля кінотеатру «Мир» і в'їдливо-весело кинула: «Пани мої дрібнесенькі, а воші – як біб...» Я спробував уявити собі отакі воші під капелюхами поважних дядьків на трибуні і раптом помітив, що капелюхи на головах районних начальників неспокійно заворушилися.

1184. Отака притичина. Уві сні хтось мені повчально сказав: аби зоощадити територію, треба груші саджати під яблунями, яблуні під грушами. І власний регіт мене розбудив. Та й прокинувшись, довго продовжував голосно сміятись.

1187. Дякувати долі за те, що вона сьогодні дає нам, і про всяк випадок брати не більше половини. Це для того, щоб не стратитися на власній гідності.

1190. Забракло повітря. Кудись бігти – якою стежкою і в який бік? Про щось казати – слів немає. Повідомити – кому і навіщо? І друге дихання ніяк не відкривається.

1191. Ми зайшли в «П'ять сірничків» з'їсти по другому та випити пива. Сьогодні воно було напрочуд гарним – як на це кафе, де його нібито розбовтували водою і в бочку сипали соду. Дядько довго порпався за пазухою і нарешті дістав звідти в кількох складену газету. Далі розгорнув і подав мені аркуш з учнівського зошита в клітинку. Це був дитячий малюнок. Посередині на кривих ногах пишався стіл. На столі стояли квіти й щось інше – може, миски і тарілки. По обидва боки від столу вздовж аркуша танцював з вихилями коричневий паркан із штахетів. А на все оце світило сонце і падав синій циганський дощ. «То намалювала моя онука, – дядько навіщось крутнув на пластиковій поверхні столу келих. – І знаєш, як вона назвала малюнок? Весілля влітку. Добре, що вона не вміє малювати людей. З людьми весілля було б зовсім інакшим».

1194. Останніми днями невідчепно без певної причини думалося-гадалося про самогубство. Не тому, що обридло жити і пити, – просто мав таку тему для розмірковувань. А вночі приверзлося. Вітрини оздоблені так розкішно, наче за день-другий буде новорічне свято. Мене зустрічає усміхнена дівчина. На полицях якісь пігулки, пляшечки – мовби в аптеці. Далі – мотузки, ножі, пістолети, навіть гранати-лимонки. Спиртне у вигадливих пляшках, а в заскленій шафі якісь книги. На програвачі платівка обертається, і чийсь, коли б не Миколи Гнатюка, голос надривно прохає: «Вибери мене, вибери мене, птица счастья завтрашнего дня». Дівчина каже, що ця крамниця поки що єдина в світі і обслуговує вона людей, які хочуть піти з життя. Чи не хотів би я щось придбати, а за одне зробити запис до книги відгуків та пропозицій? – питає дівчи-

на і позіхає в долоню. Я подумав, чи не перехрестить вона тепер собі рота, але не дочекався і прокинувся.

1204. Каже: ну, заходжу я, приємерно, до лягавого на опорний, по визову, ясне діло, а він мені, чого не робиш та за що живеш і п'єш. А я йому: б'юся з дурнями об заклад і виграю грубі гроші. Сміється лягавий: як це та де ти таких дурнів знаходиш? Простіше простого, кажу, айн момент – на сто карбованців, що я пісяю вам на голову, а пахнути буде шанеллю номер п'ять. Ну, лягавий ще дужче регоче, не вірить, канєшно, а я стою на своєму. Тоді погоджується – все-таки сотня під ногами не валяється. Ну, пісяю йому на голову, він протирає її носовою хустиною і гидливо нюхає. Яка ж це в біса шанель? Ну, що ж, – кажу йому, – не получилось, програв, – і викладаю на стіл десять червінців. А тоді відчиняю двері з кабінету і гукаю в коридор: Петро, заходь – з тебе півштуки: все, як і було домовлено, нашому участковому на голову я попівсяв... Розповідає так, ніби з ним трапилось.

1207. Сусід Микола скаржиться. Лець не щоночі близько другої встає, мочиться в сінєшне відро і далі зачинає нищпорити по всіх шафах, зазирає в слоїки, перетрушує торбинки – шукає чогось солодкого. Без того, запитого склянкою холодної води, дуже часто не може заснути до ранку. Це триває вже бозна-скільки років. Розповідає знайомим лікарям – знизують плечима. Інтересно, що за дня його до солодкого не навернеш, навіть міцний чай п'є без дрібки цукру. Жінка ховає від нього ласощі ретельніше, аніж від своїх двох малих дівчаток, але на солодке у Миколи нюх, як у доброго собаки на м'ясо. Кілька разів уночі я справді бачив у сусідньому будинку світло і намагався уявити собі страждання цього дебелого, не вельми беручкого до роботи дядька. Відлвити у відро в холодних сінях і починати пошуки.

1259. Розумію це так, що ми перекриваємо землі дихання, обмотуєм її асфальтом і бетоном, але земля дуже тим не переймається. Наші пута їй за павутину. Куди не мандрую – тріщини на трасах. Люди собі це пояснюють перепадами температури, спекою і мо-

розом, час від часу закотковуюють тріщини асфальтом, а земля під нашими ногами, під гумовими колесами продовжує дихати. Не застерігає нас, не погрожує, не сміється з наших мурашиних потуг, не журиться з наших спроб зробити її невідьницею. Просто ще дихає.

1272. Велика вода болю і сміху, відчаю і радості має увійти в старі береги й виразно означити древнє русло. Тоді можна плити далі, вгору чи вниз по течії. Або поставити на березі курінь і до кінця днів своїх лишатися свідком витікання-втїкання води чужих суєтних почуттів.

1294. Непримітна, як суха стеблина осіннього деревію, бабуся в Часниківці. Звертається: «Людинко дорогенька...» Про одного – хороша людинка, про іншого – людинка погана. Чи це слово від когось вона перейняла-успадкувала, чи дійшла до нього власним серцем? Трапляється, я провідую бабу Катерину. Мо', двері просіли чи ворота падають? Да ні, людинко хороша. Хіба он гілочку на вишні одріж, бо в шибку шкребеться, лякає вночі, да заходь чарочку вип'єш, пісенького борщику з грушками насиплю, посидимо, погомонимо. Сумно одній. Аби й нехороша людинка зайшла, а мені веселіше.

1305. Пішки з Миколаївки – через Стрільники – додому. Спека, що й стрільницькі собаки лише втомлено проводжають мене посоловліми очима, але гавкати лінуються. На одному подвір'ї – стара і на когось дуже сердита баба, а біля колодязя покручена слива обважнілим від плодів гіллям перехилилася на стежку через зотрухлу лісу. П'ю воду і показую бабі на сливу: смачні? Набирайте в торбу, – одказує сердита баба: – І просюшому, і крадющому, і собі вистачить. На те вона й посаджена до вулиці, а не за хатою. Гарні сливи. Баба, мабуть, на сонце немилосердне сердита. Спідниця в неї, наче свині подолом писок витирала. І мені витре. І просющому, і крадющому.

1347. В Бахмачі в нього авторитет незаперечний. В минулому самбіст і навіть займав якісь там місця на якихось змаганнях. Двічі

зону «хавав», але не озвірів. Жінку має на тридцять років молодшу за себе. Коли про неї говорить, наче от-от заплаче. Тому гріх з того сміятися і дивуватися. Ми з ним не приятелі, але маємо спільних знайомих. Зайшли в кабак випити пива і покалякати. Більше говорить він. Аби не зони, не хімії, не поселення, і світу білого не побачив би. Доки я там, додому хочеться, а тут – заздрю корешкам, які там лишилися. Отака вона – воля. Ніхто й ніде їй ціни не знає, не складе. Я слухаю і чомусь вірю йому, як собі. Та чи завжди можна й собі вірити?

1358. Після того, як відлюбиш та перелюбиш і добрих і злих, розумних і дурних, власних синів і дочок, а ще собак, яких прибиватиме до твоєї хати, а ще, може, сяку-таку худібку, козу чи курицю, а ще наймізернішу бадилину на городі, – аж тоді матимеш право любити все людство гамузом, як, скажімо, син Людський. Аби з тим правом не зголоситися, бо вже не матимеш на те ні сили, ні часу, ні бажання. Щиро ніхто і ніколи всього людства не любив, хоча про право і обов'язок любити базікали чимало.

1401. Працювала дівчина при сільському медпункті прибиральницею і так насобачилася в медицині, що не гірше за фельдшера діагнози ставить. Нараяли їй люди в медучилище поступати. Не склала іспити. Поїхала наступного року, але й цього разу показала слабенькі знання. Голова екзаменаційної комісії не витримав. Що ж вас, дівчино, жене в отаку далечінь з такою підготовкою? Так і так, працюю прибиральницею, а в медицині ліпше за фельдшера знаюся. – То поставте мені діагноз. – У вас, дядьку, аж дві хвороби: склероз і діабет. – Бачить бог, правда. Але як ви дізналися? – Минулого разу у вас ширінька була розстебнута і цього разу теж – склероз. А що мухи та оси метушаться біля ширіньки – сеча солодка...

1444. До сексопатолога звернулася жінка зі скаргою, що їй бракує власного чоловіка. «Заведіть коханця», – радить лікар. Жінка одказує, що коханця вона вже має, але все одно їй мало. Ну, то заведіть іще одного! Жінка на ту пораду сором'язливо відповідає, що є в неї і другий, і третій, але не вистачає. То ви, виявляється,

темпераментна жінка! – здивовано вигукує лікар. – От-от! Ви мені й довідку таку дайте, що я темпераментна, а то сусіди інакше як бляддю й не називають.

1587. Іван З. родом із Семенівського району. До ЛТП його доправили чотири місяці тому – вже втретє. Середнього зросту, міцний статурою – кістки і м’язи. Голос із легким ганджем-хрипцем, що пасує саме таким чоловікам, та й жінки чомусь кліюють саме на такий голос. Коли в нього на голові почало відростати волосся, ми зауважили, що Йван сивий. На роботу за зону його з якоїсь причини, відомої, певно, лише режимнику та куму, довго не випускали. А тиждень тому нарешті дозволили піти в міськторг – перевозити зі складів товари. Сьогодні ж уранці ми всі отетеріли. Ще звечора сивий п’ятдесятилітній Іван став чорнявим – чисто тобі циган-парубчак. Реготу було на всю зону. Де і за що він дістав барвник, мало кого й цікавило. Швидше всього, там-таки, у міськторгівських дівок, але навіщо і для кого фарбуватися тут? На ранковій повірці навіть режимник був шокований. Він довго дивився на Івана, дурнувато усміхався, нарешті вичавив із себе «чи ти вже поїхав...» – і пішов далі.

1620. Хто знає, чи від одного яблука до іншого на гілці не далі, ніж від яблука до заморського апельсина? Таке мені прийшло, коли впродовж тижня порався біля літньої кухні в одній родині в селі Митченках. Господар має пса якоїсь рідкісної породи і шанує його, як мені здалося, більше за власну жінку. Пес платить йому зворушливою відданістю. По сусідству – сарай до сараю – живе рідний брат цього чоловіка, на два роки молодший. Колись вони орали городи разом, щоб не крутити даремно трактора на кожному кусні окремо. Років з десять тому одному з братів чи жінкам їхнім видалося, що межа після оранки поновлена неправильно. Хоч суперечка спалахнула через якихось п’ятнадцять сантиметрів, але брати й досі словом не озиваються одне до одного.

1701. Цей чоловік П-ко виступає так поважно, що куди тому папі римському, хоч він усього-на-всього якийсь там задрипаний

інструктор у райкомі. Довго добирав подумки способу, яким би чинном зробити його таким, як усі. Одного разу я здер з нього штани, штовхнув у ліжко до розкішної жінки і став свідком незабутнього видовища. Як він пітнів, як старався, як хапливо белькотів щось нерозбірливе – як усі. Кожен мав би пам'ятати, що на дев'яносто дев'ять відсотків він, як і всі, а на останній, сотий, нікому не належить, навіть собі.

1702. Чотириметрові соснові бруси, як іграшки. Денис Трохимович хвалиться, що лише позавчора доправив їх з пилами. Знав, що одразу ж і в діло підуть – на віконні та дверні коробки, а все 'дно заштабелював любовно і грамотно. Які ж то сосни були? Гарні, – погоджується дядько, – аби не спиляли, наче й за хмари росли б. Я за них тиждень у лісництві дрова заготовляв – «Дружба» моя, бензин їхній... Дістаю рулетку, відкладаю двічі по сто дев'яносто, ще двічі – по сто п'ятнадцять. І ріжемо дворучкою. Чоловікові не потрібна дуже довга пряма лінія бозна-звідки і бозна-куди – лише жартома припускає, що сосни росли б за хмари. Нам, смертним, потрібні кусні неоглядної прямої: тепер – на одвірки, на крокви, згодом – на домовину. За якусь часину ми виставляємо і розкріплюємо коробку. Денис Трохимович вдоволено стукає по ній щиколотками. Не здогадується, що торкає безкінечну соснову струну.

1789. Випав уночі перший сніг – як на перший, аж надто щедрий. Сусідчині кури метнулися було за звичкою з дверей хлівця, зав'язли, залопотіли крильми і знову збилися в гурт біля курника. Це ж бо птиця з весняних курчат, снігу не знає, а якщо там і є дві старі курки, то й пам'ять у них про тогорічний сніг куряча. Мені хочеться згадати себе малим хлопцем, для якого це диво – вперше. Це ж подумати, зникла земля, провалилася, запалася невідь-куди, у молоці розварилася. Біло там і тут, внизу і вгорі. А від зелених сосон тебе на ганку вже загляділа вівчарка і з усіх чотирьох мчить, аж кипить довкола сніг. Зараз вона зіб'є тебе з ніг і ви зачнете борюватися. І забудеш, що лише хвилю тому дивувався, куди поділася чорна земля, – просто відчуватимеш її присутність малим тілом,

саме на неї спиратимешся гострими ліктиками, намагаючись повалити на ту ж таки землю дужу собаку, – і надовго забудеш про своє здивування з першого снігу. Аж до цього дня.

1790. Наснився дощ. Стояв серед випаленого сонцем степу, дуже хотів пити. І тоді пішов рясний теплий дощ. Я широко відкрив рота і підставив його живлющому небесному насланню. Разом зі мною пили потріскана земля, виснажені спекою трави, якісь жовті, схожі на канарок пташки. Навіть ховрахи, наче мене передражнювали, стояли на задніх лапках з піднятими догори кумедними писками. Уві сні зрозумів, що це мені сниться, що значення сну все ‘дно не витлумачити, що тепер зима. Я вирішив не прокидатися, аби на власні очі побачити, що буде після дощу. Адже коли нема змоги вгадати наперед, необхідно набратися терпіння і дочекатися. Спробував було повернутися на своє місце в сон, але не знайшов ні місця, ні дощу. Ніби він помітив, що я на якусь хвилину зник зі сну, і побіг за мною, але ми розминулися. І стало дуже сумно.

1813. За мостом-колієпроводом з боку Бахмача-Київського – трохи болота, трохи городів, дерев і кущів. Міліція сюди не рипається. Троє моїх знайомих, затарившись у магазині по Батуринській, обрали собі для банкету зелений сухий моріжок біля чийогось городу. Розіклалися, хліб і ковбасу порізали, першу пляшку відкрили – дід з городу дибас. А чого це ви тут?.. Та чи вам, діду, місця жалько?.. Ходять різні, п’ють, а тоді хуліганять, город толочать, гарбузи б’ють... Та нащо, діду, нам ваші гарбузи?.. Коротше, дістав дід хлопців. Може, налили б йому з доброго серця чарку, а то затялися. П’ють, про своє балакають, на діда нуль уваги, а той ще довго бурчав і руками розмахував. Нарешті пішов. Коли допили горілку, один піднявся і рушив у город. А ти куди? Гарбузи бити. За що він нас отак, наче помиями?

1956. Часом душа зі мною, часом вештається десь-інде. Я тут роблю своє діло, вона ж ген там – своє. Хоч трапляється нам бувати разом. Тоді я міркую, що так і Богом було замислено, щоб ми з нею завжди робили одне й те ж. Днями проходив повз дерев’яну

четверту школу. Саме був урок і вчителька щось писала на дошці. Кілька пар дитячих оченят стежило за дядьком, що бредє ось шкільним подвір'ям, цебто за мною. Я відчув, як маленькі душі злетілися до моєї душі і зграйкою барвистих метеликів затанцювали довкола. Посміхнувся і запитав у власної душі, де тепер душа вчительки, яка пише на дошці крейдою? Вона лукаво відповіла, що цього знати не варто, але Богом від початку початків задумано, щоб душі співпрацювали з тілами. А чого ж ти, буває, втікаєш від мене? – А хіба ти завжди робиш те, чого хочу я? – відпарувала каверзна душа. – Ет, знайдімо краще до ресторації та вип'ємо по чарці. – Ну, якщо в тебе є гроші... – Є, – заспокоїв я власну душу.

2034. Впродовж дощового тижня містечко наше геть змізерніло, споганіло ні на що під свинцевим хмаровинням. Люди знуджені, якось так очманіло заклопотані, в брудних черевиках і чоботях, з парасольками мокрими, на десяток темних – дві-три неадекватно барвистих, літніх. До чого б його докласти рук? І несподівано – сонце. На якихось там п'ять хвилин. І все одразу стало рідним: он той дядько в зеленому дощовику до п'ят ніби тобі родич, а молодиця з поліетиленовим пакетом чимось Катрю нагадала. І пройтися б назирці за дітлахами, що квапляться до школи... Тоді випити доброго вина, поснідати і читати. Отаке диво може втнути сонце, яке за мільйони кілометрів від нашої дрібної поміж зірками Землі. І хто для Сонця ми – заклопотані мурахи, які, трапляється, бозна й що самі про себе думають. Легко мені стало, як отому он жовтому листковій на гілці берези, що за день-два упаде на землю. А мо', й наступної хвилини.

2042. Йому смолою руки вимазати, то він ще й чортові хвоста одірве. Якби літа вернулися, всі дівчата б горнулися. Ще сонця не бачив, про холодок дума. Було б чуть, як мак товчуть; а як мажуть, тоді вже не кажуть. Живіт через спину чуває. Коли б мені таку жінку, ноги б мив і воду пив. І Сидір бабі рідний Федір... Беру йому два пива, аби за одним столом посидіти і бодай щось виловити-запам'ятати з його балачок. Був одного разу свідком, як він на спір

з усім генделиком три години поспіль анекдоти травив. Уже й ви-граш принесли – десять «фаустпатронів», а він показує пальцем: відкривайте самі, бо забуду далі... І не посміхнеться. Наче город копає, рубає дрова чи сітку на рибу в'яже. Була думка для його балачок поставити ящик окремий. Та ось намагався переповідати його анекдоти іншим – найчастіше кучугура лушпиння і наче жодної тобі повної соняшникової насінини. Отож до ладу й не запишу. Нащо дар такий і саме йому?

2087. Ще подекуди у вікнах миготіло блакитне телесяйво, ще не всі відійшли до сну, коли це раптом завив пес. Голосіння його було нестерпно тужливим і будило в душі щось холодне, слизьке, огидне. Довго терпів, може, з годину, а тоді абияк одягнувся і вийшов під відсторонене, ніби в перший раз побачене небо. Треба було неодмінно знайти пса і погасити тривогу. Окриком, дрючком, мерзлою грудкою – чим завгодно, що трапиться під руку. Однак скільки не дослухався, вгадати напрям, куди мав рушати на пошуки, не міг. Завивання долинало ніби звідусіль одночасно, хоч це був один пес, що мав лише одну горлянку і один страхітливо самотинний голос, котрий обривався тільки тоді, коли в собачих легенях вичерпувалося повітря і він мусив передихнути. Дивно, що й собачий нарід з довколишніх дворів не озивався на пронизливе соло. В тому було щось загадкове. Про що плакалося псові? Хто про те скаже, коли ми навіть не певні, було те виття плачем, кличем чи піснею? Відколи помітив, що на вулицю виходять люди – з тої ж таки причини, що і я, жаж начебто почав розсмоктуватися поміж нами багатьма. Полегшало. Без будь-чиїх цінних вказівок розділилися по двоє-троє, обнишпорили задвірки, ями, перевислухали погребі і горища, зійшлися знову. Якийсь розумник висловив припущення, що собаку вкинули до каналізаційного колодязя, але ж там, у зловонному лайні, собака мав би робити все, аби втриматися на поверхні і не задихнутися. Було б йому не до голосіння. І коли всі наші пошуки виявилися безплідними, я збагнув, що по-справжньому пса ми й не шукали. Боялися його знайти. Вдаваними пошуками лише гасили, тамували тривогу,

як ото, приміром, розсосереджують зубний біль, защемивши мочку вуха тугою прищіпкою для білизни. Заклопотаність пошуками осілася, мов пил, збитий колесами авто. І знову нас роз'єднав жах.

2123. Неспокійно спалося. Одного разу збудився – хтось делікатно постукав у віконну раму. Наче й не пальцями – одною лиш думкою-наміром постукати. Чекав, що повториться. Але тиші вже ніщо не порушило. Чиясь душа проходила подвір'ям і нагадала мені, що вона просто душа і мандрувати їй ще дуже довго і далеко... Мені навіть нагадала, щоб і я про те знав.

2142. Оцей грамотій з двома дипломами судить про все на світі, ніби історія почалася з моменту його народження або ж він був особисто присутнім при всіх її незліченних пологах. І бігав за історією вірним собачкою всіма прямими і кривими дорогами, обгавкуючи тих, до кого вона була немилостивою, та облизуючи руки її обранцям. Чи співчувати йому, чи заздрити?

2217. У нижньому залі для пасажирів центрального київського вокзалу високий, худий, кістлявий чоловік років п'ятдесяти переходив між лавками від одного буфета до іншого і на губній гармошці витинав коломийки. Він схилився грудьми на стійку, по-змовницьки пильно дивився на буфетницю і грав, похитуючи в такт мелодії головою, ніби заохочував молодицю до танцю. Як на мене, це був нормальний чоловік, хіба, може, трохи п'яний і дуже голодний.

2233. Кілька років тому за дещо химерних обставин випало мені тримати під хрестом хлопчика Юру. Тоді я ще мав гроші частіше і спромігся на костюмчик для хрещеника. Через кілька місяців батьки з дитиною виїхали в Росію і відтоді навідуються до Бахмача дуже рідко, їхні гостини – згідно з неписаними свинськими законами – співпадають з періодами, коли в моїх кишнях ані шелесне, ані дзенькне. Та й давати в борг, як правило, охочих немає. Тоді почуваюся мультко, бо ж таки свідомий обов'язку щось подарувати хлопцеві. Хотіти дати – але не могли. Чи варто перейматися цим клопотом?

2281. Малий, верткий, хитрий, токар Василь із Жовтневого відділку бурякорадгоспу. З деяким острахом пильнуєш, що наступної миті залишить по собі ногу чи руку, а сам кудись зникне і за мить повернеться п'яний, як чіп. Кажуть, колись міг руки вузлом зав'язати. В радгоспі називають його «Вася резіновий». Молодим рипався до театального. Нібито хотів клоуном стати. Дотепер незрозуміло, хто він насправді – токар чи клоун?

2301. У Білих Вежах показали мені поле, де був шведський цвинтар часів Карла, Мазепи і Петра. Літні селяни ще пам'ятають могили, що були розорані в найновіші часи. Що вже чужинське кладовище? – гірко сміються. – Луки осушують, польові дороги переорюють – чого, кажуть, земля байдикуватиме? А ми ж біля неї вже й ходити розучилися, не хочемо, не вміємо – її ж он хоч на хліб намазуй і так і їж, нашу землю. Правда, з прахом людським перемішану. Невесело жартують. Бо в багатьох як не батьки, то діди чи прадіди теж по чужих землях спочивають.

2304. Хроніка останнього яблука. Молодший брат, скажімо, – міліціонер, старший – фотожурналіст. Восени менший дізнається, що в старшого невтішний діагноз і довше року не протягне. Бере відпустку і їде до міста, де в батьковій хаті мешкає з дружиною і донькою брат, де на подвір'ї – родинний давній стіл під старою яблунею пізніх сортів, а високо на яблуні – останнє єдине яблуко, що його ніхто не зважується збити. Всі гадають, що старший нічого не знає, та оточують його турботами й ілюзіями. Випадково менший знаходить у фотолaboratorії щоденник старшого, вражено перечитує його – брат мужньо готується до смерті! – і робить туди свій запис. Про те він нічого не каже старшому, але наступного дня знаходить у зошиті відповідь. Цей дивний письмовий діалог братів триває два тижні. Хроніка останнього яблука, яке так і не набралось сили, аби впасти, або ж було настільки здоровим, що не могло відірватися від гілки. Такі яблука взимку чорніють на деревах і висихають, а навесні садівники збивають їх і палять разом з листом.

2348. Це з ряду дивних снів, де мене ще раз було вбито. Але з жодного такого сну я не виніс бодай мізерної згадки про момент переходу звідси – туди. Ніби сиділо нас четверо чи п'ятеро, а мо', й дванадцятьоро в моїй хаті, пили горілку і вели нічну розмову. Далі до нас почали добиватися чоловіки в мундирах, начебто міліцейських, наказували негайно відчинити. Я сказав приятелям, що необхідно якось боронитися. І виніс із майстерні оберемок інструментів, які могли б стати зброєю. Сам узяв до рук долото, але компанія збилася в куток і нажахано дивилася на двері. Здається, я навіть сморід сечі виразно почув. Двері впали, і я вдарив руків'ям долота в обличчя першого, але ж це не зупинило нападників. Тоді опустив руки. Пам'ятаю, один з тих, що вдерлися, лиховісно просичав мені в обличчя: «а-а-а, це ти...», зручніше взяв ножа, навіщось перегнувся мені через плече, мабуть, аби вдарити під лопатку, – і, здається, таки вдарив. Але я встиг прокинутися саме тої миті, коли мав би померти.

2507. Максим – кіномеханік. Гроші мізерні, та й жінка прибиральницею в цьому ж таки клубі, а дітей – семеро. Сільські хлопці частенько піднімаються до Максимової затишної будки роздавити пляшку. Закуска для нього – діло святе, підбере до крихти. Хоч завжди голодний, але навдивовижу веселий. Ховає порожню пляшку до ящика і сміється: вдома за дітьми, а на базарі за старцями не поїсти, хіба в кінобудці... Аж задрісно.

2508. Анатолій мав у Києві справи. Запропонував і мені провітритися за компанію. З собою ми взяли ще й семирічного його сина Вову. Проїжджали електричкою над Дніпром. Бані Печерської лаври та тітка з мечем виглядали на ранковому сонці вражаюче. Велична картина, на нашу думку, мала виразно закарбуватися в свідомості малого хлопчика. Коли вже на вокзалі ми запитали, що йому найбільше запам'яталося з дороги, він одказав: там собака плавав біля берега... Чи з усього поїзда бодай один дорослий хоча б одним оком бачив того пса?

2721. Як пояснити походження сновидіння, що не закорінене в реальному досвіді? Буцім я робітник геологорозвідувальної партії

і ми знайшли нафту. Вона текла з якоїсь труби, чорна, густа, масляниста, наче із згустками закипїлої крові. Пригадую навіть її запах і смак уві сні – брав на язика задля інтересу. Хтось із присутніх запропонував скупатися в нафті, бо, мовляв, є така традиція. А ще інший почав розповідати, що його сусід викопав на городі колодязь і часом у відрі трапляється нафта. Він лише розказував, але в сні з якоїсь причини я вочевидь бачив перед собою оцинковане відро з водою і в ньому плавало щось неабияк схоже на чорних жучків. Але цікаво, що в житті справжня нафта не траплялася мені навіть у пробірці.

2743. При трасі з Києва на Москву з обох боків старі тополі. Чомусь ростуть вони не строго перпендикулярно до землі, а ніби з нехїттю-огидою всі до одної відхилилися в бік поля. Треба побачити, аби довго не забути і вряди-годи подумки повертатися до цікавої дивовижі, яка, певно, має цілком природне пояснення.

2746. Ще й таке на білому світі буває. Фуражир Митро – чоловік вдатний, статечний, як дуб, міцний. Дарма, що робота з вилами, силосом і гноєм, а все на ньому, від гумових чобіт до картуза на сивій шевелюрі, акуратне й чисте. І малопитущий, а може, ніяка горілка такого козарлюгу не бере, бо завжди однаковий, роботящий, мовчкуватий, великими сірими очима лагідно світиться. Доярки кажуть, що дуже б йому генеральський мундир пасував, і горнуть до нього, заграють. А Митро на них і оком не веде. Жінка в нього маленька, сухенька, ще й косує трохи, а до всього, Бог їй дітей не дав. Одного разу якісь там збори були на фермі, начальство колгоспне поприсутствовало і далі поїхало, а люди в теплій кімнаті тваринника засиділися, забалакались. Язиката Дашка, котра чи не найбільше до Митра липла, з доброго дива на глум його взяла – як завжди, через жінку-ялівку. А Митрові, як з гусака вода, – курить, усміхається. Та, видно, таки дістала його Дашка. Встав, об свіжопофарбоване підвіконня сигарету затовк, а потім так виважено сказав, наче на хвилину підняв над головами стелю, щоб усі

небо побачили: «Комусь – як повітка, а мені – як квітка». І вийшов. Років з десять тому це сталося, а в селі й досі згадують, наче бозна й що тоді в небі побачили.

2751. Їде Ілля Муромець на коні степом, назустріч йому жид. Здоров Іллюшо! Здоров, жиде! Звідки це, Іллюшо, та куди? А білим світом мандрую, правди шукаю, голови зміям стинаю... Як же воно там, Іллюшо, на півночі-півдні люди живуть? Та живуть, хліб жують... А на сході-заході? А що б їм сталося – не вимерли... Всюди добре, Іллюшо, де нас немає... Отож-бо, жиде, я собі й думаю: де вас нема?..

2764. Кохаються, будуються, п'ють, їдять, гуляють. Їхній час для них – що повітря. Ним дихасш, але його не можна ні побачити, ні помацати. Не варто й задумуватись, яке воно, скільки його, чи вистачить на всіх? Беруть участь у похоронах рідних, плачуть і вдають, що плачуть, але власна смерть для них, як зоряне нічне небо. Дивися чи не дивися, журися чи тішся – не долетиш, не дістанеш. Може, смерть – це справді далека зірка, дійсна для зору, для тіла марна? Може, ми всі безсмертні і кінцем не варто перейматися? Звідки мені про те знати. А може бути й так, що саме ті, хто найдужче боїться смерті, виразно передчувають своє дійсне зникнення на віки вічні – одні лиш вони і помруть насправді, а всі інші в якийсь незбагнений спосіб продовжуватимуть жити. Коли й дізнаюся, все одно не скажу нікому. Бо хто мені повірить?

2785. При ґрунтовому шляху між Батурином і хутором Веселим в око мені впала стара розлога груша-дичка. Коли в заплічну торбу для інструментів набрав гниличок, зазвичай подякував подумки груші і перехрестився. Аж раптом почув за спиною кроки. Оглянувся і побачив молодого чоловіка з мисливською рушницею через ліву руку. Він запитав, чи смачні груші. А спробуйте самі. Мисливець присів, гарними зубами надкусив плід, згадав щось, усміхнувся. А тоді вибрав десятків зо два гниличок і поклав до величезної накладної кишени, підвівся і нерішуче проказав: ну... спасибі груші... Якийсь час іще дивився на постать, що віддаляла-

ся клеверищем у напрямку озерця при старій батуринській дорозі, якою колись везли до Києва домовину з Шевченком. І розмірковував, чи він помітив, як я перехрестився?

2989. Спекотного паркого дня йду лукою навпростець, аби швидше дістатися до найближчої хати і напитися. Діти пасуть худобу і смажать на сухих коров'ячих кіз'яках сало. Запитую, чи є в них вода. Немає, забули. А як же ви без води в таку спеку? Дівчинка років десяти мовчки знімає в хлопця-однолітка з голови за-смальцьованого картуза, підходить до калюжі з трав'янистим дном і обережно кладе його на воду. В калюжі метушиться якась дрібна безіменна живність, але через тканину в картуз проступає чиста вода. Мабуть, аби заохотити мене, дівчинка стає на коліна і отак прямисінько з картуза по-собачому чи по якомусь іншому хлебче. Дуже хочеться пити, і я довго не розмірковую. Вода як вода, з поза-вчорашнього дощу, тепла, не з криниці ж. Власник картуза припалює від кіз'яка сигарету і пропонує закурити й мені. В душі я навіть трохи жалкую, що отак і не зборов огиди до тютюну.

2998. На моїй совісті одне людське життя, – сказав мені якось С. П-к. – У вісім років я залишився круглим сиротою. Жив у тітки і пас дядьківських корів з глухим дідом Степаном, добрим чоловіком. Несподівано дід важко занедужав. Кілька днів не брав нічого до рота, блював зеленню і помер. У селі заговорили, що діда отруїла чемерицею його баба Пріська. Може, підозра на неї впала тому, що її ніхто, жодна людина в світі не любила, та й вона нікого також – навіть себе. Нащо Господь таких поміж людей посилає? В ярку за селом у мене було приховано кілька німецьких гранат – добра цього в ті часи не бракувало. Одного пізнього осіннього вечора баба Пріська поралася біля хліва. Я нишком зайшов з боку поля, кинув з кукурудзи на подвір'я гранату і втік. Чув, що шарахнуло добре, але вранці довідався: кляту бабу жодним осколком не зачепило. Та вона почала заїкатися, злягла і вже не підвелася. А вам я коли б не третьому за життя про це розповідаю, несила забути, а тепер почало згадуватися все частіше. У вашому житті такого страшного не

траплялося? Я відповів, що ні, але про себе подумав, що віднині носитиму сповідь С. П-ка в пам'яті, ніби це й зі мною було також.

3001. Майструємо. Дід Павло вже не годен цвяха забити, але язик у нього – куди тому молоткові. В поганого теслі сокира од вітру хитається. Силою колодязь копати – води не нап'єшся. Поки хвалько нахвалиться, будько набудеться. Доки в пана біля рта – у кухаря в сраці... Всього, що за три дні почув, і не згадати. А це сусід заглянув: «Добрий день!» Дід Павло на те: «Ет, Іване, то не день добрий, а добрі очі, що втрапили, та й ніс гарний, бо зараз обідати будем». Одразу ж Іван згадав, що йому свиням давати треба. А це вже на зятя дід за віщось розгнівався: такий ти, Василю, грамотний у приймах – у ступі не вцілиш.

3002. По роботі господиня накрила стіл у садку за старою хатою, щоб з вулиці менше зазирали. Дід Павло, батько господині і коли б не найстаріший в Городищі чоловік, дарма що жодної чарки не пропускає, примудряється закусувати і повчати молодих. Мав, значить, батько сина, що в корчмі і днював, і ночував. Довго терпів, а далі надумав його женити. Одділив землі, грошей дав: оце тепер, сину, своє і пропивай. Обсіли сина клопоти: жінка ласє, діти плачуть, то орати, то сіяти, то косити треба. Не до горілки стало, нема коли вгору глянути. Присів якомсь молодий хазяїн люлечку викурити та й дивиться на бичка прип'ятого, як він задніми ногами хвицяє посеред двору. Глядів-глядів, а тоді й мовить: «Ех, женить би тебе та одділить...» Сміється дід Павло, на кожного за столом по черзі дивиться і каже зятеві: ну, це не про тебе – ти наливай людям, бо як не в себе їдять, а я вже погано бачу, ще себе промину.

3019. Ворота на подвір'я місцевої друкарні за дня завжди розчинені – з вулиці Луначарського видно дерев'яну вбиральню в глибині двору. Кому з перехожих надто вже припече, завертають сюди, бо зримою альтернативою більше ніде не пахне і не тхне. Нещодавно стару будку замінили новою з нефарбованих, але акуратно обрізаних і відфугованих шалівок. Двері ж, як і раніше, навісили з тильного боку. Ніхто з персоналу редакції та друкарні навіть не

зауважив, що якомусь дотепникові спаде на думку набити на глуху стінку з боку вулиці дві нікельовані дверні ручки. Чоловік з вулиці смикає ручку, відступається вбік і чекає. Оце вичікування-тупцювання для нього чи для неї не вельми приємне, але споглядання картини з вікон першого й другого поверхів комусь іншому дає неабияку насолоду. Припускаю, що спершу це був один інший, але невдовзі інформація про брехливі ручки стала набутком усіх друкарів та газетярів «Радянського села». Віднині добра третина робочого часу, як мені розповіли, витрачається на виглядання чергової жертви з вулиці.

3022. Тисячоліттями чоловік долав страшну неозорість Всесвіту і впорядковував його космічним ладом власної оселі – на тверді земній і надійній: зі стінами, стелею, дверима, вікнами, піччю, столом, стільцями, вішалкою, лавами, рушниками, іконами. Малий зліпок великого Космосу. З чого б то чоловікові у новітні часи множити хаос і стояти до смерти в чергах на персональні клітки? З лінощів і гордині сплнемо. Сліпі, сліпих жінок і ще трохи зрячих дітей ведемо. З осель – у клітки.

3023. Збирав у Лозках біля Городища гриби. Нахилився за бабкою біля купи соснових гілок – хтось на мене пильно дивиться. Підняв очі й сахнувся з несподіванки: на відстані руки – вуж. Одразу ж пірнув під хвою. Чому так близько підпустив? Закуняв на серпневому сонечку? Чи перекинути гілля, ще раз побачити? А мо', він і не втік завчасно, бо впізнав у мені свого? Навіщо його розчаровувати. І пішов лісом далі. До Воздвиження не так вже й далеко – хай вигрівасться. Багато б дав зі своїх злиднів, аби дізнатися, чи він подумав щось про мене, чи окрім страху відчув бодай щось? А чому – страху? Тому, що першим злякався таки я. Тепер власний страх вужаці приписую. Хоч йому воно, схоже, до одного місяця. Мусить же в нього бути принаймні оте одне місце, коли ми вже й права думати його позбавили.

3024. У кімнаті було нас четверо чоловіків. Жінка вибігла зі спальні з немовлям на руках, запитально зиркнула на чавун з бор-

щем біля печі, на дитину, на нас і несподівано подала мені мале. Потримайте, доки насиплю, ніяк не хоче саме гуляти... Розгубився. Воно спершу скривилося і наче збиралося заплакати. Щось треба було вигадати, аби зацікавити дівчинку. І погляди підсобників на-смішкувато звернулися на мене. В них усіх є діти – поміж ними я біла ворона. Звівся зі стільця і чомусь пішов до дзеркала. Двоє безпорадних тут і двоє там – все ж веселіше. Бачиш, це ти, а це ось я... Але ось яка, дівко, дивовижа: чому це мені затишніше дивитися в твої сірі оченята в дзеркалі? Чи не боюся, що ти мене каменем зробиш?

3025. Є такі хатки в Бахмачі. Ніби з повоєнних сіл перебралися на містечкову околицю, а призвичаїлися, як їх не омолоджували краденою з вагонного депо фарбою, так і не змогли. Господиня літня і дуже давнє, мо', ще від прабаби успадковане, дзеркало у вигадливій дерев'яній рамі. Тло зжовкло подекуди і рябіє п'їтьмавіми дрібними промивинами в тих місцях, де з тильного боку осипалося срібло. Аж тепер можна потамувати цікавість: що ж там, у глибині? Давно білена стіна, старе і нове павутиння, сухі мухи. З дня в день, з року в рік, з покоління в покоління дзеркало засвідчувало дитинство, юність, зрілість і старість, лиш на момент чиєїсь смерти його закривали хусткою чи простирадлом. Невже воно нічого не пам'ятає? – несподівано для себе запитав уголос. Жінка тихо засміялась. Підійшла і повернула дзеркало зворотною стороною. Чорне тло рябіло від написів простим олівцем. Першого іюля 12 г. погуляла корова. 22 январа 39 г. одолжили куму Михводію 2 кг сала со сторони спини. На благовіщення 44 г. последнее пісьмо од Василя... Всього я і не намагався запам'ятати.

3029. Людина мусить себе згадати річкою, яка знає, звідки, куди, якими землями, під чиїм небом вона тече. І пригадати, які риби живуть у ній. І навіщо живуть. І згадати про кожен камінець на дні. І про струмки, дощові і талі води, що повнять її, людину-річку. Навіть про сечу корів, що п'їнясто стікає в неї від берега, – треба згадати. Текти і згадувати. Текти хоча б для того, щоб якомога

більше воскресити в пам'яті. Може, колись про це і не йшлося, але сьогодні, коли люди стали смердючими калюжами, в яких навіть жаби гребують мешкати, – лише милосердне небо ще приймає наші отруйні випари, – треба тужитися текти для згадування.

3035. Всі діти, допоки вони діти, – наші – не чужі. І так має тривати якомога довше і гарантованіше, аби чужими не встигли стати одне одному люди, – ті, що були нашими спільними дітьми, але одного дня мусили ставати дорослими.

3041. Мав чоловік п'ятдесят вісім років. Якось за склянкою вина я почав з ним розмову про колір людських очей. Швидше всього, то була одна з балачок, що чорні або, наприклад, зелені очі мають якісь осібні, надприродні властивості. Раптом чоловік занепокоївся. Він кілька разів ніби нервово роззирнувся по стінах пивного бару. «Ви чогось шукаєте?» – «Дзеркала. Мені ніколи не спадало на думку, якого кольору в мене очі. Не віриш? Скільки й живу, ні разу».

3045. Життя кожного – ланцюг закономірностей. Так уважають тверезі носії здорового глузду. Але є щось, що в один момент безжально рве цей ланцюг. Кажуть, проста випадковість – прикра, щаслива, ніяка. Тоді я питаю, чим є життя і доля? Чи не юшкою, поставленою на чийсь великий вогонь? А в казані – усі ми. І незнане, що станеться з кожним, яке місце там займе він, вона, а яке – я. А ще більшою таємницею полишається, який буде у страви смак? Чий то казан і хто вогонь розпалив, з якої причини, для чого?

3051. Знайомі з села Пальчиків розповіли дотепну історію про трирічного Ваню. Сусід-тракторист приїхав додому обідати і запросив хлопчика до кабіни покататися. Ваня вмовився на сидіння, роззирнувся довкола і раптом підскачив, ніби його бджола в задницю вжалила: «От йоба мать, сосю забуду!..»

3078. В чернігівському тролейбусі №4 за моєю спиною розмовляли двоє молодиків напідпитку. Один хвалився, що відсмоктував з грудей у дружини молоко, коли та відлучила дитину, – казав до-

волі голосно, чув, мабуть, не я один. Чомусь боляче стало, гидко і холодно. Лише в Борисо-Глібському соборі на Валу минулося. Певно, не кожної правди можна торкатися словом.

3097. Старий коваль з Рудівки на Прилуччині має почесне місце на першому ярусі в кутку хати. Повкладаємось – і мудрує. Був у нашому селі чоловік. Хоч і бідненько жив, але добряк, яких мало. Останнім поділиться. Собака чужий у двір забіжить – шматок хліба винесе. Зарівав одного разу кабанця. Сало, м'ясо в чулан занесли, та зачинили, мабуть, погано. Вночі прокинувся – хтось у коморі порасться. Дядько тихенько підкрався, двері – раз! – на заціпку, а сам по людях. Злодія, значить, зловив. Збіглися сусіди, відчинили двері – ціла тічка собак. Аби ж то їх не зачиняв! Доки людей скликав, собаки всю свіжину пересрали. Буває.

3130. Мовляв, я все одно йтиму повз болото. Візьміть, коли ваша ласка, торбину з цуценятами і вкиньте. Привела аж восьмеро. Куди їх стільки? Нащо живим істотам на світі бідувати? Довго віднікувався, але так мене вже просила жінка, що взяв торбу і пішов. За селом оглянувся. Сука за мною біжить і на мене очима молиться. Ще трохи пройшов – не відстає. Біля найближчих кущів зупинився, розв'язав торбину і поклав у траву. Хоч і кортіло, вже не оглядався. Перед кимось, за щось чи за когось було совісно.

3153. Неподалік у восьмиквартирному будинку мешкає подружжя інвалідів, людей ширих, покручених недугами та лихими пригодами, вже ні до якої праці не здатних. Зібралися якось сусіди, влаштували у квартирі до Великодня грандіозне прання-прибирання. За якийсь час по тому примчала з Києва їхня доня, дитя непутяще, гостювала зо два-три дні, бігала на танці, водила Бахмачем тічку та й зникла. А на Великдень навідалася здалеку рідна сестра господині. Переповідала мені жінка з того будинку розмову двох сестер: «Оце доця з Києва була, перепрала мені все, повилизувала...» Кисло-солодкими бувають не лише антонівки надзелень.

3174. Повернувся зі служби сусід і повідомив між іншим: чекають у місті надвечір гостей-чехів. За вказівкою з райкому партії розкішні букети троянд для гостей нарізали на міському меморіалі Слави, біля Вічного вогню, куди кілька років тому перенесли кістки полеглих... Побачити б обличчя гостей, аби вони довідалися, звідки квіти в їхніх руках і на столах.

3195. От – мода. Штани, черевики, зачіски – все подібне. Стежу, як виходять з кінотеатру «Мир», посміхаюся. Однаково вдягнені – ніби роздягнені.

3199. Таким бридким, брудним і нудотним цей світ буває, що неперервно жити з широко розплющеними очима не кожному по силі. Багато хто мусить вибирати спиртне, а чи й утечу – в ліс, у гори, в землю чи ще кудись і в щось. А от більшість живе й тішиться. Невідомо з ким бореться, не знати що здобуває. Очі заплющують лише тоді, коли лягають спати. Або ж наприкінці їм закривають очі їхні ближні. А світ не чистішає – жити з розплющеними очима важко.

3211. Буває, колекціонують люди камінці або щось інше на зразок цукеркових обгорток. Немає в тім ні особливого пізнавального інтересу, ні матеріального зиску. Нічого ніби немає, але живе людина тим заняттям до самісінької смерти. Може, чимось таким є для мене Картотека? Так не так, а перетакувати пізно, та й бажання такого немає. Хоч, мабуть, аби не ділив себе поміж шабашками і цими записами, то в чомусь одному сягнув би справжньої вдатності. Схоже на таке, начеб одного разу ноги сказали, що коли б не придуркувата голова, яка не знати про що міркує, а до всього ще й п'є та жере, то вони, ноги цебто, далеко зайшли б.

3243. В десятирічній дівчинки, що захворіла на білокрів'я, за місяць до смерти ні з того ні з сього завелися воші. Ніби їх не було ні в сім'ї, ні в лікарні, і в дівчинки їх просто не мусило бути. Наче з неба впали чи не в одну ніч. Перед цим загадковим явищем почуваш страх. Останнім часом зауважив, що в містечку і в довколишніх селах собак стало значно більше. Чиїхось і нічиїх. Якщо заможні

заводять пса-сторожа чи пса-іграшку, все тут ясно. Можна збагнути й бідолаху-самітника, але щоб ось так, ніби епідемія грипу?.. І свербить-зудить мені: якщо воші віщують нещастя, про що каже стільки собак серед людей?

3264. Сергій живе через чотири хати, працює помічником машиніста на залізниці. Попрохав мене зметикувати добротний ящик на сало. А за два дні увечері мене було запрошено на свіжину. Наступного ранку я майже не виходив з нужника і криво сам собі усміхався, видихаючи з-під ребер справа тупий біль. Нарешті заглянув Сергій, з насмішкуватим інтересом вислухав мене і запросив похмелитися. В моїх ніздрях одразу зринув дух свіжої крові і теплого м'яса в його хаті – я виблювався. Сергій співчутливо похитав головою, за кілька хвилин зайшов до хати зі склянкою горілки і змусив розбовтати в ній ложку солі. Я випив і навіть випалив запропоновану Сергієм сигарету, до чого вдаюся дуже рідко. Покращало, аж пожартував: оце так, Сергію, і народжуються анекдоти. Це ж добре, що нужник поруч.

3281. Довіряти першій спробі запису – відкривати шлюзи, рвати греблі перед великою водою думання. Береги, лінія течії через усю карту аж до великого моря, склад води та її прозорість означаться згодом, коли переписуватимеш картку вдруге, вчетверте, всьоме. Нащо?

3283. Мала сусідська дівчинка коли б не вдесьте за день вітається зі мною. Наче я з її школи вчитель. Аж мулько, та усміхаюся і відповідаю. Хтось її так навчив. І казала мені одна баба сільська: від поклонів голова не відпаде. Якою буде ця дитина років через десять? Дожити б.

3292. Треба набрати в легені якомога більше повітря, пірнути на самісіньке дно, затриматися там на кільканадцять секунд і спробувати бодай на коротку мить збагнути: чого ти хочеш від життя? Дулі з маком? З маком пиріжків? Просто дулі? Таке занурення до дна необхідно практикувати якомога частіше, аби не збитися на

манівці бажань і примх узбічних, не розчинитися в березневих сніготалах і дощових потоках. Весняні і дощові води проминають швидко, лише великі ріки завжди живуть звідкись і кудись. Навіть якщо сягнувши дна вперше, вдруге, втретє я відповім собі, що вже не хочу нічого, скоріш горілки, хліба і спокою, то й це буде коштовністю уповні твоєю, як відбиток твоєї п'ятериці на снігу.

3415. Я – не з високих, а він – мені по плечі. Лице – ніби буряковим квасом щоранку вмивається. З дитбудинку – ні долі путньої, ні освіти доброї. Малює – з таким хистом за інших обставин бути б йому Репіним. Співає – з отаких Козловські виростали. Але ось тепер малює де завгодно і що завгодно, аби гарно платили. А по тому просаджує гроші в тошніловках, генделиках та ресторани і починає співати. На той голос одразу прибуває «хмелеуборочная». В буцегарні з Миколиних кишень витрушують рештки грошей, не б'ють, лише глузують, за годину-дві випускають. На прощання Микола з філософською незворушністю майже завжди каже одне і те ж: під лежачий камінь, хлопці, портвейн не тече.

3427. В чотирнадцятій хаті нашого загону – чоловік з Ніжина. Там він жив десь поблизу церкви, в якій нібито вінчався Богдан. З цим чоловіком непросто заговорити. Одним-двома словами відбудеться і замовкне. Чи про щось потаємне думає, чи в порожнечу провалюється. Найнахабніші з дніпропетровських і миколаївських наркоманів одразу прибрали його до рук і, що називається, сіли на голову. Напередодні отоварки й на крок від нього не відступаються. Отак щоразу тумбочка й залишається в нього порожньою. Але те його наче й не обходить. З сигаревою цього чоловіка я ніколи не бачив. Листів нікому він не пише. Хазяїнових харчів ніби йому й вистачає. Розмовляв із земляками цього чоловіка – ніхто нічого певного про нього сказати не може. В ніжинських пивницях його наче й не бачили, у витверезнику – також. При всьому тому, з ніжинської групи він один має сидіти два роки, решті дали по шість та по дванадцять місяців. На роботу за зону чоловіка не випускають. Вкупі з наркоманами він клеїть на конвеєрі капці.

3428. Майбутнє для наступних поколінь – змавповане Царство Небесне. Але Царство Горішнє одухотворене Космосом, світле ж майбутнє нагадує завжди недосяжний харч перед носом у голодної запряженої в сани собаки. Вона женеться за тим ласим куснем, а причиною недосяжності – її ж таки власні потуги. Але той, що в санях, не набагато більше за собаку знає.

3461. Вже снігу – по щиколотки, а ранковий мороз – із перцем. Прочинив двері до вбиральні – і занімів. Стіни інеем-памороззю вкрилися за ніч, павутиння снігове в кутках під дашком, плетиво-мереживо вигадливе, гірлянди ажурні. Всюди – краса. Навіть у нужнику. Про це ніби й не годилося б розповідати. Упродовж дня душа поверталася до побаченої вранці картини і намагалася згадати: чи випадало їй ще колись милуватися отакою дивовижною у вбиральні? Чи пощастить іще десь побачити?

3469. З ранку до вечора думки нижуться на одну сирову нитку – наїстися донесхочу. Але ж в алюмінієвій мисці хазяїнова баланда, рідка, бридка, крупина за крупиною ганяється з дубиною – такою юшкою на волі собак годувати посоромився б. Тутешні гурмани знайшли вихід. У бляшанках з-під фарби, на підвіконнях вирощують перчики-«вогники». З оцинкованих відливів зішкрібають полишений голубами послід, настоюють і підживлюють рослини. А йдучи до їдальні, беруть перцю і засмачують ним баланду, від чого вона стає справді вогняною. Кількома стручками підігрів і мене земляк Микола з четвертого загону. Я поклав їх до тумбочки, а поряд з ними – зужите лезо для гоління, котрим відтинаю малі стружки до обіду собі та подільникові Віталію... Оце лезо й стало причиною сьогоднішньої комедії. Коли увечері повернувся до хати, Віталій відкликав мене і сказав, що йому недобре, член горить вогнем. Мо', ти все-таки когось мав, коли ходив на паливний склад розвантажувати вугілля? Віталій поклявся, що ні. Розумного пояснення годі було й шукати. Несподівано мій погляд упав на руки приятеля з акуратно підрізаними нігтями. Ти чим їх підрізав? Лезом. Оцим? А потім ходив пісяти? І ми обоє розреготалися.

3503. Спершу Земля мала єдину душу і нею приятелювала з Космосом – бо одною живою душею була вона. Далі з душі земної зросли трави і дерева, з'явилися риби, звірі і птахи. Мабуть, насамкінець постали люди – стружки, тріски, тирса від надміру земної душі. Відходів і лишків не буває більше, аніж було самого матеріалу. Що чисельнішим стає людство, то мізернішає кожне з людей. А ціле розщеплюється далі. І все чужішими стаємо Землі, та й одне одному. Зближуються однак часи, коли змушені будемо повернути Землі позичені душі, кожен – свою.

3508. З початку цьогорічної зими вже вкотре бачу дядька, що несе на плечі в'язанку сухого очерету. Сьогодні я загледів його зоддалік на закованому в кригу Куліничевому болоті. Він вправно жав очерет серпом, і мені захотілося поговорити з ним. Схоже, дядько й сам був не проти розігнутися, бо, запримітивши мене, дістав сигарету і закурив. В лице ми одне одного знали, хоч ніби й ніде не знайомилися. Чоловік тицьнув сигаретою в бік куля зрізаного очерету. Оце двадцять третій – ще треба з півсотні, доки мороз та он ті гемони – показав на хлопчаків, що ганяли шайбу, – не почали палити. Я з півдня родом, і лісу в нас мало. Дерево привозне, навіть в хатах заставку очеретяну робили, дранкували і мазали. Золотий матеріал. Тепло добре держить, а ще його шури і миші не люблять. Літньої пори сарайчик хочу переробити. У вас тут на три курки курник – і той норовлять із цегли поставити. Наче ніхто й ніколи помирати не збирається. А це ось і наших онуків переживе!.. І дядько генеральським жестом описав рукою дугу в напрямку густої стіни очеретів.

3510. Дзеркало тріскається, колеться на шматки, якщо в нього довго не заглядають гарні люди, аби впевнитися, що вони й досі гарні і, може, такими помруть. Одного дня і від нас полишиться купа скалок. Як від незужитих дзеркал.

3517. Були в кишені грубі гроші, і заледве не купив велосипед. Попрохав знайомого допомогти вибрати, а він мені ось що каже. Альфо, щоосені я купляю нові пальчатки. Не тому, що дуже руки

мерзнуть, просто хочеться виглядати не гірше за людей. І рідко я тішився обною довшою тижня-двох. Служили вони мені до першої кози. Ну, пальчатки б можна і на шнурок, як у дітей, а велосипед? То ж таки не собака, що за вами п'яним назирці бігатиме... І справді, подумав я собі, де і коли вже моїм ногам звикати до педалей? Дід Петро все життя ходив, батько Андрій лиш на власні ноги покладався, то і я майже за свої літа не одну пару черевиків і чобіт зносив. Звик, щоб земля, асфальт чи щебінка, щоб твердо було і надійно, щоб з-перед очей ніщо і нікуди не квапилося втекти, будь-якої хвили можна зупинитися, роззирнутися, нахилитися. Сьогодні з Грузького повертався. Призахідне сонце озирало вересневий світ крізь пожовкле подекуди листя тополь. Доцвітали деревій, батоги петрові, осоти і будяки. В гарного чоловіка мені добре працювалося. Не дуже балакучий, а от усміх не гасне йому на обличчі, певно, й тоді, коли плаче. За вечерею навіть не запитав, що прошу за роботу. Просто виклав на стіл згорнені вдвоє червінці – і я, не рахуючи, поклав їх до кишені. Горілка була добра, пахощі пісного борщу з грибами та сушеними грушами, а ще крутюща молодиця-дурносмішка нагадали мені вечерю в батьковій хаті вкупі з матір'ю Любою. От ішов, та чомусь видавалося, що стояв на місці, а весь ранньоосінній світ із тополями, обважнілими яблунями і горобинами тік мені втомлено навстріч... Наче з толоки поверталися тітки і дядьки, що їм за сорок. Юність напівзабулася, а ще ж і старість їх не торкнулася. Всі напідпитку, ось-ось заспівають... Аби велосипедом їхав, такого б не побачив.

3545. Так старанно Катерина криється із синяком-сливою під правим оком, хусткою перепнулася, як баба стара. І все очі в землю, коли хтось назустріч трапиться. А випало ж і мені позавчора чути, як п'яний Сергій Катерину у дворі вчив. Сьогодні ж дивлюся, вивозять візком гній на город. Він, вона і їхній хлопчик. Малий щось утнув. Сергій регоче, Катерина сплескує в долоні. Вже ні з чим не ховаються.

3551. Навчіться пити вино тут і тепер, щоб скрізь і завжди святкувати тверезість, – порадив мені такий собі мудрагель-учитель

з Батурина, здається, фізик чи хімік. Десь вичитав, почув чи сам вихимерував? Я не став перепитувати, що стоїть за його словами. Покинув сентенцію собі для розмислювання – на похмілля.

3558. Кажуть, десь там, у цивілізованих країнах, якість покладеної асфальтівки перевіряють дуже прискіпливо. На відкидний столик в автомобілі ставлять склянку з водою і стежать, чи проллється. Нам до того далеко, а от що стосується неба під ногами на трасі після дощу, то ми до нього куди ближчі, аніж німці чи американці. Вчора йшов – у кожній калюжці хмарка. Небесна дорога після дощу.

3559. В компанії за трьома зсунутими столами, окрім мене, ще один тесля, найстарший з-поміж нас, з вигадливим горіховим ціпком, сільський. Молодик, вже добре напідпитку, здається, бозна й за що хоче нас двох образити. Подумаєш, спеці! Сокира, рубанок, долото, ватерпас!.. Я собі сажок сам зробив – і стоїть, як грім! Дядько з ціпком примружує очі: то кому сажок – собі чи свиням? Молодик не чує, але тверезіші сміються і по-змовницьки нам підморгують. На вулиці я кладу дядькові руку на плече. Добре ви його... Він гірко усміхається собі під ноги, а далі трусить ціпком. Аби наші, батьки, Альфо, почули – бути б йому битим. Мені наче й не за ремесло наше пече, а за дерево. Я ж бачив його в роботі, – через плече показав великим пальцем на двері пивнички, – і знаю, як то він глумився над деревом, лаштуючи свині сажок... Запросив дядька заглянути до мене. Посиділи, про всяку-всячину говорили, а вже як він пішов на автобус, вкотре запитав себе: чому теслі, збираючись удвох-троєх, майже ніколи не торкаються в балачках дерева? Щоб свої секрети в кожного, то наче ж і ні. Сторонньому чоловікові і я охоче розповідатиму години, що з якого дерева робиться, коли, яке, для чого рубають та де і як сушити треба. А от з дядьком і словом не обмовились. Я лише ціпок його в руках покрутив уважно, а він засміявся. Дідів! Батько мій без палиці до смерти проходив, а в мене ліва в коліні, знаєте, болить.

3560. Мабуть, не солідно вже, Альфо, про це в нашому віці, еге ж? Про щастя. Ви не задумувались? От самі ви, наприклад, щасливі? Кіно таке було – може, бачили: «Доживемо до понеділка»? Там один хлопець написав: «Щастя – це коли тебе розуміють». Коротко і ясно. Прямісінько межі очі. Тільки не мені. Лише дурень себе і всіх розуміє без будь-яких притирань. І дурня неважко зрозуміти. Там усе – ряскою по ставку. Щастя – зовсім інше. Можна бути по вуха у гівні – і почуватися щасливим. У добрі й теплі бачив нещасних, а голодних і холодних – щасливими. Не траплялося? У мене життя склалося не бозна-як вигадливо. Достатки нижче середнього. Хатка – саме така, щоб з жінкою благополучно розминатися і лобами не буцатись. При хаті – десять соток з двома яблунями, грушею, сливою і трьома вишнями. Сам садив і щепив. Старенький велосипед. Пенсія невелика, та доточую тим, що сусідам взувачку лагоджу, а Маруся вишиває, бува, під заказ. Як на людей, то й дочкам не дав освіти вищої, технікумами обійшлися, заміж повиходивши без машин і кооперативів... А от знаходить таке, що й слів у мене немає, аби описати. Та й не з руки у моєму віці про таке розводиться. Затюкають, засміють. Почав якось про це, а моя менша: «Тату, криша їде не спеша, тихо шифером шурша...» У календар гляну – число чорне, за вікном – сонце, хмарки, листя жовте і горобці, в баби своєї інтересуюся, чи ніякої в нас дати сімейної сьогодні немає – сміється, що це я на чарку натякаю... І тоді починаю думати, що я, мабуть, щасливий і таким помру.

3561. Мовби небесне прокляття повисло над спорудою, мовби на лихому місці, де ні пташка, ні звірина дика, ні худобина домашня не затримуються, і в недобрый час наріжний камінь закладено. Знавці від захвату очі під лоба пускають: архітектурне диво, сам знаменитий Чарльз Камерон з далекого північного Петербурга креслення і малюнки надсилав, що за ними ляльковому Кирилу палац будували. Атож, ні Сейму нашого, ні лісів тутешніх Камерон не бачив, повітрям цим не дихав і води місцевої не пив. Кілька разів я біля палацу бував і в краєзнавчому музеї розпитувався. Мила

й привітна жидівочка ахала й охала, що нікому діла немає, грошей на реставрацію архітектурного дива ніхто не дає. Голова селищної ради переказав мені слова двох московських архітекторів, що навідалися сюди в шістдесятих: нема сміливця, а треба б добру бомбу та й покласти край тяганині... Судячи з того, що випало мені почути і прочитати про палац, отак недобудованим він і занепадати почав. Небагато історія архітектури знає випадків, щоб питання про реставрацію не доведеної до пуття споруди ставили через двісті років. Кирило Розум помер, спадкоємцям своїх клопотів не бракувало. І палац тепер на високому лівому березі Сейму – як більмо, а чи екзотичний ріг у чоловіка посеред лоба. Ніяк не розсмочеться в душі ворожість до кам'яної потвори, ніби вона аж пращурам моїм великої кривди завдала, ніби ще в прадідів забрала голос. На Воздвиження з усіх-усюд сповзаються до палацу вужаки. Кажуть, ступити нема куди. І тут зимують. Мо', за стільки літ вже очистився-покаявся навіть камінь і незриме коріння в землю пустив. Освятили б спершу та й починали з кінця мудрувати.

3562. Коли мій співрозмовник-пенсіонер Іван Онуфрійович обмовився, що викладав у сільській школі англійську, я неголосно засміявся. Ви про Джона Онуфрійовича подумали чи смішно, що в сільській? Авжеж, мертву латинь хоч медики та біологи на буксирі тягають, а пощо я тоді збиткувався над теперішніми доярочками і шоферюгами? А вам не спадало на думку, що до отих залишених напризволяще сільських хат доклали рук, душею чужі оселі зігріли ваші дід та батько? Невже була та праця марною? Знаєте, в кого я вчився любови до школярів? У сук, у собачих мам. Доки мале – вилизує, а підросло – до власної миски не підпустить. Це теж коротка і марна материнська пам'ять? Хто знає... Мо', й настануть такі часи, коли ікнути і пукнути треба буде англійською? Згадають Джона Онуфрійовича... Регочемо.

3569. Хотів би розповісти. Перестрашені люди втомилися чекаати другого пришествя Месії, що порятував би їх від загибелі неминучої. Знаходиться Професор, який зголошується разом з двадцятьма

своїми найкращими учнями-апостолами сконструювати машину, закласти в неї повну інформацію про історію земної цивілізації, аби одержати відповідь, як запобігти катастрофі. Кільканадцять років створюється складна електронна машина. І назвали штучний мозок Назарянином. Ось він грає в шахи з кращими шахістами світу. Жодної програмої і навіть нічийної партії. Коли вже в машину закладена програма для одержання давносподіваної відповіді, з Назарянином хоче зіграти в шахи дванадцятирічна грузинська дівчинка. І несподівано для всіх виграє. А вночі, одразу ж після події, будівля, де містилася ЕОМ, загорасться. Хто вчинив злочин? Професор? Один з його апостолів? Чи машина спалахнула сама?

3602. Якщо пильно придивитися здалеку, згори, знизу, збоку, ніщо не буває завчасним, вчасним, запізнім, зайвим. Допоки я є, все просто є.

3648. З якогось часу збагнув, що мені не по силі розмежовувати добро і зло – там, тут,десь, в собі і в людях. Моя безпорадність доводила мене до відчаю. Ніби найтемнішої осінньої ночі невідомо куди йду чужою землею. І сіється згори чи знизу дрібний дощ, і мене раз по раз кидає то в жар, то в холод. Ось перечеплюся і впаду лицем у болото або полечу в глибоку яму, звідки довіку не виберусь. Хоча б вовк завив – усе ж таки жива душа, байдуже, що лиха звірина, але хто знає, чи не порозумівся б я бодай з вовком. І от уявив собі двоє маленьких віконечь в пітьмі кромішній. Певно, ще й електрики там не знають, бо шибки несміливо тліють посвітом коли б не газової лампи, але ж там сухо, тепло, затишно. Чи відчинять? Саме так я дійшов досмертної думки, що для мене ніколи вже не існуватиме поділу на добро і зло. Натомість буде лише відчиненість і зачиненість. Скрізь, і завжди, і в усьому. Межи живими і неживими. Навіть сухій дощі перед тим, як забити в неї цвяха, я подумки відчиняюся і прошу в неї прощення. Через відчиненість можна осягнути все на світі і понад те.

3659. До сусідки бабусі Марії приїхали з Москви гості: правнук Ваня і зять, що його на ім'я не знаю. Я коли б не одним з перших

на нашій вулиці їх побачив. Ще сонце з-поза будинків не впливло, захурчав легковик. Виглянув у вікно – вже виставляють з багажника таксі речі. Зять ніби й не змінився, а от хлопця, мов з води, вигнало. Аж не віриться, що це та самісінька дитина, що років три-чотири тому з найменшої причини рюмсала на всю вулицю, а далі з котиком Димком у піску бавилась. Ось вони зараз у двір зайдуть, натиснуть кнопку дзвінка. В бабусі Марії прогресуюча катаракта, вже зовсім погано бачить, але ж тепер неодмінно впізнає, хай би й через десятеро дверей! Лоскітно мені в душі і святково, ніби це до мене гості. Чисту сорочку навіщось дістав, приніс від колонки води свіжої, поголився. За якусь годину Ваня напевно введе велосипед, що чекає на нього в сараї з минулого літа. Зі мною хлопчик обов'язково привітається.

3660. Сон з білим конем. В житті жодного разу не випадало їздити верхи, хіба здалік бачив сільських дїтлахів на конях, а одного разу навіть дівчину. І тепер інколи встає перед очима осіннє кукурудзище, дівчина-підліток на вороному коні, мішок під сідницею, хустка в червоний горох. А цієї ночі їздив сам. З конем були ми наче одним цілим. Через якісь прозорі потічки мчали, кінь здіймав копитами хмари бризок, одяг мій був геть мокрим... Прокинувся, аби вийти на вулицю і відлїти. Дуже хотїлося продовження сну, але хтось вирішив за мене, що то завелика розкіш.

3665. Дбати про велике слово малою і гарною літерою, про далеку дорогу – розважливим і впевненим кроком. Знаєш про це достеменно, надто ж тоді, коли немає про що писати і нікуди йти.

3670. Те, що ми в якийсь невідомий нам спосіб і чин безсмертні, потверджує наша марнотратність у ставленні до відпущених нам часу та енергії. Розумні і тверезі тужаться заощаджувати кожен мить, наймізерніший порух думки і тіла, але загал перекреслює їхні зусилля, інтуїтивно вчуваючи власну велику правоту, демонструючи зневагу до тутешньої минушости. Ми не журимося за тим, що втрачаємо, бо вічність невичерпна. І квапитися нам немає куди, бо воїстину ми завжди будемо. Діти, раби і господарі вічно-

сти, з тіла в тіло мандруємо, з віку у вік, із зірки на зірку. Ми не ми-наємось – і доказів цього нам не треба. Просто живемо пам'яттю і певністю, що проминутися нам не вдасться ніяк. Будьмо щедрими і марнотратними – для себе й інших. Хмеліймо з безміру дарованого нам.

3674. Моя казка. Підстаркуватий король, що вважає себе дуже мудрим, його донька на виданні і хлопець-безбатченко. Настає день, коли король відправляє гінців у всі кутки землі з отакою-от вістю: хто намалює портрет його доньки, який перевершить майстерністю всі портрети в усіх чужоземних королівських галереях, одружиться з красунею-принцесою, а за нею дістане й королівство. Але хай не нарікають на власну долю малярі, яких спіткає невдача... І рік, і другий ідуть до короля сміливці, і рік, і другий не бракує роботи катові. Вже король і не радий, що вигадав таке непосильне завдання для претендентів на руку й серце його дочки, бо ж так, чого доброго, вона в дівках і віку звікує, а от мудрого свого рішення король скасувати ніяк не сміє. Нарешті зважується закоханий у принцесу хлопець-безбатченко. Хоч і не вміє він малювати, але тішить його нагода досхочу надивитися на принцесу – далі можна і вмерти. Кілька тижнів блукають вони удвох королівськими садами і луками, слухають пташині переспіви, милуються травами і квітами. Визначеного дня хлопець запрошує короля на квітучу луку, де мав би бути портрет, якого там, звісно ж, немає. І каже: володарю, мені вдалося те, чого не робив жоден художник на світі, – я намалював портрет вашої доньки на хмарах. Ось погляньте вгору. Лише ці білі хмарки, осяяні сонцем в глибокій небесній блакиті, здатні розповісти людям про вроду принцеси. Вони й плинуть так вишукано, як вона ступає по землі своїми білими ніжками. Та й волосся вашої доньки таке ж ніжне, як ці хмарки. Це вічний портрет, мій володарю, його не знищить ні людина, ні час, ні пожежа. Принцесі вельми до вподоби моя вигадка – запитайте в неї самої. Так, татусю, нічого подібного в своєму житті я ще не бачила і не почувала – це все дуже схоже на мене... І замислився сивий ко-

роль, хоч і кат поблизу нудився. Ніхто й ніколи не знатиме, звідки та куди текли думки можновладця впродовж години чи двох, коли він здивовано-зачудовано позирав на небо, на доньку, на хлопця, на квітки під ногами. Навіщо нам про те знати? Досить певности, що казка закінчиться, як бажаємо того ми чи принаймні хочу я сам.

3698. Здається, у мене й думки такої виразної не було – померти, але звідки цей нерозумний сон? Ніби хтось мені сказав, що можна проковтнути для того звичайну голку. Я довго примудрявся і при-мірявся, аж доки якось не проковтнув. А далі дивувався сам собі: нащо я це зробив? І уві сні запитував себе: а що, коли це не сон?

3724. Ось розмальована морозом шибка в туалеті. Дарма, що наш загін на третьому поверсі, а від корпусу до муру – метрів зо три, та й за муром широка смуга передзонника, все одно з вулиці вікно надійно перехрещене ґратами. Позаяк вологість повітря в туалеті завжди висока, тому, мабуть, і візерунок на шибках такий вигадливий. Що тут лиш не росте, не цвіте, не розпукується! Які лишень птахи на склі не ширяють і які звірі не скрадаються! Одного разу помітив на візерунку горизонтальні та вертикальні смуги, що перетиналися. Та одразу ж згадав, що по той бік шибки ґрати, – очевидно, саме вони відкидали на скло тінь. Яка в біса тінь? – обурився Коля Козлов. – Вікно на південний захід, а тепер дев'ята ранку! Задля інтересу хлопці вийняли шибку і приставили її до побіленої стіни – темні смуги не зникли. Їхньої природи пояснити я не годен, а от намалювати шибку ось такою на згадку хотів би.

3749. Є село, розповіли, під Прилуками, а в ньому дві родини. В одній хлопець росте, а в іншій – дівчина. Народжені одного дня і в одній кущовій лікарні. Вже давно в селі говорять, що там дітей ненароком поміняли. Але ті, що хотіли сина, хлопця й мають, в кого ж росте дівчина, саме й виглядали дочки. Діти на своїх батьків не схожі, але «в яблучко» потверджують людський поговір. Люди собі балакають, а дітям вже по вісімнадцять, вирости.

3763. Буває, почуваш в душі надмір свинцю чи забагато пронизливого вітру. Або ціпеніє вона крижаною неволею чи вихлюпується з тіла весняним паводком грайливої волі. Тоді наче летів би кудись по прямій лінії, мов зібране в тугий промінь світло. Саме в отакі хвилини іноді нестерпно хочеться втекти навіки від роковоної долі, стати деревом, каменем, попелом, якимись незавидними квітками – грициками чи споришем. Але ніколи не відчував бажання стати душею вже створеного людьми. Душею корабля, літака, космічної ракети, навіть вигадливої старої церквівки.

3786. Знайома начальниця цеху з молочноконсервного комбінату. Зустрів біля поліклініки заплакану. Мабуть, покладуть до лікарні. Серце спотикається, а тиск – двісті сорок на сто двадцять. Розповідає, з чого почалося. Жило на території заводу четверо безпритульних собак. До них звикли, полюбили і підгодовували. Собаки ж платили тим, що віднаджували від комбінату інших хвостатих зареп'яшених «бомжів», котрих вабили на території з усіх-усюд лоскітливі аромати. Одного разу директор на власні очі побачив, як начальниця годує «сторожів», – і пішло-поїхало. З'явився наказ із персональним попередженням, найняли дядька з рушницею. Собак вистріляли, окрім однієї суки, за яку жінка молилася. Натомість через кілька днів на подвір'ї з'явилися інші голодні й бездомні, що їх тепер і порахувати було важко. Директор оскаженів, ніби це начальниця цеху із-за пазухи їх зумисне навипускала, звільнити погрожує. Через отакі трагікомічні клопоти в жінки піднявся тиск.

3788. Почув про це від одного коля в Часниківці, великого знавця свого діла: перед тим, як різати поросля, з жінкою спати не можна. Чому? – допитувався я. Не можна, і все. Сало затече кров'ю, м'ясо буде тхнути. І ви ніколи через це правило не переступали? Ніколи. Так мене дід мій учив. Звідки ж вам знати, що дід казав правду? Значить, він знав, бо так і його вчили.

3802. З журбою-болем, втіхою-подивом дивлюся на осінні квіти, про які напевне можу сказати, що їхнє насіння вже не досягне. Деревій ще подекуди біліє, в придорожньому поруділому зіллі

можна побачити самотню ромашку чи гвоздику-трав'янку. І вперто палають безстрашні нагідки, і скромно квітує бабин вік – наче на них і зими не буде. Навіщо? Таке марнотратство ніби й не мусить бути властивим природі. Може, квітки, трави і дерева мають свого Бога і саме для нього оце пізнє, що далі й нема куди, безпричинне цвітіння-офірування? Може, яблуні та вишні теж час від часу спаляхують поодинокими вересневими квітками зовсім не для того, щоб ми побачили в тім якесь тривожне провісництво, як те тлумачать старі люди? Як сумістити з честолюбством людським і гординою ту правду, що навіть посіяне та посаджене нами зеленіє і цвіте не для нас? Найправдивіше, для нас нічого немає. Всі і все саме по собі, ніби одне для одного. І навесні, і влітку, і восени, і взимку.

3814. «Дай, Марусю, похмелиться, – каже Михайло і тягнеться до сокири під лавою. – Чуєш?» – «Та ж сп'янієш, кричатимеш, битимешся...» – але не витримує натиску, кудись виходить і повертається з пляшкою. «Залився б нею, гаряча зола тебе спила б». – Михайло п'є, думає, тягнеться до сокири. «Кажеш, залився б?» – «Казала ж, битися будеш...» – «Дак то було од нехваткі сил, а це од ізбитка. Чувствуєш різницю?»

3851. Шостий день дощ іде. Ще недожнивували, а ніяк не розпогоджується. В кого який клопоть землі, бідкаються, що зогниють помідори, картопля. Он дядько саме перед дощем закінчив фарбувати дах – фарба чомусь ошкірилася і пливе за водою. Мабуть, жодної живої душі, окрім мене, немає, що з цього дощу хоч якусь втіху мала б. За шість днів двічі виходив до міста по хліб, цукор і вино. З дощу не радію і не журюся. Він, як час – поза нами. Сіється собі та й сіється. Йому немає до нас діла. А нам до нього? Надто вже багато самі про себе думаємо – зависоко, заглибоко, задалеко... І ніби не я оце переписую картки, а дощ.

3883. Розповідає, що вже десятий день, як прив'язався. Допоміг жінці впорати город, поміняв у погребі зотрухлі полиці та опустив туди овочі та консервацію. Ще напивав на зимовий сезон при магазині місце кочегара і навіть з'їздив в Острів по опеньки. Але

скаржитися, що налягає нудьга. Наче вкотре вже носить цеглу з одного місця на інше, складає рівненько, вкриває від дощу та снігу, а далі ніби без будь-якої вказівки, згідно з якимось таємним інстинктом, зачинає цеглу носити назад. Жити дуже хочеться, але ж аби не тут, не тепер, не так. Бачите, Альфо, горілка увійшла у ваше життя пізніше, коли ви почали змагатися з ним усерйоз, – і ні ви його, ні воно вас, а горілка, як тимчасова мирна угода поміж вами і клятим життям. Для мене це було інакше, я довго страждав, їздив лікуватися, кодувався, марнував гроші. Аж потім дізнався, що мама моя, царство їй небесне, нишком від усіх пила. Не з великого добра, мабуть. Не минало дня, щоб увечері десь у хліві вона не випила склянки. Її сестра розповіла мені про це перед своєю смертю. Пила вона й тоді, коли носила мене. Я не суджу її і всіх простив за те, що п'ю сам. Думаю, що й мене Бог простив. Бо сумирно живу, без надії, що десь і колись не буде нудьги, похмілля, безгрошів'я, злиднів, витверезників... Беріть і мене, Альфо, хоч вряди-годи на шабашки, як-не-як, і копійка, і чарка, і закуска. Самі знаєте, роботи я не боюся. І мама моя роботяща була. Аби Богом був я, то й не знав би, як повестися з такими, як ми, чим воздавати мамі, собі і вам по смерті.

3899. З одними людьми говорити хочеться, з іншими – ні. Довго шукав причину, та ніяк не відкривалося. Одного разу сидів у сквері на лавці і до мене підійшов пес. Він примостився навпроти, і поміж нашими очима протягнулася якась дивна нитка. Пес виразно чекав, щоб я заговорив. І тоді я почав йому казати щось малозначуще про нього і про себе, про всілякі наїдки, про вино, про погоду, про горобців. Запропонував йому хліба, але він не був голодний і продовжував розпитувати мене очима. Щойно почав було нарікати на власну долю, в його зіницях, виразно здалося, зблиснув глузливий усміх, і я зупинив потік сопливий скарг. Отак ми добряче побалакали. По тому я несподівано зрозумів, що серед людей багато таких, які засмічують мову непотребом, словами зарозумними і розмитими. Наче знають багато, ще більше знати хочуть і кортять

їм, щоб ми про це неодмінно знали. А до чого воно нам? Проговорив з чоловіком годину – ні він тобі нічого не відкрив, ні ти йому. Однак є люди інші, що пильно дбають про велику чисту мову, значно старішу за них самих, а мо?, й вічну. За те вона їм сторицею віддячує, повертаючи те, що вони мали аж до народження.

3925. До Нового року старший син подарував Петрові настільний календар. Він слушно розмірковував, що відтепер батькові не бракуватиме місця на щоденні записи про найважливіші сімейні події, борги, про погоду тощо. Петро захопився цим літописанням упродовж останніх п'ятнадцяти років, чисті поля кожного аркушика настінного календаря списує до цурки, а всі календарі акуратно складає в дідівський сундук. Через тиждень зайшов старший син свій подарунок на шворці у вбиральні, а в батька на столі побачив новий «Народний календар». Ти вже прости, синок, – у твоєму календарі порожньо, вітер гуляє, нема над чим і подумати, – опустивши до землі очі, сказав Петро.

3942. Щоранку К. умивається над ванною холоднячком з крапа і майже щоразу бачить на дні ванни чергову жертву – необережного павука, що потрапив у пастку. Павук намагається здолати крутий емальований підйом, однак всі його спроби завершуються сповзанням назад. Колись К. зловтішався з отаких пригод мізерних кровопивців, присутність яких у квартирі завжди дратувала його, і хлюпав на них водою. Павук миттю згортав ніжки, його відносило течією до зливного отвору, кілька секунд кружеляло, доки не затягувало в каналізацію. Та й спроби допомогти павукові вибратися з ванни по вінику чи по чомусь іншому теж були марними. Павук чи зневажав поміч, а чи боявся її. Так триває вже кілька років. К. просто спостерігає цю боротьбу за вибір життя і смерті, але з такою зосередженістю, ніби павук – він сам. І очима павука за собою стежить.

3953. Споглядання людей розгойдує в моєму серці відчайдушну веселість. Бозна-якими зусиллями стримую сміх, що тисне на мене ізсередини, як перегріта пара на сталеві стінки котла. Боюся,

отак сміхом колись і викажу себе. Ось нехай усамітнюся в хаті – насміюся досхочу. Та залишаюся наодинці з ящиками картотеки, кладу перед собою чисту картонку, починаю писати – і дуже часто не можу стриматися. Тече з очей, тече з носа. Слова лягають на папір абияк, рядок наповзає на рядок, літери провалюються в калюжі, що набігли з моїх очей. Дістаю іншу картку і переписую – трапляється, по п'ять-шість разів, доки не заспокоюсь, доки не вимощу з покручених, покалічених, поораних зморшками слів української мови на маленькому кусничку чистого цупкого паперу ще одну мозаїчну картинку чи думку і не присвою їй номер. Тоді вже мені не хочеться ні сміятися, ні плакати. По черзі переводжу погляд з одної шибки на іншу і нічого за ними не бачу. Всі до одної вони видаються мені дуже древніми іконами, що на них ледь-ледь проступають лики незнаних святих. Лиш крізь одну горішню шибку з боку погребя на мене співчутливо дивляться мальви.

3959. Історію розповів мені Федір Єгорович, учитель історії, директор школи, колишній фронтовик, що його в селі називали «тайним алкашем». Він справді посилав до крамниці за спиртним лише вірних йому людей і пив нишком, наодинці. Тепер його вже немає, однак у моїй пам'яті закарбувалися три-чотири наших застілля та його розповіді. Трапилося в Празі одного травневого сонячного дня – після Перемоги. Було нас кілька молодих офіцерів напідпитку, ми кудись ішли поруйнованою вулицею, курили «Біломор», жартували, голосно реготали. Ми ж бо врятували Європу і тепер могли дозволити собі розслабитися. Несподівано перед нами на тротуарі постав сивий чех-дідусь. Усією п'ятірнею він показав на щойно кинутий одним з нас недопалок і досить чистою російською сказав приблизно таке. Панове офіцери, оці руїни можна ще пробачити людям, які воювали, а от ви, що принесли мир, смітити на вулицях не повинні. Хтось із моїх приятелів розреготався, а я, пригадую, ніби почервонів. А може, і я тоді сміявся, а червонів згодом, вже згадуючи на тверезу голову. Цей літній чех, виявилось, в роки першої світової був у російському полоні, тому й добре знав

мову. Історія Федора Єгоровича запам'яталася ще й тому, що розповідав він її мені в 68-му, коли радянські танки, мов з неба впали, з'явилися на вулицях Праги, і наша держава дуже пишалася оперативністю власної армії-визволительки. Це вже потім, на похмілля, дехто з нас червонів.

3967. Не про найправдивіші з правд сьогодні йдеться. Саме тепер треба відчутти твердий шлях під ногами і йти ним розважливо, в братньому супутництві з ближніми. Не штовхатися, не застувати одне одному обрію, сонця, зірок і хмар. По змозі ділитися хлібом-сіллю та тютюном-горілкою. Може, правда сьогодні десь отут і отак, а не ген аж там, куди всі квапимося втрапити ще за життя.

3978. Хлопці з нашого загону розбирали геть зовсім стару хату на околиці Новгород-Сіверського і знайшли десь на горіщі листа, датованого груднем дванадцятого року. Пише брат братові з війська про муштру і про те, як їх вчать стріляти з гвинтівки «в одну точку». Ще не почалася перша світова, ще п'ять років до революції. В кого стрілятиме чоловік, що вправлявся цілити всього лише «в точку»?

3980. Навіщо посіяно чоловіка на світ? Чи так і туди він живе і куди має жити насправді? Питання сенсу і мети – лицьова і зворотна сторони однієї монети. Але годі за неї що-небудь купити. Монета-іграшка для колекціонерів-нумізматів.

3982. Осипаються береги. Чи це річка міняє русло, чи вже на болото замулюється – не вгадати. З верхів'я плине каламуть, несе пні, гілля, цілі стовбури з хвоєю і ще зеленим листом. Солома, ганчірки. Боюся собі зізнатися, що нишпорю поглядом по поверхні води і визираю трупів. Передчуття лихі, свинцеві – коли б увійшов у воду, на сухе вже ніколи б не вибрався. Тому вже кілька днів боюся порпатися в ящиках, не зважуюся перечитувати, не торкаюся інструментів, бо начебто вирве з м'явих рук течією і понесе. Десь далеко, мо', аж при витоках, сталася загадкова катастрофа, і ніяка сила тепер не спроможна зупинити руйнації річки. Махаю чоло-

вікові на тому боці, щоб відступився від берега далі, а він радісно-дзеркально передражнює мене, вітається. Не уникнути нікому, бо час і доля. І враження, що всі інші втупилися в екрани телевізорів, в картини давні, у свої дитячі спогади, аби не бачити. І таки ж не бачать.

3983. У міському парку на березі ставка чоловік з двома вудками, а в синьому капроновому відерці кволо ворухиться з десяток карасиків. Вряди-годи бачу його тут, на ім'я не знайомі, але вітаюся, присідаю навпочіпки, дістаю з пакета пляшку портвейну, пропоную зігрітися. Пробка на пляшці туга, ножа немає, чоловік гріє пробку сірником, вправно відкриває, робить ковток, зауважує, що йшов на рибалку до відкриття магазину, а випити хотілося, ранок таки прохолодний... Отакий початок нашої ненавмисної зустрічі. Насмішкувато запитую, чи не жаль марнувати час на оцей-от дріб'язок. Якщо ви не рибалка, відповідає, не зрозумієте, а час... Хотів би знати, чим є отой час, про який ви кажете... Знову п'ємо, він запалює, пропонує мені, кажу, що хіба за компанію, але закашлююсь. Тим часом чоловік підсікає доброго карася, кидає у відро, наживлює черв'яка, обшморгує руки об штани, несподівано запитує, з якого я року. Отже, на шість літ старші... Час... У мене, знаєте, є жінка. Не зовсім, правда, щоб жінка, порізно живемо і не розписані, хлопчик у неї, а ми обоє й не знаємо, чи моя дитина, чи її покійного чоловіка. Кілька місяців тому я був у відрядженні аж за Києвом, тиждень жив у такому собі готельчику, одного вечора сходив до лазні, трохи випив у номері сам і рано вклався. Наснилося мені, що вона померла. Домовина, знаєте, посеред кімнати на табуретах, дуже багато хризантем білих довкола, я тримаю за руку хлопчика і кажу їй, щоб вона припинила цю гру, що вона вибрала для неї не той час, що наступної осени дитині до школи, що я ж за неї... що я її... Прокинувся, лице мокре від сліз, перекинув з пляшки, що лишалося, черевики в таксі до Києва зашнуровував, на останню електричку до Ніжина встиг, а далі якимось пасажирським у тамбурі до Бахмача... Прибіг, стукаю: раз, раз, тричі, тричі... Від-

чиняє, як була, в нічній сорочці, і каже, що вона знала. Цілую і плачу, а вона не питає, чоґо. І тепер не питає. І я нічоґо їй не кажу про той сон. Білі хризантеми полюбив. Ось зацвітуть – підемо розпишемось. На роботі, як одрубав: досить хлопці, на холостякові кататися – в'яжуть з відрядженнями, хай ще інші поїздять, світу білого побачать. Я тепер годинами на неї можу дивитися, на живу, як на отой поплавок, – час для мене вже не тече. Надивитися на живу, на хризантеми, на хлопчика, на оцю стоячу воду і на червону пір'їну... Наче прожив, далі вмер і воскрес для справжнього життя. Я теж, знаєте, не вроджений рибалка, а от збудилося, полюбив... Дістає з нагрудної кишені п'ятірку. І печива та «Прими» купіть – якщо вам не важко і маєте... час.

3984. Микола Ю-ко, клеєнос із конвеєра, розказує, як у Черніґові одна жінка передавала своєму чоловікові до КПЗ кожного ранку по дві чималі цибулини – для апетиту. Перед тим вона надрізувала кореневі мички і ставила цибулю на ніч у миску з горілкою. Дві цибулини за кілька годин випивали заледве не склянку горілки.

3996. Дивлюся на просяний віник при одвірку майстерні. Стільки стружок, трісок, тирси та й усього іншого він зібрав з дощатої підлоги! Розважливо, терпляче, нічим не гребуючи, про себе щось таємно міркуючи. Я чув те власною рукою, яка завжди, наче аж поза моєю волею, зворушливо приятлювала з віником. Зітерся він, злісів до цурки, пора зайти на базар та купити новий. А з тобою ж як бути, товаришу? Чи не матимеш на мене зла, коли спалю тебе в ґрубі? Це ж бо значно почесніше, ніж доґнивати десь на міському звалищі, аж на Кунделях.

4007. Перше число. Почався інший місяць, всього лишень чи вже десятий, відколи я тут. Радіти чи сумувати треба, що часи кислі, гіркі, солоні і солодкі поволі минають? Як собі знаєте, але й час за колючим дротом – то мій-таки час, а не ваш – і ось він, як бачимо, витікає. Ближчає воля, зближується все інше. В тім числі, і смерть. Про це, здається, зауважував ще Леонардо да Вінчі.

4016. Вітя Ратніков (офіцер-відставник, служив десь в Угорщині, навіть радянські рублі інакше як форинтами і не називав, повісився через три роки після ЛТП) одну церкву із сірників споруджував у цеху, іншу в хаті. Сірники вимінював на дефіцитну в зоні «Приму», але дехто з прапорщиків та вільнонайманих приносили їх з доброго серця за так. Ще йому для роботи був потрібен клей ПВА. За нього Віталію доводилося платити консервами з отоварки. Я любив спостерігати за його роботою. Що він складав? Іграшку? Товар? Просто заповнював марудну зонівську часопорожнечу? Хто тепер скаже, чим були для нього ті притвори, нефі, бані?.. Ми не дочекалися врочистого моменту, коли Ратніков закінчить роботу. Одного разу, коли ходили на вагони з вугіллям, до хати прийшли з перевіркою попкари, забрали з тумбочки і, переказують, зламали. Віталій знову почав копити сірники.

4034. Слухати правдивих і брехливих, багатих і бідних, щедрих і скупих, що журяться, втішаються і пишаються, як коти у попелі. Доки слухаєш, бути не таким, яким ти є насправді. Трохи уподібнюватися до тих, кого слухаєш. Як вони, текти, летіти, бігти, втікати, наздоганяти, рачкувати. Вірити співбесідникам. Не смішно й не гірко зовсім. Просто дивно та й годі.

4066. «Саша, а яке в нас на сьогодні число?» – запитує Афанасій Григорович, дивакуватий і щиросердний жид, якого поза очі називають Хонею Гершковичем. – «Шосте, Афанасій Григорович,» – запобігливо відповідає власному начальникові підлеглий. – «А завтра, значить, яке буде?» – «Сьоме, Афанасій Григорович...» Саша й досі при нагоді всоте переповідає в компанії про цю анекдотичну ситуацію та й про багато аналогічних із часів Сашкові співпраці з Хонею Гершковичем, хоч останнього вже кілька років немає серед живих. Розкаже – і перший заходиться реготом. Якось укільканадцятьє слухав цю оповідку і замислився: а чи не глузує з нас нині на тому світі дивакуватий і щиросердний жид?

4081. Мало на вулиці полишилося людей, що пам'ятають цю жінку на ім'я, – Білка та й годі. Чи їй п'ятдесят, чи їй сімдесят,

чи й усі сто, вона одна-однісінька, живе ні для кого в старій хаті без електрики, не знати за що отримує мізерну пенсійку, справно п'є одеколон, підбирає недопалки, часом іде з відерцем до колонки по воду, вітається зі мною задержувато «здоров, парубок», влітку варить біля хати юшку на трьох цеглинах. Чи вже давно душа її розпрощалася з тілом, чи забилася, як налякана білка, під лахміття, аби вже нічого не бачити і її щоб ніхто і ніколи вже не заглядів. Ні лісу, ні колеса, ні бодай вилізлого хутра, що, власне, і робило б її хоч трохи схожою на білку. Але ще Білка. Ще жінка. Ще п'є одеколон, варить юшку, ходить по воду, вітається – і не лише зі мною.

4103. Статечний чоловіч'яга, завжди прибраний у якусь загадково уніформу чи то пожежника, чи то службовця воєнізованої охорони цілком заслужив право придбати собі «Волгу». Він бозна-як давно записався на чергу і зібрав необхідні гроші. Окрім того, він просто-таки геройськи десь служив і навіть животом ризикував, але з легковиком чоловікові ніби пороблено і наврочено. Безліч разів звертався він (завжди – в письмовій формі, а копії складав до солідного шкіряного портфеля) до місцевої влади, писав до Чернігова, Києва, навіть до Москви. Траплялося, що йому навіть відповідали і портфель важчав на ще один документ. Коли в споживчій кооперації оголосили, що в першу чергу «Волги» будуть виділятися особам, які продадуть їм стільки-то чесно заробленого цукру чи вирощеного у власному хліві м'яса, чоловік і на це клінував, та знову дістав облизня. Омріяна «Волга» ніяк не йде йому до рук. Коли я розмовляв з ним востаннє, незадовго до його смерті, він хвалився, що відправив одним махом три скарги: в ООН, президенту Штатів і прем'єр-міністру Англії. Та все допитувався в мене, ніби в провидця, чи це подіє?

4119. Наближалось до восьмої ранку, але сутінкова вулиця була ще й досі майже безлюдною. Навпроти дитячої бібліотеки, поряд з міліцією, де ще недавно, розліняні акуратними рядами низеньких декоративних кущиків, зеленіли газони і квітували клумби, стояла літня жінка і діловито, ошадливо жестикулюючи, розмірковувала

сама із собою, де, що, коли і як вона тут посадить і посіє. Отак три рядки моркви, трохи далі – столовий буряк, потім капуста, краще пізня, бо як же без квашеної капусти? Я поглянув на засніжену мичкувату суху траву донедавного газону і гірко усміхнувся. Під яким номером має посісти місце оця картина в твоїх ящиках? А за одне й інша, свідком якої став зо три місяці тому. Порався на подвір'ї і почув, як хтось витягує весільної. Серед тижня? Вийшов за ворота. Тротуаром від третього ОРСівського магазину ішла молодиця з кошиком, одягнена в чорну «москвичку» зі штучної цигейки, і співала. Вона мала сильний і дзвінкий голос, пісню ставила по-селянському на горло, але на обличчі в неї читалася невесільна, навіть неземна відстороненість. Важко було вирізнити слова, бо пісня викрешувала об цегляні стіни довколишніх будинків луну, вона накладалася на слова, і зміст губився. Згодом довідався, що жінка з Попівки, але розпитатися про неї більше нема в кого.

4137. На залізничній платформі явно міський підліток наздогнав сільську бабу з важезлезним оклунком, легко закинув його собі на праве плече, проніс до тамбура приміського дизеля, граючись укинув досередини. Баба заметушилася, мовби почала шукати копійки. Підліток вишкірив зуби, щось промовив до баби веселе і побіг далі. Якусь хвилю баба розгублено стояла, потім пірнула в тамбур і за мить випірнула, тримаючи в долонях троє червоно-жовтих яблук. Вона роззиралася навсібіч, але хлопця вже й слід прочах. Нарешті загледіла молоду маму з малюком... У мене здавило лещатами горлянку. Картинка для сентиментального алкаша.

4152. Буває, день, і другий, і третій, тиждень і місяць не полишає відчуття, ніби став спицею в добротному дерев'яному колесі, обтягнутому надійним залізним обручем, одному з чотирьох, завдяки яким котиться битим степовим шляхом віз. Куди ця мандрівка, у Крим чи з Криму, волів чи коней запряжено, хто на возі сидить і про що думає? Мені про те невідомо, я просто спиця і мені подобається нею бути. Адже саме я єднаю вісь із обручем. Саме завдяки мені не пориваються рух і дорога. Або ж як роки, шляхи

і люди втомлять мене, передати б інструменти комусь вдатнішому і перебратися б отак років на сто назад спицею в колесо прядки. Гарна молодиця в очіпку в старій хаті пряла б льон і коноплі на полотно. Нитка б текла з-під її пальців, жінка наспівувала б, а я спав би і бачив сон, де нитка снується від зірки до зірки, від сузір'я до сузір'я. Що вже там тієї спиці, а без неї не буде у Космосі Єдності.

4178. Куди б рухалася, де б знаходилася тепер людина, аби одного разу не побачила свого відображення в чистій воді, а згодом не винайшла дзеркало? Чоловік потребує бачити і бути баченим. Бачити самого себе в баченні – на власні очі або ж поглядом збоку. Навіть у порожнечі, де вже й дзеркала немає, де вже, здається, ніхто нас не бачить, аби посвідчити нам про нас, ми приходимо до лукавої думки, що нас бачать речі і порожнеча між ними. А ще далі – до нахабного висновку про неодмінність Бога, який бачить нас всюди і завжди, живих і мертвих, хоч напевно знаємо, що ніколи не побачимо його.

4191. Таки наліпили мою фотографію на загальноміську дошку «Вони побували у витверезнику»... Коли недоля ніби зажене людину в глухий кут і, засліплена мисливським азартом, вже святкує здобич, зволікає з розправою, смакуючи в уяві ласим найдком, жертва з байдужою приреченістю конвульсійно ковзає пальцями по мурованій стіні пастки. Несподівано в якійсь точці не відчуває опору. Крізь стіну проходять руки, голова, тіло. Мур не пропускає лише одягу, ніби вимагає мита, але біс із ним, з ганчір'ям, – хіба це щось важить? Знімаєш його поквалливо, аж гудзики стріляють навсібіч, і вже на тім боці регочеш з недолі, бо так було трапилося вчора, так сталося сьогодні і так буде завжди для тих, що хочуть лишатися справді вільними. Голий виходиш, а твоя персональна недоля ніяк не може, не хоче визнати того, що тут лише одяг і фотокартка дев'ять на чотирнадцять, – і лицемірно продовжує святкувати.

4198. Зайшов до хлопців у ЖЕД, а в них безпричинний аврал. І перевірок-оглядин у найближчому часі не передбачається, і до ве-

ликодньо-червоних субот ще добрих два місяці, а в їхній кімнаті, де роздягальня, стіл обідній, груба, робочий верстат з лещатами та вмивальник, щось давно небачене коїться. Вигрібають сміття із закутків, миють, шкребуть, палять, переставляють. Для себе ж робимо – не для дяді. Авжеж. Доки робота належить людині, як риби вода, а птахові небо, доки вона джерело і чинник перетворення належного їй світу, доти людина намісник Всетворителя на землі. Однак результати нашої творчості за день-два відчужуються від нас і спотворюють наш образ. Як і ми, діла Божі, скомпрометували Отця.

4203. Почати день – ніби зранку отримати з чиїхось чистих зримих рук дві чаші. В лівицю – з вином, у правицю – з живою водою. І пронести їх аж у вечірні сутінки, не розхлюпавши намарно й краплі. Але напоїти вином тих, що за життя бояться смерті, і живою водою – хто жахається після смерті бути. Відходячи до сну, поставити чаші на підвіконня, дивитися на них пильно і не дивуватися, як вони на очах наповнюються.

4227. Мій особистий досвід, як і ваш, не містить навіть мізерної інформації бодай про одного чоловіка, котрий би пам'ятав свою попередню смерть, як ми її знаємо. Єдино можливий спосіб осягнути безсмертя – це посіяти за життя насіння розважливості, мужності і терпіння. Отже зневажити таким чином страх перед смертю, виростивши на гноївці буднів могутнє дерево свого «я», – і жити вільно, бути завжди. Наче той чоловік, який знав, що помре, як і всі до нього, але продовжував будувати.

4233. Ніби жив чоловік і забагнулося йому стати всемогутнім. Щоб одним помислом зрушити з місця гору, повернути ріку назад, воскресити мертве дитя. Далеко-близько він ходив, плувано-просто шукав, мало-багато живої та мертвої води випив – де лиш не тинявся, не вештався, не мандрував. Мо', й з Люципером вів наукові дискусії чи в підкидного грав, з Богом на брудершафт гарне вино цмулив, з біблійними пророками прісні калачі, на оливі замішані, їв, але наймогутнішим у своєму часі поміж смертних на землі він усе-таки став. І нині сумно усміхався, коли згадував

про давню мрію зрушити подумки з місця Арарат чи повернути в північні краї Дніпро. Тепер він міг це зробити. Та разом з великою силою прийшло до нього щось таке, що можна було б назвати греблею на шляху сили. Оце **щось** не дозволяло йому скористатися власною могутністю. Але ж хіба не для Великих Вчинків даровані Великі Можливості? Чоловік той помер пересічною смертю булавої в бувальцях людини. На його могилі звичайний залізний хрест із «чорнухи», пофарбований алюмінієвою пудрою на оліфі. Ніхто й дотепер не знає, що мала б означати ота його примха стати всемогутнім. А про те, що цей чоловік в історії був не першим і не останнім в ряді випробуваних Великою Силою, мало хто й здогадується... Оце мені вигадалося сьогодні натщесерце.

4252. Хлопці спіймали в хаті мишу і живцем посадили до трилітрової банки. Вкинули хліба і закрили капроною накривкою з діркою для повітря. Таким робом у в'язниці для людей часів Катерини Другої вигадано малу в'язницю для миші. Про неї тепер багато розмовляють у курильці, в їдальні, на повірках. Навіть наші сторожі зацікавилися мишею, хоч думають про неї, гадаю, дещо не те і не так, як про те насмішкувато кажуть уголос. Я не господар тим невільничим думкам і не від мене залежить, чи випадуть вони бодай колись в осад людської або мишачої мови.

4260. Ловлю себе інколи на бажанні прокинутися одного разу з виразною певністю, що всіх на світі людей віднині зрозумієш. Хай чим вони не займалися б, який би колір шкіри в них не був, де і коли б вони не жили і якими мовами говорили, але тепер ти їх усіх вичерпно збагнеш. Англіїців, французів, негрів, циганів, японців, інопланетян із системи Сиріуса – як себе самого. Хоч звідки знаєш, що себе розумієш? Бо часом здається, що живе в тобі чоловік, який промовляє зовсім невідомою тобі мовою, а ти лише намагаєшся вгадати, силкуєшся навмання і приблизно перекласти, про що це він, куди і для чого.

4261. Ставили хату, де ляже корова. Саме на тому місці, де лягла годувальниця, мали бути ікони. Спати вкладалися, де собака

вночі спочиває. Про це тепер лише дехто зі старих пам'ятає і береже у вицвілих словах. Та дивно, що й поза словами не вимерзло, не пересохло наше співпочування з місцем і речами. Прибираєш у хаті, в майстерні роками, а не замислюєшся, чому сюди це, туди інше – кладеш, ставиш, стелеш так, а не інакше. Звідки знання, що саме ця річ не може сусідувати з тими он кольорами чи формами? В кожного дорослого чи й у дитини – по-своєму. Спершу ловив себе на цьому, розмірковував, а далі дійшов гадки, що це й не диво-вижа, а закон і лад, згідно з якими вишито-вигаптувано у світі нас, вділено землі, води, неба і вогню кожному по потребі. Навчитися б межі бачити, аби твоє місце не було ані більшим, ані меншим за тебе, аби речі, одяг, найдки – все щоб супутнім було чоловікові.

4262. Отут у Бахмачі стояв пам'ятник батькові народів. Після вікопомного микитівського з'їзду його зняли. Кажуть, бронзові вождеві чоботи ще довго вилежувалися в купі брухту біля міської лазні. Щоб знеособлений і враз посиротілий постамент не мозолив людям очі, втулили на нього Шевченків бюст і відповідно назвали площу. Вночі хтось залишив на постаменті крейдою: «Діти ж мої, діти, що ви наробили? На вождеву сраку мене посадили». Якось непомітно зникло й поетове погруддя. Чи це не воно тепер стоїть на околиці села Григорівки під двором у місцевого художника Шестопаля?

4263. Про підстаркуватого сільського парубка Яшу. Мо', не дуже він і старий, просто якимось недоладним видається: штани – мішком, надвоє розрізаним, шкарбани – розмірів на два більші, чуприна – мовби в ній чорти копійку шукали. Яшина мати заміж не ходила, а хлопця начебто прижила від румунського вояка, що в селі стояли. Не п'є Яша, не курить, по молодицях не бігає. Одружитися б йому, та, мабуть, найзачуханіша дівка, якщо не зовсім дурна, не поведе на нього оком. А втім, Яшу по-своєму в селі люблять, хоч і підсміюються, та не зобижають. Саме так люди люблять любити останніших і нижчих за себе, що не тужаться ні обійти, ні випередити, ні вивищитись. Називають його чомусь механіком Яшею.

Часом бригадир пошле на тік гайки в агрегатах попідтягувати, решета у віялках поміняти, а чи щось інше. Має Яша старенького мотоцикла, що його, втікаючи із села, ті ж таки румуни й забули. Щоб на камери не витратися, в скати він набив конопляних мичок і потихеньку їздить. Одного літа доручили Яші переставляти електропастуха в полі, де вигулювали-випасали свиноматок. А треба зауважити, що старенькій його матері завжди здавалося, що швидкою їздою на мотоциклі Яша може застудити собі груди, тому кукфайку вона йому одягала задом наперед і гудзики застібала на спині. От якось зібрався Яків обідньої пори до своїх свиней на поле, вже за село виїхав, а тут камінь під переднє колесо трапився. Упав мотоцикл і Яша з ним також. Баба неподалік пасла корову, прибігла до Яші, що лицем у траву лежав, а гудзики в небо дивилися. Та як заголосить: ой, боженьку, Яша собі голову звернув!.. Кажуть, ніби й досі ще живий, та й мотоцикл його деренчить справно. Механік! А матері вже немає. Нікому опікуватися Яшею: одягину випрати, їсти наварити, насварити чи пожаліти... Одне діло – малювати чоловіка в уяві з розповідей інших, а от побачитися б з ним і спробувати поговорити.

4271. Вечеряли на кухні. Біля наших ніг сюди-туди вешталася маленька ряба собака-дворняжка. Вона благально-пильно стежила за нашими руками, і господар час від часу пропонував їй шкірку від смаженого сала. Собачка артистично ставала на задні лапки і делікатно брала гострими зубками з рук подачку. Далі чоловік приніс їй килимок і рівненько розіслав його в кутку кухні. «Діна, місце!» Собачка пішла на килимок і зубами, лапами, носом почала готувати собі постіль. Такого мені ще ніколи не випадало бачити. Акуратно покладена, як на людський позір, ганчірка їй чомусь не подобалася. Собачка повертала її і так, і сяк, совала по підлозі, аж доки постіль не збулася навіть малого натяку на правильність. Господар зауважив, що такі дивні штуки вона проробляла ще цуценням, невже це простий інстинкт, але який собачий інтерес може лежати в його основі? Вже котрий день це не дає мені спокою.

4273. Увімкнув радіо, аби почути час. Жіночий голос завершував передачу про котрогось із російських Толстих: «Тщетно, художник, ты мнишь, что творений своих ты создатель». І рядки з незбагненої причини посіялися в свідомість, ніби та жінка зверталася саме до мене. До пізнього вечора фраза мандрувала в голові, наче якась дрібна комаха заповзла глибоко у вухо і ніяк не хотіла ані змиритися з пасткою, ані вмерти – ворушилася, метушилася, дразливо доби-валася аж у барабанну перетинку. І весь час недовірливо позирав на власні руки, боячись признатися собі, що ця недовіра, ці сумніви не сьогоднішні, а дуже давні. Чим відрізняємося від комахи, що волею випадку може заповзти чоловікові у вухо, чи від бджоли, що з віку у вік зворушує людей подиву гідними інстинктами? Власні ж творіння, вчинки, дії до інстинктивних, боронь Боже, не відносимо – певні, що це результати нашого вибору, нашої волі, нашого вершинного Духу. Чи справді це ти сам на минулому тижні малював чоловікові хату, яку він збирається починати з весни, чи твоєю рукою з олівцем аж з-поза спин німих діда Петра та батька Андрія водив хтось інший? Чи, мо', із землі, з неба перетікали таємні сутності через твоє тіло на папір? Гомер, Платон, Данте, Мікеланджело, Бор і Оп-пенгеймер. Поодинці – мізерні, теж немовлятами були, пелюшки обпісювали, ніяк не одважувалися перші кроки зробити, белькотіли щось невторопне. Чи ж не те вони пили і їли, чи не тим повітрям ди-хали, що і їхні батьки? Людство – число з дуже багатьма нулями, та лише час від часу нулі вибухають феноменами інтелекту. А може, число і є тільки числом, а за нулями – справді порожнеча? Хто ми? І якщо не я, то хто тоді питає оце тепер у мене про мене? Хто диктує, сумніви сіє і рукою водить? Хто проказав ті рядки зі старенького радіо? Передоручаємо всеє Богові забагато, ніби нема йому чим за-йтися, як стояти над кожним з нас, що з праху постали. Певно, довго ще не одважуся отак знічев'я увімкнути радіо. Хто знає, що їм спаде на думку наступного разу.

4276. Павук гарний, елегантний по-павучому. Тільце мізерне, зате ноги довжелезні і тонкі, як волосини. І цю забавку-примов-

ку я не вперше бачу-чую. Хлопчик відриває павукові ніжки, кладе на долоню і приказує: «Косю, косю, покоси...» Ніжки сповнюють хлопчикове побажання і самі по собі ще довго смикаються. Пильно стежу, про щось думаю. Всі самі по собі: ніжки, хлопчик, я. Кожен по-своєму живе, помирає, думає.

4277. Божевільні чоловіки на вулицях Бахмача. Цей із Пісок. Часто бачу його на велосипеді: в червоних шароварах, з довгим волоссям, зав'язаним на потилиці в тугу кіску, з обличчям по-своєму привабливим. На рулі, на багажнику – капронові каністри. Колись давно, як ще служив у війську офіцером, заповзла йому у свідомість нав'язлива думка, що буде його отруєно, тому він по воду їздить за півтора десятка кілометрів до райцентру і набирає її щоразу в іншому місці. Ще один – бородатий Костя Таран з Бахмача Першого, біля колишньої церкви, а теперішнього клубу жив. Нині живе скрізь, де його ніч настигне. Завжди усміхнений, свідомий високої власної гідності, з двома чувалами через плече, в котрих усе його майно. Дівчатам з кафе незручно бачити, як **такий** чоловік збирає на столах недоїдки, і вони майже завжди щось йому виносять. Кілька разів провокував цього милого бороданя на розмову, і склалося в мене враження-підозра, що Костя «мочить». Навіщо? І третій, якого добре знаю, – музикант. Фахівці мені хвалилися, що в нього коли б не абсолютний слух. Справді-таки дивний до краю і по вінця налитий мелодіями, але в чому найвиразніше виявлена його воля від Бога і від світу, відповісти собі не можу. Якщо не від світу цього, тоді від якого і звідки? Від нігтів на ногах до волосся на голові, хлопець, як таємне послання – невідомо чие, не знати кому і мертвою мовою. Ніхто прочитати не може і саме не озивається. Коли трапиться фортепіано, грає так, ніби поміж клавішами щось шукає... Про себе ж промовчу, бо збоку воно видніше.

4279. Ніби в апостольські часи, все на світі стало виразним і нездійсненним. Бачиш, що так є, – знаєш, так не мусить бути, – віриш інтимно, потужно, що так не буде колись, по всьому, після нас. Але навіть одну людину в однім дні ти нині неспроможний зробити

святковішою. Лише з надією дивишся в нічне небо – з такою надією, ніби репетуєш несамовито: допоки?! І живеш, як неперервний крик. Ніби в апостольські часи і я один з дванадцяти, а найпершого з-поміж нас нема, котрий перед і над числом дванадцять.

4291. У спекотний день сосновий ліс пахне сонцем, місячної ночі – місяцем. В дощ і в бурю сосни пахнуть чистою небесною водою і вітром. Кажуть, що сама по собі сосна пахне живицею, з чого треба судити, що й живиця пахне сосною. А це аж ніяк не дає відповіді на запитання, чим що насправді пахне. Хіба чоловік, який лежить у сосновій домовині, знає про те, але затято мовчить – зловтішно чекає, доки ми самі не дізнаємося. Але не квапимося. Мовби потопаючий за соломинку, тримаємося гарантованих запахів сонця, місяця, дощу і вітру під високими гарними соснами. Так воно певніше: не знати докінець ані про те, ані про це. Просто патякати, просто робити вигляд, ніби нам знати дуже хочеться, – свербить, що й спати не дає. А справжній зуд – від страху дізнатися.

4305. З якогось часу – навіть не помітив, коли це сталося, – знелюбив зміни. Виразної неприязні до нових речей, до нових клієнтів-замовників і до нових знайомств ніби й не почував, але поле, що відділяє мене від обрїю, з кожним днем мовби все щільніше заростає осотом, будяками і реп'яхами. І колоти руки-ноги не хочеться. І глухе шамотіння найновітнішої історії з кожним днем все більше скидається на мишачі ігри на горищі старої хати. Наче живу на острові, де занехаяно час. Навіть до нових будівель підступаюся мовби з наміром завершити старі. А все пильніше вглядаюся в те, що мені вже давно належить, очі намагаюся завернути у власне нутро і вирізнити нерухомих стрижень терезів, до якого підвішені дві врівноважені шальки, дві симетричні половинки космосу. Невже нарешті певність розгубленості і відчай певності? Але жити хочеться нестерпніше, ніж будь-коли раніше.

4318. Дуже дивний майстровий дядько, майже хутірський філософ абощо. Навіть сокиру – на «ви», та й в ЛТП найкрутіші йому не «тикають». Земляки його розповідають. Жінка з дітьми пішла

до своєї матері – та тільки й слова, що пішла. Бо ж він справно несе їй зароблене, а вона йому пере і пильнує, щоб нагодований був і не гірше за інших ходив. Та й на гулянках сільських бувають разом. А що вже п'є – небу жарко. Зате в роботі – арти-и-ист! І от його балачки про спиртне, які мене неабияк заінтригували. Канєшно, горілка – змія люта. Одні її хочять убить, особинно женщины, другі тікають од неї, а треті хочять зловить і в клітку посадить – іначими словами, навчитися пити умно. І так воно од Адама і дотепер. І опосля так буде. А зміюці хоть би хни. І я оприділив, що її уважать нада і на «ви» називать, подружниця з нею нада. Якщо ви їй понравились і до вас іменно в гості вона прийшла, нікуди од етого не дінешся, треба оддать їй должне, посидіть з нею, погомоніть о жизни, о смерті, зачем чоловік на світі мучицця і радуїцця, зачем діти нужни – вообщем про все. А опосля з чистою душею і совістю – до діла. В жизни – все в стремленії к равновесію. Що вже є – значить должно воно быть. Чого нема – значить быть його тепер не должно. Не нами жизнь почалася – не нами кончицця. Все уважать нада. Міліцію тоже. Потому що вона є, шоб ошибацця і свідетельствовать, що очень далеко обществу до равновесія.

4321. У цілому світі моє життя має сенс лише тоді, коли воно спільна для всього світу ознака і правило, а не виняток з правила. Коли життю – з думкою про власне життя – належить і звір, і дерево, і земля, і вода, і камінь. Навіщо мені життя як виняток, як прикра, може, випадковість? Але якщо Життям і Духом просотане все на світі аж до сухої бадиліни на зимовому вітрі, то навіть свідоме самогубство нічого не міняє. Воно може бути викликом життєвій формі, але не життю. Ну, викреслив чоловік своє ім'я з довжелезного списку на білому папері, чорнилом заляпав, шоб жодної літери не прозирило, – гадає, що, вкинувши сіль у склянку з водою, із сіллю рахунки звів? Колись, як люди вповні вистигнуть, саме слово «життя» має випасти з мови, як і «смерть». Їх можуть залишити хіба що як спортивні терміни на зразок «фінту», «офсайду» чи ще чогось такого.

4338. Вам налити чаю з гілочкою? – колись давно запитала мене молодиця в Митченках. Пригадую, засміявся. З якою гілочкою? Та ж з вишневою – ми завжди такий п'ємо. Червонуватий окріп і справді виявився запашним. Відтоді й собі частенько заварюю «гілочку» і згадую молодицю. Так вона це слово проказала, що, мабуть, ніхто в світі після неї вже не скаже.

4339. А було, що і я тужився досягнути високий стиль розмірковувань про добро і зло, про космічний розум і про революції, щоб не гірше виглядало і читалося, ніж у мудрих книгах. Але якось непомітно минулося. Поважні книги освічених людей вряди-годи й досі читаю, а от картки, де намагався писати по-їхньому, зачав потроху знищувати і переписувати. Моя повага до тих думок і саме так висловлених не послабла, не запалася. З якогось часу просто почав більше поважати себе. Без поваги до себе незатишно живеться – як на роздоріжжі. Тому потроху позбуваюся всього того, що застує мені себе. Праця непроста хоча б з тої причини, що мої погляди та погляди оточуючих людей на мене самого аж ніяк не співпадають. Однак саме це додає шліфуванню себе особливого азарту й інтересу. Що з неподатливішою деревиною, надто ж сучкуватою, маєш діло, то вигадливіший проступає візерунок.

4354. Знати – не обов'язково. Можна просто вгадувати і здогадуватися. Тим більше, що ніхто ніколи нічого докінечно насправді не знав, не знає і не знатиме. А от здогадуватися – це чесно перед собою і перед людьми. Тільки ні з чим іншим цього не треба плутати. Тоді одне для одного будемо чисті і правдиві.

4362. Як досягає перець. Чи яблуко. Чи кавуни-дині та всяка-всячина в саду і на городі. Так і люди за життя набираються одні гіркоти, інші – солоду, треті – терпкості. Прозоріють, тьмяніють чи замулюються. І кожен своєї барви набирає. І нема для чого, і немає в кого питати: навіщо так живемо? Бо судилося кожному своє. Треба розгледіти, чим тобі випадає досягнути о своїй порі – кожному – і бути послідовним. І тоді наприкінці нас упізнає Творець – майже кожного.

4369. Це як сверблячка між пальцями моєї лівої ноги, враже-ної ще з армії грибок. Восени, десь у листопаді, на мене налягає дурисвітна думка виписати щось велике. Добре знаю, що за тиждень-другий це минеться. Ось третій день над містечком висне дощ, і я порішив душу відвести.

Одної ночі, як Петро ще був молодим і дужим, збирався сватати Мотрю, а про смерть і не помишляв, хтось постукав у шибку і сказав запобігливо: «А вийди-но, Петре, сюди». Часи були неспокійні. В лісах, дарма, що війна вже п'ять літ як скінчилася, ще й досі траплялися люди зі зброєю. За німців їх називали б партизанами, а тепер вони були казна-ким, але ж їсти все одно хотіли, тому Петро намацав правицею під лавою сокиру і, намагаючись не брязнути, відкинув лівою зашіпку, обережно потягнув на себе двері і виглянув на осяяне місяцем подвір'я. Біля колодязя стояв чоловік у дощовику з відкинутим на спину капюшоном, але з непокритою чомусь головою, що виблискувала проти місяця восковою лисиною. «Ти хто і чого тобі?» – сторожко запитав Петро нічного зайду. – «Бачиш, тут таке дело, шо якоеś і починать неудобно... – руки для чогось потер: – Мо', закуримо? Тютюнець, правда, ні в п..., ні в красну армію...» – «На дурницю і хрін солодкий,» – перебив Петро гостя, пам'ятаючи, що в заповітній торбині тютюну лишилося хіба на місяць, а до нового врожаю далеченько. Він рішуче подався рукою до кишени, а вже зайву сокиру кинув у куток, але так дбайливо, що впала вона на обух. Кишения була глибокою, рука занурилася туди ледь не до ліктя і нарешті намацала клапоть поцупленої в клубі газети. Мовчки закурили, а тоді Петро запросив незнайомця до хати. Мати після важкого дня спить, як убита, нічого не почує. Тут Петро схибив. Мати прокинулася, шойно постукали в шибку. Танцювали б у хаті, мо', й не почула б, а от коли стукали у вікно, перелякано кидалась. Бо не рубцювалося в пам'яті: стукають уночі – і на комин бризкає батькова й чоловікова кров. Гість першим пішов до господи. Петро запалив каганець, але чоловік попрохав затулити вікно, бо його служба вимагає повної... е-е... конспірації.

«Яка ж це в тебе служба?» – запитав Петро, хоч усе й так видавалося йому ясним, як божий день. – «Ан ні, не НКВД... – єхидно хихикнув чоловік. – Бери вище – наука. Називаїця «екскрементальна психологія», а я в учениках уже третій рік. Хароша служба: і годують, і одягають, і платять... – хвилику помовчав: – Трошкі, правда... Так от викликав мене лікар і доручив тобі тайно передати, що через двадцять один рік і чотирнадцять днів, саме як сходитиме сонце, ти помреш. Навіть хворобу твою сказав – щось із печінкою». – «Ну да, – озвалася з печі мати, – жовтяницею ж страшно переболів, з півтора десятка блощиць із'їв, доки на ноги став,» – і зітхнула. – «А що твій лікар іще казав?» – поінтересувався Петро і затягнувся глибоко, аж газета спалахнула. – «Да нічого особливо. Іди, каже, придуприди...» – «І за те спасибі». Тим часом почала злазити з печі мати, а незнайомиць звівся на ноги. «Е ні, – сказав Петро. – Ану, мамо, поставте щось на стіл». – «Да я на службі, не положено», – крутнув головою гість. – «У голови сільради служба – куди твоїй, а чаркою не гребує. Бува, що пити вже не здужає, то просить із собою налити, – сказав Петро розсудливо. – Зовуть тебе хоть як?» – «Цього строго не положено». – «Не положено так не положено...» – Петрові і справді було на те наплювати, бо ніколи не прагнув чужих секретів аж так, щоб у задниці крутило. За столом ученик трохи розбалакався і відкрив Петрові один служебний секрет, що буцім горілка звільняє людину од прив'язаности, – сам лікар казав. – «Наука...» – погодився Петро. Нічний гість закусив і пішов. Якийсь час у хаті було тихо, а тоді заголосила мати. – «Ну, чого ви? – сказав син. – До того дня ви чи й доживете...»

...Про ту подію Петро згадував усе рідше й рідше і далі на якийсь час забув про неї зовсім, а потім почав знову думати. Сьогодні спомин про ту ніч із самісінького ранку плавав на поверхні його душі. Отак щойно умився і згадав. На тракторному стані з голови не виходило. Повернувся з роботи – ні дітям, ні Мотрі не сказав і слова, повечеряв, узяв коробку «Біломору» і пішов до власної столоярні. Там він мав пляшку горілки – могорич за віконні рами

бригадирів. Налив собі повну склянку і ніби вочевидь побачив того чоловіка, що двадцять один рік тому нічної пори постукав у шибку. Багато води збігло. Років зо п'ять чоловік вряди-годи навідувався до Петра, але імені свого так і не назвав. Потім почав ходити інший – його попередник нібито раптово помер. Ще через якийсь час навідався третій і похвалився змінами у них на службі: старий лікар теж наказав довго жити – прийшов молодий. Цей, третій, був у Петра двічі, а далі йому дали спокій. Старша дочка минулого року вийшла заміж, двоє синів-близнюків школу закінчують. Хату нову поставив – іншої такої в усьому селі немає. Та й у світі також. Кращі є, а такої немає. Оцими двома руками – Петро пильно подивився на свої руки. А ще двома – Мотриними. Правда, мазали ж толокою... Від чого звільняє горілка? – намагався згадати Петро, але слово ніяк не приходило на думку, наче в'юн, вислизало. Знав, що звільняє від чогось, і крутилось-вертілось цілісіньку чотирнадцяту ніч біля голови, а ніяк не могло знайти щілини до Петрової пам'яті. Коли на вулиці зачало сіріти, у пляшці ще залишалося грамів сто.

4374. Один з наочно-агітаційних щитів навіщось переконує хронічних алкоголіків та наркоманів, що в поточній п'ятирічці кількість с/г продукції зросте на 12-14 процентів. Певно, щоб адмінзасуджені не переймалися проблемами закусі на момент звільнення. Чорнява повногруда молодиця на щиті тримає в обох руках капустину, морквину, буряк і щось таке, ніби гарбуз. Аби нічого в неї не випало з рук чи з якихось інших міркувань, художник присобачив колгоспниці до правої руки шостого пальця. Треба гадати, цей маляр з числа тутешніх дотепників. Мабуть, ні половинка, ні дві третіх йому не пахли й не світили, тому й ризикнув.

4388. Вчора токар Василь з вільнонайманих приніс до майстерні світлу пляшку з-під пива, а в ній – маленькі вила і граблі. Майструвалося, точилося, зрозуміло, не в пляшці – там лише складалося з допомогою пінцета. Збіглися й попкари, й офіцери, й алкоголіки з іграшок та з пресів. Крутили, перевертали, звідкись при-

несли лінзу. А тижнем раніше був дерев'яний ланцюг, вирізаний з однієї липової колоди. Ні клейових, ні шипових, ні якихось інших з'єднань, ні першої, ні останньої ланки – дивовижа, замкнена в собі. З цільного шматка дерева. Отакі штуки робить Василів дід, що живе десь під Новгородом-Сіверським. І насмішкувато позирали на мене. Чи зміг би отаке? Не знаю. Навіть на думку не спадало спробувати. Хоча картки мої чи не з того роду дивації?

4404. Засуджений на два роки С-ко отримав листа від доньки-школярки. Бачу, як він вже вкотре перечитує його. І щоразу намагається читати листа якомога ближче до людей. Ось прочитав у курилці. Але ніхто не запитав, від кого та що пишуть. Ось пішов до столу, де забивали «козла», і, собі самому широко усміхаючись, читав там, ніби щойно розірвав конверта. Знаю, що робиться те з тонким розрахунком, що хтось помітить, поцікавиться, а С-ко розповідь. Бачу, що помітили, але чи не зловтішно, з чорної заздрости жоден не перейнявся. С-ко йде до К-ва, з котрим часто грає в шахи, розставляє фігури і ніби між іншим зауважує: «Від дочки листа отримав». К-в мовчить і зосереджено, мовби понад усе боїться переплутати клітинки для високоповажних фігур другого ряду, дивиться на дошку. «Хочеш прочитати?» – вже рішучіше пропонує С-ко. – «Та нащо воно...» – слинить навіщось пальці К-в і робить перший хід білим пішаком.

4419. З кимось я полемізував уві сні. Облич не пам'ятаю. Може, їх було так багато, велетенське болото пик і голосів, що самого лица не було. Я знав, чим ця твань дихала ще задовго до мого народження, що каже вона тепер і скаже по моїй смерті. Тому нікого не слухав і ні в чийі очі не дивився. Просто впевнено ішов поверхнею багна і відчував уві сні під ногами незвичну твердь. Говорив усім часам і народам, чув болотне шамотіння під ступнями і здогадувався, що мене уважно слухає Бог. Незворушний, але небайдужий до моєї долі. Нині не можу відтворити слово до слова все, що казав, однак спробую. З давніх-давен ви переслідували пияків, глузували з них, плювали їм межі очі, повчали, поважно рохкаючи, та безцеремонно

лізли лаписьками в їхні душі. Це ж ви винайшли катівні-витверезники і каторги-ЛТП. Це ж ви посеред міста на любовно оздобленому стенді розвішували наші знімки, повідомляли про нас по районному радіо і в затхлій місцевій районці. Це ж ви змушували нас пити фанфурики, політуру, БФ і всіяку іншу бридоту. З кожного іншого робили, щоб як ви і всі інші. Не хотіли чути і знати, що поміж інших є такі, котрих можна зламати в попереку, втоптати по вуха в болото, але поповнити ними ваші лави не можна. Раби анонімної моралі, слухняні школяррики при церквах, не плутайте кожного вашого чергового можновладця з намісником Бога на землі. Саме Бог приписав вибір волі і самотности, коли поміж вами нема вже чого вибирати. Вино допомагало мені здійснювати цей вибір. Краще в калюжі, аніж поміж вами. Кажу і сумно усміхаюся. Добре, що це був лише сон. Там я переміг і подолав болото, бо там чув мене, на моє щастя, лише Бог і не чули Ви. Він чув і вів. Понад вами.

4430. Банальна історія. Восьмикласник закохався в проститутку. Історія примітивна для нас із вами і, може, для проститутки, але як бути з хлопцем, для якого це кохання – перше і справжнє? От і ви, чоловіче, частенько ловите мене на тому, що кажу думки банальні, затерті мільйонами вуст, замацані пальцями, вичовгані ліктями, вишарувані задницями. Але до чого тут я – з правом і змогою народитися і вмерти лише раз, дуже ймовірно, що вперше і востаннє? З правом дивитися, дивуватися і казати? А далі, може, навіки замовкнути?

4431. Сьогодні до Петра на побачення приїжджає жінка з дітьми і на роботу в цех він не йде. Стрижеться, голиться і навіть жовті ріденькі зуби позиченою пастою чистить, чого за ним раніше не помічали. Іван регоче: ти сьогодні – як п'ятий туз у колоді. І ми сумно підсміюємося – за компанію і жид повісився.

4443. Півжиття – теслею, а от сьогодні випадково довідався, що десь начебто на Корюківщині сучки вервантами називають. Ніби прикраси коштовні абощо – верванти, а в роботі ж одні клопоти з ними.

4449. Що є випадковість? У неділю увечері зайшов до елтепівської котельні погрітися. Хлопці палили списані з бібліотеки книги. Почав порпатися в кучугурі, натрапив на третій том московського п'ятдесят сьомого року видання п'єс Ібсена. Вже без палітурок. Читаю тепер «Кесаря та Галілеянина» і чудуюся: то чим все ж таки є випадковість? І хто для неї я, що просто змерз і зайшов погрітися?

4451. Цяцька-забавка, що нею заповнюєш час, коли надто довго треба перебирати своїми двома – та все польовою дорогою, та все сам. Хіба шуліка з жайвором високо вгорі, трясогузка попереду пробіжить, ласка з трави запилуженої голівку покаже. Отоді-от ніби й глумом над власними негараздами й клопотами видобуваєш з якогось закамарку в душі торбину засушених вигадок, нічим не прив'язаних ні до сьогоднішнього дня, ні до завтрашнього. Мріяння-витребеньки, про здійснення яких ніколи всерйоз і не мислив, про які добре знаєш, що ніколи вони не сповняться, а однак ці пустопорожні картини на якусь часину шляху дивовижно зігрівають, забарвлюють, розвіюють чадний смуток. Скарб знайдеш. Такий, що й потреби не буде заникувати від держави – тобі й двадцяти п'яти процентів аж ось такечки вистачить, з голівкою і з ручками. З шабашками, з походеньками по селах і дядьках зав'яжеш – хіба для душі, що хочеться, як бачиться. Пару знайти, щоб роботяща, спокійна, щоб діток двоє або й троє – дівчинку-няньку, хлопчика-ляльку і знову дівчинку. Збудувати нарешті хату. Невелику, але двоповерхову і з вежею, з півнем-флюгером над нею. На другому поверсі – книги, ікони, програвач, магнітофон й інші чудасії. Сад гарний, багато мальв та ще чого вже там жінка захоче. А в саду – майстерня: станки, інструменти... Синові передати, що в батька і в людей перейняв, до чого сам додумався... На чемергесах-самоганах поставити хрест. Яблуні цвістимуть. Бджоли і сонце. Вино, як прозоре золото, – колись трапилося скуштувати – здається, токайське. Іще риба червона і зелений часник з грядки. Діти, нарциси, жінка до мене чогось на «ви» гукає, що вже обід готовий... Отак

ідеш полем, в голові кіно прокручуєш, а вже он і бахмацькі околиці. Аж трохи жаль, що так швидко, до кінця ж бо далеко та й гадається, що там би й не було кінця. Навіщо він тобі там, де все по-твоєму і в твоїй волі? Будь собі безсмертним та й годі.

4457. Свідків цієї історії в ЛТП мені знайти не вдалося. Кажуть, сталося чи не в перші роки після заснування установи. Алкаші тих часів, певно, вже крутнули орла, а попкарня тут переважно зелена. Та, може, нічого такого й не було. Цікавіше, що історія не вмирає. Хай і вигадана якимось дотепником, стала легендою. Ті, що звільняються, переказують її новачкам, щось відкидають чи додають, але мораль полишають незмінною: не квапся, хлопче, зарікатися – всі під Богом ходимо. Ніби до звільнення чоловікові зоставалося менше місяця. До нього на побачення раз у два місяці акуратно приїжджала жінка з малим сином, яких він дуже любив. В цеху чоловік чи не вдвічі перевиконував норми, у вихідні стовбичив біля КПП, аби не прогавити «покупців» і потрапити на вагони. Додому він хотів повернутися з грішми. Вся зона достеменно знала, що чоловік твердо вирішив зав'язати і почати життя спочатку. Дуже нетипово для тутешньої публіки, але з його наміру навіть ніхто не кепкував. Його «зав'язником» і називали. На одній березневій ранковій повірці з критого бляхою даху триповерхової споруди, де містилися кабінети адміністрації, санчастина, їдальня тощо, нечутно сповзла велика крижана брила і впала чоловікові на голову. Тому й мораль така чіпка, що не треба зарікатися, бо долі своєї ніхто не знає. Завжди знайдеться світла чи темна сила, що загасить вогнище нашої гордині.

4461. Може, хтось і знає, як насправді зовуть цього хлопця-наркомана з першого загону, а так він для всіх – Юля. Окреме місце в їдальні, окремі чашка і ложка. На повірках завжди збоку, не ближче двох метрів від крайнього лівого. Опущений і зобиджений. Ніхто йому душі не відкріє і в його серце не загляне. Що там? Гіркота? Порожнеча? Попіл? Такі вже тутешні закони чистоти і честі, що об цього хлопця дозволено хіба черевики витерти, – він звук і не

протестуватиме. Дякуємо тобі, Боже, що ми не такі, та будь до нас, хто його отаким зробив, милостивим. Хто ж і яким вийде звідси і повернеться виправданим до дому свого? Кого піднесеш, кого опустиш, що далі й не буде куди?

4463. Про актора, який, згідно з роллю, впродовж кількох років на сцені освідчувався в коханні своїй партнерші по виставі. Одного разу актриса захворіла, її замінила дублерша. Коли дійшло до моменту освідчення, актор з жахом усвідомлює, що він чи то забув слова, чи то в нього з якоїсь причини відібрало мову. Згодом він розмірковує над тим, що сталося, і приходить до висновку: вже багато літ він справді кохає ту жінку, з котрою в парі грав сцену освідчення. Просто якось не помітив, коли гра перестала бути такою. В нього є дружина, діти, навіть один онук, і він далеко не молодий. Та й вона в подружньому житті ніби не обділена долею. А треба ж такому трапитися, що з двох боків підступилися до одної точки, наче в темряві лобами стукнулись і пронизала обох якась сутінкова надія, що десь, колись, там, далеко... Мабуть, не варто було їм грати ці ролі в їхньому віці, але хто ж знав? Вони сидять одне навпроти одного в дешевенькій кав'ярні-забігайлівці, ніякі собі не заслужені, не дуже й відомі за межами свого маленького провінційного театру, як-от, скажімо, Ніжинського, перед ними стоять чашки з холодною поганою кавою, ніяково позирають одне на одного, одне перед іншим почуваються винними. І ось їм здається – обом водночас, що за хвилину у нього і в неї вистрибнуть з очей якісь маленькі барвисті пташки і почнуть підбирати на столі крихти з рогаликів, з якими вони пили каву. Але ні він, ні вона не скажуть цього одне одному. Певно, посоромляться. Просто вони подумують однаковісінько.

4488. Іван Дмитрович розповів бувальщину. Ще в армійські часи загорали на стадіоні футбольною командою. Потекла ні з того ні з сього балачка, хто б і що зробив, аби саме йому раптом перепав мільйон. Виставлялися, загалом, варіанти банальні, аж доки не втрутився один, який до того мовчав і замріяно дивився в небо.

Знаєте, що б я найпершим ділом утнув? Закупив би всі квитки на виставу у місцевому театрі, закинув би ногу за ногу посеред залу – один... Як гадаєте, чи ставили б актори п'єсу для мене одного?.. Спалахнула суперечка, відповіді надходили днів зо два. Коли дискусія пригасла сама по собі, то думки розподілилися так: близько шістдесяті відсотків твердило, що актори ставитимуть п'єсу, решта казали, що ні, бо це чистої води збиткування над талантом. Нарешті Дмитрович, навіть не застерігши, до якої групи футболістів він сам належав, запитав про мою думку з цього приводу. Але для мене найцікавішим було те, що чоловікові не вистачило тридцяти післяармійських років, якщо він і досі не втомився розмірковувати над цією задачею. З іншого боку, я розумів, що мої гадки просто не протиснуться в плутаному лабіринті його свідомости. Однак напівжартома сказав, що, найімовірніше, таке ж процентне співвідношення має скластися і серед акторів, а без сорока відсотків виконавців просто зірветься вистава. Дотепної відповіді Дмитрович не оцінив і навіть не посміхнувся. Волевиявлення акторів для нього перебувало поза умовами його химерного інтересу.

4515. З білої силікатної цегли починають мурувати нову сільраду. Старе приміщення з цегли червоної – воно поруч – відійде під пошту і бібліотеку. Люди розповіли, що з цього помешкання в тридцятих виселили велику сім'ю. «Розкуркулені» видовбали в мерзлому ґрунті на своєму городі землянку, та й звідтіля за якийсь час їх вивезли до північного Алтаю. У далеку дорогу голова родини взяв сокиру без руків'я і косу без кісся, а його половина – сапу і вузлики з насінням. У селі полишився один із синів, і його забрали згодом на війну. Та через кілька місяців повернувся з покаліченою рукою. Селяни ще й тепер певні, що він сам себе вистрелив. Але вижили всі і там, і тут. І півстоліття у їхній хаті містилася сільрада. Аж тепер нову почали будувати.

4522. До ощепу кухні, яким він бачиться господареві Петрові і мені, ще далеко – мо', аж на тому тижні збиратимемо. Допоки що готуємо матеріал. Тешу деревину – і наче це не я думаю, а вона

сама розважливо розмірковує через мене. Літня кухня – ощеп – життя. Тепер перейматися цим зарано. Не треба ставити собі одразу за мету зробити життя. Теши мене, одну деревину, і пам'ятай, що, може, я остання. Сумуй зі мною і радій зі мною, бо колись і я була гарним деревом, може, найкращим у лісі. Проживи мене і оцей один єдиний день, оцю мізерну краплю і крихту часу. Мо', це і є справжнім життям? А те, велике, ціле, що завтра, післязавтра і далі – за долами, за горами, за морями і лісами, – оте життя, що бачиться тобі літньою кухнею, хлівом, хатою чи й церквою, – воно непевне, йому іскра мала і пригода лиха може шлях перепинити. А ти мене проживи, як належить, всього однісіньку деревину, Майстре, і мить оцю перебудь, і день – аж до вечора, наче до смерті. Коли вже до столу сядете і чарку тобі наллють, згадаєш, як я тобі казала, одна єдина деревина, і збагнеш, що справді горів, нагрів та освітив цей день. І він став-таки для тебе крушиною справдешнього життя. А завтра, може статися, знову житимеш. І так ніколи не ввреш.

4529. Після третьої чарки починає довго і нудно розводитися, що він у батька один, але відколи померла мама і батько взяв собі іншу, не хоче допомогти синові, в якого троє дітей. А їх одягнути треба, щоб не гірше за людських ходили, а ще ж і хату будувати не закінчив. Батько ж гроші складає на книжку та все торочить: нікуди воно не дінеться, все тобі колись буде. Нащо воно мені колись – тепер копійка для мене карбованця варта... Я нарешті не витримую. Слухай. Миколо, а коли б разом з мамою ти й тата втратив? У хаті нагопили, закрили завчасно трубу і до ранку почаділи обоє? І ти лишився б круглим сиротою років отак у дванадцять... Мовчить, напружено думає. Далі піднімає на мене очі, усміхається.

4542. Уявити собі оселю без стелі і стін, без вікон і дверей, без ніжної жінки і зграйки дітлахів. Тужусь уявити – дивні видава течуть перед очима. У світі є завжди те, чого я не знаю і не бачив. Але й те, що мені пощастило знати і бачити, – чи справді воно є? Непросто збудувати отаку ніяку хату – ніби з води, яка і в річці, і в

кризі, і в хмарі, і в формулі води з підручника хімії. Та й кому вона така потрібна? Може, саме таке житло будують оті, що прагнуть знати більше, ніж можуть вмістити? І намагаються наздогнати те, від чого треба було б утікати?

4587. Вчителька-пенсіонерка з села Бахмача Другого розповіла історію про дівчину, яку чомусь не любили ні однокласники, ні вчителі. Ні вродлива, ні потворна, за оцінками середняка, одягалася не краще й не гірше за інших, батьки працювали в колгоспі на рядових роботах, отож і дівчині в житті нічого не світило. І завжди вона шукала глухого кутка, від стороннього погляду на неї чи слова про неї ладна була заpastися під землю. Отака загадка. Після восьми класів забрала в школі документи, кілька місяців доїла в Щорському відділку бурякорадгоспу корів, заробила грошенят, нишком від батьків збрала свої немудрі пожитки, пішла на вокзал і купила квиток. Поїхала, куди очі втраплять, і забилася аж у Середню Азію. Кілька років мовчала, а тоді озвалася. Повідомила батькам, що вийшла заміж, має двох дівчаток, завершують будувати з чоловіком хату. Її клас через двадцять років після випуску організував зустріч у рідній школі. У батьків дівчини дістали адресу і надіслали запрошення в Середню Азію, хоч багато хто дивився на цей великодушний жест доволі скептично. Дівчина, а тепер уже мати чотирьох дітей, приїхала з усією родиною. Що всіх найбільше здивувало, в компанії ровесниць нині вона виглядала найщасливішою, найвродливішою. Після якоїсь там чарки хтось нагадав їй негаразди двадцятилітньої давности, на що вона якось дивно розсміялася, наче то були звичайнісінькі побрехеньки або ж по тому вона встигла померти і народитися знову для іншого життя. Загадкова доля.

4594. Зі мною це частенько трапляється. Розглядаюся по хаті, до майстерні виходжу – всюди руку мою знати. Інструменти – рядком-ладком, симетрично, правильно, за спорідненістю, паралельно і під прямими кутами... Звідки це в мене? Не народився ж бо я з цією нав'язливою звичкою і болячкою геометричного порядку в

речах, числах, думках? Починаю бунтувати, руйнувати, змішувати. Нумерую запис, як Бог на душу покладе. Дзеркало зумисне до посуду на полицю прилаштовую, а ручку, якою оце пишу, задля сміху покладу до хлібниці. Хоч добре знаю, за кілька днів забудуся – знову вилущуватиметься в помешканні клята туга невинного педанта за ідеальним порядком.

4596. Все Ти бачиш, чуєш і мацаєш нами. Ми й потрібні Тобі як Твоє подовження, як діти і свідки, речники і сповнювачі Твоєї волі, сили і слави. Нами Ти сильний – може, і мною. Моє існування, майстрування й таємне письмо, що у хвилини відчаю і страху видаються марними і нікудишніми, – це все ж таки моя Згода з Твоїм Вибором. Моя Новітня Угода з Тобою. Скільки втіхи для Тебе вже перетекло через мої очі, вуха та пальці, опрозоривши мені душу від багна! Скільки ще перетече? Залиш за мною право покласти цій течії край, щойно відчую, як мул Пітьми, Розпачу і Безвір'я зачне в мені покривати чистоводдя. Допоки почувуюся на силі, дивитимусь і дивуватимусь. Аби ти мене наділив безсмертям, я б ніколи не знав радості з подиву, світла б не пізнав і запахів, утіхи з людей, що поряд. Життя в проминанні дане Тобою мені в борг. Коли вже незмога моя буде платити відсотки, поверну Тобі, щоб вибрав сильнішого. Це Угода з нашого спільного, Боже, вибору. Вище побачити я не годен.

4599. Про мале місце, про малий час малої людини на землі, під сонцем, місяцем і зірками. Мало бути б наукою з наук від діда й баби, батька й матері – дітям та онукам – поза школами, університетами, академіями. Безпорадні тут і тепер, глухі до мови води, вогню, землі, трави, німі для всього живого, квапимося за обрій, далеко, високо, глибоко, де скрізь і завжди, немічністю своєю вражаємо простір. Баби, що знали, коли можна рушити землю і в якій кватері сіяти, солити, білити, квочку саджати, а діди, що в свій день рубали дерево на крокви, на вікна, на держакі і дрова, відходять на кладовища, зневажені грамотними онуками. Яблуні за яблуко, корові за молоко не дякуємо і в свині перед тим, як життя

її позбавити, прощення не просимо. Ми вже не спільники всьому – зайди, не господарі – окупанти, не прохачі – злодії. Позавчора в Григорівці попрохала мене знайома вдова обсіяти свяченим маком город. А самі? Не можна мені зараз... Це від матері, а та – від своєї... Одного дня правнук-розумник довідався, що в основі сушого – курс фізики й біології для сільської восьмирічки і покотив своє колесо через всеньке двадцяте століття – по мурашниках, по квітках, по могилах. По казках і приказках, по піснях і переказах. Нема нічого павутиннішого і безбороннішого за те, що на малому місці і в малому часі малим чоловіком зрощувалося в злагоді з місцем і часом, Сонцем, Місяцем і зірками. І нічого вартіснішого немає. Від піщини – до цеглини, від людини – до людства. Чи втрапимо повернутися?

4602. До лазні я заходжу о дванадцятій дня, а випливаю звідти білим лебедем аж годин через дві. Самці поза службовими кріслами, робочими місцями, індійськими джемперами, куфайками, американськими джинсами там виглядають інтересніше, аніж би мавп одягли в наші строкаті костюми. Особливо ж давня пристрасть у мене до татувань. Днями бачив на грудях в одного прищавого молодика Богородицю з немовлям. Саме на носі в Богородиці розпарився і тріснув дрібний гнійник. Тонкою цівкою поміж бідненькою рослинністю на грудях у чоловіка збігала кров. Одразу пішов у парну і довго вибивав з пам'яті дубовим віником цю картинку, але не вдалося. З кожним днем вона все виразнішає в уяві, все червонішею стає кров.

4628. Виповзаєш із багна ще одного запою. Миєш чоботи, штани переш, обшморгуєшся від присохлого до тіла поту... Почати б усе з нуля, не так треба жити – ясніше, відчиненіше. Та де там. Через місяць – велика халтура. І кожен зустрічний страдник, як по писаному, вгадує в моїх очах, що гроші в кишені є. Перечіплюєшся, провалюєшся. Тоді знову котиш покаянный камінь на гору. Одної безсонної ночі: а чи не досить уже тим перейматися? Щось над тобою, і під, і поза – мо', й не сильніше, не більше, не спра-

ведливіше, але саме тут і тепер настирливіше, нахабніше. Перед ним ти голий і безпорадний, ніби без тебе воно почалося-посялося і сталося-заколосилося та й віджнивується після тебе. Ти борошном і дріжджами задуманий, а не хлібом. Продовжуй відбуватися – явно і приховано, завдяки і всупереч. Бути отак, не рефлексуючи, не зарікаючись із понеділка жити інакше, їй-Богу, чесніше.

4651. Кожну грудку землі можна перетворити в золото, смердючу болотяну воду – у вино. Майже кожен може знайти в землі і в багні тугий вузлик дива. Зовсім мало тих, що здатні відшукати всі вузлики. Але вгадати в них вузликове письмо і прочитати послання належить лише чоловікові, який пам'ятає себе землею і болотом та спроможний вознестися до чистоти золота і вина.

4658. Мені розповіли про дядька з Даньківки, що його давно вже й на світі немає. Таких конюхів, яким був цей чоловік, тепер не знайдеш. Для його клопотів і походеньок біля коней світловий день був затісний. Сумирний, мовчазний, дітей своїх не карав, не сварив, наче то були не його діти. Збоку видавалося, що власної жінки трохи побоювався, хоча хто його знає, як воно було насправді. На гулянках – тихіший за воду, нижчий за траву, не співав, не танцював, бо не вмів, і до молодиць, хай би для годиться, як у нас заведено, не поривався. Чарка, цигарка, балачка – отаким його запам'ятали на весіллях, на хрестинах і толоках. Та от чудасія: дядько співав уві сні. Своїх снів чоловік не пам'ятав, але так йому самому і сусідам розповідала жінка. Треба думати, що то була чиста правда, бо нащо жінці брехати отаке про власного чоловіка? І тепер, коли вже того конюха (а коні в нього були, як линки, і звали дядька Яковом) немає, кортить мені дізнатися, що ж коїлося там, у його снах? З якої такої причини він затягував «Ой на горі та й женці жнуть»?

4667. Не полишає ні на мить відчуття, що переступив таємну межу, за котрою все частіше, все на довше та гарантованіше замикаються вуста і зникає бажання говорити. Ніби вистрілили мене з гарпунової гармати. Що більше здогадуюсь, то все неможливішим

стає повернутися з царини здогадів, аби розповісти. Мовби невдовзі мені буде потрібен лише барабан. Тоді, коли вже далі здогадуватись хоч і буде куди, але не стане сили, я замовкну і безперервно, невтомно гупатиму в барабан: здо-га-дуй-те-ся-туж-те-ся-розшиф-ро-вуй-те! Лише плутані мої ритми на щось вкажуть. Слова чи то завчасні, чи то запізні. Бодай одне заранне чи забарне слово може зруйнувати все.

4683. На ранкову хаванину багато хто ходить з власною півлітровою банкою. Це зручно, бо ще в хаті можна засипати в банку ложку цукру зі своїх запасів та й з їдальні принесеш у посудині дорогоцінного окропу, бо ж «машинку» далеко не кожен має. Ось у кутку за столом – двоє, їх доправили сюди майже одночасно, і вони одразу ж скентувалися. Один п'є з хазяїнової алюмінієвої чашки, інший ще розбовтує цукор у банці ложкою. Ложка дзвенить весело, задержувато, аж за іншими столами озираються: де та хто воно сьогодні в настрої? Несподівано перший щось горлає іншому в лице, аж червоніє з натуги. Здогадуюся, йому подівав на нерви дзенькіт ложки об скло – мо', не на ту ногу сьогодні встав. Другий теж спалахує. Сварка коротка і гостра, мов кілька дотикань поміж провислими електродротоми на сильному вітрі. За десять хвилин вони обоє у курилці, чекають розводу на роботу і про щось гомоняють. Перший енергійно жестикулює мундштуком, ніби ціляє ним у придесенських комарів, другий згідливо киває головою. Я не чую, про що вони говорять – кенти-подільники.

4690. В Зеленівці одна привітна баба казала мені, що Бога в небі немає, що Бог – це той-таки чоловік. І по мовленому хрестилася. Вона була доброю трудівницею. Син справно возив її «Москвичем» аж у Бахмач до причастя й до сповіді, забороняла невісткам до пори до часу виносити на чуже око немовлят. Баба акуратно постувала, білила, як і всі, до Великодня хату та дбала про свіжі рушники на іконах. І не знаю тепер, чи живе ще на світі та зеленівська баба, яка із загадковою переконливістю твердила: там, високо, синочку, Бога немає. А може, вона ніколи й не вмре? А Бог? А я?

4694. Наче до цього навіть розумом не доходив, а було воно в мені з дідового діда – може, теж німого: істини не осягнути, ніяк. Можна лиш дотикатися до неї час від часу несподівано й ненароком. В роботі, уві сні, в пиятиках, у вбиральні. Доторки-сполохи сіються в нашу пам'ять світловими кляксами і роблять її схожою на зоряне небо. Від того не легшає, бо туга за зорями завжди неплідна, неродюча. Вони були, є і будуть недосяжними. Істина десь поміж зорями і моїми картками. Переписування карток-сполохів по кільканадцять разів, пересіювання слів, ком і крапок, шліфування літер і думок – єдина втіха в боротьбі зі страхом, в поступовому виростанні з рокованості, в переважанні пільми в собі.

4701. Уперше почув цю пісню від матері Люби, далі й Катря частенько її наспівувала. Видавалася вона мені ніякою, ніби затерта копійка. Як служив же я у пана да першеє літо да літо, заробив же я у пана курочку за літо... Далі – качечку, гусака, барана, телятко і нарешті дівчину. По всьому: а те дівча упилося, впало з печі, убилося... І потім усе зароблене пішло прахом... Нині мудрую біля веранди в одного дмитрівського косоокого начальника, а в сусідів гуляють стрижки і почали цю пісню. І так до ладу, так дружно, весело, відчайдушно, мовби кожен з тих, що співають, пережив цю драму, переплакав, переблукав у пільмі даремної нудьги і журби, аж ось тепер вийшов на осоння, де стіл з найдками і чарками, де друзі і недрузи, свої і чужі. А те дівча упилося, впало з печі, убилося... З кого питати? Аби й було з кого, навряд чи змінилося б щось, бо доля така.

4746. Одинадцять залитих пивом, заяжжених копченою ставридою столиків-стійок та ще два оцинковані відливи біля вікон з вулиці – резервація для тих, що завжди мають привід для реготу. В центрі уваги – якийсь новенький. Розповідає, що прийшов до тями на драбині, шаблі вниз і шаблі вгору, опускаюся – йо-ма-йо! – драбина ніяк не кінчається. Значить, яма дуже глибока. Починаю лізти вгору – теж нема кінця-краю. Далі дивлюся, щось червоне наді мною світиться, продер очі – бля! – семафор!.. То ти шпали з

драбиною переплутав? Сміються – і жодному не приходить в голову, що чоловіка дивом не перерізало поїздом. Можливі трагедії тут не беруться до уваги, бо кожен з власного досвіду знає, що п'яному Тато солонку стеле.

4779. Напівмертве сільце в спеку. Жодної живої, бодай собачої, курячої чи гусячої душі не видно. Нема в кого й запитати, як цей хутір прозивається. Чи прозивався колись, бо тепер його назва – напівпорожнє слово. Половина з трьох десятків дворів заросла бур'янами, і хатки угрузли в землю – з образи, що їх зневажено. Але ось прямісінько серед дороги лежить велика червоно-ряба корова і втомлено ремигає. Вона знехотя повертає голову у мій бік і – чую спиною – проводить мою постать довгим важким поглядом. Невже і ця корова безіменна?

4787. Сьогоднішній мій запис буде схожим на лукаве пересміювання із самим собою в дзеркалі, перед і за ним. Їх троє, але я абстрагуюся, ніби відступаюся вбік, виставляю на стіл картотеку, зручно вмошуюся на табуреті й обіцяю чесній компанії бути об'єктивним суддею. Далі заплющую очі і лівою рукою беру наосліп з ящика картку, закриваючи великим пальцем лівий куток з номером. Зараз, панове, я прочитаю вам першу фразу запису, одне речення із середини і заключний пасаж цього тексту. Ви ж спробуйте відгадати, під яким числом я вніс картку до ящика. Очко записуватиму тому, хто найближче влучить... Про суддівську об'єктивність я даремно розводився. Хоч трійця при дзеркалі – то таки мої двійники, кожному з них у кожній конкретній ситуації симпатизую і сприяю по-різному. Та й в неоднакових вони умовах стосовно мене: цей, перед дзеркалом, стоїть до мене спиною, той, у дзеркалі, намагається щось прочитати в моїх очах, а тому, поза дзеркалом, доводиться покладатися лише на інтуїцію. От і спробуй тут залишатися безстороннім арбітром у грі між братами по духу. За півгодини це заняття мені набридає, але сама спроба зіграти з картотекою завдає нам тему для цікавої розмови. В добре знаній усім гральній колоді – тридцять шість карт, але ж скільком дотепним іграм вони

поклали початок! А скільки людських доль було ними покручено і зламано! Одні лише ворожіння на картах чого варті. А всього тридцять шість. Поміркувати б на предмет цього над картотекою...

4795. Вулиця не вулиця – півкілометрова асфальтівка з однобічним рухом для автомобілів уздовж залізничної колії. Від переїзду біля третього магазину до пішохідного дощатого переходу через колії на станцію Бахмач-Київський. Часто ходжу нею, а не замислювався: чому кожне в Бахмачі, від малого до старого, називає вулицю Брехайлівкою. Ніби гуртом домовилися чи вказівка місцевої влади на те була. І не пам'ятає ніхто, з якої б то притичини така назва дивна. Офіційно вона начебто ніяк не поймає – принаймні місцевим про це нічого не відомо. Та й ніхто при ній не будується. З одного боку – високий залізничний насип, з іншого – подвір'я четвертої школи та болото. Правда, з якогось часу власті дозволили гатити болото піском і щебінкою та ставити гаражі. Хто ж був першим дотепником-вигадником? Про походження назви, мабуть, ніхто вже з нині суцільних Бахмача нічого певного не скаже, а діти їхні та внуки й поготів. А Брехайлівка ще довго буде насміхатися лукаво й загадково, як Мона Ліза, над отакими допитливцями, як оце я.

4834. Біля навстіж відчинених дверей до майстерні метушиться ластівка. Їй кортить зліпити гніздо саме в приміщенні, а не під коробочкою. Чому, збагнути не можу. Згадалося, колись давно вже шукав цьому пояснення. Ми жили в триповерховій казармі, а наша рота містилася на першому. Того весняного дня я стояв при тумбочці днювальним. Було дуже тепло, і старшина наказав повідчиняти двері. В перший з вулиці коридорчик-тамбур залетіла ластівка, згодом іще одна. І вони почали на моїх очах споруджувати собі домівку. Поруч була Волга, і, певно, матеріал на гніздо вони брали з берега. Мав стояти чотири години – за себе і за хлопців, що прибирали територію. За той час ластівки зліпили гніздо чи не до половини. До казарми зайшов старшина. Голоси ластівок змусили його обернутися. Він побачив і довго спостерігав, а потім проказав

щось отаке. Жаль, ротний накаже прибрати. А ми не будемо брати гріха на душу... І пішов на вулицю. Вже на іншому місці, перед дембелем, я довідався, що наш старшина Георгій з якоїсь халепи почепився. Його обличчя і дуже характерний голос – командував, наче співав: «раз, два, трі!..» і на чотири робив паузу, – дуже легко згадуються, хоч і літ уже збігло чимало.

4888. Ось хитрий і лукавий дядько. Про що б не говорив, сердито, насмішкувато, якимось інакше, з його мови ніколи не зникає «японський город над Десной», зрідка – «мать вашу п'ять у вісім», а коли вже його дістануть, посилає «к Євгенії батьковній». Всі не просто здогадуються – твердо знають, куди посилає, але матюка від лукавого дядька ніхто ніколи не чув.

4893. Сталося давно. Якогось пізнього вечора йшов Даньківкою повз кладовище. Дякувати Богові, був напідпитку й не сам. Краєм ока несподівано побачив серед хрестів незрушну людську постать, що бовваніла в темряві обличчям у наш бік. Хтось із попутників східно реготнув: не по собі, Альфо? Це синок батькові-художникові пам'ятника втнув... Я взяв у когось сірники і підійшов ближче. Пласка бетонна фігура, виготовлена за допомогою звичайної опалубки. По ще вогкому бетону прописане лице і руки: в лівій – палітра, в правій – пензель. Примітивна стилізація, але нічого схожого в наших краях бачити мені ще не випадало. І розповіли. Ніби талановитому хлопцю Гнату Яременку на власні кошти дав освіту знаменитий цукрозаводчик Терещенко, що не завадило згодом молодому художнику перейнятися революційними ідеями і зненавистю до експлуататорів. Мо', за те його й Бог покарав. Він не встиг намалювати багато, та й намальованого мало збереглося. Захворів на туберкульоз і революції не діждався. Ми вас, Альфо, зведемо з його сином Миколою Гнатовичем, директором шкільного краєзнавчого музею, нині вже народного. Згодом познайомили. Для учнів – Шакал. Викладав креслення, математику, історію. Хоч у самій історії профан, але в музейному збиральництві – фанатик. На шкільному подвір'ї вділили йому хатинку, то він її так щільно начинив

експонатами, що ступати і дихати боязно. Якесь первісне кремнієве знаряддя, а поряд – ескіз руки Рєпіна «Іван Грозний вбиває сина». Тут-таки фортепіано матері Миколи Гнатовича. Він зачинив двері на засув та визирнув у вікно, чи нема поблизу нікого, а тоді по-змовницьки підморгнув мені і навстоячки через п'яте-десяте зіграв «Ще не вмерла Україна». Треба думати, це його коронний експонат, що його він демонструє після чарки і далеко не кожному.

4901. Сантехнік Василь попрохав мене допомогти йому поміняти вентиль на горищі третього корпусу. Впоралися швидко. Тоді він поманив мене пальцем у темний куток і показав на бантину. Там щось висіло. Навіть коли почав мацати пальцями залізяччя, довго не міг уторопати, чим то є. Чотири ланцюги з кільцями, в одному місці заклепані, – кайдани. Бачиш, сказав мені Василь, то не порожні балачки, справді тут була тюрма для каторжників, знаменита новгород-сіверська. А тепер профілакторій для нас, алкоголіків і наркоманів...

4915. Жнивуть. При дорозі багато зерна розсипаного. Вже й птахи лінуються підбирати. І немилосердна спека, аж ноги в черевиках на шкварки смажаться. І монотонно, без пауз, без акцентів, комариним зудінням, – фраза: а як зерно не вмере... При дорозі воно таки помре і не воскресне довіку.

4942. Діда Чамрака послухаємо. Ну, каже, знаю, що є, заховала десь, вражина, закопала. Вийшов уранці до гною посцять – чую, од гною брагою несе. Вила взяв, одгорнув скраєчку. Ну, ясно. Виждала, коли я на роботі був, вигнала, брагу на гній вивернула і прикидала. Усе шито-крито і кінці у воду... Не на того, вражина, напала. А лукавий із-за спини: «Іди на город... Іди, кажу тобі...» Ну і подибав я стежкою, по-хазяйському так оком сюди-туди кидаю. Картопелька цвіте, вже б і молоденької надовбати можна до салатику з редисочкою. Аж тут лукавий по плечу – хлоп! Придивився, щось не те. Після того, як Параска осипала картоплю, два дощі було, а чого ж воно ото земля тронута межі кущами? Сходив по заступ і так осторожненько пробую. Є! Чотирьохлітровий! Розлив

у банки, заникав. Бутиль розбив, водою полив, а зверху ще й горілкою для запаху збризнув. А тоді жду, коли од невістки вернеться. Наварив молодой картопельки, дозу прийняв, снідаю. Заходить. Ах ти ж, курва, і сяка-така, придумала, де закопать! Вона в сльози: ну я ж хотіла, Миколо, як краще, старшого ж онука в армію на осінь... Канешно, бить я її не став, то вже мені й од Бога гріх був би. Полаяв, а тоді заспокоїв. Нічого, кажу, були б ми, а такого говна ще виженем, одбудем проводи. От вам і лукавий.

4948. Худий, високий, відколи я з ним тут приятелюю, увесь час лагідний і сумирний, ледь не вдвічі молодший за мене. Олексій К-ч – наркоман-киянин з першого загону. Батьки – художники-заробітчани. Розлучилися давно, і Олексій виростав у баби й діда. Ще в школі сів на ширку, бо на ханку треба були неабиякі гроші. Тут працює на конвеєрі, де ніхто ніколи не заробляв і не заробить. «Колесами» гидує. Алкоголікам, що звільняються, малює фломастерами на носових хустинках сувеніри-портрети їхніх дочок та дружин. За те вони платять з отоварки консервами, цукром, сигаретами. Вже кілька разів казав мені, що на волі з голкою розпрощається. Але Толік, який знав Олексія по Києву, насмішкувато зауважив: «Такіє не спрыгивають – характера нет. Посмотрите на него в бане». Така нагода трапилась. По два шрами на кожній руці біля зап'ястків і страшний вертикальний рубець від сонячного сплетіння вниз. Через десять місяців після свого звільнення я одержав з Києва листа. Олексій писав, що тримається, шукає роботу, але все намарне і причина одна: не вірять, що зав'язав. Більше листів не було. Тоді я зателефонував з телеграфу, і мені відповів дід. Певне, він сплутав мене з кимось, бо такою була його відповідь, що я чи не вперше в житті подумав: камінь каменю, дерево дереву потрібніші, аніж люди людям.

4961. Чужа і цілком правдива історія. В останні дні війни мати і невістка-молодиця із села Бахмача Першого отримали похоронку: ваш син і чоловік тоді-то і там-то загинув героїською смертю. На сорок днів прийшло кілька бабусь, посиділи, погомоніли, поспівали церковних. А вранці якось не так собака гавкає, наче ось-ось

заплаче. Виглянула в шибку молодиця – стоїть хтось посеред двору. Собака на задніх – передніми чужому на живіт, а той собаку за вухами чуває і на город недокопаний зажурено дивиться. І зомліла... Я прикрив долонею очі, щоб стара жінка-оповідачка моїх сліз не бачила. А вони, кляті, течуть, наче зі мною це сталося. І баба очі витирає, хоч я, може, тисячний її слухач. А історія, хоч і правдива, та чужа. Одні лише сльози наші.

4992. Ви знову, Альфо?.. І стільки в їхніх словах співчутливої гіркоти, вдаваної чи щирої, що й замислююся: про що вони всі, кожен з яких прагне бути схожим на всіх? Їм ні до чого воля і самотність. Їм не потрібні польоти й мандрівки в свої картотеки. Була б хата, був би в хаті достаток, здоровими були б вони та їхні ближні, обминали б їх міліція та влада не чіпала. Щоб сьогоднішній день був подібним до вчорашнього, а завтрашній – до сьогоднішнього. Все на світі зробити простим, звичайним і звичним. Щоб ясність на кожному кроці і в наймізернішому закутку. Щоб думав і дбав про кожного якщо не Бог-дідусь із сивою борідкою, то хоча б голова сільради... А якщо шкаралуца душі тріскається, мовби на двадцять перший день яйце під квочкою, і мене жене з місця моє місце, і мене проганяє будівля, яку тепер будую, і мене штовхає в небо земля, на якій тепер стою? Навіть хлопці при погонах отак співчутливо питають: ви знову, Альфо? Звідки їм знати, де мені тепер належить бути і яким? І навіщо? Адже їм платять за простоту, за звичайність і надійність, щоб не росли ні вбік, ні вгору, ні вниз. Щоб незрушними були, як стовпи, і порядку пильнували. Щоб усі на всіх були схожі, а все – на все інше. Щоб кожен брат кожному братові товаришем, другом і сторожем був. Міцна сім'я – міцна держава. Чим? Хоч і не дійдемо до раю, зате пекла уникнемо. А хіба загасання душ і западання в порожнечу не страшніше за пекло? Найнепомітніша зілина тужиться листком бодай ближче на сантиметр до сонця вирости, в космос пнеться, а ми ж бо творіння Божі – за подобою Його. І з волі його страждаємо, коли не знаходимо себе.

4995. В позеленілій вересневій калюжі біля соснового лісу – з якоїсь там пластмаси чи чогось іншого – велика лялька без голови. З багнуки стирчать рука і нога. Аж мурашки по спині побігли. Зупинився і кілька хвилин стояв. Далі захотілося пірнути в ліс і до смерті з нього не виходити. Бути з деревами, між деревами, з часом непомітно й самому навіки стати сосною.

5002. Шляхи – сюди і туди, зливаються, розтікаються, перехрещуються. Будинки – малі, великі, з бетону, цегли, дерева, саману, криті бляхою, шифером, черепицею, подекуди ще навіть зчорнілою соломою. Люди – гарні, потворні, злі, добрі, щирі і потаємні. Деревя – прямі, криві, низькі і високі. Собаки – руді, рябі, чорні, з малими і великими вухами, з хвостами-обрубками і хвостами-бубликами. Дні – сонячні, дощові, вітряні і ночі – темні, місячні... Ні в чому, ніде, ніяк чітко не прозирає лад, лінія виразно і докінець єднаюча. Діти і багато дорослих всерйоз цим і не переймаються. Це майже правило, але з нього бувають винятки – люди, що з найменшого приводу все життя запитують і нічого не чують у відповідь. Лише втома ставить їх з часом віч-на-віч з очевидністю: це – не хаос і не лад, а всього-на-всього світ з незбагненої волі Творця задля вільного вибору себе і свого з-поміж всього. Але є винятки іншого порядку, коли мудрості супутня не втома, а просте бажання бути: вільним, чистим і безсмертним.

5017. Обставини звели мене з літнім чоловіком із Фастова. Його кум помилково випив кислоти і спалив стравохід. Після операції він змушений був харчуватися дещо незвичним способом. Саме навпроти шлунка лікарі поставили трубку, куди він через лійку заливав усілякі там бульйони і соки. Заходжу, каже, одного разу, а він біля телевізора нудиться. Мене побачив і одразу: вип'ємо? Дивлюсь на нього, як баран на нові ворота. Ради святої неділі випити я не проти, а ти ж бо як? А ось так. Наливає дві склянки, задирає майку, вправляє лійку і виціджує туди свою порцію. Отак один раз у своєму житті я пив за компанію з капроною лійкою.

5031. Три місяці, відколи за колючкою. Як і минулого разу, знову приходжу до думки, що з мого життя ніким нічого не викреслено. Маю, де спати, що їсти, і продовжую теслювати. Є все, окрім так званої поміж адмінзасудженими волі. Але міркується, що теперішній чоловік більше потребує спогаданок чи розповідей з чужих вуст про волю, аніж її самої. Один на один з волею, він беззахисний і безпорадний. Може, то й на краще, коли чоловік серед людей вже й не борсається і покірно тоне в сірій гущі. Для тих, що хочуть насправжки погратися у волю, он далеко є ліс. Ще далі – море. Або небо.

5043. Нікого нічому не вчу – мої записи таємні. Та й права не маємо вчити. Люди – співбесідники, співпрацівники, співмученики, співмандрівники, співдзеркала. Рухаємося ніби в один бік, але народжуємося, живемо і вчимося рости, а далі помираємо наодинці. Бо погляньмо на траву. Її багато на полях, на луках і в лісах, двох однакових бадилінок немає, ніби в кожній своя земля, своє небо і сонце. Але Бог один і розмовляти з ним треба не галасливою юрбою, а поодинці. Для цього й необхідні воля та самотність. Гріх забирати в чоловіка життя, ще більший гріх – позбавляти його права бути вільним і самотнім. Без цього він не зможе бути ні сином, ні батьком, ні другом, ні ворогом. Але цьому не можна навчити. Для цього треба заглянути за дзеркало – кожному.

5044. Є люди, ніби кладки з учорашнього в сьогоднішнє. Напружено і залюблено вглядаються, вслухаються, доторкаються до слів, речей, імен, подій, що давно проминули. Оцією стежкою хтось до когось ходив навпростець у гості, оцим польовим шляхом прокотилося стільки возів, скільки зірок на купальському нічному небі, та долина звалася Недоборовою, яр – Гадючим, поле – Каївкою. Отам було жидівське поселення. Далеко не всі жиди торгували горілкою. Мило варили, костомаччя збирали по Бахмачу, воші і злидні живцем їх їли... Отам, де тепер мельниця, був спиртозавод. У вісімнадцятому на Бахмач-Київському зупинився ешелон з голонними і обдертими червоноармійцями. Хтось їм сказав, що на

території заводу цистерни зі спиртом. Почали в цистерни стріляти. Що коїлось! Підставляли казанки, відра, бочки, ночви. З усіх кінців містечка бігли, мов почманілі, люди, штурхалися, билися, задихалися. Хтось кинув на землю, заляту спиртом, сірника. Такої пожежі Бахмач зроду-звіку не бачив, і багато людей загинуло... Вчитель-мовник Дмитро Дмитрович півжиття по крихті збирав, записував історію краю. Незадовго до його смерті я взяв у нього на кілька ночей течку з доброю сотнею машинописних сторінок і по тому місяців зо три не міг прийти до тями. Про вчителя переповідають, що монети збирав: наміняв, навидурював по селах цілий скарб. Перед смертю нібито закопав. Скільки ж він чув, записав, а боявся. Колись органи забрали з його домашньої бібліотеки Грушевського і дуже налякали. Дивно, що не закопав рукопис з історії краю. Тепер він у сина Павла. Та кому ота сотня сторінок потрібна?

5047. Хлопець Юрко, що його душа нагадує мені решето сюди-туди воду носити. Вже й одружений, доньку двох років має. Місяць тому за щось вилетів з роботи, прийшов до мене з приятелем, набився в підсобники. Не підженеш – до вечора куритиме, за столом питиме і їстиме – доки наливатимуть і насипатимуть, зате ж і в роботі – гріх нарікати. Як той Сірко: до сала – вуха відірвали, а від сала – хвіст. І ні на мить не замовка. Лише третій день працюємо в хазяїна, а він уже з котом і собакою подружився, коза у нього з рук траву бере, з усіма сусідами перезнайомився, а вчора увечері ми з його другом Павлом самі вкладалися спати на сіно, бо Юрко попередив, що трохи прогуляється. Після обіду з якоюсь рудою дівулею в джинсах реготалися під двором... Треба ж отакому вродитися.

5048. Подолати страх минушости – перейти зальодовану ріку, зупинитися на іншому березі і сказати собі самому пошепки: під кригою вода тече. І крига невдовзі теж стане водою. Літо промине, осінь повернеться, знову ляже на річку лід. І можна буде рушати назад.

5059. Що змушує мене писати? Питання – як чорне дерево посеред засніженого поля. Як вигнута спіраллю сосна поміж вистру-

неними лісовими посестрами. Як сон, у якому вчувається, що хтось настирливо-нахабно барабанить у шибку, але щойно відкриваєш очі, одразу ж перестає і зникає. Хай уже думати, говорити, дихати, майструвати, їсти, пити горілку, сміятися і плакати. Хай навіть робити розрахунки з довжиною, шириною, периметром, горизонтом фундаменту, кубатурою. Хай записувати щось на зразок «13 іюня погуляла корова» чи «позичив у кума до 20-го січня 100 рублів» – для цього люди й вигадали письмо. Навіть у Старому Заповіті – точні розміри ковчега, шкіни та з чого робити, коли можна спати з жінкою і як платити за позиченого вола, що несподівано здох. Але яка сила змушує писати мене, онука німого Петра, сина німого Андрія і знайденої при дорозі Марії? Коли пораюсь біля чиеїсь оселі, добре знаю, що там житимуть, а мені буде заплачено гроші, а гроші буде пропито, проїдено, розтринькано. Коли ж пишу, то не знаю, що буду, для кого, для чого. І продовжую. Спершу насміхався над собою, казав собі, що пишуть книжки теж для грошей, для слави, для чогось іншого, що можна побачити чи помацати. А для мене ця сверблячка швидко минеться. Підсміювався, допоки це була гра в картки. А нині це вже й не гра. Це вже те, від чого можна звільнитися або спаливши його сліди разом з ящиками, або передавши чоловікові, який зможе оце все знову зробити грою, де вже нікого всерйоз не цікавитиме, для чого я писав саме так. В ігри просто грають. Ставити дурні запитання – звідки, навіщо гра? – нема кому, нема коли. Кого питати про вигнуту спіраллю сосну посеред лісу?

5070. Зі слів заїжджого художника. Довелося йому в одному з сіл нашої області бачити нетипово ошатну вулицю, де зазвичай будувалися голови колгоспів та сільради, їхні заступники, завгоспи, завгари, бригадири, комірники і продавці. За повоєнні роки вулиця стала окрасою забутого Богом і маршрутними автобусами села. Нещодавно в районах запроваджувалося повсюдно пойменування сільських вулиць. Котромусь наївному адміністратору спало на думку назвати цю вулицю Комуністичною. Берії на нього немає.

5076. Кожному потопаючому – свою соломину. А тонуть усі – від народження до смерті. Наче для того й народилися, щоб знайти свою соломину і втриматися за неї якомога довше. А Богіві що? Соломи на всіх вистачить. Один тримається за достаток – з хатою, жінкою, дітьми і грішми. Інший – за щось непевне, схоже на знання про світ або на певність, що він не просто у світі не марний, а навіть вищий і сильніший за інших і може отих інших зробити високими, сильними і щасливими. Все поставлене на соломинку, всі надії на неї покладені – від чарки до Бога. Чарка – для найсильніших, Бог – для найслабших. Чи навпаки. Але всі себе дурять, що врятуються і дістануть належну винагороду. От і я ніби й зрікся своєї копиці соломи, але ж полишив собі майстрування, чаркування і потаємні забавки з нічними записами на картках. Такі от собі чудернацькі ігри з думками, номерами, літерами. Пишу, переписую, переставляю, переінакшую, наче з соломи пліт в'яжу чи щось на Ноїв ковчег схоже. Інші теж, мабуть, кожен у свій спосіб те ж таки роблять... І все частіше доходжу думки, що завдано нам не якомога довше протриматися на поверхні моря, не якомога довше прожити і далі пропливти, – а, борсаючись, відмитися від бруду, опрозоритися, стати спершу ніби вода, ніби повітря, а далі – ніби простір між зірками, над смертю і над життям. Ніби простір, який ще ніхто ніяк не назвав.

5087. Можна б жити й так, добрі й лихі вчинки розігруючи за лаштунками душі, нічим себе тут і тепер не оприлюднюючи, не привертаючи надто пильної уваги ані доброзичливців, ані недругів. Принишкнути в глибоких норах пам'яті, зачаїтися в найсліпучіших закутках уяви. Приспати увагу Цербера: мені не треба ні до пекла, ні звідти. Жити – не свідчити про себе ні голосом, ні жестом, ні сміхом, ні плачем. А можна жити й інакше чи взагалі не жити, бо ж, як правило, нашим існуванням переймаються всерйоз лише ті, хто нас породив. Ті, кого породили ми, зважають на нас, доки неспроможні не зважати. Можна думати й так, якщо дуже кортить про щось думати.

5103. Помер знайомий тесля. Не подобалося мені з ним у парі працювати, а тепер от його немає і сумно. Не завжди за життя розумієш чоловіка, якому вдалося на цьому світі те, чого він не хотів. І не вдалося майже нічого з того, до чого прагнув. Просто дуже втопився і помер. І тим схожий на всіх інших. Родом він був десь аж з-під Щорса. В розмовах з непосвяченими так і сипав тамтешніми теслярськими словечками: трям, провушина, тибель, кути круглі і чисті, стояни, зуби і гари, вітрениці і модла, клини і нагелі. І дуже дивувався, що майже ніхто, окрім нього, не знається на таких простецьких штуках. І любив терпляче пояснювати, малюючи на землі цвяхом.

5119. Осіннього ранку сидиш у майстерні, чамрієш над чистою картокю. Вчорашнього вечора, лаштуючись до сну, полінувався записати. Чи, може, збирався це зробити уві сні. Але начебто справді треба було занотувати щось докінечно важливе і присвоїти йому номер. Тепер ось – не так. Ніби хтось вибрав з криниці воду, а тобі залишив дно. Гнилі цямрини і глибоко внизу вогкий мул. Перехилитися і полетіти вниз головою. І можна було б отак учинити, аби не калюжка вглибині, яка ще свідчить про криницю і будить спрагу чоловіка, що змуджено позирає то вгору, де хмари, то вниз, де мокрий мул. Чи потамає спрагу чоловік? І якщо потамає – чи надовго? Шлунок вчорашнього добра не пам'ятає. Яким числом буде пронумерована остання з карток? Чи не ця, котру ніби не мав чим заповнити і ось заповнив – думкою з приводу загубленої думки?

5122. І вже ніхто мене до смерти не переконає, що мої сновидіння – це ущербні віддзеркалення моїх днів, химерні тіні дійсних клопотів, хаотичні відлуння дрібних подвигів, мізерних поразок та зримої суєти. Насправді лише нічні пасовиська, ліси, пустелі, гори, моря і небеса нашої свідомості надійно захищені від чийогось контролю та примусу, а значною мірою і від нас самих. З тамтешнього світу нічого не можна привласнити, приручити й окультурити. Там лише можна бути, як усі і все. Там затушовується лінія між нашою свідомістю і тілом. Отож ми вже й не певні, чи дійс-

но то-таки свідомість наша, чи то ми її денне ошмаття. Відходячи туди, треба бути легким і чистим. Треба бути готовим до далеких повчальних мандрівок.

5130. Йду собі тиницькою вулицею, а на лавці під високим зеленим парканом замурзана дітлашня дружно гризе зелені яблука. Ще ж два тижні до петрівки! Смачно? – запитую. Найменша босячка ствердно киває головою і дає мені покуштувати. Надкусив – щелепи звело і Москву заглядів. Хитра мала Єва дзвінко сміється.

5144. Розмірковує Василь. От у мене собачка Дружок, з доброго kota завбільшки, дзвіночок, ми йому на кухні біля газового балона килимок прилаштували, там і бляшанки для їжі та води, а все одно норовить спати в найтемнішому кутку під диваном. Там у нього наче будка чи нора. І кожна звірина так чи людина. Всі про свій закут клопочуться. Хай у холоді і в голоді, але щоб стіни і стеля, щоб стороннє око не зазірало в твоє життя. І чого воно так ведеться? Фанеркою чи й газеткою, але відгородитися, себе обдурити – і вже втіха.

5159. Трьох років дочка в нього кілька днів тому померла. Кудись далеко їздили в гості. Там дитина почала кашляти. Думали, минеться, а поїздом додому добиратися дві доби. У вагоні й згоріла від запалення легенів. Тепер приходять у це кафе, бере пляшку горілки і сідає в кутку. Час від часу звідти можна почути плаксиве квиління: коли малий соловеєнько звіє гніздечко в снігу... Увечері приходять його висока носата сестра, мовчки бере зарюмсаного хлопця під руку і виводить. Поїхати б світ за очі на тиждень-другий, допоки не переплаче.

5178. Судячи з його паводкових монологів, плутаних і захарашених екстравагантними слівцями, блатними примовками та цілими фразами «по фені», у снах він живе повніше і яскравіше, ніж насправді живе. Те, як він був і продовжує бути, – це якесь химерне підтягування дійсного життя до життя в снах. Ще не зустрічав людини, яка його бодай чимось нагадувала б. І він ні на кого не

схожий. Усе на світі йому по барабану і до лампочки, окрім самих барабанів і лампочок, бо ж на загадковий закличний звук і на яскраве світло він летить самовіддано і сміливо, аби обпектися і обпалитися та шугонуть в іншу крайність. На яснішу лампочку. А що? «Пох... мороз і земля закрєплонная...» Ніщо нічому його не вчить. Незламна дитина, яка тільки те й робить, що міняє іграшки. Музика, фотографія, геологія, столярвання і теслювання. Понад те і поза тим – рибальство, чифір і все, що горить. Мені ще важче уявити його одруженим, аніж себе. Іноді здається, що він не живе, а мавпує і пародіює власні сни незбагненим своїм ніби життям. Але немає допоки що в Бахмачі чоловіка, якого б я виглядав з таким нерозважливим нетерпінням, як його. Вдень і вночі. Володя І-ча, син теслі-білоруса, вдатнішого за мене. Бо ж таки теслі від Бога.

5181. В автобусі поруч мене сидить літня жінка. Десь біля Попівки мовчання поміж нами скресло. Коли сказав їй, що їду в Красне провідати в лікарні приятеля, почала мені розповідати про тамтешнього головного лікаря. Скільки й живу, такої доброї людини не зустрічала. Ніби й інші про нас, болящих, клопочуться. Прийдеш – сварять, гримають, чого не береглися та де ходили до цих пір, коли хворобу можна було не допустити. Отак дорікають, а воно ж у селі знаєте як? Доки ноги носять, доти й рукам спокою нема. Не кликати ж сусідів до худоби й до землі, коли ще сам дибаєш. А цей-от, наш красняньський, не лає. Вислухає, засміється, слово якесь таке вставить-утулить – і вже, їй-Богу, наче й не болить. І чого воно так?.. Ніби я, тьотю, знаю.

5202. Діла, речі, слова, навіть люди – все поділене на мале і велике, буденне і святкове. Ким і за якими ознаками? Варив собі вчора борщ і думав. Далі їв, миску мив і думав знову про той-таки борщ. В доброї господині чи не п'ята частка всього життя витрачається на приготування борщів, каш, киселів для сім'ї. А ще стільки ж часу забирає прання, латання, штопання, прибирання. Далі прополоти, осипати, вибрати, подоїти... І в лавку збігати, і з кумою-сусідкою словом перекинутися. І на роботі начальству усміхнутися.

А діти і чоловік? То вона їх за руку і під руку, то вони її за носа водять. Що там велике, а що за макове зерня дрібніше? І куди оця жінка живе – від Бога до себе чи від себе до Бога? Ще й сьогодні не йде мені з пам'яті вчорашній борщ.

5213. В Ніжині на вокзалі біля кіоску «Союздруку» солдат. Тут і мама його, маленька, суха, гарна. Куфайка, зелений платочок, бурки і колоші – все нове. В сина обличчя вугристе, усміхнене. Він бере з-поміж багатьох саме англійську газету і зосереджено вчитується в заголовок. Надто довго і пильно, аж мені стає ясно, що в англійській він, як і я в китайській. Одначе вдивляється, а тоді так трохи зухвало-недбало кидає тітці за прилавком копійки і йде з газетою в зал для від'їжджаючих, де вільні місця. За ним і мати, раз по раз гордо озираючись на продавщицю, літаючи променистим поглядом понад людськими головами. І замислююсь. А мо', даремно я отак? Може, й справді він англійську знає не гірше за Шекспіра? І китайську також.

5234. Хто наважився ступити в безодню, має шанс полетіти. Бажання жити, як вибух, в падінні струсне свідомість і зрезонує в ній пам'ять про крила та втрачене колись вміння літати. Навіть якщо цього й не станеться, наше падіння мало чим різнитиметься від польоту.

5235. Іван починає так. «Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього». Велика в'язка ключів до наших мук, сумнівів, суперечок про все на світі. Якщо є таке слово, **мусить** бути і те, що воно означає, бо виправдане воно існуванням самого слова, адже слово – від Бога. Що важить наше ставлення до вже виправданого словом? Зло і Добро, Брехня і Правда, Питьма і Світло, Гріх і Благочестя – усе під словом і все від слова, яке від Бога. Отже, має право бути. Чи нам про те судити? Але якщо Бог передовірив нам творити новий світ через нові слова? Все ж бо чиниться через нашу минуність і нашу вічність, через мізерне і безмірне.

5246. Книги – лише співрозмовники. Коли береш до рук ще не читану тобою книжку, найважче – воскресити із запальцьованого паперу живого чоловіка-автора і почути справжній його голос. Той чоловік не є ідеально розумнішим чи безнадійно дурнішим за тебе. Від першопочатків нас усіх обдаровано однаково для діалогу. Якщо ж його мова будить в твоїй душі палке захоплення чи категоричний осуд і незгоду, значить, тобі не вдалося його оживити. Або ж потроху сам глухнеш.

5262. Сяйнула гадка, що картотека пише мене не меншою мірою, аніж я її. І виписує, вимальовує, ліпить дивовижним чином. Ніби роздягає, ніби вивільняє мене від прожитих років і від набутого досвіду, від усього, що чув і бачив, з чого журився, сміявся. Все частіше озивається в мені дитина мала, незахищена, здивована. Що було звичним учора й позавчора, сьогодні викликає страх, захват, відчай. Невже оце я справді бачив учора? Наче перетворююсь на келих з тендітного скла, до вінець наповнений дивовижним живим чорнилом. І треба жити дуже зосереджено і делікатно, аби не розбитися, не розхлюпатися. Дійти увечері до хати і покласти перед собою чисту картку.

5277. Уже зола, зі споду жевріюча, останнім димом витікає в надвечірнє небо. Покладений на лопатки чимось сильнішим за мене, лежу горілиць на чужій землі (що довкола? ліс? поле? полігон? парк? город?) і тужуся згадати, ким і чим мені випало бути, перше ніж перейшов через очищення вогнем. Травною? Палим листям? Просто сміттям? Чи жив, чи думав, чи любив і вірив? Як збагнути горішне призначення оцього спалення, не вельми й болючого, але такого, що різьоче змінило мою форму, вкрило попелом пам'ять і свідомість? Та зісподу жевріє: а мо', й справді мене було спіткало нещастя спізнати себе на землі людиною?

5283. Такі от, як Арсен, чи трохи інші майже в кожному селі «єстя» (так у Пальчиках кажуть) – бодай по одному. Без них і село не село. Ніби одне на одного й не схожі, а видаються народженими в якомусь загадковому краї, де все не таке, як тут. Десь викладав

фізику і хімію. Тоді щось із ним скоїлося, в соломорізці спробував собі відтяти праву руку. Люди заглядили, руку хірург пришив на місце, однак вона не діє. Кілька разів по тому лежав у психушці, бо все шукав смерти, та нарешті втихомирився. Дали групу й невелику пенсію. Мати забрала Арсена до себе, та невдовзі померла, і живе чоловік сам. Наче й не зовсім прищепкуватий, дядьківську череду, коли хто попросить, пасе, часом бригадир дає наряд, навесні й восени городи допомагає людям порати і багато чого іншого робить, на що однорукий здатен. Землю біля хати віддав сусідові під траву, той Арсенові молочко носить. Годують Арсена чи не селом. Підсміюються над бідаком, але хто терпить, а хто й любить, бо поговорити з ним про все на світі можна. Якщо справді дурнуватий, то на чтиві схибнувся ще раз. В клубівській бібліотеці вже нічого не залишилося, чого б Арсен не перечитав, якихось газет і журналів назбирав до хати, що й повернутися там нема де і як. І пам'ять у нього просто-таки дивовижна. Люди торопіють, коли він Біблію з голови сторінками чеше. Спробували його якось женити, знайшли в сусідньому селі підстаркувату Гальку, що в неї теж не всі вдома, та першої ж ночі вона втекла... Одного разу я в тому селі майстрував і наступного дня мав продовжувати, отож залишився на ночівлю. Арсен саме пас череду за господарів, і господиня наляштувалася нести йому додому вечерю. Це зголосився зробити я і попросив налити пляшку. І ми таки добряче з Арсеном посиділи. Досі не виходить у мене з голови одна його думка. Ніякої різниці між далеким нашим пращуром, який молився воді, вогню, землі, дереву і нами, що вірують у Вседержителя, Будду, Магомета, і на остілечки немає. Єдиному світовому Духові молимося. Мо', первісні язичники навіть ближче до нього були, бо вочевидь бачили, чому моляться, на кожному кроці золотий пісок Духу промивали. А ми його топчемо. Бо уявили собі, що десь є золотий самородок – отак завбільшки з хату, – і молимося йому, шукаємо, виглядаємо, а золотий пісок топчемо... Ми справді-таки вигадали Бога, якого немає, а зневажили космічний Дух... Згадую нашу розмову і мені не дає спокою підозра, що й Арсен до втікачів належить.

5291. Був час, мав для мене вагу суд людський. Що скажуть про мою роботу господар-замовник, сусіди його, випадкові свідки-перехожі? А вже згодом і далі – не погорда, не зневага до їхніх оцінок, а певна свідомість того, що довкола тебе лишилося мало людей, які бачать твоє майстрування чистими очима і можуть про нього чистими словами казати. Сумно, але ти сам коли б не з числа останніх. Та згодом і власним присудам перестав довіряти. Просто майструю, просту живу нишком. Боже, не можу гірше, не вмю краще. Все інше осипалося осіннім листом. Радости стало менше, а правди й виразности начебто більше.

5293. Чомусь треба саме так, не інакше. Вітатися, прощатися, дякувати, неодмінно називаючи чоловіка на ім'я вголос, а чи бодай подумки. Про людську окремішність саме їхні імена кажуть. Шануючи імена – шануємо людей. Не всіх гамузом, а кожного за його іменем. Отак ми одне до одного кладки перекидаємо, отак хоча б на мить єднаємося, допоки ім'я чоловікове проказуємо.

5303. Десь, колись і яюсь мені відкрилося, що планета, на якій перебуваємо нині, не мертва, не глуха, не німотна і не байдужа до мене, до малої бадиліни, до найкрихітнішої з мурах. Це я лише досі з гордістю думав, що саме нами вона одухотворена. Насправді ж планета живе сама по собі життям невимірним і є рівновеликою часткою життя космічного. Все, що по землі ходить, бігає, бореться, думає, будує, росте з нею, літає над нею, – легкі хвильки на поверхні спокійного моря, концентричні кола від кинутої в ставок грудки, невиразні шепоти і схлипи на тлі великого земного гомону. Великим буду не тоді, коли, йдучи землею, честолюбно гадатиму, що вже над нею вивищився. Велич моя в усвідомленні і визнанні того, що всі мої помисли – малі іскри її розуму. І сам я лише жарина.

5324. Це заняття без перерв і правило без винятків. Стосується кожної з книжок, які мені випадає брати до рук час від часу, навіть дитячих, навіть шкільних підручників, газет і журналів. Невідступне враження, що це вже було, що я про це писав сам або десь

читав, чув і бачив. Наче я дуже старий і молодий ніколи не був. Все моє життя заповнене перечитуванням і повторенням. Не для того, щоб краще запам'ятати чи навіки забути. Не для того, щоб пересвідчитися, що нічого значущого не полишилося поза моєю увагою. І не з наміром знайти якусь рятівну шпарину десь поміж сторінками чи й цілими книгами. Часом беру у міській бібліотеці чи в ЦРБ книжки навмання, наосліп, як оце сьогодні, і продовжуюсь. Чи то надія на зустріч з чимось живить і спонукає, чи бракує мужности покласти край цьому марудному заняттю?

5339. Спершу списував на причини прозаїчні. Дістав чоловік роботу кращу, спадщину отримав, у лотерею виграв гроші – вже йому його помешкання не до шмиги. Будується чи купує інше, меблі нові видивляється, шпалери, кахлі інше. Якогось дня приступає до ремонту-реконструкції. Брати участь в отаких okazіях часом і мені випадає. Та ось думка: а мо?, не лише зайві гроші муляють? Може, щось інше спонукає людину повертатися очима й душею до власного житла? Не просто облагороджувати його відповідно до моди й достатків, а здійснювати божественний акт сотворення Нового світу? І це в крові, в генах і в природі нашій з першовитоків.

5351. Аби мені доля була дарувала хист і саму себе у погіднішій подобі, я б ось про що написав. В одному містечку жив чоловік Н-ко, неабиякий дивак. Він страшенно потерпав від власної дружини, тещі, деяких сусідів та знайомих, а проте ніяк не міг змінити своєї вдачі. Випивав і не любив робити того, до чого душа не лежала. З його улюбленої примовки «щось працювати захотілося – піду полежу, може, пройде» люди зависновкували, що він не просто такий собі дотепник, а й злісний дармоїд. За фахом він був палітурником, інколи переплітав на замовлення підшивки газет і журналів, а найчастіше річні бухгалтерські документи. А що вдавався в нечастих замовленнях до химерних художніх витівок, то це аж ніяк не сприяло добрій рекламі його чесного імені, отож і число замовників з кожним роком катастрофічно падало. Коли Н-ку конче потрібні були гроші і він не бачив ніякого розумного способу їх добути,

спокійнісінько ставав посеред вулиці, клав перед собою фетрового капелюха і чекав рівно стільки, допоки не набиралося на пляшку гарного вина чи на вигадливо оправлену книжку (він частенько купував добре видані книги, хай це були посібники для акушерок чи й збірники задач з органічної хімії). З органами він мав постійні сутички, відсидів кілька разів по п'ять, десять і п'ятнадцять діб, а в перспективі світило ЛТП. Зрештою, таке життя йому обридло, як гірчиця, редька, хрін і перець укупі з одної тарілки. Десь він дістав модерний препарат, що на добу-дві викликає заціпеніння, схоже на смерть. Його родина, не здогадуючись, як її нахабно обдурено, радісно влаштувала скромні похорони. Попередньо намовлений Н-ком і, звісно ж, спокушений пристойним могоричем патологоанатом за день терміново кудись виїхав по телеграмі. Н-кова ж записка, буцім він іде з життя добровільно, змусила всіх думати, що він, безсумнівно, чимось та отруївся. В домовину Н-кові кращий приятель непомітно поклав балон з киснем, отож чоловік спокійнісінько пролежав у могилі, доки не стемніло і кілька друзяк його не відкопали, аби гуртом відзначити успішне завершення фальшивої некроакції. По тому для нього почалося інше життя. Він викрав у родини довідку про власну смерть і надійно нею озброївся. Збудував собі біля лісу над якою-такою річечкою таку-сяку хижку і мешкав там, як сам того хотів. Дружина подала на Н-ка в суд, що він нібито ухиляється від своїх подружніх обов'язків. Проте суддя довго виплямовував якісь пункти довкола довідки про смерть Н-ка і нічого розумного вигадати не міг. Це ж бо вже не сталінські часи були, а, скажімо, хрущовські. Коротше кажучи, доки там за його спиною і побіля документа з гербовою печаткою нерішуче тупцювали дільничні інспектори, судові виконавці тощо, чоловік протягом двадцяти з гаком років мав нічим майже не обмежувану, хіба власним здоровим глуздом, волю. Вудив рибу, збирав ягоди, гриби, горіхи і порожні пляшки, завів величезну кількість друзів серед чоловіків та жінок з навколишніх сіл, а надто ж з числа дітлахів. Н-ко завжди був радісним і веселим, тому до нього звідусіль сунули паломники, змучені життям і клопотами люди, аби спочити

біля чоловіка душею. Слава про нього ширилася все далі й далі – непомітно, наче вода, котра заповнює всі шпарини, порожнини, вибоїни і вибалки на своєму шляху. Позаяк Н-ко все частіше заводив розмови про Бога, місцеві православні ієрархи всерйоз почали задумуватися над тим, що не завадило б мати питомо свого святого... Саме тоді, як мій герой помер насправді, з газет стало відомо, що його експеримент повторює якийсь учитель музики з Прикарпаття. Владу це неабияк занепокоїло, адже таким чином втекти від активного суспільно-громадського життя може й півнароду. Отож авторитетна комісія нарешті зібралася, аби на довідку про смерть Н-ка видати інший папір, котрий би заперечував перший. Зрозуміло, що тепер це вже було ні до чого, тому гуртом ухвалили першу довідку вважати правильною за винятком дати, про яку було оформлено на окремому аркуші спеціальний додаток з викладом суті справи. Відтак тіло Н-ка покрояли в морзі на дрібні шматки, щоб ні за яких умов не воскрес, і поховали коштом міськради. По тому мій роман скінчився б. Замість крапки я поставив би великий пузатий знак оклику на цілу останню сторінку. Приблизно такий (вимушено зменшую):

5374. В нашому ЛТП була така собі руда сумирна кобила Муся. Мешкала вона в передзоннику, в стайні біля свинарника. Свиньми і кобилою заправляв алкоголік з Ніжина Грицько. Цією конячиною він вряди-годи виїздив до міста за продуктами і завозив до зони фляги з квашеною капустою чи огірками, інші нехитрі наїдки. З якогось часу кобила почала себе дивно поводити. При зустрічі з попкарами, цебто прапорщиками-контролерами, вона підступно поривалася до них з неприхованим наміром укусити. Прапорщики невдовзі помітили, що кобилу дратують їхні картузи. Отож при зустрічі з підлою худобиною квапилися їх знімати, ніби виявляли шану кобилі. Поголос про руду ненависницю сторожів у картузах покотився по місту, і вона стала загальною улюбленицею серед любителів закласти за комірць. Коли ж кобила одного разу ледь

не до смерти налякала на міській вулиці міліціонера, хазяїн віддав розпорядження поміняти її в якомусь приміському колгоспі на якусь іншу. Заодно перевели в зону та поставили на капцевий конвеєр Грицька. Згодом виявилася й причина дивної кобилячої поведінки. Хронік Грицько, з діда-прадіда конюх, що сидів тут четверте, дістав десь картуза і якимось чином зучив кобилу люто його ненавидіти. За що й поплатився, бо передзонник з конвеєром не рівняти.

5392. Оселя – це сума, яку небагатьом вдається інколи скласти зі стін, стелі, дверей і вікон. Але розікласти цю суму на доданки вже нікому не дано. Неоглядна історія побутового будівництва надто довго відлякувала вчених дослідників майже очевидно відсутністю оригінального предмета для досліджень – нині вже надто пізно. В теперішні часи житлове будівництво для родини майже витіснилося в заобрійну зону, де істинні замовники і справжні майстри гріють руки і душі біля непогасного багаття мрій, утопій та ілюзій. І це так, ніби сонце вже зайшло, але його світло уночі відбиває місяць – аж до тої миті, коли почне нарешті або вже ніколи не зачне світати.

5407. Вода в зрізку позеленіла і трохи тхне болотом. Кожного разу міркую, що треба б злити та наносити свіжої, вмиваюся і забуваю до наступного ранку. Розпалюю грубу і ставлю чайник. Доки нагріється окріп, виходжу до майстерні, вмоцуюся на високому табуреті і розглядаюся на облущені ікони, на інструменти, часто й для мене загадкові, з усіх-усюд зібрані залізячки, видерті зі старих журналів малюнки та фотографії оригінальних будівель з усього світу. Дехто з гостей, роззираючись на мої скарби, намагається вгадати, що ж я колекціоную. Ніхто й не запідозрює, яка то втіха – щоранку вітатися очима з кожною річчю і чогось від неї чекати. Давно вже мені здається, що оця німотна байдужість, буденна відстороненість речей – це лише їхній спосіб маскувати, приховувати від нас власну святкову сутність. Насправді ж вони зовсім не такі, якими звикли їх бачити ми. Лихо в тому, що звикаємо: брати до

рук, користуватися, класти на своє місце чи абияк і абикуди. Або й викидати непотрібну річ. Звикають до нас і байдужістю платять нам речі. Яюсь поклав собі будь-що зламати цей мур узаємної відчужености. Вважаю, що на сяку-таку винагороду вже заслужив, – і чекаю далі. Але, може, чекання винагороду і є свідченням, що я її не заслужив?

5419. Одного чарує деревце, що лише випнулося із землі, іншому яблуневий цвіт наймиліший, третій чекає осени, аби побачити, які плоди будуть. Одні уважають найчистішими на світі малих дітей, другі юністю захоплюються, а знову ж таки треті твердять, що зрілий муж і жона з дітьми – вінець творчости Господньої. Вчорашне, сьогоднішнє, завтрашнє. Де моє місце?

5425. З різних боків підступався до історії – почати не міг. У київській електричці познайомився з учителем математики з Кобижчі, тридцятилітнім парубком. Їхав здавати в аспірантуру документи. Особливої симпатії до нього я не відчув, однак з якихось химерних причин ми заприятелювали. Відтоді вряди-годи најжджали одне до одного. Розумний, майстер на всі руки, не палить, не п'є. Клятий ведмідь на обидва вуха наступив, але ж купив баян і за нотами вивчив «Полонез Огінського», чим принципово довів, що математика – ненька всіх на світі мистецтв. Одного разу до вечірньої школи почала ходити скромна сором'язлива жінка, мати трьох дітей, розлучена, на кілька років за вчителя старша. Десь у Києві позмінно працювала, самотужки в Кобижчі будувала хату, ростила дітей. Нащо їй, сердешній, середня освіта? Чи оце вчителя з пантелику збило, чи щось інше? Але збудилася в чоловіка симпатія до молодиці, пішов на чужих дітей, хоч йому сватали молодших і багатших. З думкою про аспірантуру розпрощався. Через негаразди з психікою залишив школу. Хату в Кобижчі добудували, але продали і переїхали в Ічню. Це дизелем за годину від Бахмача – почали ми зустрічатися частіше. Працював на спиртозаводі, знову зі шкіри пнувся, зводив сарай і хату за власними проектами, доводив до пуття дітей. І хтось йому шепнув, що його жінка гуляє. Він же

їй і дітям себе до крихти оддав?! Хата ось нова, діти прилаштовані, вчать і працюють. Та й не краля-шістнадцятка – не ті вже роки, щоб гуляти. Одного разу сидів на кухні, длубався ложкою в гречаній каші на сковороді, що вона йому розігріла на снідання – несподівано в каші щось блиснуло. Придивився – ртуть. Аж серце на мить зупинилося. За що? Ну, не жеребець – то це вже скільки кому вділено. Приїхав до мене, виставив на стіл пляшку спирту, розповідав про судові тяжби, плакався, що все оддав, – і отака дяка. Перед від'їздом запитав, чи не маю на очі якоїсь молодичі з хатою? Він би пристав у прийми – аби лиш без дітей... Давненько не бачились, а то, певно, чи не нагадав би йому парадоксальні приписи наших пращурів. Люби жінку, як душу, а тряси її, як грушу. Небита жінка – що коса неклепана. Дивно, але справді міцні сім'ї з порядними жінками і добрими дітьми найчастіше випадало бачити там, де чоловік має дві суперечливі потуги – будуючу і руйнуючу, прощаючу і караючу, мудрість і дурну силу. Мо', це й не є запорукою рідного раю, але береже сім'ю від геєни огненної.

5428. Ось поглянь збоку, з далекої, високої і глибокої далечі, як воно все просто і мудро влаштоване, зближене і розмежоване східцями та шаблями в просторі і часі, безумовну відносність котрих ніби й на віки вічні довів розумник Ейнштейн. В зоряному безмірі є лише одна зірка, що її називаємо Землею. А на Землі – одна Україна, а в ній – одне таке мале і миршаве містечко Бахмач, а в ньому – твоя оселя. І ти один, іншого такого не було, нема і не буде ніде і ніколи. Тебе один вітець посіяв у лоно однієї жони. І ти повинен сповнити те, чого за тебе ніхто не зробить, – заповнити собою своє місце у зоряному безмірі. І ні додати, ні відняти. Що ви мені на це скажете, фізики, математики й астрономи? Чи не мерзнете ви серцем на територіях теоретичних ніякостей? Йй-Богу ж, я б не витримав тих випробувань, що на вашу долю випали.

5437. Чи то справді було, чи фольклор елтепівський. Буцімто в одному з ЛТП, коли б не в конотопському, на правах загального улюбленця жив собака, що забирався на територію через стічну

трубу... Загальновідомо, що майже в кожній зоні є свої зубопротезники-нелегали, що ставлять бажаними зуби з дуже поширеного контактного рондолю, зовні схожого на золото. От собаку вилунали і втулили йому в пащеку для хохми кілька рондолевих коронок. З місяць реготали всі, в тому числі офіцери й охорона, та якось і звикли. Вже й уваги не звертали на золотозубого пса. Але треба ж було одного літнього спекотного дня навідатися до ЛТП з інспекторською перевіркою комісії з генералом МВС на чолі. А клятий собака біля КПП вилігся, язика від спеки висолопив, зуби на сонці сяють. Зиркнув генерал на пса – аж присів. Хазяїн з переляку заїкався почав, генералу нічого пояснити не може... Одним словом, було... Наказали собаку негайно зловити і коронки зняти. Але бідолашного, коли ще зуби ставили, так налякали, що відтепер він жодної живої душі до себе на гарматний постріл не підпускав. Позачергову отоварку і ще там якісь поблажки хазяїн обіцяв сміливцям, та нічого з того не вийшло, нікому не дався в руки пес і, мабуть, із золотими зубами і віку звикавав.

5439. Казочку про двох дурних козликів і двох розважливих кізочок перевигадав-пересипав учорашнього суботнього вечора. Свідками того, як мирно розминулися на вузькій кладці через річку розумні кози, стали інших два козлики. От рушили вони назустріч одне одному. Один каже: ти лягай, а я переступлю через тебе, а другий: а чому не навпаки? Довго сперечалися, нарешті вирішили кинути копійку. Звісно ж, вона впала у воду, а козлики, довго не розмірковуючи, стрибнули туди подивитися, кому ж із них належить лягти. Як судилося втопитися, вже не повісяться.

5442. Щойно він зайшов до майстерні, я вгадав у ньому свого. Оперним співаком одягни теслю, вирізняю із сотні подібних. Реставрують церкву в Ніжинському районі, бригада київська, але їх мало – треба людей знаючих. Хтось їм нарав до мене звернувся. Про гроші не турбуйся – за угодою все порівну. Роботи на місяць-півтора. Харчі тамтешні... Годин зо дві я ходив довкола дерев'яного храму, збудованого близько ста років тому, розглядався

всередині. Несподівано перед очима постало. Багато свічок у сутінках, попереду натовпу жінка з малим хлопчиком. Дитина дуже швидко хреститься, наче бозна й куди поспішає, а попереду, до хлопчика спиною, – священник. Раптом він обертається, якусь хвилину дивиться на дитину, щось їй каже, але відповідає жінка. Священик дістає якийсь рудий папірець, дає хлопчикові і гладить його долонею, важкою і теплою, як у батька, по голові. Після служби жінка з хлопчиком зайдуть до сільської крамниці, де в обмін на папірець їм дадуть цукерок. Боже, начебто ніколи про це не згадував, ніби й не пам'ятав цього аж до сьогодні. Скільки мені було тоді, коли мама Люба вперше повела до церкви? Це ж, мабуть, одразу по війні. І хреститися вона мене навчила. Обличчя батюшки не пам'ятаю, та й він, якщо живий, навряд чи згадає той епізод. Хіба мені одному він давав рублика на гостинці і хіба лише за те, що хрестився старанно?

5443. Вранці дев'ятого березня зайшов до кафе навпроти скверу Воровського випити кухоль пива. До столика підсів знайомий токар з «Хіммашу», з-під куфайки показав пляшку «Портвейну» з лелекою і запропонував склянку. За сусіднім столом тамувала спрагу після жіночого свята компанія місцевих «шишкарів». Щось вони не поділили – буфетниця викликала міліцію. Коли прибув ведмедик з шістьма лягавими, хлопці вже зробили «ноги». Старший лейтенант чомусь до мене підійшов: що тут було? Хіба я знаю чи прислухався-придивлявся – просто собі п'ю пиво. Поїхали, розкажеш. Аби й мав що казати, звісно ж, навішав би лапші, але ж їхати мусив. Коли тебе запрошує міліція, опиратися не варто. Фельдшер Саня з витверезника на око записав середній ступінь сп'яніння, роздягли до трусів і заштовхали в холоднющу камеру. Робити не було чого, ходив поміж ліжками, ловив дрижаки. Ніколи не співав наодинці, а це нечистий мене піддував, за що й поплатився. Зовсім несподівано для себе почав мугикати – і все голосніше. З-за дверей не зовсім ввічливо запропонували заткнутися. А мене ніби гедзь укусив. Навіть не запідозрював, що в мені отака вперта

довговуха худобина живе. А може, я просто погано співав і вони не витримали. Троє зайшло до камери і дружно почали шукати мої нирки. Надто ж один старався, старшина Вітя Г., зростом отак під сто дев'яносто і в півтора рази ширший за мене в плечах. Згодом його потурили з органів і зовсім несподівано він зайшов одного разу до мене з двома пляшками «Пшеничної». Коли заїкнувся про давнє, я зауважив йому, аби не намагався всіх, кого бив, обійти з казенкою, бо треба буде вчитися грати на гармошці і перебиратися на дуже древню службу в електрички.

5444. Часу нам віділено рівно стільки, щоб ні на мить не забували: ми смертники роковані, отже й гіркі нещасливці. Але й того, що відпущено нам, цілком задосить, аби віднайти власне бачення безсмертя і порозумітися з прихованою для стороннього ока змогою бути щасливим. Оскарження часу втікаючого, нарікання на його швидкоплинність – це як брязкання з'їденими іржею відрами біля колодязя з найсмачнішою на світі водою.

5448. Це ж тут-таки, у Путивлі, рано-вранці на валу Ярославна за Ігорем тужила. А скульптура – чи не одна з багатьох тисяч копій повоєнної «Вітчизни-матері». От хіба що без меча. Внизу, під кручею Городка, Сейм чи не мальовничіший, аніж у Батурині. І добре видно звідси бані Молчанівського монастиря, де Лжедмитрій з Мариною, кажуть, переховувався. Саме ним та ще Сидором Артемовичем полюбують хвалитися місцеві. Далі блукав навмання путивльськими вуличками і набрів на прегарну церкву Миколи Козацького, що її тепер завершують реставрувати. Біля Спасо-Преображенського собору привернула увагу цілком сучасна котельня. Під її дверима аж надто по-теперішньому розкидано з десяток спалених електродвигунів, а на високій дзвіниці, саме поміж дзвонами, – телеантена. Усмішки заплаканої епохи. Пси полюють на мишей, на вербах ростуть груші, а десь у комірчині паламар потягує «Зосю» та видивляється в телевікні на шпигуна-атеїста Штірліца, сиріч В'ячеслава Тихонова, певно, теж невірною.

5463. Хотів би працювати мовчки, потребу балачок гасити вгляданням у дошку, брус, в пази і шипи, в загадкові візерунки відфугованої деревини. Майструвати – наче говорити. Часом – несила. Починаю розмову з помічниками, господарями, їхніми батьками і дітьми, шукаю найпростіші слова, ставлю їх свічками в один ряд. Гаснуть. Кладу перед собою чисту картку, пишу, переписую. Не те і не так. А думка тисне – чи то на мене, чи то з мене. Навіть не думка, а щось темніше, лиховісніше, від чого треба кудись утекти. Добре, якщо на таку халепу є горілка. Тоді п'ю не для радості, не для смутку – для порожнечі в собі і довкола. Аби звільнитися від слова, сідаю в човен та хочу ним подолати темну думку і дістатися до того непевного берега, де, може, світає.

5480. Ось чоловік – як чиряк, справжній. Пияк, дармоїд, сощепрежиток і загальноміська болячка. Для кого, для чого живе, світом білим нудить? Жінки давно немає, діти про нього майже забули. Та й він пам'ята небагато – хіба що псів безпритульних у містечку знає на ім'я. А мо', не просто пам'ятає – саме він їх усіх і поймавав? Може, повертаючись непевною ходою бозна-звідки, не знати куди, зустрічається з ними на нічній вулиці, важко нахиляється і нашіптує в їхні брудні вуха щоразу нові імена, бо попередні швидко в'януть, тьмяніють, втрачають запах і гублять пелюстки. Собаки покірно погоджуються на нові імена. Вони пристануть навіть на те, аби цей чоловік і життя собачого їх позбавив, хай би лиш усе було, як було. Щоб він, добрий і нещасний повелитель, парфумний король, еліксирний імператор, денатуратний цар, дезодорантний князь, вигадливо зітканий з найхімерніших на світі ароматів, прямував щовечора в своє весняно-осіннє і літньо-зимове нікуди, у власне сліпучо-темне ніщо з великим букетом імен, аби не втопивсь обіцяти, що грошей заробить і всіх нагодує, напоїть... О пияче, боже бездомних собак – шариків, тузиків, туриків, шазиків, – чи ж хоч Пантократор пам'ятає твоє ім'я?

5502. Цього року забажалося мені провідати дорогих серцю шість могил. Зупинився в знайомого вчителя, де років зо п'ять тому

порався біля хати. Попідсипав, обіклав могили дерном, вчителєва дружина з донькою-десятикласницею допомогли посіяти квіти. На проводи пішов на гробки, де вже була тьма-тьмуца людей, серед яких не знав і десятка. До мене ж «викали» і ледь не всі називали Іваном Андрійовичем. Навпроти дубового хреста на могилі матері Марії розіслав скатертину, виставив хліб, ковбасу, копчену рибу, горілку і цукерки. Підходили люди, пригублювали чарку, тицяли в руку солодощі: поминайте й наших... Показали на старого діда, що сидів біля свіжої могили. Зовуть Стефаном, ще з моїм дідом Петром у щойно утвореному колгоспі корівники і свинарники зводив, уже дев'яносто три роки, а два тижні тому поховав бабу і лишився сам, як пучка. Пішов до діда, взяв його під руку і допоміг продибати між могилами до моєї скатертини... Такий у Катерини голос був... Ми з нею у Троїцькій церкві у півчій співали, так от і звів нас Бог.. Давно нема церкви... А це ось Катерина: давай та давай заспіваємо... Якої ж ? – питаю. «Сонце низенько...» Почала і тихо вмерла. І я один, а сонце ще високо... А ти ж чийх будеш? – Німих майстрів знали? Я Петрів онук і Андріїв син. – Ти бач... – здивувався.

5516. Не мають ні Вітчизни, ні малої вотчини. Диким зіллям заростає земля, що належала біженцям і вигнанцям. Підошвами їхніх чобіт і черевиків зачовгуються кордони. Політичні карти нагадують про колишнє своє в своєму, про чуже святе в їхньому. На обличчях матерів, дружин і дочок нарешті розгладжуються найпам'ятніші зморшки і ризки, що робили їх не схожими ні на кого в світі, – жіночі лики стають конвеєрно-ляльковими. Всі батьківщини, малі і великі, починають писатися з найменшої літери. Віднині вони течуть каламутними річками і впадають в один океан, назва якому – просто Територія, ворожа всім і кожному. Найбільше тепло, на яке вона ще здатна, – оскалюватись усмішкою нічійности, і всі свята також кудись течуть і втікають, осипаються піщані береги, вимиваються з корінням і падають в каламутну воду прибережні верби, міняються на очах русла. Мандрям з лихої долі можна

протиставити лише мужній шлях ніби з власного вибору і власної волі – споглядати, запам'ятовувати і забувати. Приходить до поруйнованих людських осель, на згарища храмів – не з наміром повернути їх життю, а лиш для того, аби переконатися, що й тут, і там, і скрізь дике зілля чинить свою справу, а отже, твої передчуття не були такими вже й безпідставними.

5537. Бахмач – давно вже не село, однак і містом його можна назвати лише з огляду на те, що мусить же бути в районі адмін-центр. З потаємною майже зловтіхою стежу за людьми, що намагаються зв'язати до купи амбіції сьогоднішнього міського жителя з твердим господарським розрахунком учорашнього землероба. Як вони змагаються за кожен квадратний метр корисного ґрунту! В целофанових пакетах привозять торфокришку, перегній і міндобрива, по грудці перебирають відвойований в усобицях на задвірках біля будинків-інкубаторів шмат землі, мовби тужаться розгледіти там посіяний дідами золотий пісок.

5560. Зустрів біля ошадкаси дядька. Колись, десь, за якихось обставин знайомилися. Імені та по батькові не пригадую, однак спом'януте обличчя зобов'язує перекинутися словом. Каже, до пенсії залишилося вже п'ять з хвостиком місяців. Так це вже й небагато! – реагую бадьоро. – Так то воно так, але мав би на пенсії вже бути п'ять років, та в часи окупації, аби не забрали до Німеччини, підробили мені батьки метрики, п'ять літ списали. З фашистської халепи виплутались, а воно аж он коли окошилось. Сільрадівські документи у війну згоріли, а я втомився доказувати. Хоч і здоров'я вже немає, а лямку тягнути треба. Сказано, що брехня – гріх. Для зла чи для блага брешеш – все 'дно собі ж на шкоду колись вийде.

5564. Приторні побрехеньки про чоловіка, що власній долі господар, що вибирає собі шлях і обставинам він повелитель. Не так і не те. Насправді наймудріші рано чи пізно приходять до прийнятного перемир'я з долею, підписують з обставинами угоду, ніби крейдою лінію довкола себе окреслюють від чужого і нечистого. З цього й життя починається, звідси й росте в усі боки, але корінням

тримається свого місця. Лише через мале місце можна належати світові і Космосові... На цьому одному місці права ніби й сваряться час від часу з обов'язками, але з одної миски їдять, а на свята одної пісні співають. Між справедливістю і матір'ю, як зауважив Камю, вибирають таки матір, між Батьківщиною і вотчиною – вотчину. І Бога нам не дано ні чути, ні бачити – лише ближні наші і належне нам місце про Бога свідчать. Вони і є стежками, що зливаються і вказують на шлях до Нього. Воїстину, блудні сини, що до отчої оселі, до місця, де пуповина закопана, повертаються, нарешті знаходять.

5565. Іван Д. з Курені захоплено розповідає. В одного діда, якому три чисниці до смерти, дуже старі меблі бачив. Антикваріат! Років по сто п'ятдесят їм, не менше! Певно, в гарячі часи в якогось поміщика поцупили. Це вам, Альфо, не ДСП і не конвеєр – очевидно, ручна робота. Якийсь ідіот, правда, освіжив каніфольним лаком, але його можна технічним спиртом змити чи й тройним одеколоном. І підправити подекуди, підклеїти шпон, в комоді одної шухляди бракує, а вже тоді покрити смоляним лаком. Чи не взялися б? З дідом чи його сином-бухариком перекаляємо і покупця напитаємо. Такі гроші можна заробити, що аж-аж!.. Відповів, що подумаю. Та й на власні очі треба побачити. Не мені – іншому запропонують. Комерційний інтерес, а бридко. Ще б і дідові зуби вставити, парик на лису голову, лаком пройтися – і в «нагрузку» до меблів. Як іржаву тюльку – до дефіцитного ситцю.

5571. Ні за князів, ні за гетьманів, ні за якогось іншого папства не було в Україні вказівки чи спонуки називати горобців жидами. А хтось таки першим назвав. Мо', й зі злости, що горобці-дармоїди на городі соняшники і просо видзьобали. І ледь не повсюдно прижилося – і по той, і по цей бік Дніпра. Слово свідчить за себе вже тим, що воно є в нашій мові і ніяк не збирається з неї випадати. І слів таких – як горобців.

5582. Славко з Курені вкупі з племінником Васею приставили мені в майстерню дві великі дошки, в яких заледве вгадувалися

ікони. З бозна-якого часу ці дошки в чиемусь курнику захищали в негоду сідало від снігу і дощу, бо саме над сідалом дах був дір'явим. Поставив перед хлопцями літрову банку самогону, а доки вони бігали до крамниці за хлібом і шпигом, налаштував скипидар, оцет і сік цибулі. Далі хлопці пили, я ж міняв на іконах клинці, промивав скипидаром побитий шашелем тильний бік, а оцтом і цибулею – лицьовий. На першій іконі – Покров Богородиці з великомученицею Варварою і чоловічою постаттю в архієрейському строї з нерозбірливим надписом над головою. Друга дошка – Благовіщення... На добрих півгодини хлопці забули про горілку і мовчки дивилися, як з-під брудних тампонів проступають уже навіки, здавалося б, заховані від людського ока лінії та кольори. У Славка на чолі з'явилися дві глибокі зморшки, ніби тужився щось пригадати.

5608. Дикого птаха довго тримали в клітці на чужині. Встиг навіть полюбити тамтешніх людських дітей, хоч саме їхні батьки полонили птаха і були власниками його клітки. Птах майже зовсім осліп і забув, як його називали вдома – буслом, гузьком, лелекою чи якимось інакше, – ще трохи, і він втратив би пам'ять про належність до птахів. Одного разу клітку відчинили. Мабуть, птах пережив своїх господарів, вирости діти, що з ним дружили, а чи й просто всім він обрид, старий і негарний. І птах полетів, уже в польоті згадуючи вміння літати та силкуючися збагнути, куди його шлях. Якщо на батьківщину – то чим вона є для птаха, навіщо, через які моря, гори, землі небесна дорога до неї? Але рух щось повертає, в польоті чистішає пташина пам'ять. Таким птахом видаюся собі тепер, коли пасинкую кожен свій день і кожну ніч, вивільняючи свідомість від мотлоху і бруду, вирізаючи «вовчки» паразитичних інтересів. Навіть спиртне перестає бути неодмінністю – і це дивує, навіть трохи смішить. Наче починаю жити в кількох напрямках одночасно: тілом за інерцією – вперед і вниз, а духом – назад і вгору.

5624. Колекцію газет і журналів Микола Гнатович зберігає в себе вдома. Буцім приходили в музей з КДБ і по-дружньому порадили прибрати макулатуру з очей. До того ж, і місця бракує.

Допоки він лаштував на стіл, я гортав газети. Війни, революції, царі, вожді, батьки і вороги народу. Страшно було уявити, які ж то гори паперу падали на людські голови, які зливи брехні і отрути, аби затуркати власних громадян, зробити їх слухняними і покірними сліпцями-будівничими світлого майбутнього. Бозна-як цікаво, скільки целюлози потрібно на якийсь паршивий «Ленінський прапор», де ось читаю в серпневому номері за сорок шостий рік, що матір чотирьох дітей з Курені засудили на вісім років за три з половиною кілограми зібраних нишком на стерні колосків? Ще й мораль звідси виводять: чоловік життя свого не пошкодував, захищаючи рідну землю від фашистів, а жінка, бач, знеславила його чесне ім'я. А скільки целюлози пішло на знімок усміхненої пики генералісимуса? Лісу скільки знищено?.. І після всього ми відносимо себе до **людей розумних**. Чим же є тоді **розум**?

5627. Таємні мої монологи – в кригу закута річка. Чи бодай колись вона скресне живою водою між зеленими берегами, що одне на одного сторожко позирають? Чому втікаю в письмо ні для кого, яке нічим не ризниться від дідового і батькового німування? Що більше й глибше пізнаєш людей сьогодні, все мізернішим стає бажання говорити з ними теперішніми. Одне одному – хто ми? які ми? навіщо?

5631. Жив учора, сьогодні живеш та й завтра житимеш – ніби вперше і востаннє, ніби перший і останній чоловік на землі. Єдиний і в рокованій однині. Жоден вчинок твій, думка і слово не повторяться. Отак живеш. Але чому страждаєш, мовби ти вічний, мовби й хотів би порвати цей ряд однин, першоостанньостей, але він неперервний і безкінечний. Це поза твоєю волею. Тому й схиляєшся до думки, що ти лише невід'ємна частка цілого. І страждаєш усе рідше, ніби розчиняєшся в цілому до останку і без сліду.

5680. Уявив собі і далі уявив себе (навіщо?) чоловіком, позбавленим здатности рухатися, говорити, пити і їсти. Не знаю, стоїть він, сидить чи лежить, але чує, бачить і дихає. Може, завдяки тому, що дихає і отримує енергію безпосередньо від сонця, він ще живе.

Може, для того й живе, аби чути і бачити. Але ні в що не втручатися, нічого не міняти, нікого не судити і не виправдовувати. Чи не такими, за образом і подобою власною, сотворив нас Бог? Але в останню мить відступився від свого першого заміру та дав нам право переступити через образ його і подобу, аби ішли далі – вгору, вниз, вперед і назад. Чи не тому в усі часи знана була втеча людини від людей, від земних утіх, від активних діянь – до споглядання, до зосередженого мовчання? Ніби поверталися звітувати Вітцю.

5690. Брязкає біля вхідних дверей алюмінієва миска. Це Бровко нагадує, що не снідав. Збився з ліку, скільки їх до мене в гості ходить. Бровко частенько і ночувати залишається, кілька разів негоду в майстерні пересиджував. А миску біля порога я давно поставив, бо щось на столі і в каструлі завжди застається. Довколишні безпритульні пси до того звикли. Мені ж їх і мирити трапляється. Вдача у кожного своя. Рудько – хитрий, Сніжок – підлабюзник, Топа – боягузка. Чорний – нахаба. А от Бровко – спокійний і гордий. Його всі поважають.

5692. Ніколи не знайду на це розумної відповіді. Може, треба шукати нерозумної? А мо', ніякої не треба? Бо ж тепер до цього майже не повертаюся. Вже Варварі двадцять чотири, а й досі боюся собі зізнатися, що то таки мною посіяне. І вже мати її Софія у шостій могилі не знати які сни видивляється. Багато добрих жінок, сумних і веселих, перейшло через душу. Кожній чогось чи когось бракувало. Але не мене. І себе не міг уявити, щоб до смерти, з жодною. Мо', хтось і зумів би це пояснити, але не я. І, мабуть, не треба вже мені цього вміти.

5693. Ніби одна з планет, квітучих, одухотворених, населених замірами, чуттями, думками, котра обертається довкола правічного Сонця, що живило енергією твоїх пращурів, а нині дає життя тобі. Вогонь життєдайний і спопеляючий, початок і кінець – Смерть через велику шибку Сонця. Саме вона в центрі твого руху по еліптичній орбіті з власним апогеєм і перигеєм. Ритмічне зближення і віддалення стосовно Смерти спричиняє до цікавих коливань у

свідомості й почуваннях. А ще ж візьмемо до уваги, що й довкола власної осі обертаєшся, підставляючи час від часу Смерти то один, то інший бік. Впродовж останніх тижнів щось коїться – годі збагнути, а вже пояснити тим більше. Наче ніколи Смерть ще не була такою близькою. Страху немає – просто незатишність надмірної ясності всього, виразності і прописаності в усьому. Одвічне «навіщо?» не болить, ніякі філософські болячки і сверблячки не завдають клопоту, не зудять. Час недосяжної байдужості до того, яким і чим ти є для світу тепер і яке місце посяде все твоє по смерті. Схоже траплялося раніше, але той стан скрашували якісь лицемірні надії на «свято і на нашій вулиці», лукавий оптимізм, що маємо час, аби щось переінакшити, виправити, змінити напрям. Нині вже кажеш: попереду немає нічого. По великому рахунку, й не було. Треба жити далі просто і совісно, потужно, ощадливо і зосереджено. Як гарні герої дитячих казок. Вглядайся і вслухайся в минуле і сьогоднішнє, бо лише так можна прилучитися до вічного. Дбай про мізерне, бо лише так можна прилучитися до безмірного. Будь-якої наступної хвили тебе до себе може покликати смерть істинна й неодмінна, справжня й неминуча. Незатишна ясність – як вирваний з календаря і вміщений посеред липня жовтневий день. Тужуся збудити страх, але ніщо не озивається з того закутка душі, де колись той страх Смерти очікував на мій голос і придурювався, що міцно спить.

5694. Звір, що бував у бувальцях, – душа. Навіть коли найтемніші закапелки осяває несподівана радість, не гасне в ній, змученій втечею, свіча настороженості. Лише малою дещицею серця віддаєшся цьогожиттевим злетам. Бо надто гірку маєш пам'ять про позаминуле, що й народженню твоєму передувало, що корінням сягає часів доісторичних. Бо надто непевні надії і передбачення на день завтрашній. Хто з нас хотів гіркоти такої?

5708. А є десь угорі така глибінь, де майстрування моє і забавки з картками нишком від сторонніх, розважливі бесіди з людьми старими і бувалими, безрадісні п'ятики в генделиках, тошніловках і

наодинці, милування зеленими деревами і спалювання дров з них у грубі, – це все змикається, зливається, урівнюється. І про це треба пам'ятати. І щомиті запитувати себе, чи є така глибина насправді?

5750. Хлопці з ЖЕДу розповіли. Секретареві райкому К-му дали квартиру. Він одразу зажадав, аби підлогу покрили імпортним лінолеумом – слава Богу, не ведмежими шкірами. Далі партійцю не сподобався вітчизняний замок за п'ять карбованців. ЖЕД придбав йому індійський за п'ятнадцять. І все ж другому секретареві чогось бракувало. Цілих три місяці він не міг збагнути, чого саме, аж доки в голові не сяйнуло: глазок! За карбованець і десять копійок. Пізно увечері він зателефонував начальникові ЖЕДу прямисінько додому, а той вранці послав комірницю в господарчий магазин. І за годину вона вручила столяру Славі глазок. За роботу йому чемно подякували і вибачилися, що саме, як на те, чарки немає.

5753. Отак і отут, у Спичаківському лісі, наче заходиш у спокійну, аж до підборіддя, воду – лише чуєш, бачиш і дихаєш. З гіркотою зауважуєш, що обставинам, супутнім ситуаціям, необов'язковим справам, здичавілим табунам речей – заповідникові бур'янів на ниві особистої волі ми вділяємо часу і зусиль значно більше, аніж все воно того варте. Оточуємо себе кільцем сторонньостей так щільно, що вже не відрізняємо сонця від місяця, облич від масок, друзів від ворогів. І навіть учорашнього неспокійного вечора думав про це, коли неподалік від мене розіклала багаття надривно весела компанія. Верещали, матюкалися, ламали сушняк, аж котився гвинтівочними пострілами над нічним Сеймом тріск. Далеко за північ тусовка розбіглася. Вони пройшли, ніби й не помітили мого жевріючого вогнища. І це дивно. Як і те, що й для мене отут і отак вони були лише безтілесними тінями. І сосни, і я провели їх спокійними очима.

5769. Саме замочували сина-первістка. Станіслав на півстіни гуртожитської кімнати дряпав цвяхом день і годину народження, коли його покликала в коридор приятелька дружини. Ти тільки не хвилюйся... Повернувся до п'яного застілля і тим-таки, що й пер-

ше, цвяхом видряпав на стіні годину смерти, бо день був той самий. І далі – поминали.

5791. Був у Бахмачі Першому головою Денис Кир'янович. Їде він газиком повз колгоспну кукурудзу, гостеві з обкому поля показує. Аж це з кукурудзи – доярка з мішком качанів. Тікати пізно – стала, привіталася. – А я собі думаю, трапився б хоч хто-небудь машиною, бо руки відпадають, мішок серед поля хотіла залишити. – А сідай-сідай. І мішечок клади. – Зараз, Денис Кир'янович, тільки, якщо ваша ласка, я ще один заберу з кукурудзи. – А забери-забери... – Побігла доярка за мішечком, та тільки наступного дня побачив її голова на фермі. – Що ж це ти мене, гівнюшка, на всю область ославила? – Так і ми ж, голово, не без голови.

5814. Дівчинка в темряві сама ковзалася біля двору, і я запитав її, чи не боїться вона так пізно гуляти. Дитина відповіла: після того, як випав сніг, їй з-під землі щось наче світиться – і не страшно. Отож бо й воно, дитино: аби в мене під ногами засяяло, я б, мабуть, зо страху три дні з хати не виходив.

5830. Зовсім слізна історія. Десятикласник закохався у восьмикласницю. Несподівано для всіх (саме тоді мене востаннє запроторили до ЛТП) вона померла начебто від раку матки. Дівчину поховали в приміському селі, звідки був родом хтось із її батьків. Розповідають, що в останню мить, перед тим, як забили домовину, хлопець встиг одягнути небіжчиці на пальця золоту обручку. Впродовж кількох тижнів юнак їздив велосипедом на сільське кладовище і годинами просиджував біля могили. Я його трохи знав. Аж ніяк він не був сентиментальним і плаксивим – швидше, навпаки: розбишакуватим, заводієм в усіх шкільних і вуличних, добрих і лихих розвагах... А днями в моїй майстерні побував гість із пляшкою самогону – з числа тих, що не можуть пити наодинці. Не знати з чого, він розповів мені, що далі цей хлопець виїхав до Києва, успішно склав іспити до якогось інституту, дуже вдало одружився коли б не на одиначці заможних батьків, що дали за дочкою кооперативну квартиру і «Волгу». Невдовзі він потрапив у автоката-

строфу і навіки відійшов до тієї, що з нею обручився першою. І ми випили за цю сентиментальну історію.

5862. Робив ганок у баби Семеренчихи. Коли копав ямки під стовпці, натрапив на з'їдену іржею шаблю. Ще збігло б кілька років, і від неї в землі лишився б окис заліза. Дивився, думав, точилися фантазії кров'ю. Добру ж ти могилу собі знайшла, шабле, – під зотрухлим ганком, при порозі до людської оселі.

5899. Умовили залишитися на ночівлю. За вечерею господиня заводила пісень «з намьоками», господар, того дня іменинник, після якоїсь чарки почав чамріти, чманіти і клювати носом, хоч зрідка прокидався і впадав у політичне критиканство, що дуже характерне для сільських дядьків. І верещали діти. Кілька разів виходив на вулицю і жалкував, що лишився. Та й спав кепсько. Наснилося, що мусив чомусь зарізати стару корову, яку звали Мікою. Для того мені, необтесаному в цьому ділі новачкові, хтось дав дурнувату пораду встромити їй ножа в ніздрю. Корова ж ніяк не могла померти, людським голосом обурювалася, нарікала на коров'ячу долю, а далі важко звелася на ноги і почваланала до мене, аби дорізав. Мабуть, я не знав, що робити і куди втікати, бо прокинувся і полегше-но зітхнув. На моє щастя, вже світало.

5917. На зелену неділю в Пальчики на храм запросили мене давні знайомі. Допоки в саду накривали столи, молодші різалися в дурня, я ж підсів до компанії дядьків за двором, десь моїх однопітків. Один був з місцевих, і я запитав: чому така назва дивна – Пальчики? Ну, ви ж, мабуть, чули про пасічника Прокоповича. У нього тут багато вуликів було і школа своя. Самому цареві в Петербург поставляв мед. А от хлопців, яких учив пасічникувати, за непослух карав жорстоко. Пальці заставляв у двері – тільки хрускотіло... І ви в це вірите? Ну аякже. Старі люди переказують. Ононо хотіли колись назвати колгосп іменем Прокоповича, так увесь народ піднявся проти. Порішили імені Леніна... А чи не скажете, як називалося ваше село до того, як Прокопович почав пальці парубкам ламати? Чоловік спантеличено глянув на мене. Вашого Проко-

повича цілий світ шанує, а я оце від траси повз його могилу йшов і на власні очі бачив, що там комусь припекло – біля могили оправився... Ну да, – сказав батько, – то б упіймати і мордою натовкти. (Я ледь не додав: і пальці в двері – але схаменувся...) Казали, – трохи сумно оповів чоловік, – що небагатих людей він був і всього своїми руками й розумом добився. А таких у нас не люблять, оббрешуть... За столом я запитав у нього, чи займаються тепер у Пальчиках, на пів-Москви знаних своїми ранніми помідорами, ще й бджільництвом, та він знизав плечима. Тепер мені пригадалася розповідь одного з місцевих начальників. До якогось ювілею Прокоповича, коли б не двохсотріччя з дня народження, на його могилу з Німеччини зголосилася приїхати делегація. Кількасотметрову дорогу від траси Київ-Москва до могили за кілька днів замостили бутом і обсадили вже немолодими берізками.

5938. Чоловіче добрий, та це ж як божий день ясно, що горілка спопелила вам півжиття, це ж і школяр знає, що батько-п'яниця, якщо й заробить, додому не донесе, – каже «отрядний» майор-добряк, що допомагає мені крєктати, допоки я ремонтую підлогу в цій оселі. – З вашою головою і вашими руками ви давно уже мали б найдивовижніший будинок у вашому Бахмачі. – А далі? – Ну, сім'ю, дітей, гроші... – А тоді що? – Та ж гроші все роблять. – А якщо мені цього не треба – не це, не так, не тут, не там? – Майор довго і здивовано дивиться мені в очі, тоді опускає погляд і тихо питає: Хіба є щось інше й більше? – Не знаю. – То хіба ж це привід, аби пити? – Бачите, – одказую йому, а мо', більше собі, – у кожного свій шлях. Я йшов самотужки, чесних попутників не було, а от вибоїн, перешкод, розбишак і харцизяк при моїй дорозі було, хоч греблю ними гати. Губився, втомлювався, падав, підводився. Не здуріти і не впасти зовсім допомагало мені спиртне. Може, воно й не друг, але попутник надійний. – Дивний ви чоловік, – каже задумано майор. – А як на мене, люди тільки тоді й люди, коли вони дивні, важкі й неоднакові... Така от розмова з чоловіком, який на десять років старший за мене, має жінку, трьох дочок, двох ону-

ків, дачу, «Жигулі» і вже оформляє пенсію. По роботі він все ж запропонував мені чарку і навіть пообіцяв особисто провести через КПП, однак я побачив, як він густо почервонів при цих словах, і відмовився, обмежившись доволі смачною вечерею і печивом на гостинець.

5950. Відколи себе пам'ятаю і скількох зустрів, усі за щось і з кимось борються, змагаються, сперечаються про щось. Чесно і нечесно, прямо і в обхід, жартом і на смерть. Утверджують себе під сонцем і трагікумедно метушаться. Посади, квартири, гроші, автомобілі, ідеї. Для себе, під себе, проти народу, за народ. Наводять лад у родині, в селі, в державі, на своїй землі – кому як заманеться і кожен на свій смак. За лад у собі рідко хто змагається. Загляне у власну душу, сахнеться і тікає наввипередки чи то з собою, чи то з іншими поміж люди боротися за і проти. Не вчителі потрібні людям, а мовчуни-аскети. В давніші часи про це здогадувалися. Страх перед самими собою гнав людей за ковтком чистоти до самотників у печерах. Той-таки страх змушує шукати самотників і тепер. Аби вбити їх, бо думають, що саме оті гордяки і є джерелом людського страху. І виглядають другого пришествя Месії. Але й цього разу розіпнуть. Тепер напевне і назавжди. І, може, це буде останнє вбивство людини людьми на землі.

5964. Анекдот мене переслідує третій день. Вже кільком знайомим переповів, а ніяк від нього не вивільнюсь. Міжнародні змагання з парашутного спорту. В радянській збірній захворів парашутист. Аби не втратити залікових очок, запропонували стрибнути дяді Васі з-під гастроному і запевнили, що внизу його чекатиме велика пляшка і добренна закусь. «Коли з люка випадете, смикніть за це ось кільце...» Дядько Вася з люка випав, але з похмелюги за кільце так рвонув, що воно залишилося в руках, а нерозкритий парашут – у рюкзаку за спиною. «Так... – процідив крізь зуби дядько Вася. – З кільцем накололи – побачимо, як там з пляшкою буде...»

5971. І не сподівався, що така суперечка спалахне – справжнісінька тобі дискусія. Почалася з Петрових насмішкуватих розмір-

ковувань. Років на десять за мене молодший, сімейний, малопитущий, десь навіть працю в школі викладав – руки золоті і голова світла. Що в нашій Східній Україні у повоєнні роки будувалося? – питає чисто риторично. – Ні смаку, ні тверезого розрахунку. Багато дерева, цегли й шиферу, а жити там не хочеться. Та й не живуть, у літніх кухнях перебиваються чи одну кімнату одділяють, бо спробуй узимку таку тюрму чи стайню натопити. З іншого боку, як ти в чоботях з хліва-городу до хати зайдеш, де все, бачите, по-городському: розфарбоване, розцяцьковане, стінки, люстри, паласи, килими. І тішаться, що сусіда переплюнули, перестрибнули... З Петром погоджуються майже всі, а от пояснення цього дурисвітства свої в кожного. Четверта чарка розв'язала їм язики – один за іншого буваліший і розумніший. Той читав, той чув, третій на власні очі бачив. Хатки-писанки до революції були, а це вже після почалося. От я, приміром, у Росії служив. Іду дєрєвньою, дивлюся, будиночок, як намальований, а біля нього вишеньки і яблуньки, кажу другові, не інакше як українець живе, двір українця в кацапському селі одразу видно – розпиталися, точно. А розкуркулювали. А три голоди і дві війни. А Сталін, а Хрущов і Брежнев – три мітли, і кожна по-своєму підмітала. Коли, що і скільки можна було вкрасти. І про наші двометрові паркани з прямого шиферу та з листового заліза згадали, і про дурну моду подвір'я асфальтувать... Хотів і я слово вставити, але Йван мене випередив, найсумирніший і найтверезіший. А знаєте, хлопці, були б у мене гроші, видав би вам отак тисяч по сто кожному на будівництво, а через три-чотири роки по черзі гостював би. Чи всі виявилися б отакими розумними, як оце тепер? І засміялися, а господар узяв до рук графин.

5992. Не могу вказати на того, хто пасе табуни хижих причин відчуження кожного з нас одне від одного і від усього живого на світі – чи не вмію, чи не знаю, чи не маю права. Але це дійсне і зримає. Душа втікає в клітку самої себе, зникає в крапку. А чи постане з крапки Бог? Може, це і є передоднем катастрофи, потаємнішої і жахливішої за третю світову, – з тилу смерть і ніж у спину?

6002. Монтажні колодязі міської тепломагістралі накриті бетонними плитами з двома чавунними люками на кожній. Зимової холодної пори для псів і котів – це зона нічного перемир'я, нейтральна територія, де вони всі рядком-ладком сидять і гріються. Повчитися б людям.

6027. В селі Халимоновому в діда Петра вулики, як іграшки, ошатні, розмальовані, розцяцьковані. На одному – жерстяний півень, забіякуватий і, мабуть, голосистий, на іншому – баран, на третьому – корова з телям. Ще один вулик – мовби хата сільська: з дверима, віконцями і навіть димарем. Дід робить вулики і виштуркує їх сам. У цього літнього чоловіка півсела боржників, бо в кого б він не майстрував, останніх двох-трьох чарок не допиває, залишає «про хворобу». Коли ж зап'є, збирає борги і, трапляється, не ночує вдома. Тоді його виловлює баба і часом саджає в погрібник на замок.

6066. У дядька-залізничника голос, аж заворожує. Наче й про своє думаєш, а прислухаєшся, про що це він розводиться на все кафе. І дядько знає, що його уважно слухають, – це на нього збуджуюче діє. Входить у раж, ніби йому за балачки кожних п'ять хвилин чарку підносять. Що не кажіть, а начальники різні бувають. Грязько отак-от, стою в плащі, мокрий, заляпаний, аж тут узик. Підняв руку – зупинилися. Прочиняються дверцята – папаха, погони золоті і бархат на сидіннях. Да ні, – кажу йому, – товариш генерал, їдьте собі, машина у вас така чиста, а я наче чорт з болота. А він сміється: сідайте-сідайте... Старий чоловік за сусіднім столиком цмулить пиво і криво усміхається. Ніби анекдот дуже смішний слухає, а зуб у нього так болить-болить, що аж-аж. Зуб мудрости або ще якийсь інший.

6068. Перечитування колись прочитаних книг. Кожна книжка – завжди Гра зі свідомістю й розумом – через почуття. Відбування Гри з Буттям – зі своїм рівнем і своїми координатами. Останні не є постійними стосовно того, хто читає і перечитує, – рухається. Часом книга вражає такою глибиною Гри, що це боязко назива-

ти Грою. Навіть зроджується підозра, що це Діалог з нетутешніми силами, який годі досягнути смертному. Та через кілька років перечитуєш і ніяково усміхаєшся. Так, це справді глибоко, дотепно, вигадливо зметиковано, але ж всього-на-всього ще одна Гра... Інколи доходжу гадки, що й квіти, дерева, звірі – теж варіанти Гри. Навіть люди. Єдине, чому дивуюся безмежно і в справжності чого не сумнівався ще жодного разу, – зоряне небо. Здається, його ніхто й ніколи не створював і Бог за нього молодший.

6071. На власні очі чоловік того не бачив – десь читав чи розповідав йому хтось. Але розказує емоційно, сам собі уявляє, домальовує. Про те, що сухожилля у вогні натягуються, труп ніби жестикулює, розмахує руками, кудись із полум'я утекти хоче. Страшна картина, коли палять трупи. Зіткнення енергій, форм, стихій. А вже по всьому попіл нічим не ризниться від спаленої соломи. Невже ні на землі, ні в небі не залишається нічого неопалимого?

6073. Картотека витесала з мене неабиякого ловця-слідопита. Вже й хода, і зір у мене стали, як у мисливця. Років отак до тридцяти п'яти не випадало мені знаходити нічого загубленого людьми, а впродовж останнього десятиліття: золота обручка, два гаманці і чимало різного дріб'язку від червінця до копійки, гайки і гровера. Про щось-таки це каже і свідчить. Люди, слова, картини, сюжети, анекдоти, згадки – все у свідомості, ніби між млиновими жорнами, подрібнюється, і перетирається, а вже далі смажиться, вариться, тушкується. Щось переставляю, міняю місцями, обличчями, біографіями. Очі, вуха завжди і скрізь насторожі, напоготові. І рухає мною глибока переконаність, що бачене, чує, записане досі – лише сходинки, шаблі, підступи до чогось такого, що всьому покладе край. В одну мить осліпну, оглухну, занімію – від захвату, болю, сміху й плачу... І все повернеться на круги своя. Але полишаться сліди ловця-слідопита.

6074. Чим є самогубство? Викликом собі, природі, долі, Богові чи Сатані? Способом втекти від чогось чи щось наздогнати – за відсутності інших дверей у високій мурованій стіні? Хто зупиняв,

що стримувало мене в оті страшні ночі після безсонних тижнів? Страх чи жалюгідні рештки віри і надії? Певен, самострата міняє мало. Викреслюємо лише ім'я – все інше залишається. Хоч ми й не знаємо, чим є те інше, але все ж ділимо його на Душу і Тіло. Один занедужав і сконав у ліжку, іншому кроква на спину впала, третій став на табурет і просунув голову в петлю. Наслідок начебто один, а шляхи видаються різними: мовби закономірність, мовби сліпа випадковість, мовби свідомий вибір. Чим останнє поступається двом першим «мовби»? Навіть на одній яблуні плоди ніколи не досягають одночасно. Якщо ми маємо право вибору, то чи мусить бути поміж нами хтось, що має право вказувати, де наші права починаються і де закінчуються?

6076. Бути тут і тепер. Бути скрізь і завжди. Бути під, над і обіч перемог, поразок, клопотів учорашніх, сьогоднішніх, завтрашніх, світла і п'тьми, тепла і холоду, тиші і многоголосся, добра і зла, любови і ненависти, гріха і благочестя, багатства і бідности, молодости і старости, безміру і мізерности, вічности і минущости. Текти водою спокійною, глибокою і чистою, приймати у власне лоно все і ставати всім, розчиняти у собі все і текти далі, аби розчинятися в океані Світового Духу. І текти завжди... Якщо це з чиєїсь молитви, то звідки її знаю я?

6077. Змовчати – не бути вповні людиною межі людьми. Хіба для Бога бути. Ословити – майже завжди збрехати людям. Говорити з дзеркалом – лицемірство. Як треба бути? Чи треба? Чи можна бути, не мовлячи, а мовлячи – ніби не бути, ніби це не ти кажеш, ніби бавитися в «немоєказання»?

6080. Дивна закономірність. Найцікавіше, найпродуктивніше для мене спілкуватися з молодими, що переживають духовне становлення. Ніби повертаюся з ними до того, з чого сам починав, до власних витоків, але вже на іншому витку спіралі. До цих думок мене спонукала позавчорашня зустріч з хлопцем, що нині студіює філософію в Києві. Я знав його підлітком, коли йому подобалася робота з деревом. Траплялося, ми до півночі просиджували в моїй

майстерні, пиляли, стругали, припасовували, клеїли і говорили про найнесподіваніше. Та ось він зайшов мене провідати. Густо пересипає балачку цитатами, іменами, термінами і дещо зверхньо поглядає в мій бік. На дерево тепер часу в нього немає – він квапиться вперед, до мети. Дай йому, Боже, розум та очі, аби повернувся до неї через лабіринти книжкових полиць, не спалився, не перечепився.

6082. Мені вже розповіли, що п'ятирічна Таня панічно боїться собак, але якась незбагненна древня нудьга тягне її до них з непереборною силою. Сиджу на пеньку на чужому подвір'ї, чекаю чоловіка. Таня стоїть на повен зріст на підвіконні у власній квартирі при навстіж відчиненому вікні і пильно розглядає старого і мирного пса на ім'я Туман, знаного мешканцями всіх довколишніх будинків, а проте нічийного. Туман стовбичить біля квітника, виганяє задньою лапою з шерсті бліх і сумно кидає оком на дівчинку. «Туман... Туман...» – починає кликати Таня. Щоразу в голосі дитини з'являється інший відтінок. Вона нічого не каже далі, лише вперто, монотонно твердить, мов загадкове заклинання: «Туман... Туман...» Не усвідомлюючи, навіщо, але рахую, скільки разів Таня повторить це слово, доходжу до сорока трьох і збиваюся. Туман незмигтно дивиться на Таню і, певно, розмірковує: чому ця маленька жінка так довго його кличе замість того, щоб вийти на залляте сонцем подвір'я і почухати пса-старця за великими вухами?

6100. Чужі клопоти, чужі сльози. Знайома жінка – за п'ятдесят, але ще гарна – насипає борщу, наливає чарку, витирає сльози. Старша дочка пішла від чоловіка з малим. Хай би вже воно й так було, але чоловік погрожує, що винайме людину і помститься. Сьорбаю борщ, а він важко ковтається. Жінка каже, що вам без дітей і без дружини цього, мабуть, не зрозуміти. Чому ви не їсте? І я мовчу, бо своїх великих клопотів, як на їхній позір, у мене немає, а від чужих я вільний. Від сліз, від зітхань і нарікань на долю. Сам собі таку волю вибрав. Зумисне зайшов до велетенського палацу, в усі часи і всім чужого, невідомо ким, коли і для кого збудованого та зовсім

темного. Бреду наосліп, перечіплююся об чужі меблі, наштовхуюсь на якісь таємничі музичні інструменти, що падають, пищать, стогнуть, квакають, сходи ведуть мене все вище, а світло не з'являється, бо й від нього я вільний. Жінка витирає сльози, наливає другу чарку і сідає навпроти мене мовчки. Випиваю і теж мовчу. Бо й від права щось їй сказати я теж вільний – далі нема куди. Хіба що думати про Сина Людського – як би йому повелося нині?

6121. У човні нас було троє. Що більше минає часу, то напруженішою стає певність, що троє нас було. Спершу навіть вочевидь бачив, що в човні і справді троє. І начебто знав, хто я, а хто вони. Один – на кормі, інший – на носі, а я – на веслах. Вряди-годи ми мінялися місцями. І ніби знали, куди пливемо. І не так вже й далеко було до дна та до найближчого берега. І небо не лякало безкінечною глибиною. Далі перестав з якоїсь халепи бачити, але чув, що нас залишається троє. Що стосується дна, берега, неба, то вони зачали видаватися мені не такими вже й значущими. Важило лише те, що ми в човні і пливемо. Тепер ось інакше зовсім: вже не бачу і не чую. Коли надходить моя черга сідати на весла, почуваю до того нехіль, бо руки ниють, бо однаково мені, чи нас троє і чи справді попливемо. Ніби сам став дном, берегом і небом. Сон, марення чи щось інше?

6135. З трьох жінок батька Андрія зберігся лише знімок Софії Микитівної. Весільна фотографія повоєнного часу, де вона поряд з худорлявим горбоносим чоловіком, певно, теж євреєм. Знімок так і полишився над вікном у господі, що давно вже стала моєю. Матір Любу також пригадую легко. Лице ж першої моєї мами Марії – для мене зовсім темне. Ні споминів, ні знімків, ні чийхось оповідей. Коли вглядаюся в дубовий хрест батькової роботи на її могилі, здається, що обличчя Марії має бути десь там, усередині. Згодом від вітру, дощу, морозу і сонця деревина зачне осипатися, батькові візерунки зруйнуються і портрет проступить сам по собі. Але кілька років тому пізнього весняного вечора я сидів самотиною в майстерні, пив гіркуватий херес. Несподівано мені забагнулося

вимкнути електрику і запалити парафінову свічку. Погляд упав на простеньку ікону Богородиці. Коли б не в Терешисі чи сусідньому Крапивному люди завершували нову оселю, але ночували та й відбували майстрів у дуже старій, ще прадідівській хаті, де я побачив ці дві ікони. Господар сказав мені, що в нову хату він купив у Києво-Печерській лаврі пару нових освячених ікон. Тоді я попрохав його подарувати мені старенькі. Чоловік покликав матір, і жінка розповіла, що в тридцять третьому в цій хаті вимерла родина, ікони належали їм. Може, з усієї сім'ї порятувалися дівчинка та хлопчик, яких забрала далека родичка, але відтоді про дітей ніхто нічого не чув. І якщо мені подобаються ікони, то чого ж? Бабуся сама зняла Спасителя і Богородицю з покуття, загорнула в білу хусточку, передала в мої руки і перехрестилася. Мене вразила коротка згадка про дівчинку, що дивним чином перепліталася з розповіддю баби-жебракчи на нічній станції. Кілька днів по тому в мене з голови не виходило, що, може, та стара хата й належала родині моєї матері Марії, обличчя якої я не пам'ятав. Тепер пив херес і пильно дивився на ікону Богородиці. Раптом жінка з ікони печально мені всміхнулася, а дитя в неї на руках повернуло в мій бік голову. У мене з рук випала склянка, брязнула об щось металеве і розбилася. З того вечора я не дуже переймаюся відсутністю знімка моєї першої матері. Просто запальною свічку і чекаю, хоча, може, мати моя Марія зовсім в іншій хаті народилася.

6159. Заледь не щоденні бесіди з Омегою. Наче дощ на землю весняну, а далі на зелень літню, а ще потім на осінні смутні пустища і сади. І сірий пил самотини змивається, свіжою стружкою і тирсою в душі пахне. Щось там зріє празникове, барвисте, а приходить всього лише троє слів: просто хочеться жити.

6160. Сон. Хоронять жінку років тридцяти. Домовина вже біля ями. До небіжчиці підходять рідні, прикладаються вустами до її воскового обличчя. Чомусь належить попроситися з незнайомою жінкою і мені. Цілую в чоло і краєм ока помічаю, що вона примружено дивиться на мене. І далі зітхає-схлипує. Хтось іззаду

рвучко відтягує мене від покійниці, наче моя доля йому не байдужа. Прокидаюся і вже до ранку заснути не можу.

6164. Щось відбувається, а чи вже й сталося. Забрано з моїх рук і віжки, і повід, і кермо. Доля чиниться не з моєї волі. Несе мене, веде і межи плечі підштовхує. Не опираюся і не бунтую. Бо ніби знаю звідкись, що найправдивіша справедливість нарешті почала здійснюватися. І ніби із самісінького початку про це знав, але не вірив, на власні сили, руки і ноги покладався, на честолюбний свій розум, і тишився довго і смішно зі свого спротиву. Аж доки сила над і поза мною не перелилася в мої м'язи і не стала докінечно моєю. Тепер байдуже, що рухає мною. Найхимерніша випадковість, наймізерніша деталь, найневизначніший штрих – все тебе так щільно кожної миті облягає, що в твоїй душі не полишається й малої тіні сумніву, що це ти насправді сам вибрав. Піднесися над власним знанням і розрахунком – безоглядно звірся голосові, природи якого не знаєш. Це сталося з тобою. І якщо саме ти це тепер усвідомив, значить, саме з тобою це **му-сило** статися. Кожного зустрічного, кожні двері, вікно, шпарину святкуй. Не збивайся на свавілля. Казав колись один дядько: я, Альфо, коли й переберу, то віжки намотаю на руку, щоб у колесо не вплутались, і спокійно вкладаюся – коні самі вивезуть... Дядько хоч коней бачив перед собою і на їхній досвід звірявся, на знання, що полишена сама на себе худоба неодмінно до конюшні прийде, а що мою довіру живить? Та вже й це з кожним прожитим днем непокоїть все менше.

6171. Нині майже все врівноважилося, злагода і мир запанували в цьому світі. Не переймайся, що цей світ лише для тебе. Що більшість інших про нього й не запідозрюють. Аби й хотів, ти не зможеш привести сюди ні жінку, ні дитину, ні приятелів. Світ – як трава, як вишня, що зросли саме з твоєї сьомої могили і саме твоєму тілу завдячуючи стали містками поміж землею і небом. Кожен твій день відтепер – літургія зі своїм спресованим часом, що вже не всотує бруду, втоми, голоду, спраги, страху. Відпала по-

треба квапитись, а тіло не відкидає тіні, бо сонце світить зусібіч. Для визначення цього стану немає слова з тої простої причини, що це вже не треба називати. Та й інші нагальні потреби зникли. Дихаю, п'ю вино і горілку, перекладаю картки, перечитую, часом роблю нові записи поза великою неодмінністю те чинити. Якщо це й діється з чієїсь волі, то тільки не з моєї. Ніби став складником якогось космічного ритуалу, посів у ньому своє місце, космос поза мною унеможливлено – моя неодмінність поставила поміж нами знак тотожності.

6198. До хвіртки вийшов і стою без певної потреби й справи. Щось ніби згадую, чогось чекаю чи когось виглядаю. Це повторюється з дня в день і все частіше. Простоволоса жінка в зеленому кримпленовому пальті. Зелене кидається в очі, бо грудень і сніг. Літня зелень горнулася до душі, а це кримпленове пальто галасує на всю вулицю, як опудало серед квітника десь на центральній міській площі. Жінка смаглява і фарбована в руде. Кого нагадує? Кепського хлопця, знайомого армійських часів. Здається, прізвище його було Набієв. Не до вподоби мені слово «чурка», але стосовно єфрейтора Набієва воно видавалося мені надто вже лагідним. З цією жінкою вони, певна річ, не родичі. Але чому згадалося саме це і душа зажеврила окалиною неприязні до жінки? Без причини, без найтуманніших натяків.

6226. Передчувають лихо – як вибух, як пожежу, бо нічого страшнішого не знають. Через те, що вогонь і вибух знають найнебезпечнішими, намагаються втекти. І думають, що знають, куди їхня втеча. Кожен знає кожне – своє. В щурячій метушні руйнують житла – спершу свої, а далі чужі і спільні. А треба не намагатися дізнатись, куди втікати, бо таки ж і нема на землі місця для гарантованого порятунку. Як оце знатимуть, почнуть глибоко вкорінюватися на тому місці, де живуть, де плачуть і сміються, де дітей народжують і в очікуванні катастрофи вмирають від страху за них. І тілами власними їх закривають, доки діти своїх дітей не дочекаються.

6229. Буденно, як дихаєш і воду п'єш, даєш змогу дихати і тамувати спрагу іншим, – отак треба б нам робити добрі діла. Все інше – тріски і тирса сумління. Мабуть, кіно теперішнє людей зіпсувало. Воно кожного зримо кличе в герої. Вийде з кінотеатру чоловік на вулицю, так йому щось добре зробити хочеться, годину або й дві кортить, щоб інші хоч на трохи в ньому героя заглядили. І так від кіна до кіна, від видива до видива живе-грає далі з ляльковою певністю, що робить добро. Бо ж інші бачать і балачками потверджують разючу схожість реального і екранного.

6242. Вечір був дивовижним. Уже тримав у руці ключ від майстерні, аж тут наче легким струмом пронизало. Десь поблизу – цвіркун! Сторожко пішов на звук. Але ось – наче зліва. А це вже – справа. Чи позаду? Був би ліхтарик. Бодай раз у житті побачити, як природа змогла узгодити в одному цілому крихітну істоту з такою звуковою химерією. Наче й одноманітно, монотонно, але ж яка мирна і заворожуюча мелодія.

6261. Такий ніякий, наче вовчкова гілка. Сорок чотири роки, а плоду так і не вродив. Хіба?.. Але навіть наодинці з собою, навіть на папері не одважуєшся згадувати про ту ніч у цій хаті з жінкою, що стала німому Андрієві третьою. Якщо папір уміє промовляти, мабуть, він здатен і чути. Часом таке зринає в свідомості, чого нікому ні бачити, ні чути не можна, до чого найдрібнішим спомином дотикатися небезпечно. Як і сірники запалювати біля скирти. Однак спокуса переступити межу врешті-решт колись подолає мене. Хочеться – гірше ніж болить.

6284. Спершу живу. Далі нахабною мишею глухої ночі зашурхотить думка: чому живу так? Ще від Софії Микитівни полишилися на стіні ходики з котячою пикою на циферблаті. Маятник справно хилитався, кіт очима вліво-вправо водив, щоранку я гирю підтягував. Одного разу годинник зупинився. Навіть не зауважив собі, коли він перестав цокати. А помітив – подумав, що за стільки літ міг запилитися механізм і треба б його почистити. Одразу ж про те й забув і живу чи не шостий рік без годинника. Лише

сьогодні запитав себе, чи переживав хоч раз гостру потребу знати, котра тепер година? А таки ні. Що змінилося в світі, відколи люди винайшли годинника? Чи вони щасливішими стали? Що спонукало їх сконструювати цю мудру іграшку і куди б потекла їхня історія без неї – за чи проти течії? Про таке смішне запитав – аж мурашки по спині пробігли.

6285. Ніяк не знайду картки, а начебто ж записував. Перед очима стоїть, а в жодному з ящиків немає. По Південній, біля молочноконсервного заводу, жив чоловік, який більше п'ятдесяти років вів календар погоди. З дня в день записував усе до дрібниць: температуру, вітер, місячні фази, коли що зійшло, розпустилось, осипалось. Навіть на фронті, переповідають, не полишав цього марудного заняття. Мені розказали про цього чоловіка незадовго перед Новгород-Сіверським, а коли звільнився, дядько вже помер. Дочка сказала, що зошити були – дуже багато, а куди зникли, ніхто не знає. Наче з моїм записом про цього дивака. Тепер ось вдруге занотовую.

6288. Про це не я перший: чому не писав Ісус? Від Сократа теж нічого не залишилося. Було таких та й було, що на їхні душі, мов на шовковій нитки, епохи нанизалися, а от за намистом і ниток не видно. Може, мали й вони таємні картотеки, про які жевріли надією, що не згорять, не загубляться, дивом дивовижним у належні руки втраплять? Чи те «неписання», «непроявлення» для наступних поколінь було правдивою зневагою до слави прийдешньої і теперішньої? Чи їм при самісіньких початках відчинилося, до чого я лише нині прийшов, щоб піти, і знайшов, щоб зректися? Письмо привело на вершину, де можна залишити ящики з картками, одяг та й тіло і рушати-летіти собі навсібіч. Бо писати – це ніби говорити із зашитими вустами, бо й говорити тут немає кому – на вершині місця завжди й одному бракувало.

6289. Двійник то позаду, то попереду, зліва, справа, ближче, далі. Буває, заходить мені досередини тихо, а часом дверима хряскає. Кепкує, вказує пальцем на недоладні мої думки і вчинки. Зайве

біля оцепу метушишся. Інструменти з похмільної нудьги тулиш, де випадє, – рулетку хвилин зо п'ять шукав, а шнур з крейдою ще довше. Словами неощадливо пересипаєшся – в балачках і записах: ніби про думку дбав, а витесав пшик, гора стружок і сірничок... Коли моє «я» розщепилося на діяльне і судне? Спершу він був тінню – на осонні найвиразніше ніби відчував його присутність, тепер і вночі не полишає, зазирає в сні і навіть намагається сонному диктувати записи. Вже й не знаю, як бачити його втручання в моє життя: співництвом чи суперництвом? От хіба що за пляшкою миримося. Тут він поводить себе, як типовий алкаш: сміється, рюмсає, поважає мене і любить. І поволі стає мені очевидним, що одної ми з ним крові. Життя розполовинило, але з'єднає смерть.

6307. Те, про що міркую і пишу, давно вже і тисячі разів перевіряне, перекопане, перемудроване і написане до мене. Для чого ж я? Щоб упізнати самого себе в дзеркалі, завбільшки в небесну сферу? І всі ми для того? Мовчиш і мовчатимеш, Господи. Хоч малий знак подай, що чуєш, хоч вишневою гілкою за вікном хитни, що міркую немарно.

6329. Жодного разу ми не пили з ним по чарці і начебто навіть не знайомилися, але відколи знаю його, простенько вдягненого, на старому жіночому велосипеді, з туго набитим нотами портфелем на рулі, зі скрипкою у витертому футлярі на грудях, він завжди при зустрічі зі мною кивком голови вітається, ніби єднає нас якийсь давній, знаний лише нами двома секрет. Чоловік-легенда, вчитель музики і співів з бахмацької міської школи, той, у кого в хорі табурети співали. Коли б не з другого курсу консерваторії потурили начебто за п'ятику. З тої ж таки причини, мабуть, пішла від нього перша жінка – відтоді він їм рахунок втратив. Своїх випускників двадцятилітньої давности може забути на прізвище, але при зустрічі згадує: перше сопрано, тенор, альт, другий бас. Школярі, які рятували його п'яного з калуж, з якими він босоніж ганяв на перервах біля школи м'яча, на репетиціях хору без його команди боялися дихати. Там він і прізвище своє виправдовував – Страшний.

Перед від'їздом на обласні фестивалі школу лихоманило. Капель-мейстера шукали по всіх закутках колеги й учні, змивали йому голову, гуртом голили, прали й прасували костюм. В Чернігові хор із якоїсь там кугутської школи творив чудеса. Дитяча любов до цього дивака не знала меж. Терпіння директора школи буде належно оцінене хіба що на небесах. Кілька років тому музикант пішов на пенсію. Вряди-годи його ще запрошують на заміну. Днями мені показали в місцевій газеті покайний виступ від його імені про шкоду алкоголю. Аякже, кампанія вседержавного характеру. А ті, кого він торкнувся бодай тінню свого таланту, вже співатимуть до смерті. Траплятиметься, що й кризь невтїшні сльози. І жити, і пити будуть. Але співатимуть.

6350. Знають, аби замаскувати знання і справжнє незнання розмовами про неспроможність насправді знати, про істину недосяжну, про необхідність твердої Віри, про незахищеність нашу перед Космосом. Але ж здогадуються, що вони знають рівно стільки, скільки їм сьогоднішнім треба і дозволено знати, аби хоч трохи бути щасливими. Та ні ж: поза тим ще треба їм лицемірно, як у дешевому театрі, поплакатися на людях у рукав, що вони не можуть осягнути всього, на що здатні, бо не знають, знати що мають право. І це дивно. Тим більше, що так було майже завжди. І винні в усьому слова. У звірів безмовних інакше. Вони в мовчанні щирі. І треба б, уміючи казати, стати над казанням і жити ощадливо, ніби мовчки. Але ж так ніколи не буде. І це також дивує.

6361. Згадалася наша перша прозаїчна балачка і знайомство за кухлем пива. Вже як ішли додому, він мені розповів. Колись давно прогулювався з колегою-журналістом пізно увечері. Побачили попереду чоловіка, який діставав з коробки сірники, чиркав ними, якусь хвилю спостерігав за хистким полум'ям і кидав на тротуар. Палив, кидав і йшов. Мій новий знайомий додав, що вони не порухувалися з часом і, хоч їм було зовсім не по дорозі з тим чоловіком, ішли за ним назирці кілька кварталів, допоки в того не закінчилися сірники. І через кілька днів по тому мій новий приятель написав

про це вірша, але з пам'яті читати його не захотів. Нехай згодом. Мені з ним чи йому зі мною теж було не по дорозі, але ми пройшли до танка на площі, а на прощання він з лукавою посмішкою зауважив мені, що після такого дивного знайомства з Альфою йому не полишається нічого іншого, як прибрати собі ім'я Омега.

6384. Дух, як і вода, – всюди. Ним і нею просотане геть усе: земля й атмосфера, трави й дерева, звірі та люди. Пара, рідина, лід – вода, як дух, що повертається туди, звідки витікає. Калюжа, ставок, море – зримі: плюскотінням хвиль, заворожуючою течією, скаженим штормом. Те, що зримає, відчутне, сприйнятне, чим можна потамувати сьогочасну спрагу, змити бруд із рук та піт із чола, де можна пливти супроти і за течією, – це і є дух овиразнений, заземлений, проклятий на буття, сиріч вода, збагачена сечею корів, що пасуться на березі, отруєна заводськими відходами-стоками, потворно прикрашена мастильними плямами. Але навіть вода очевидна, тепла, холодна, солодка, гірка, несе пам'ять про те, що вона ніяка і повсюдна, ні лиха, ні добра, – лиш основа суцього, як і дух, в замірах Божих чиста, хоч їй і належить пройти гартування калюжею, річкою, морем, травою, людиною. Чи можливе вивільнення самочинне – посередництвом пам'яті, уяви, молитви, чогось іншого, приміром, вогню? Подолати тяжіння, скинути в біжучу воду тягар клопотів про хліб насущний, вантаж тіла, враженого недугами, – спершу на мить, далі на день, на ніч, ще потім – назавжди? День був спекотним і важким. Аж у сутінках я одважився прогулятися до Куліничевого болота. Сиджу на залізничному насипі, згори вниз дивлюся на болото. Стояча вода ще й досі тхне горілим – узимку хлопчачи палили тут сухі очерети. Тхне і парує, вивільняється з болота в небеса вода чиста, як і мій, може, дух.

6404. Наче й снігу такого ще ніколи не бачив, як сьогоднішнього вечора. Безвітряно, ніби всі молекули азоту, кисню і якихось там іще інертних газів нарешті знайшли своє прадавнє правдиве місце в атмосфері і впокоїлися. Задрипане містечко змаліло до німотної макової зернини. Кожна сніжина сповзає-осідає на землю строго

вертикально, ніби нанизана на струну-волосину. Коли зайшов до хати, світла не вмикав і не знімав куфайки. Навпомацки поклав до груби сухих дубових трісок, але дверцята не зачиняв. Сам примостився на малому стільчику навпроти і провалився в нетутешність. Це не було ні сном, ні явою, ні простим триванням. Хтось на моєму місці сидів у темній хаті, підкладав моїми руками дрова, але я був скрізь і ніде. Несподівано там, де я був, стало дуже зоряно. Звідки ж тоді падав сніг, коли небо таке чисте, що неозброєному оку землян відкрилися навіть наймізерніші зірки? Той, що сидів біля груби, тихо встав, підійшов до вікна, а тоді запитав у мене, чи є ж таки там, на зірках, життя? Я знизав плечима і промовчав, бо дивився здалеку, з нізвідки, з нічого, як він підступився до радіо і видобув з нього музику, якої я ще ніколи не чув. Власне, це була й не музика, а ніби артерія, котрою я знову почав переливатися в темну постать біля вікна. Тепер яюсь по-новому, пильніше я дивився на чужі вікна, що блакитно мерехтіли непевним сяєвом телеекранів. Несподівано я сказав йому: а чому тебе непокоїть життя там, де зірки? Ти ж навіть не маєш докінецьної певности, що воно є тут іще десь, окрім цієї хати, – у тому вікні, ген в іншому, ще десь, окрім твого тіла.

6431. **Кожен ранок**, погідний, дощовий і який завгодно, – настирливе, ніби серцебиття, нагадування про стежки і шляхи юности. **Кожен вечір** під знаком багряного сонця є провісництвом старости і жалю за недодуманим, недосодіяним. **Лише ночі** ні про що мені не натякають. Безпорадно пливу загадковою течією снів – чи то все вниз, чи то все вгору. До моря, до джерела? Єдине, чого тепер завжди чекаю, до чого себе не примушую, – ніч. І краще, аби в своєму помешканні.

6442. Ні з того ні з сього розповідає мені про вирощування штучних перлів, коли в перлівницю вживлюють дрібне стороннє тіло, крихту скла абощо. І продовжує, що дев'ять років тому в його свідомість посіялася загадкова історія і він ніяк не може збагнути, чи це насправді було, чи це витвір його хворої уяви. Кілька століть тому юного воїна Володича рада старійшин племені древлян

засудила на вигнання. Хлопець звертається до баби-чаклунки, що самотньо живе в лісі. Переказують, баба не може вмерти, не передавши безсмертя комусь одного з нею роду. Цим даром поганські боги слов'ян покарали її за те, що водила за ніс хлопця, якого насправді дуже кохала, але честолюбство її і нечувана гординя спричинили смерть кращого з кращих воїнів... Володич прохає лишити безсмертя йому, але з одною умовою. Він хоче бути біля людей, але не з ними: завжди лишатися на березі Ріки Зла, що несе скіпки його одноплемців у Прірву Найтемнішого Моря, стати безсмертним свідком людських гріхів... Баба Ганка сповнює його волю. Віднині Володич житиме в речах, мандруватиме з Речі в Річ, буде біля людей, але не з ними – і триватиме ця Дурисвітна Гра довіку... Омега каже, що він хоче написати Казання про ходіння в речі – низку оповідань про мандри Володича-свідка. Впродовж останніх літ він пройшов разом з героем Казання через такі страждання, що ота штучна перлина в ньому виросла до страхітливих розмірів і начебто зачала розпросторюватися метастазами. Цій Дурисвітній Грі треба покласти край бодай в якийсь відомий людству спосіб – самогубством або «текстовою автохірургією». Власне, це аверс і реверс одного способу знешкодити вибуховий пристрій, – каже Омега і сумно усміхається. Але Володич нарешті помре? – запитую. Гадаю, що так. Згорить у тому ж таки вогні, звідки винесла жахливий дар баба Ганка.

6445. Гідні поваги кроти. Всеньке життя – наосліп, долаючи спротив злежаної землі, дослухаючись до страхітливих звуків і вібрацій над ними, не вгадуючи про млинки, брязкіт бляшанок і гудіння на вітрі закопаних пляшок. Бува, залишить котрийсь відчайдух темну стихію, – придавить кіт. Збоку – як і ми. Світло – ось воно, зовсім близько, але материнська пільма безпечніша. Істина завжди завчасна. Догми, канон, мури законів можна долати лише по горизонталі, як і кроти. Боронь Боже зважитись на вертикаль і спробувати обійти один із Символів Віри. Але ризикують: постають з праху, щоб туди ж і повернутися. Чи наблизитися до Бога

бодай на ніготь? По горизонталі – через переступи – чи по жаккій вертикалі шлях до Нього?

6460. Мій досвід, моя довіра до власних здогадів ще не є підставою для недовіри до стороннього досвіду і здогадів моїх ближніх, кого знаю, пам'ятаю і люблю. Мій досвід мав би бути неодмінною умовою діалогу з ними. Хто винен у тім, що він постав муром між ними і мною?

6463. Після другої чарки і великого кухля міцного чаю він чи то напівжартома, чи то всерйоз розмірковує. Людям властиво скрашувати й урізноманітнювати власне життя грою. Власне, ми так ніколи й не дізнаємося, чим є для нас Гра з великої літери. Вже саме це слово виводить нас за межі дорослості, серйозності, науковості. Про що питати з людини, котра просто грає? От прибрали ви собі замість Івана ім'я Альфи, оточуючі зреагували на це своєрідно, з гумором, але погодились, пристали до Гри. Альфа – Алік – алкоголь. А я ще далі пішов. Коли вже за столом у моїй кухні сидить Альфа, чом би мені не погратися в Омегу? Отож і маємо першого й останнього, початок і кінець – для Гри в Заповіт Новітній на межі тисячоліть. Але наша Гра в Альфу й Омегу за час нашого приятелювання, вечірніх і нічних балачок, чаркувань і чаювань забрела в такі нетрі й чагарники, що ми інколи вже й не беремо до уваги, від чого відштовхнулися. Чи справді оце Іван з Володимиром граються в Альфу й Омегу, чи вони в отакі хвилини-години торкаються високого неба платонівських ідей і вчувають пульс і ритм буття космічного?.. Тепер Омега часто і багато читає мені з власних щоденників, записників, поезій і супроводжує читання іронічними або й злими зауваженнями та самокпинами. Це все формули, Альфо, одні лише формули, підказані горішніми голосами. Навряд чи буде мені даровано стільки сил і часу, щоб розгорнути їх у стрункі, гармонійні концепції, теореми, одкровення. Зітхає, усміхається, продовжує. Одного разу навіть запитав: чому ви не пишете, Альфо? Я мовчки налив ще по одній, ми випили і почали дуже зосереджено ганяти-совати виделками пересмажену яєчню з

салом по сковороді. Ще не час, чоловіче добрий, – мабуть, це ще не той час. Тут він – ваш, там він – мій, але почекаємо. Може, ваше і моє зіллється десь далі. Сьогодні я ще просто боюся видатися смішним зі своїми нотатками.

6486. Виглядаю замовника, який неодмінно одного разу прийде і скаже: «Майстре, я мрію збудувати біля своєї хати вежу, яка б переважала висотою найпомітніші будівлі в нашому селі, але поступалася б перед найвищим деревом у лісі біля села». Я запитав би в нього, навіщо йому вежа, він би відказав, що докінечно не знає, але, можливо, знатиме згодом, коли буде вежа і до нього туди прийдуть друзі. Послався б я на термінові замовлення, на те і на се та запропонував би йому заглянути знову отак десь через рік. І він прийде і вдруге скаже. Знову поцікавлюся, для чого така химерна споруда на сільському подвір'ї, а він розгублено відповість, що не знає зовсім, але, може, довідається, як виростуть і залишать рідну оселю діти, як усі на світі батьки і матері постаріють, як не буде вже ні сили, ні бажання білити стіни та фарбувати перед Великоднем вікна і двері в хаті, але інколи вночі можна ще буде підніматися крутими сходами на вежу і пити там при свічі старе вино... Тоді я скажу йому, щоб він навідався наприкінці липня, тижнів через чотири, добре знаючи, що вдома він мене не застане. Але збагне те, чого я не зміг йому сказати: аби спорудити таку вежу, майстра шукають не між людьми – ще живими і вже мертвими.

6498. Мужі сильні, відважні і чесні мандрують за моря та гори, в далекі землі, де дивовижні дерева, звірі, птахи, ведуть бесіди з мудрецькими тамтешніми. І все для одного: аби збагнути свій день і себе в ньому, аби вимудрувати ще одну модерну одяганку для істини древньої, наче аж нетлінної. А мовлено ж було, що новими-старими винами старих-нових міхів не наповнюють. Кілька разів за життя мені випадало пересипати старі хати, міняти зотрухлу заставу, з'їдені грибок підвалини, сволоки і крокви, віконні рами та дверні коробки. Ще ставив «лисиці», підпори та викидав гнилі дошки в підлогах. Ще був свідком, як з жител виносилися старі

печі та груби, а на їхньому місці мурувалися нові. З того всього знав небагато радості і не міг до кінця збагнути, чи я руйную, чи споруджую, чи роблю перше і друге навхрест. Але ось маємо свіжі бурси і запашні дошки зі старого дуба і старої сосни. Але ось юна, свіжовипалена цегла з древньої глини, вибраної з утроби землі-матінки. І новосілля – з геть сивими дідами і бабами, з їхніми дітьми та ще сопливими онуками, зі старими піснями, з новою горілкою в старих чарках... І видається мені тоді, що це саме я зробив новий перепис дуже старих зірок. І це у моєму дні було моїм місцем.

6502. Він мовби здогадується про існування картотеки і читанням власних записників заохочує мене відкритися до співбесіди текстами. А я все ще полишаюся схожим на старого собаку біля будки, що його несподівано і не знати для чого відв'язали. Сонце весняне світить, в запахах молоді зелені світ купається, а на пса такий дурний смуток наліг: чи ж краще воно без ланцюга житиметься? Чи були б мої записи іншими, коли б із самісінького початку знав, що комусь їх випаде читати? І як би те воно було в Омєги, коли б йому хтось колись відкрив, що воно все ні для кого? Чи насправді немає істотної межі поміж написаним і ненаписаним, читаним і нечитаним, а є лише страх і те, що породжене триклятим страхом?

6516. Моє: не руйнувати – але будувати, не засуджувати – але виправдовувати. І не збудувати, і не виправдати. Коло таке велике, що навряд чи дійду точки, звідки вийшов. Тому мій досвід завжди для мене марний, як відтинок шляху, що його ніколи не долатиму вдруге. Досвід потрібен людям, що живуть ритмічно, рухаються з весни до весни, з літа до літа, з осени до осени. Для мене ж – все вперше і все востаннє. Жодна мізерія не повторюється.

6532. Четвертий день під автоарештом. Зовсім випадково познайомився на вулиці з вірменином на ім'я Гурген, що дуже потерпав, бо не мав з ким випити. Повертався я додому через колії і геть чисто обідрав шнобеля. Виходити ж на подвір'я перед допитливі очі сусідів з такою нефотогенічною пикою – собі ж на шкоду сіяти плітки, брехні, припущення. Лікуюся соком столітника та бодягою,

читаю, пишу, п'ю чай і виглядаю бодай когось послати на точку. І міркую розважливо: всі на світі халепи мають і тінь, і осоння.

6557. Пориною в спомини, як я вчив себе писати. Відновити в певній послідовності ряди здобутків і втрат, пересипань з пустого в порожнє, носінь води решетом, нічим виразно не вмотивованих змін чисел при картках, скрипучих втискувань до текстів нових, не завжди мені самому зрозумілих до кінця слів. Коли ще гра в картки не була грою в картотеку, я ніби вчився ходити, бігати, дихати, слухати, бачити, нападати і боронитися, як мале, ще й безіменне цуценя при матері-сущці, яка зірко пильнує за кожним рухом свого дитяти, захищає його, винюшує сечу і послід, аби одразу й злизати. Чи не було оте переписування вдруге, втретє з наміром знайти краще слово чи вдатніше накреслення літери чимось на кшталт тваринного інстинкту знищувати, з'їдати, загібати в землю власний послід та послід свого потомства? Не про лад же на подвір'ї, де гуляє собача, дбає сука – про що ж тоді насправді? Мені тільки залишається перебирати припущення, навіщо я з такою ретельністю переписував, знищував, плував сліди-номери в картотеці, на яку не покладаю ніяких певних надій. Я так майстерно свої сліди захимерував, що тепер сам не вгадаю, з якого моменту гра в картки і в картотеку перестала бути Грою? Отак не спам'ятався, як відчув, що опинився один на один з цілим білим світом.

6578. З числа тих, що відкривають собі вени та на білому папері пишуть власною кров'ю, мало хто пильнує правопису. Але й виписавшись, трапляється, продовжують жити. Тоді перечитують кров'ю написане і темним чорнилом вносять правки. Химерного вигляду набирають тексти. І це, мабуть, стосується саме його, та ще більшою мірою позначиться на ньому завтра.

6592. Напівдрімотне споглядання краєм ока передранкового світу за вагонним вікном, чужого мені і втікаючого, було б вірцевою і вичерпною метафорою мого ставлення до життя в теперішні літа. Було б. Я наполягаю на цьому з легким смутком, запишую майже наосліп, бо лампочки у вагоні заледве жевріють, – і посмі-

хаюся. Було б, аби цей поїзд ніколи не зупинявся, аби не світало. Але ж моя станція ближчає. Тамтешні обставини завдадуть моєму життю нові, мо', й зовсім несподівані поштовхи. Судячи з того, що так було завжди, так буде й тепер. Хіба що нині в глибинах того, хто майструватиме, значно гарантованіше перебуватиме той, хто споглядає, стежить за майстром збоку, а ще глибше – той, що молиться, аби руки та очі не зрадили двом першим, а ще далі – той, котрий стає космічним пилом, а ще вище я знову живу – і нарешті я почую Тебе так виразно, як досі Ти мене чув, Боже.

6608. Одного разу мені подумалося, що саме цей чоловік стане спадкоємцем картотеки. Я довго готувався сам і готував його. Наче всі замки відчинив, усі шибки до найменшої витер від пороху, але його постать залишалася незворушно-холодною. Нарешті збагнув: на сьогодні цей чоловік-пам'ятник не здатен бути ні другом, ні ворогом, ні сином, ні батьком – нікому. Колись він спробував бути саме так, як оце є, і залишатися довго саме таким. Він гадав, що таким чином боронить власний дух від чужих зазіхань, здійснює велику гідромеліорацію душі і пасинкує буття. Сваюля в ставленні до дарованої йому Богом самотності спричинила ерозію волі. Я продовжую його поважати, але все частіше проймаюся бажанням погладити його сонного по голові, подумки попросити прощення і піти. Від зовсім сонного і нічийого.

6615. Коли б то лише до власного здорового і тверезого глузду апелювали, можна було б рукою махнути. Ще такий кулик не народився, що б своє болото гудив. А то ж на приписи Божі посилаються на кожному кроці. Про кумирів. Про ідолів. Про ікони. Про свята. Про чисте й нечисте. Про добро і зло. Власними рефлексіями, упередженнями, забобонами розцяцьковують Боже ймення, мов кінську упряж бляшками. Як полишитися вільним і самодостатнім у бурхливому запіненому потоці, де всі про все знають? Бодай ковток незнання – раз на тиждень, як свіжого повітря, настоящего на мовчазних соснах, на польових травах, на кумканні жаб.

6627. Мовби погожого дня бозна-звідки набіжить на сонце

хмарка – настрій. Озираю майстерню і міркую: а чи не пора швартуватися? Зібрати грошей, з'їздити до столиці, походити по магазинах, купити електродрель, малий універсальний станок, може, різців та клею, ще сього-того – і баста. Табурети, полиці, рами, двері, шафи, столики – заледь не щодня перепитують, чи не взявся б. Наче і вдома, і заміжжю. Затишок, хороше вино, бажані гості, книги і нора-картотека. Мабуть, треба, щоб у кожної людини впродовж усього життя була така мрія про заховану від сторонніх очей і семи вітрів бухту. Мрія, що світитиме, але так до смерти не прихистить і не нагріє. Як осіннє сонце.

6653. Не довіряй першій-ліпшій відповіді на нагле запитання. Ще менше покладайся на похапливу другу, третю і далі, аж доки не збагнеш: не у відповідях втіха, нема їм краю, як ніколи не закінчується ліс, де рубають і насаджують. Радість в одних лише запитаннях, в одному тому, що тебе щось іще на світі дивує, змушує квапитися з учорашнього дня в сьогоднішній і завтрашній. Навіть смерть над тобою не матиме влади, позаяк ані тепер, ані по смерті не знатимеш, чим є смерть. І з подиву житимеш далі.

6672. При самісіньких початках чоловік, що мріє збудувати хату. Це ще зовсім квола і мала людина, може, дитя. Немає в неї нічого – лише, як свічка, мрія. Знати б, хто запалив свічку і чому вона не гасне на вітрі в лиху годину? Звідки мрія про власну оселю, про малий світ у світі безкінечному? Про місце мізерне, яке неподільно чоловікові належатиме, відмежовуватиме від усього, що страхітливо дивує, насторожує і лякає? І чоловік зачинає вирощувати мрію. Супутньо вчиться казати-слухати, любити-ненавидіти, плакати-сміятися. І хата в його мріях все більше уподібнюється до чоловікового двійника в дзеркалі. Далі він буде. Добрий і злий, правдивий і лицемірний, роботящий і лінивий, одружений, самотній – просто чоловік, що будує. І мені вдалося спостерегти, що саме в цей час він стає мужем і воїном, який осягає життя і смерть, Бога і Сатану. Ось нарешті чоловік має власне житло, звідки виходитиме і куди повертатиметься, аби доходити

думки, що з праху він постав і прах його колись неодмінно до себе покличе. Часто мені здається, що людина, яку позбавлено права на цей шлях від мрії про дах над головою і аж до житла вікнами в сад, так і не зможе до смерти довідатися, скільки ж вона важила в світі бодай по щонайменшому рахунку. А це й буде єдино вартісним.

6699. Вряди-годи випадає такий тиждень – найчастіше, пізньої осені або взимку, коли з хати носа не показую та й мене ніхто не провідує. Готую їсти, прибираю в світлиці і майстерні, переписую картки, гортаю книжки, журнали, перекладаю і підклеюю вирізки. Трапляється, згадаю про чиесь прохання зробити на кухню дошку чи ступку з товкачем. Передчуваючи наближення таких тижнів, заощаджую гроші, одного дня іду до крамниці й набираю повнісінький під зав'язку рюкзак продуктів, чаю та горілки. В такі дні навіть не замикаюся зсередини, бо певен, що жодне з тих людей, котрих бачу в щілину між фіранками, не поверне до моєї господи. Дивує навіть не ця чудна певність, а щось інше. Бо особливо ретельно голюся і вмиваюся холодною водою з діжки біля майстерні, пильную, щоб каструля, миска й ложка були чистими, а ліжко прибраним. Хіба ти когось виглядаєш? – насмішкувато перепитують мене речі, інструменти, одяганки, коли перекладаю їх на виграшне місце. Довго думаю, що б то їм таке дотепне й розумне сказати. Буває, день думаю або й два. Але в голову приходять лише заяложені слова. Так от завжди, і до цього вже звук.

6711. На певній сходинці духовного поступу, – каже, ніби звідкись читає, Омега, – чоловікові властиво перебільшувати значимість даного йому Богом права на вибір. І жаба намагається роздуться на вола. Замість того, щоб на катастрофічній межі тисячоліть укласти свою угоду з Богом, людина спершу переймається непродуктивним наміром знайти Бога найсправедливішого, найсильнішого, найрозумнішого. Гарячково гортає священні папіруси, поринає в містичні книги, в окультні тексти, в езотерику. Це бунт підліткової душі проти світового духу – параболічний шлях до

Бога. На відміну від прямого шляху безсумнівної віри, сиріч найкоротшого, саме парабола є істинною. Але її долають лише обрані, що після повені бунту повертаються в береги прадідівської віри і кажуть: хто достатньо знає свого Одного, той знатиме всіх. *Optim noris omnes*. Омега завершує свій розважливий монолог дещо загадково: якщо ми з вами й іншими належимо до соснового лісу, то завдання полягає зовсім не в тому, щоб переступити межу і, окрім родових, ще набути ознак лісу букового, дубового тощо. Треба берегти, що нам передане, і дбати, щоб передати у виростанні далі... Він запалює і мовчить. А мені з голови вже котрий день не виходять його слова про часи угоди з Богом.

6739. Ми вже робили дембельський акордний наряд разом з цивільними і дістали цілий ряд незвичних для армії привілеїв. Коли самі того хотіли, вставали, лягали, їли, могли не поспішати на перевірки і на КПП ніхто не принохувався, хто з нас чим тхне. Сказано, діди-акордники. Саме тоді я познайомився з казашкою Макеною, дуже вродливою, сором'язливою і небалакучою. Якось так сталося, що ми працювали всередині величезної цистерни, здається, чистили стінки щітками по металу, і несподівано збагнули: ми лише вдвох. Швидше всього, це зумисне влаштували напарниці Макени. Я відклав убік щітку і несміло торкнувся вимазаною іржею рукою її щоки. В цистерні було напівтемно, лише навпроти відчиненого люка стояв світловий стовп, в якому танцював пил. Макена здригнулася. Але й досі не знаю, хто кого почав цілувати першим. Ми заледве там не вмерли, а кілька днів по тому уникали одне одного, хоч її подружки якось дивно на мене позирали і кілька разів у моїй присутності переводили розмову на чоловіка Макени, що за подвійне вбивство дістав «вишак», але його помилували. Згодом я знайшов у кишені бушлата папірець з адресою Макени і зберігав його до останнього моменту. Коли вже поїзд рушив, пішов до вагона-ресторану, замовив пляшку «Лідії», зібгав папірець в тугу кульку, вкинув до рота і запив густим солодким вином. Аж тепер це защеміло мені в пам'яті зовсім незвично, мовби я повинен

був тоді, ще на пероні, проковтнути квиток на поїзд.

6762. Черги за хлібом могло б і не бути. Буханці вже викладено з лотків на полиці, водій позачиняв двері хлібного фургона і чекає на свого напарника-вантажника. Але його напарник – видно з вулиці через вікно – розмахує перед продавщицею папірцем, жінка категорично не погоджується. Допоки це триватиме, ніхто не знає, але людей досередини не впускає інша продавщиця в дверях. Вечір паркий, з боку Курені поволі встає темна грозова хмара. Люди нервують, і заклично пахне гарячим хлібом. Сьогодні я закінчив у Тиниці ощеп літньої кухні, мені добре заплатили і налаштували з собою щедрого сидора, бо вечеряти відмовився. Господар зголосився підвезти мене додому «Запорожцем», я вже встиг насмажити картоплі, розігріти добрий шмат домашньої ковбаси і виставив під стіл горілку, але згадав, що хліба немає й крихти. Тепер моя вечеря холоне, а вантажник ось-ось чимось огріє продавщицю по голові. І вже на заході загуркотіло... Несподівано сміється дитина. Просто-таки верещить сміхом, аж знервовані люди в черзі ошелешено примовкають. Хлопчикові років п'ять-шість, у нього вимазані зеленкою ліве вухо і щока, він тримає двоколісний розцяцькований велосипед – чомусь без сидіння. Хлопчикова бабуса, з мови судячи, вчителька-пенсіонерка, цитькає на дитину, але малюк регоче так, що не чує, не бачить, ні на що не зважає. І нічого путнього з тебе, хлопче, не вийде, – сам собі усміхаюся: – ні секретаря райкому, ні директора заводу, ні навіть заврайвно. Ніхто і нізащо не погодиться визнати такий сміх значимішим за свіжий хліб і за сварку вантажника з продавщицею... Нарешті буханець гріє мені руки. Проводжаю поглядом дорідну бабусю і хлопчика з велосипедом-калічкою, які йдуть тротуаром у бік стадіону. Небо розгинає блискавка. Дитина кидає велосипед, щось малює короткими руками в повітрі і знову сміється. Я вже ніколи так не зумію. Сьогоднішня царська вечеря з горілкою і домашньою ковбасою буде тризною по ось такому сміхові в собі.

6783. Велике цабе з місцевих будує собі в Бахмачі хату. На те-

риторії району це вже коли б не третє помешкання для його родини. Цабе найняло на новобудову сторожем відставника-майора і платить йому грубі гроші. Все ж одного ранку бригаду мулярів чекав інтригуючий сюрприз – червоною фарбою на фанерному щиті хтось накаракулив «Заміновано!» Всі розуміли, що це хуліганська витівка котрогось із зловмисників, однак почувалися мулько. Господар, якого викликали телефоном, рішучим кроком ділової людини кілька разів обійшов будову, постояв біля дверної коробки, на дві третини закладеної силікатною цеглою, далі покликав бригадира і сказав йому, що на сьогодні хлопці мають вихідний. По тому кудись поїхав. Наступного дня прибуло четверо військових. Годин зо три вони шукали вибуховий пристрій і пили горілку. Щит спалили, муляри приступили до роботи. Хоча бахмаччани продовжують стояти на думці, що рано чи пізно міна вибухне.

6798. Все частіше здогадуємося, що не тим шляхом, не туди і не так ішли. Все більшим числом намагаємося шукати, аби змінити дорогу і себе. Одиниці від сотень, десятки від мільйонів, провідники виходять на майже паралельні шляхи, які начебто в один бік ведуть. А це вселяє надію, що десь вони, може, зіллються. В людській оселі можна виділити чимало паралельних, які зримо не перетинаються, але всі разом вони таки плетуть житло для живих. Треба йти і не баритися, аби нас не випередили злі і сильні, але й не надто квапитися, аби не відстали безнадійно добрі, але слабші.

6801. Чи вповні усвідомлюєш, куди і як повертаєшся? Збоку на себе поглянь, на що це схоже? Одною ногою у часі чистому, давно проминулому, німотному, що Слову передував, іншою ж – на землі, Словом овиразненій, оконтуреній, де гіркий і солодкий досвід, і картотека, де збудовані цими ось двома руками хати, хліви, літні кухні з мансардами й без, де розмови на кухні в Омєги. Він сумно когось цитує, начебто Берклі: ламкою кригою атеїзму ще може пройти один чоловік, а цілий народ неодмінно провалиться. Так і сталося. А тепер бодай малим числом хочемо повернутися і по-

рятуватися. Погляньмо здалік на себе, на що це схоже. Сміємося, сльози і соплі розмазуємо, як діти. На обличчях і на папері... Хочеться повернутися до чистої домівки з трофеями, здобутими в мандрах, – у вушко голки протиснутись. Так багато побачено, почуто, прочитано, перемацано – чи ж марним був-таки досвід? Невже поміж Вірою і Знанням, Німотою і Словом, містичним і раціональним, горішнім і земним немає золотої середини? Повернутися, ніби завжди залишався тут. Жити тепер, ніби до Бога ти повернувся. І таким ось чином сотворив Заповіт Новітній. Бо ж так тяжко залишити тих, кого любив і любиш. Бо ж нестерпно важко приносити в жертву блага і злидні тутешні, де дім твій, де чай, вино, тютюн, книги і старенька друкарська машинка, де пощеплені яблуньки, де клопоти-ягоди і клопоти-мухи. Що в тім чуже, Альфо, а що наше? Як повернутися, не рушаючи з насидженого місця, не зрікаючися здобутого?

Ніби я знаю, чоловіче, щось – окрім того, що ми все одно повертаємося: туди й сюди, вгору і вниз, вперед і назад. Лівою там, правою тут. Сміємося сумно, сльози і соплі одне одному втираємо. Говоримо, мовчимо – збоку дивимось. І говоримо знову.

6820. На кожних сім днів тижня – лише два-три з грошима. Яюсь поділився цим спостереженням з Омегою. Він дістав аркуш паперу, олівець, почав знічев'я прикидати. Вийшло, щодня з моїх кишень вилітає майже два червінці. Я зачудовано дивився на приятеля, бо й не запідозрював досі, що належу до бахмацьких багатіїв. Далі Омега загнав мене зовсім у тупик запитанням, що ж я придбав останнім часом для себе? Мова, звісно ж, не про горілку й харчі. Джемпер на базарі – з рук. Двадцять п'ять. Запасний електродвигун до циркулярки і конденсатори – шість пляшок «Російської» та закуска... Більше нічого з пам'яті за останніх півроку не випірало – хіба що витверезник, але він ні сюди ні туди не тулиться. Вам не спадало на думку завести зошит ваших боржників? Я був би там не на останньому місці, – сказав Омега, на що ми обоє дурнувато розсміялися. Теорія, мій друже, мертва – життєве дерево лиш вічно

юне. Ким сказано? А тим, кого проти ночі не згадують.

6827. Історія, що її не зважувався вносити до картотеки, хоч проминуло відтоді чи не сім років. І тепер нишком сподіваюся, закінчиться в ручці паста, хтось мене кудись покличе, щось інше скоїться – так-таки не хочеться згадувати. Густий осінній дощ загнав мене до вокзалу на Бахмачі-Пасажирському наче зумисне. Купив газету, знайшов у залі для пасажирів місце, навпроти сидів худючий, неголений і занапащений чоловік. Під височезною стелею – дуже мізерний. Здається, я подумав, що йому байдуже, звідки й куди їхати, а до всього, таких і міліція не бере. На колінах у нього лежало щось загорнене в рушник чи ганчірку, схоже на книжку. Дощ не затихав. Випадково перехопив його змучено-голодний погляд і показав очима на буфет. Чоловік слухняно пішов за мною. Біляші були чи не позавчорашніми – саме тому буфетниця розігрівала їх, щоб губи обпікали. Він мовчки випив три пляшки пива і проковтнув чи не з півдесятка отих біляшів. У мене тим часом зародилася підозра, що чоловік німий. Відставленим мізинцем і великим пальцем я показав йому інтернаціональний символ пияків, а на додачу торкнувся вказівним горлянки. Він згідливо кивнув. Але й тіні запобігливості чи вдячності не було на його обличчі. Це мене купило. Дорогою ми змogli, а після холодного пива чоловіка почало трусити. В майстерні я одразу увімкнув електроплитку, знайшов для нього стару куфайку і подав склянку горілки. Перші слова, які він сказав з моменту нашої зустрічі, – про цибулю. Він попросив російською «луку». Пожадливо випив, з'їв хліб, ковбасу та цибулину, а тоді розчепірів над плиткою пальці. Нарешті зігрівся, розгорнув ганчірку, дістав окуляри й Біблію і хвилин десять читав мені вголос Книгу Еклезіястову... Мене й досі не полишають сумніви, чи це мені все не приснилося? Або наче з якоїсь причини мене не пустили до кінозалу і я мусив дивитися химерний фільм в дуже малу щілину? Про себе чоловік нічого не розповів. Сказав, що бомж і власне ім'я забув, не пам'ятає, де народився, не знає, де помре. Може статися, що й тут, оце зараз, бо давно не їв і не пив.

Мабуть, він звик прикидатися на людях дурником, тому за інерцією і в моїй присутності продовжував мочити, хоча потроху облуда з нього сповзала. Він заспокоювався, повертався до самого себе, читав Книгу Іова та знову ж таки Проповідника і згадував слова й цілі фрази, що колись були в нього у вжитку. Так мені випало того вечора почути кільканадцять ущербних натяків-недомовок, які можна було б списати на хвору психіку. Можна було б, та за сім років не списалося... Півжиття наздоганяти власну тінь, півжиття від неї втікати. Нас немає ще й досі, але з нетерплячки бути ми самі себе похапцем і неоковирно вигадали. Горілка, опіум, анаша – для певности, що нікого над нами немає і ми самі собі глухонімі та сліпі господарі. А Бог – це щоб надурити себе ладом і законом, наче справді чуємо, бачимо, кажемо, а Він саме через нас здійснює власну космічну силу, славу і волю. Насправді все суєта. Лише суєта справжня. В суєті високий зміст. Все, що є в ній, виправдане: горілка, Бог, добро, зло, любов, ненависть. Все наче тече, наче міняється і ніколи не витече, бо рухаються наші ілюзії про світ, а не ми. Не наздогнати і не втекти... Мабуть, аби підтримати балачку, я сказав, що в його словах немає нічого нового, що людство це вже давно з'їло і висрало, що це релігія втомлених і безсилах. Я так сказав, аби не мовчати, аби хоч якось захиститися від гнітючого гіпнозу його недомовок. Вперше за вечір він посміхнувся. Нарешті ви мене майже зрозуміли. Ви ще не такі сильні, як я, та коли й це висерете, все оновиться і в суєту-суєт повернеться весна...

Він погодився заночувати. Вранці я зварив йому картоплі, на-смажив сала. Він випив десь дві чарки, поснідав і зібрався йти. Я дав йому два червінці та сказав, що куфайку може залишити собі. Аж наступного дня знайшов під стільцем загорнену в ганчірку Біблію. Чи він її забув, чи залишив на знак вдячності за наданий притулок? Коли він читав мені з неї вголос, мене не полишало враження, що в книгу він не дивиться, бо знає тексти напам'ять. А згодом у пивбарі я розмовляв з хлопцями з комбінату комунальних підприємств. У лісозахисних насадженнях вздовж залізниці між

Халимоновим і Бахмачем знайшли труп чоловіка. Тиждень він займав місце в морзі, та міліція так нічого й не встановила. Далі в комбінат подзвонили з міськвиконкому і розпорядилися виділити ящик, людей і закопати на кладовищі біля МКЗ. Чоловік був у старій куфайці. Одна рука ніяк не згиналася, мушили поправляти її лопатою. Хлопці розповідали і сміялися, що один з них не витримав і пустив дугу. Яму викопали саме таку, щоб не виглядав ящик... Біблію кладу перед собою майже щовечора і майже завжди сама по собі вона розгортається на Книзі Еклезіяста або на Книзі Іова.

6848. Бозна-відколи вже нікому ні в чому не перечу. Навіть не виникає потреби вдавати згоду, імітувати дим на вітрі. Я таки справді погоджуюся з думками співрозмовника, часом допомагаю йому закріпитися на завойованому ним плацдармі, добираю на його користь аргументи і дотепні порівняння. Але співбесідник відходить, і тоді настає моя черга руйнації-реставрації чужої іграшки. Обережно розбираю на коліщатка, шестерні, гвинтики, гаєчки причин і запитань, аби вкотре переконатися, що це знову людське і тлінне, земне і механічне, не відкриття і не одкровення. Всього лише кілька ланок із заклепаного в одне мізерне ціле ланцюга, де немає початку-кінця, але де все вже було до нас. Промиваю механізмами і складаю – інколи записую, ставлю до колекції.

6850. Розповідає, що трапилося в Москві під час одної з весняних сесій. Окрім мене, ще був литовець Вітаутас та дві однокурсниці, здається, вірменка і балкарка. Пізнього вечора ми блукали вулицею Горького, а в сумці мали три пляшки «Сапераві» і склянку. Нам усім хотілося випити. Зайшли кудись на подвір'я між височезними будинками, побачили «доміношницький» стіл в затишному закутку під якимось патлатим деревом, що на нього не падало з вікон світло, і порішили: саме те, що треба. Банкував, як завжди, я. Налив склянку Вітасові, і він уже зготувався випити. Треба ж йому було звести очі вгору. Прямісінько над його головою з гілки звисала петля... Чи хтось був уже зготувався, а ми його наполохали, чи щось інше – не знаю. Нам стало моторошно, і ми швидко пішли

геть. Відтоді, коли п'ю в незнайомому місці та ще й під деревом, зводжу про всяк випадок до неба очі.

6857. У моїй майстерні невідь-чому вирішила перезимувати велика земляна жаба. На тлі мого теперішнього безгрошів'я жаба виглядає дуже мудрою і спонукає мене до глибокого спокою. Коли на душі стає небезпечно тісно, заглядаю за грубу і пересвідчуюся, що моя квартирантка на своєму місці. Аби доповнити цей химерний малюнок, зазначу, що днями нарізав гілочок вишні і поставив їх у пляшку з-під молока. Бруньки вже набубнявіли. Чого доброго, до Різдва на котрійсь із гілочок з'явиться квітка. Ось так тепер і живу: безгрошів'я, жаба, вишневі гілочки. А враження таке, ніби картина неповна, ніби якась латка незашита, залишена для чогось, що має статися чи приснитися найближчим часом.

6881. Втеча від людей з їхніми вічними негараздами не є докірним зціленням від недуги бути людиною. Навіть якщо це втеча в ніби сад, ніби виплеканий власними руками і ніби захищений високим цегляним муром від стороннього ока, від посягань чужинців. Ще в душі моїх далеких предків Бог посіяв своє, а Сатана зумів посіяти по посіяному, аби сходило, цвіло, схрещувалося, зазнавало мутації, колосилося, зав'язувалося, боролось за місце під сонцем і відкидало тінь – з покоління в покоління, через німування і слово, від батька до сина. Нива мого духу може не вдовольняти мене, але вийти за її межі ніяк – треба виривати бур'яни, аби виростити пшеницю, можна робити навпаки або й залишити все, як є, – назвати це втечею і споглядати, але не порятуєшся і не вивищишся понад людиною в собі. Хіба що виразніше свідчитимеш про муки перебування людиною серед людей.

6915. Снігу! – малого клаптя землі ніде не видно. Деревя – в інеї, кожне по-своєму одягнене. Два солідні горіхи в сусіда – наче ось голосами старечими щось прокажуть. Вишеньки біля них – як школярки у фартушках. Зате берези з-поміж усіх самі собі ціни не складуть. І кольори на тлі снігу крізь іній читаються – наче бачиш їх уперше, наче все уночі нишком пофарбували, аби тебе здивувати

вранці. Іншої пори люди – на одне лице, сьогодні ж кожне – дуже окремішне, бо в кожного своя барва в одязі про своє каже. Хіба що я, як завжди, та звідки мені знати, чи не бачить мене хтось ізбоку іншим, аніж я себе самого, скажімо, в дзеркалі?

6931. У дядька Михайла завжди обличчя заклопотане, наче аж у далекому дитинстві загубив щось для дитини вартісне і відтоді все життя шукає. Він конюхом і їздовим при школі. Звідки б не їхав, на задку підводи – чи москвичівський скат з вичовганими протекторами, металевий прут, обапіл. Та й кишені у нього заяложені до блиску, бо жодної гайки, гвинтика, малої шайби, гровера дядько не полишить іржавіти напризволяще. І має він два великі празники на рік. В час ленінських суботників у квітні та в листопаді, коли дівтора з усіх-усюд тягне возиками на шкільне подвір'я металобрухт, конюх Михайло – центральна фігура в школі. Він і вагар-приймальник, і суддя-миротворець, і місіонер, який намагається повернути в свою віру якомога більше число дітей-язичників. Упродовж кількох днів дядько священнодійствує біля металу, аби до прибуття вантажівки з «Вторчермету» встигнути вирятувати з-поміж іржавого залізяччя дивовижні скарби: запчастини до якихось механізмів, велосипедні рами, плити, дверцята, кружки і колісники до груб, завіси, шпуги, примуси... І ніколи дядько не буває без чарки, без цибулини з салом, без крайця хліба, бо нема такого дня, щоб дядька хтось не шукав-питав на предмет обода, цепка для собаки чи кози або й просто консервних бляшанок на розсаду. У моїй майстерні висить вигадливий трубний ключ, подарований дядьком. Ще він дав мені кілька дореволюційних сокир з клеймами. Вони в мене підвішені на мотузках, щоб можна було вряди-годи торкнути цвяхом лезо і послухати... Якщо речі, які є і служать, були і відслужили, мають свого Бога, то його намісником на землі – дядько Михайло. Що станеться з речами і що вчинить Бог, коли одного пізнього вечора коні привезуть на шкільне подвір'я дядька не просто п'яним, а навіки мертвим?

6954. Старий священник. Я чув про нього, повз його двір прохо-

див, навіть бачив біля хліва високу чоловічу постать, але не зважувався. І ось маєш. Позавчора хтось коротко і сухо кашлянув мені в спину – я одразу ж обернувся. З-поза розкішного куща бузку за давно нефарбованим штахетом великі сірі очі пропонували мені зупинитися, а чи й зайти. Я знаю, ви вже давненько хочете зі мною зустрітися, юноша. (Ох, це ще мені «юноша»! Спершу пересмикнуло і видалося насмішкою, а наприкінці розмови вже хапався за це звертання, як за єдину надійну соломину в словесній круговерті.) Та говорити з вами і я хотів. І не з тої одної причини, що добре знав німого Петра, якого, звичайно, не знали ви. І в молодості приятелював з ним, хоч і був він за мене значно старшим. Десь навіть, як тепер модно кажуть, наші генеалогічні лінії перетинаються. Священик і мій дід?.. І про що ж ви могли з ним і як?.. Про все на світі, юноша, – про те все, що до і після нас. У Бозі люди думають про одне й те ж: про життя і смерть, добро і зло – буває, без слів. А я? І ви також, допоки перебували в Бозі чистим, цим жили. Але до віри я не так давно прийшов?.. Може, краще б ви цього й не робили – ваш прихід став початком відходу. Ви почали Бога випробовувати. Тільки так завжди й буває. Але звідки знаєте про це? Довго я був зразковим священиком для мирян та й Бога, мабуть, не гнівив: поводив себе, як належиться батюшці, сповідував Символ Віри і Святе Письмо, мало пив і не палив. Одного разу, але не раптово, я видався собі образливо затісним для Бога. Хіба ж отака комірчина, як моя душа, могла бути довго гідною Творця? Аби стати співвимірною Його Славі, вона мусила вирости у величний храм. І я почав запитувати. І мені було дано кілька страшних відповідей зустрічними випробуваннями. Одразу ж війна забрала в мене двох синів, юноша. Стратилась і повісилась матушка. А мене позбавили сану. Спиртного я тепер не вживаю зовсім, а от люлечкою бавлюсь. Усе написане спалив. Писання заважає зосередженому будівництву храму. Тепер думаю, годую курей, пораюсь на городчику, міняю яйця на хліб, тютюн і чай – та й будую. Чи дід Петро знав, що зі мною станеться? Тоді – ні, тепер, після зустрічі з вами, юноша, може, знатиме. Вочевидь і напевне ніхто з нас у цьому пе-

реконатися не зможе. Поза тим, очевиддя – це пустеля для Духу. Воно не гартує Дух і Розум, а підступно виснажує. Від мотлоху примарних очевидностей, в якому борсається впродовж останніх кількесот років так зване цивілізоване прогресивне людство вкупі з усіма його науковими і технічними здобутками, треба б триматися подалі. Необов’язково гинути саме з ними і так, як вони. Та й варто спробувати вижити... Ми продовжували розмову за хатою, біля столу між кущів смородини. Він виніс мені чогось доволі міцного у вигадливій пляшці і склянку. А дід Петро? А батько Андрій? А я? Ви теж будете щось не таке вже й очевидне, або ж моє просто заважає мені його збагнути. Моє навіть стає на заваді чистій любові до всіх вас, братів, дітей і онуків, але що не далі, то змушує поважати вас усе більше, бо серед вас багато глухонімих, а й ті, що говорять, від перших недалеко відступилися. І течить собі між двома берегами – вірою і знанням, але стережіться надовго приставати хоч до того, хоч до іншого, нерозважливо було запитувати і рушати в такі ризиковані мандри, як оце ми, але вкорінюватись тепер у вірі чи в знанні ще небезпечніше. Невдовзі я поїду звідси, бо випробування йдуть за мною назирці, а в дорозі їх переживати легше, де важко зрозуміти, хто від кого втікає, хто кого запитує: я – своє хворе серце чи воно – мене? Але скажіть мені наостанок: ми обрані випробуваннями чи нас випробовують обранством? Не думайте про це, юноша, а краще смійтеся над цим уголос, і частіше. Якщо нічна темрява лише світ ховає з-перед наших очей, то думки про обранство заведуть вас у таку пільму гордині, де вас і сам Бог не розгледить, юноша. А завтра ви мене звозите до ваших дорогих могил.

6972. Турботливий татусь трьох дітей. У нього новий велосипед з добрим ланцюгом і надійним замком на багажнику. Він учительсь, захоплюється біоенергетикою, десь колись на якихось курсах чи й самотужки оволодів секретами масажування і ніколи не забуває нагадувати своїм пацієнткам – дівчатам і молодичкам, що вірять у Бога і Богом йому приписано за свою працю платні не

брати. Я уявляю, як руки цього сором'язливого з природи і добре вихованого батьками чоловіка масажують жіноче тіло, літають, плавають, повзають, пірнають, сваряться, миряться, відпочивають... Коли помічаю здалеку його постать на велосипеді, кваплюся кудись завернути, аби не зустрітися з ним очима.

7001. Збиралося на вечірній дощ, навідався Омега з чудною пропозицією влаштувати свято сакури. Виламав квітучу гілочку вишні і поставив у пляшку. Випили по чарці, по другій. До півночі хлебтали чай і говорили, наче навпомацки. А сьогодні вранці дрібен дощ. Пахне земля і все, що з неї зазеленіло. Під сірим, дивовижно привітним небом квітують сливи, абрикоси і вишні. На черзі – груші та яблуні. А може, і ми для дерев тепер якісь макоцвітні?

7015. З думкою, що так вона цвістиме довше, квітку з підвіконня переставили на фортепіано в глибину кімнати. Ще на початку лютого Омега повідомив, що амариліс ось-ось розкриється, а сьогодні зайшов, і я майже одразу здогадався, з якою новиною. Ні, я зовсім не стою на думці, що квіти гріх змальовувати, фотографувати чи оспівувати. Читав мені Омега днями «Вазу троянд» аж трьома мовами – німецькою, польською і українською – і я, що перед віршами завжди ніяковів, наче перед дівчатами на пляжі, був зворушений. Але те, що побачив дві години тому, описати словами не можна. Починаєш думати, що не Бог сотворив квіти. Він просто дав усьому на землі волю руху, вибору і росту. А коли по якимсь часі заглядив квітки, то від побаченої краси довго не міг прийти до тями. А позаяк самому на таке дивитися лячно, то Бог виліпив людей – співглядців, співучасників земного свята квіток. І дав людям волю руху, вибору, росту.

7028. В тому, як ми колись ставилися до Бога, великої драми немає. Ми були дітьми – боги були для людей ляльками: жорстокими, добрими, різними. Одні з батьків-пророків знали про це і надто не побивалися, інші ж намагалися забрати іграшки і підтягти за вуха людство до дорослості. Але ми переживали дитинство і мали богів за ляльок, а ляльок за богів. Наші іграшки міняли нас – люди

змушені були змінювати власні ігри. Нарешті підступилися аж так, що самі собі видаємося ляльками. Чийми?

7031. Мариться, за життя я час від часу сходить у пекло – самочинно, з власної хіті – і повертався. Щось мене туди вело і кликало. Чи хтось. І чогось я там шукав. До раю ніхто дороги не знає, а от у пеклі за життя може побувати кожен смертний. Інколи навіть не здогадуючись, що випробовує себе пеклом. Трапляється, просто грають у сходження. Не кожен виходить звідти неушкодженим. Буває, не виходять зовсім. Але ті, що справді повертаються, – це вже інші люди, з іншими серцями, з іншими душами. Як виноград, що став жмаками і вином. Ось і я. Тільки ж для кого?

7032. Власні нотатки Омега читав мені навмання. Просто діставав з полиці котрийсь із великих зошитів чи блокнотів і, не звертаючи уваги на дату й місце написання, читав, ніби розказував. Багато що видалося мені знайомим, наче думав про це, писав або неодмінно напишу. Натякнув йому, чи не міг би я щось взяти на ніч додому. Він погодився, щоправда, зауваживши про нестерпний почерк і додавши, що в окремих місцях мені доведеться покладатися на власну інтуїцію. Переписуючи дещо з його так званих рефлексій, формул і парадоксів до своїх ящиків, я переконався вочевидь, що про поганий почерк мовлено дуже поблажливо. Окремі слова вгадував, вигадував і домислював. Дивно, що в тезлюванні та й багато в чому іншому він – педантично акуратний. А от у письмі – наче наздоганяє чи втікає, а тому петляє, кривуляє, спотикається.

7034. Нового вождя люди називають Міченим. По радіо і в газетах кожен зі своїм глеком на капусту пнеться: перебудова, гласність, плуралізм, демократизація і нове мислення. Наче й невеликий камінець з вершини покотився першим, а яке громаддя в головах зрушив. Тепер ані пиякам, ані непитущим не бракує тем для балачок. І переповіли, що вся Дмитрівка гуде. Якась баба побачила Генсека на телеекрані і коли б то не зомліла: син! В тридцятих голодних роках загубився десь на Кавказі, тепер ніби за родимою

плямою упізнала. Мабуть, ця баба не перша та й не остання, бо, як один мудрий дід мені казав, така вже їхня вождівська «планида»: ходіть у славі, немов дівки у поговорі. Вже й у пророка Даниїла знайшли про князя Михайла і чогось усі ждуть. Астрологи, екстрасенси, віщуни, палеоконтактери заворушилися. Тарілки й каструльки зачали там і тут у небесах з'являтися. Барабашки людям спати не дають. На кожне дитя впологовому будинку видивляються: чи не Месія? Тисячоліття завершується. Скептик Омега виставляє зароблену якимось дивом пляшку казенки. Щоб це тисячоліття благополучно закінчилось, Альфо. Що воно буде: велика лажа чи велика калюжа – з крові, сліз, поту, калу і сечі? Ще ж такого не бувало, щоб ніяк не було.

7037. Хто і що стоїть над-поза Богом? – запитав у знайомого священика. Він з осудом похитав головою: Бог, Альфо, початок і кінець усього і всюди – і краще б ви про це не думали. А не можу, не в'яжуться в моїй голові кінець і початок з безмірністю і вічністю сущого, дух мій змиритися з цим не хоче. Таким, отче Миколаю, Бог мене сотворив. І здається, не лише мене одного – все з його волі. Женіть, Альфо, сатанинські сумніви, не потурайте їм – сказано ж, початок і кінець. Але такими ж, як і я, людьми сказано? І далі зауважую: прогнавши вовка до лісу, не довго дуритимемо себе, що до кошари він уже не повернеться. Та й коли вб'ємо вовка і шкіру його собі під ноги кинемо, десь ходитимуть з волі Божої вовчі діти. Та й, по великому рахунку, претензії до вовка може мати лише той, у кого є худоба. А в мене її немає. До всього, в далекому нічному дитинстві мене пожаліла вовчиця-мати. Не сатанинські оце сумніви, отче, а людські: хто і що?..

7040. Омега весело переповідає, що його батька аж до одруження інакше як Оришчиним Василем у селі й не кликали, позаяк у Дубовому Гаю Василів Кашок було кілька, та лише в одного з них – мати Оришка. Коли йому за дружину стала Роза, чи не єдина з таким іменем на всі довкільні села, і чоловік, і їхні діти, звичайно ж, на віки вічні стали Розиними... А от мені не пощастило бути ані

Маріїним, ані Любїним, ані Софіїним.

7045. Наче стояв при самісінькій нічній воді – і тут мене застиг несподіваний відплив. Зігнувшись у три погібелі за столом, очі втупивши в незметену після вечері хлібну крихту на поруділій скатертині, як старий горобець під стріхою в завірюху. Думки відпливли, витекли, нема нікого і нічого, ніщо ні про що не свідчить. Крихта хліба – останнє мале вікно в світ – також стає мовби матовою. Навіть гнізда слів «самотність» і «порожнеча» у твоїх мізках вже як більма. І це не сон, а безмежне Ніщо, безголосе, безбарвне, неоконтурене. І несподівано оце Ніщо озивається до тебе благальним писком, який може означати лише початок припливу. І все починає повертатися, але ж як?! Звуки – ніби сірі і чорні клякси на побілених стінах. Кольори – як солярні плями на воді. Людські обличчя – наче геть поруділі від часу фотознімки. Земля – попелом з груби. Все не таке, яким ти його знав, бо всього лише годину тому цей світ був яснішим і кращим. І ось тепер тобі належить всьому повернути все своє – змінити, наповнити, очистити, відвіяти, процідити. І для цього необхідно згадати якесь перше слово, з якого можна почати. І ти раптом розумієш, що хлібна крихта, яка зникла з-перед очей останньою, була саме отим словом. Але на брудній скатертині вже чисто. Мишка бігла, хвостиком зачепила.

7049. Колись думав: похмільне безсоння – кара за перегрішення. Так воно, мабуть, і було в ті часи, коли саме так думав. Хотів горілки, у важкому забутті жахався потвор, обливався потом, скидався і падав у провалля. Але горілки не було, аби заснути. Теперішнє безсоння – це останнє і найбільше, чим хоче мене виділити, відзначити Він. Хоча Він і не озивається, лише рівно дихає. Горілки тепер я вже не хочу. Лежу з відкритими очима, чекаю.

7052. Його страждання мали б мене здивувати, а враження, ніби за мене додумує. Воно таки так було, Альфо, є і буде. Раболіпство й упослідженість, Альфо, в людській природі. Воля потребує зусиль, роботи і боротьби. Ледачий натовп удовольняється порожніми балачками про волю, а на ділі гамузом віддається стихії чужих

монологів, тоталітарних режимів. Культуру ж породжує діалог людини з людиною, людини з Богом. Добре це чи погано, але знані нам люди – злаки-самосійки, що нічим не ризняться від бур'янів. Хліба і видовищ! Рівности, свободи і народовладдя! І про це криком заходиться на вашому городі кожна наймізерніша бур'янина. Картопля їй – ворог, а вже чоловік із сапою – Бог... Маскультура – це велике вивільнення бур'янів, які згодні прийняти політика з сапою на іконках-малюнках, але з'явився він поміж них – розіпнуть. Та мене завжди дивувало, яким чином у царстві бур'янів час від часу з'являємося ми – юродиві обранці-мутанти? Гвоздики між залитими мастилом залізничними коліями? Квітки на плебейських смітниках? Як боляче, Альфо, бути в окремішності і як солодко її усвідомлювати! Як страшно знати, що цвітеш для тих, що тужаться тебе знищити, аби по всьому намалювати твою парсуну та потім обсоплювати її та покаянні сльози лити... Пошли, Господи, розважливости, мужности і терпіння, аби всупереч думати, чекати, постувати. Амінь.

7053. Ветхий Заповіт – угода між Богом і народом обраним. Новий Заповіт на все людство поширюється. Розщепивши атомне ядро, ми вчинили другий, після Адамового, великий подвиг-переступ. І розмова людства з Богом зайшла в глухонімування. Тепер ми не можемо з ним говорити інакше, як у присутності свідків-жертв нашої нерозумної сили: землі, повітря, води, дерев, трав, звірів, птахів і риб – всього того, що Він начебто заповів нам. Бо на інтереси світу, що відійшов у наше підпорядкування згідно з Едемським Заповітом, упала велика тінь людської ненажерливости. Тим-то настали часи Заповіту-Закону іншого, в котрому має бути виділене місце для всього, що сусідує з нами.

7056. Збоку і здалеку, скажімо, з-поза столу в моїй хаті, видно, що дерев'яну драбину приставлено до кучерявої хмари. Чоловік, що стоїть при драбині і вагається, не знає цього. А я от бачу його, драбину і хмару крізь шибку. Мені смішно, що йому не спадає на думку одійти хоча б до того дерева, аби побачити драбину і хмару

зоддалік. Але й цікаво, чи одважиться він на підйом загадковою драбиною вгору? І знову смішно, що чоловіка точить зовсім дурний інтерес, навіщо й куди ця драбина. І от ми починаємо – кожен своє. Одному з нас вділено погамовувати власну допитливість, долаючи шаблі, а іншому – скептично пильнуючи за химерним просуванням до порожнього неба. Повчально бачити, як чоловік стоїть двома ногами на шаблі, чітко тримаючись руками котрогось із шаблів над власною головою. Впродовж цієї короткої миті перепочинку він видається мені людиною, що виразно поставила сама собі і світові наступне щабельне запитання. І ніби відповідь: одночасно відриває від шаблів одну руку і одну ногу – зауважмо, лише по одній кінцівці з обох пар, – і шукає опертя в черговому запитанні, яке, треба гадати, видається чоловікові питанням вищого порядку. Власне, судячи з того, що чоловік не одважується дивитися вниз, аби не запаморочилося в голові, а мені з вікна він видається вже крихітною комахою, так воно і є. Та й, по великому рахунку, мене перестає смішити це змагання чоловіка в драбиною, рух по запитаннях і смакування непевними порожнечами відповідей поміж шаблями. Кому ж бо, як не мені, котрий збоку і здалеку, за столом у своєму помешканні, при горілці і добрій закусі, краще знати, що ця боротьба зі шаблями безглузда? Якоїсь хвилині перестаю вирізняти в небі предмет власних кпинів, а лиш уявляю, як чоловік береться обома руками за крайній горішній щабель і доходить остаточного висновку, що далі нема нічого, окрім цілковитої ясности. І він одважується на політ, що триватиме якихось там нікчемних кількадесят секунд. І лиш одного я ніколи не знатиму: що відчував чоловік упродовж отого короткого лету до землі? Може, саме це змусить колись і мене підвестися з-за столу, зачинити за собою двері власної оселі і підійти до драбини. Приставленої до хмари? Хто знає...

7058. Одному місцевому лікарю, зовсім молодому, зробив полицю для книжок. Послуга дрібна, але його гарненька жіночка метушиться, лаштує на стіл. Книг у кімнаті – розбігаються очі. Я

попрохав у хлопця дозволу подивитися. Він посміхнувся і мовчки кивнув. Узяв до рук грубий том великого формату, навмання розгорнув. Від кольорів зарядило в очах. Такого бачити мені ще не випадало. Значить, он який я зсередини. Кишки, серце, легені. Хочу перегорнути сторінку – не можу, пальці і рука задерев'яніли. І це ми всі такі? – запитую в нього. Він усміхається: коли не такі – це вже недобре. Невже тільки цим одне на одного ми схожі? Хлопець-лікар якось аж по-дівочому мені знову відповідає ніяковою провинною посмішкою. Ви й самі добре знаєте, хто на ваше запитання зміг би дати відповідь. А знаю. Нічого іншого не залишається, як думати, що знаю.

7063. І ця вишнева гілка, що вказує на південь, і та, що з північного боку, – вони обидві твердять про одне й те ж. І туди ж таки пливають високі хмари. І вітер, і звуки, і суха зажурена трава – все однотайне у великій пропозиції, заадресованій тобі. Лише слухай і чини так, як тобі вказується сьогодні і вкажеться завтра. Куди повзеш, мурахо? Зачекай, і я з тобою. Куди летиш, синице? Нам по дорозі. Пощо ти, дощику, робиш слизькою стежку? Чи й дійде моя старенька сусідка Прися до крамниці? Але за хвилину сонце – стежка на очах підсихає. Все туди ж, все про те ж.

7072. Біля стоматології він смикає мене за рукав і показує на сніг. Спершу не розумію, що й до чого, але вирізняю червоні плями-цятки на білому. І каже. Оце кров. Тут люди постійно плюють-ся кров'ю. Зійде сніг – її не буде видно. Може, це й неподобство – плюватися кров'ю, але іншими словами цього не назвеш. І його очі спалахують на мить якимось нетутешнім зблиском.

7080. Прийшов увечері. Поговорили про чуже, помовчали кожен про своє. Зайшов ще один з пляшкою нестерпної буряківки. І далі навіщось розповів про ДАК і про хлопців. На сьогодні всі вони розбіглися, розлетілися. Поміж ними, певно, був би я вже чужаком і завжди про своє мовчав би. Як от сьогодні.

7093. Щось коїться. Голод і спрага пам'яти. Прожите і пережи-

те – як дуже темна осіння ніч. Видивляйся не видивляйся – марно. Краще закрити очі і так сидіти чи лежати. Бачити чимось іншим. Кожне обличчя. Наймізернішу дрібницю. Переконатися ще раз, ніби востаннє, що воно все ж таки було, що я його бачив, чув і торкався. Всі шість могил – від діда Петра до матері Софії і Катрі. Все, від першої в часі крокви, чарки, картки. Найдивовижніші квіти, дерева і найбрудніші матюки. Що далі згадую, то нестерпнішими стають голод і спрага. Радісно до сліз упізнавати і бозна-як страшно знати, що це, може, востаннє. Як злаякісна пухлина – хвороба на згадування.

7100. Тому я мовчу тут, де почути мене змогли б, але не повірять. І кричу-лементую там, де повірили б, та не чують і не почують тепер. І кладки між тут і там немає. Хіба сам ляжеш через це провалля – містком покладешся для інших, що за тобою йтимуть.

7106. Одне слово ще має владу над моїм часом. Воно продовжує ділити його на дні і ночі. Йому байдуже, що свідомість моя тече без упину, пронизує світло і пільму, тепло і холод. Нічим не можу зупинити течії. Вже й не згадаю, коли спав. Горілкою вдається пригасити шум ріки на часину-дві, але свідомість і тоді жебонить думками, картинами, видіннями, хоч і невиразними, плутаними, а все ж ні на мить не відступаючими в морок. Хто тепер господар моїй свідомості? Не катує мене: подаруй бодай ніч, аби забувся, аби вивільнився з павутиння думок, аби вибрався з лабіринту власної свідомості хоч до якоїсь роботи, до наймізернішого, найбруднішого замовлення. Інструменти вже й не з докором, вже й не з співчуттям, а зі страхом на мене зирять. Собі наказую: виберись на сухе, прийди до тям. Тобі ж немає чим перейматися, нема за чим побиватися. Але сліпить, обступає, пронизує, покриває з головою. Якщо це божевілля і Бог мене звільнив, то для кого, якщо і я отакій волі не господар? Перечитую написане тепер і колись. Кличу пригасаюче полум'я свідомості, аби забрало мене як є, разом з картками, інструментами, пожитками – куди завгодно з мого незатишного тутешнього, з гіркого теперішнього. Що причиною

цій повені думок? Якого дня це почалося? Якої ночі? Ніби душа розчахнулася, мов з удару блискавки, кудись відкрилася, потекла, калюжею стала. Зібрати б її назад. Жменею, чашкою, ложкою – до купи, до відра, до тіла. Та хто це зробить, коли я волі своїй не господар? Стіна висока і сіра. Хтось мені настирливо і монотонно твердить, що тут є вікна й двері. Сновидою сюди-туди блукаю вздовж триклятого муру, а не знаходжу. Та мені торочать, аби шукав і шукав, далі й далі. І тече, і жевріє, і кажуть назирці... Мо', намагаються словами не дати впасти?.. Мо', ті слова і є дверима?.. Забери! Забери таку волю в мене...

7109. В самісінькому осерді дивної ілюзії, ніби знайшов-таки Архімедову точку опори. Окреслити, назвати її, вказати точне місце не можна. Але мусиш саме тут зупинитися, бо наступних півкроку може зламати і зрушити певність у всьому. Наче мандрівник, що звіряє шлях за зорями, нарешті доходить несподіваного і парадоксального висновку: всі зірки, до найдрібнішої, в ньому самому. Отже, рухатися далі нерозумно. Все, що було насправді, воно було тут і не було марним: ні мізерні, з макове зерня, перемоги, ні великі, як херсонські кавуни, поразки, ні кусючі, як спасівські мухи, клопоти. Все було неперервним вітром-посланням до тебе з боку празниково-печальної вічності.

7115. Все частіше і нестерпніше бажання розповісти і показати йому картотеку, але ніяк не одважуюся. Межу переступити боюся. Такого в наших стосунках не було раніше – бажання-страху відкритися не було досі, а отже й марудна проблема подолання власної нерішучості не поставала ні в який спосіб. Ось навідається наступного разу, підемо в гастроном, купимо для нас обох пляшок зо три гарного вина, а для нього індійського чаю і сигарет, вип'ємо, а після двох склянок, може, й підступлюсь. Хіба що залишити ящики з картками в хаті на столі і залишити незамкненими двері? Він завжди приходить о шостій. Підстерегти біля переїзду, коли йтиме, і гайнути по магазинах самому. Зайде, а я ніби кудись на хвильку вибіг, мо', по малій потребі, ось-ось повернуся – невже випадком

не впаде на стіл погляд? Хоча він делікатний...

7127. Та не було на землі садівника, котрий у своєму саду собі самому марне дерево зрошував би. І де ви таку державу бачили, що не тужилася б наштампувати для власних потреб слухняних рабів, покірних громадян і зразкових виконавців? Звідси завжди брехливі, на брехні зрошені, лжею угноювані навчителі – задля загального добра і державної користи. І книги лживі, і карти всі краплені. Якщо збудилася в тобі туга за правдою, мусиш іти самотужки. Обминати збіговиська і зборища, таємними стежками скрадатися. І хіба треба знати, чи правильно йдеш? Як звірина, довірся власним ногам і слухай дорогу, нюхай вітер і простір. Там для тебе полишені таємні орієнтири. Не застуватимуть тобі тебе, не захарашуватимуть справіку німої душі густо запальцьованими словами – не загубишся.

7130. Великодня ніч, про яку на тім світі згадуватимемо. Він заварив міцного чаю, взяв сигарети, ми вийшли до столу на подвір'ї, бо на кухні Ганна з дівчатками вже лаштували кошик з паскою. Ось-ось мала над'їхати з Даньківки їхня кума Людмила, удвох з Ганною вони збиралися до Спасо-Преображенської церкви. Він розповідав, що в їхньому Дубовому Гаю церкви не було. Мама-небіжчиця разом із сусідами ходили святити паску за сім кілометрів до Ковтунівки, а поверталася десь о шостій ранку. Ми з братом спали на печі. Мама роззувалася, ставала на полик, щоб дістати до нас, і будила холодним поцілунком. Все на ній було весняно-прохолодне і запашне. У хаті стояв чистий дух свіжовибілених стін, рушників і ряден. Мама виставляла на стіл свячене. Ми брали по крашанці, грали навбитки. Батько не знав навіть «Отче наш», тому просто казав «Христос воскрес!», а ми йому відповідали «Воістину воскрес!», далі батько бажав усім діждатися наступної паски, випивав чарку і ми розговлялися... Згадалося й мені, що німий Андрій цієї ночі не відпускав матері Люби до села самої, може, смерть Марії була тому причиною, він завжди ходив до церкви з другою жінкою, а ми з Катрею залишалися і спали теж на печі.

І моя крашанка завжди була найміцнішою... «Ганна посвятить і ваше, поспідаємо в нас, а потім підемо до вашої майстерні пиячити...» Ми сходили на «точку», купили горілки, але постановили собі до ранку не пити. Ганна з кумою пішли, дівчата повкладалися, ми залишилися на кухні чаювати. Не знати з чого він приніс книжку і почав читати вголос російською чиїсь вірші. Не знаю, скільки це тривало. Переривав читання, аби запалити сигарету, поставити на газ чайник, нічого не коментував, не розповідав про поета і продовжував. Нарешті зупинився і сказав, що пропонує порушити домовленість і випити за те, що бодай на одну ніч цей поет воскрес для нас двох. Я не розплющував очей. – «Ви не заснули?» – «Ні». – «Це Англія. Початок минулого століття. Джон Кітс. Яким ви його собі уявляєте?» – «Як на одного чоловіка, забагато чистоти, смутку і мудрости...» – «Він помер у двадцять п'ять». За вікном почало сіріти, і до нас долинули голоси. Закінчилася Великодня служба, люди поверталися з церкви. «Хотіли б ви воскреснути, Альфо?» – «Хіба що задля ще одної такої ночі...» – «А Христос воскрес для життя вічного...» – «Воістину – для нього це мало що міняло...» – і ми випили. До під'їзду зайшли Ганна з Людмилою – він пішов зустрічати їх до дверей. Кажуть, англійському Джонові відповідає слов'янське ім'я Іван.

7131. Перший запис – великовесняна радісна повінь почуттів та думок. З кожною наступною карткою і щонайретьнішим переписуванням вода зачинає спадати і прозирає русло ріки Духу. Часом воно просто несподівано-загадкове, але буває... Сьогодні, переписуючи одну з давніх карток, заледве не збожеволів. Навпіл розкололася голова – і я відкрився в чорний космічний вакуум. Нічого не боліло. Було холодно і страшно. Щось тужився розгледіти в п'їтмі поміж зірками, але **воно** зверхньо-вороже гасило мій погляд. І я здався, не дописав, полишив, як є, випив чарку та втік на сонце зігрітися. Можливо, це було поразкою, а мо', останнім способом впокорити власну гординю.

7134. Учора біля птахокомбінату по вулиці Петровського не-

сподівано зустрівся з самим собою. В тому людському руйновищі, років на тридцять за мене теперішнього старшому, я заледве-ледве себе впізнав. Мене злякало не те, що я нікому не був потрібним, а те, що мені самому себе вже не треба було, але я вже не спроможний був цього збагнути.

7138. Широкий плин думок, смутку, тиші. Заходиш в нього по груди і дослухаєшся. За мить, за день, а мо', й за рік щось має статися – значуще, вікопомне. Та чи й не однаково тобі, станеться воно чи не станеться? Розколються чи не розколються на уламки смуток і тиша? Слухаєш так напружено, що майже й не дихаєш. Ось-ось і дихати перестанеш назавжди.

7141. Давно не ласував розкішним пісним борщем з кількою в томаті, з капустою, буряками, з квасом і квасолею. Знайшов з квасолею торбину, аби на кілька годин її замочити, насипав у миску і довго не міг відвести очей. Бозна й відколи висаджую її на грядці біля хати. Тут і біла, і зеленкувата, і чорна, і рудаво-ряба. Коли візьмеш у жменю землі з городу, такою буденною, сірою вона видається. Добре знаєш, що саме з цієї землі – тисячі найдивовижніший кольорів, ліній, форм, а от узгодити в свідомості просто землю з простою рябою квасолиною ніяк не виходить. Навіщо звичайній квасолині така химерна вдяганка? Біологи щось там кажуть про самозахист рослин і тварин, про мімікрію, але ж квасоллю ні кури, ні миші не їдять, та й до свого часу вона надійно захована в стручку, що його на вересневому городньому тлі здатне вирізнити лише призвичаєне до того око селянина. Для чого ж таке марнотратство барв? Невже проста гра випадку, необов'язкових поєднань? І чи існує межа поміж мною, квіткою, зеленою бадиліною, рябою квасолею? І чи конче треба нам так пильно вглядатися в зоряне небо і розмірковувати: є там життя чи немає? Ми ж бо не знаємо достеменно, чим воно є і чи є воно тут поряд? А мо', поза життям і взагалі нічого не існує ні на землі, ні в космосі?

7147. Вже котрий місяць на традиційне «що нового, Альфо?»

не маю чого казати, лише плечима знизую. Навіть на кухні в Омєги. Кожна прожита доба – прозорий моноліт дивної конфігурації без найменшого сліду-натяку, що всього кілька годин чи й хвилин тому воно ще кипіло, текло, відбувалося. Тепер – просто ніякий моноліт, з якого жодної думки, відчуття чи спогаду і про вік якого важко судити, бо треба оперувати дурними припущеннями або й взагалі брати до уваги не час, а щось зовсім інше. Нічого не відбувається, не стається. Якись балачки, зустрічі, здрібнілі справи. Ні спраги, ні голоду, ні інтересу – тіні й відлуння. Зупинився перед дзеркалом – і здалося: аби не одяг, не волосся на голові, не щетина на обличчі, тіла свого не вирізнив би, позаяк і воно стає прозорим. За обідом краяв хліб, порізав руку і зовсім не здивувався, що не витекло й краплі крові – ні червоної, ні зеленої, ні синьої.

7154. Те, що ми стверджуємо, каже лише про нашу непевність у стверджуваному, про наше незнання правди докінецьної і про наші претензії на знання істинне. Слова розставляємо довкола себе, як огорожу від вовків, як громовідводи, щоби грім із неба нас не поцілів. Істину не можна знати – в істині можна бути чи не бути. Це мученицьке зізнання записане кимось до мене. Чи не тому я боюся, щоб хтось читав мої картки і ще раз довідався: істини таки не можна знати? Нехай по змозі спробують усі бути в ній, не знаючи про неї нічого. Як дерева і комахи. В лісі, в саду і в полі.

7160. Настав час озирнути картотеку згори, знизу, з чотирьох боків. Що вона для мене і хто для неї я? Близько двадцяти п'яти років тому була заповнена картка за номером першим. Що до того спонукало, не пам'ятаю. Спершу були дати: числа, місяці, роки. Далі полишилися одні порядкові номери. Вони ще свідчили про послідовний рух у часі. Згодом почав робити з картотекою все, що можна чинити з глиною, пластиліном, воском, різнокольоровими скалками для мозаїки. Знищував, переписував, розривав і єднав думки, перетасовував і міняв номери. Нині вже нікому не вгадати в Картотеці ані лінії часу, ані траєкторії мого поступу і досвіду, зростання чи загасання. Тут начебто немає записів ранніх і пізніх,

наївних і зрілих – одне велике полотно, на якому бачиш усе, що хочеш і можеш вгадати, передбачити, передчути. Між хлопчиком, що гавкав, і чоловіком, що заповнив своєю рукою кілька кілограмів паперу, – орана-переорана, лопачена-перелопачена, ціджена-перещіджена мова. Вона вчила мене текти, а я її – ставати кригою. Вона вчила мене літати, а ж її – ходити і повзати. Вона навчила мене думати і говорити в самотині, а я її – німувати. Мова була мені за вчительку й ученицю, за матір, жінку і дочку – і там, і тут, і завжди. Вершиною життя мого німого діда Петра була дівчинка Марія, яку він одняв у смерті і повернув життю. Вершиною долі мого німого батька Андрія став дубовий хрест на могилі моєї матері Марії – ним він ніби вдруге зборов її смерть. Я ж відімкнув собою німоту – дідову, батькову і свою. Ясніше від цього у світі не стало, запитань побільшало. Хтось має іти за мною, але не знаю, що мусить вчинити він. Хіба що збудувати вежу до зірок, піднятися крутими сходами аж на самісіньку верхівку зі свічкою і пляшкою вина та зануритися в німування. Після слова – мовчання, після мовчання – слово. Як день і ніч. Як нова ніч і знову день. З дерева й каменю можна видобути хрест, житло і вежу, з мови – тишу. Це я вже знаю. Немає інших ключів до зачинених дверей, окрім нас самих. Стукаймо – може, відчинять. Дуже це все дивне, якщо добре поміркувати.

7176. Дообідую і добалакую з господарем. Помічники мої вже на вулиці курять, регочуться. Цікаво і повчально слухати краєм вуха через шибку бородатий анекдот про хитромудрого жида. Що вже там тієї шибки – три міліметри, а наче дуже далеко й зовсім про інше, так і про таке, з чого б не годилося сміятися надто голосно.

7182. Здивованими, наче й не зовсім своїми очима роззираєшся довкола і несподівано приходить. Нічогісінько з того, що тобі належить тут, що можеш помацати, перекласти з місця на місце, – не буде твоїм там. У далеку мандрівку за тобою не підуть ні хата, ні інструменти, ні вирізки з газет і журналів, ні ящики з картками. Не полетить за тобою щільним роєм картопля з погребя. Не потече за

тобою струмком ні вода з колодязя, ні горілка з трилітровки. Не шугатимуть над тобою вишивані рушники, які так ретельно складаєш навіщось до шафи. Візьмеш лише те, що бачив і чув і що не вивітрилося, не вимилося. І тоді наче від важкого сну схаменувшись, жадібно і поквапливо п'єш кольори, форми, лінії, запахи. Загадковий візерунок свіжовідфугованої дошки ніби вперше бачиш, а хмільний дух живиці видавлює з очей сльози замилювання. Або ця ось чудернацька тріщинка на грубі, що нагадує русло річки на карті. Або плетений з вербової лози старий стілець. Таких тепер не роблять і, мабуть, ніколи вже не робитимуть. Може, це останній на білому світі стілець із лози? Може, тебе й народжено було винятково для того, аби прилучився до барв, до запахів до контурів і перекинув своїм тілом кладку між минущими і вічними сутностями? Час від часу останні втомлюються бути вічними і рятують від нудьги безсмертя нашими свідченнями про минуще. І це теж дивно.

7201 Скаржиться мені, що все життя його – злежаний стіжок прілої соломи помилок. Не в той технікум пішов учитися, не туди влаштувався на роботу, не з тою дівчиною одружився. Неслухняні діти, сварлива жінка, недобудована хата, посада неперспективна і неінтересна. Полишається пиячити і спати на прілій солоні, яка хоч і тхне, але трохи гріє тіло. Значить, ось він який – чоловік, що думає, ніби все життя помилявся. Ніби думає. Наче помилявся.

7208 Таки ж спало на думку пращурам з'єднати зірки уявними лініями, побачити знаки і пойменувати сузір'я. Чому не одважимося випадковості, несуттєвості, мізерії у власному житті сполучити бодай пунктирами, оконтурити і нарешті сказати: все є свідченням Шляху, Закону, Ладу? Жодної точки нема поза ними. Все на своєму виправданому місці. Хоч, як і зірки, нашому розумінню все далеке.

7210. Дав мені прочитати своє невелике оповідання «Чужа земля» і зауважив, що хоч воно й давнє, але вголос він його нікому не читає, бо наприкінці завжди здавлює горло. Там сільський дядько Дмитро б'є вдома посуд, а далі під холодним осіннім дощем чогось

іде пішки в райцентр. На вишкреблені в кишені копійки купує в гастрономі кусень вареної ковбаси, сідає на мокру лавку, давиться ковбасою без хліба і плаче. До нього підходить старшина міліції, і дядько йому каже, що це не його земля. Його земля – там, за важкими хмарами... Мені теж не по собі стало. Мо', й справді Всевишній зумисне експериментує, для оновлення крові рас і націй змішує-посилає на землю з далеких світів обранців із загадковою місією? Чи й прикрих недоглядів припускається?.. І наші тутешні страждання від того, що гостювання затягнулося, що пора вже й додому.

7211. Коли то ще в Дмитрівці буду і чи випадє познайомитися з господарем цього подвір'я за номером тринадцять? Кажуть, літ на десять за мене старший. Геологом був, десь довго вештався-валандався, доки трудового стажу не набралось, скільки вже там його треба. І ніби з неба вказівку почув: одружився, осів і почав на власній садибі химерувати. Вряди-годи задля свіжої копійки шабашить з реставраторами, решту часу віддає своєму подвір'ю, що його окрасою, зрозуміло, небачена в наших селах вежа. І кажуть, на подвір'ї для малечі гойдалка з написом: «Дядько Юра все може – окрім запасних ручок і ніжок». Все чи не все, а відчуття таке, що бодай третину з того, що шукав, знайшов чоловік. В непростому найновішому часі – десь отак один на сто тисяч. А мо', це в мені самому озивається спрага-туга скривдженої новітнім часом, але хоч на децицію справдженої малим чоловіком казки.

7212. По всьому знати, Михайло Мічений таки заварює кашу. Проворніші й нахабніші лаштують сітки ловити в каламутній воді карасів, овечки ж тирлюються біля воріт, вже не старих, але ще й не нових, і виглядають. То там, то тут випірнає постать отого хвостатого, що інформаційні греблі рве. НЛО злітаються з усього Всесвіту на Землю, як вороння на падло, контактерами, екстра-сенсами, цілителями-ворожбитами весь атеїстичний Союз заколовився... Після якоїсь чарки збиваємося й ми з Омегою на прудкі побрехеньки та смішки-витрішки. Кілька днів тому пройшлися

вихилясами по одній з чергових газетних сенсацій і несподівано об щось не на жарт перечепилися. В часи московських сесій в Літінституті йому випало перечитати чималенько раритетних видань і ксерокопій. Індуси, Юнг, Блаватська, Кастанеда, Нострадамус, про Шамбалу. Згадує, переповідає. Збоку: ніби він на коні, а я – пішки, за конячого хвоста тримаюся, аби не відстати. Ось каже: для сліпих смертних велика спокуса – мандрувати в пітьмі космоісторії. Кому-кому, а фантастам ніколи пасовиськ не бракувало. Зрештою, Альфо, надто вже безрадісне твердження англійця Джинса, що життя на Землі є ознакою хвороби матерії, мене не влаштовує. Хоч і енгельсівсько-дарвінівські визначення життя, сучасні балачки про білкові форми та нуклеїнові кислоти далеко не для всіх тепер переконливі. Заговорили про польові форми, про життя після смерті, що вже прямо до матерії не прив'язане. Та й чим життя є: результатом еволюції чи повсюдним космічним атрибутом? Мо', справді ми мали попередників-титанів, які загинули внаслідок катастрофи в Сонячній Системі? Найімовірніше, що таке нещастя мало місце не так вже й давно, бо наша сонячна сім'я й досі не очухається від якогось космічного побоїща, в котрому, може, згоріла доволі потужна цивілізація, а проте встигла передати естафету розуму приматам-землянам. Звідси в нас ошмаття езотеричних знань незбагненого походження, міфи про Атлантиду, про богів, про потоп. Надто багато спільних архетипів у колективному позасвідомому. До всього, ледь не всі релігії світу передбачають випробування людства грядущим Страшним Судом. Звідки ця певність? Люди нині тужаться переступити через геополітичне різноголосся й ідеологічні бар'єри, з'єднати зусилля, аби запобігти чомусь непоправному. Мо', це й справді зі сфери езотеричного, з отих незадіяних дев'яноста відсотків наших потенційних можливостей, пам'ять про які несе в собі колективне позасвідоме? Одна мурашка, одна бджола самі по собі небагато важать. Але мурашник, але бджолина сім'я – звідки в них такі потужні інстинкти? А що ми знаємо про людство-вулик як спільноту планетарного й космічного порядку? Тривалий час наука їхала на коні із зав'язани-

ми очима і стриженому декартівсько-ньютонівськими парадигмами мислення. Але вершник ніби бачив і бачить. І все більше він здогадується, що бачить не очима і не вухами чує. Щось нас веде. Запрограмована інтуїція? Закодовані в міфах архетипи й інстинкти? Що нас виштовхнуло в Космос, коли сьогодні зримої користі землянам це не дає, хай би скільки не розводились про практичну віддачу космічних польотів науковці? Міфи, казки, релігії, легенди, прозріння, передбачення, відкриття – це що, марні ігри й розваги на свіжому повітрі поліпшення кровообігу? Що змушує мене писати і мислити всупереч, а не завдяки? Чому мені не дає спокою оце, про що кажу нині? Четверта чарка причиною? Наливайте по п'ятій, бо вже мені Омар Хайям з думками про Страшний Суд і про зерня ячмінне згадується.

7213. Богобоязний і сумирний чоловік. Дітей вивчив, кудись вони роз'їхалися, розлетілися, розповзлися. Жінку поховав. Ось і сучку Найду закопав недавно. Доживає віку і любить зі мною під двором на лавці, якій теж небагато залишилось, посидіти. Лиш не пийте зайвого, – ненаказово повторює, – то ж гріх великий, а руки у вас – із щирого срібла-золота. Одружилися б, діточок завели, хазяйствечко сяке-таке – і жили б, як люди... Останнім часом все рідше про це, а більше так сидить, мовчки, і дивиться собі під йоги. Мабуть, думкам його вже слів не вистачає. Чорну німоту землі прозирає – чи то дуже запитально, чи то зовсім байдуже. Ніби готується для неї народитися. Як і всі люди.

7222. Найпам'ятніша ніч упродовж кількох останніх місяців. Літав. Сон почався одразу, як заснув, і завершився, як на мене, з пробудженням. Група ентузіастів з Учителем, а я серед них був новачком. Ми стояли над глибоким урвищем, і Вчитель нам казав те, про що я звідкись давно знав. Для того, щоб полетіти, треба зважитися на падіння – з неодмінною вірою, що жага життя (але не страх смерті! – застерігав Наставник) збудить пам'ять про втрачене бозна й коли вміння. І ще треба напружитись для польоту, збудити уяву. Пригадується, я не боявся падати і не вагався й миті.

Можливо, мене заохотив приклад Учителя й інших з нашої групи. Спершу я безпорадно падав, махав безладно руками, але подумки тужився зупинити падіння, аж доки не відчув, що вже лечу. Це було дивовижно. Мені випадало літати в снах і раніше, але те чинилося якось поза моєю волею, лише цього разу я переконався, як це все просто. Значно складніше – навчитися вивіряти кожен порух рук, ніг, думок у процесі польоту, бо можна стратитися між електродротів. Вранці розповів про сон одній знайомій, на що вона відповіла, ніби такі сни до прибутку. Я собі усміхнувся. Значних прибутків не чекаю, та й не хочу. Чого іще треба на світі самотньому чоловікові, який нарешті навчився літати?

7234. Хати не перележите, – в один голос умовляли за вечерею господарі, поклали на дивані, а вранці свої чоботи хромові, що приятель-прапорщик подарував, і онучі байкові не міг упізнати. Свекруха господині помітила моє зачудування і сказала: «То онучок мій старшенький Коля постарався – раннінькій він у нас, корову одв'язувать побіг, а онучки я звечора простірнула трошки». Ось прочиняє двері «раннінькій», вітається чемно, я кажу йому, що в таких чоботях майструвати не буду і прямо тепер у клуб піду, ось тільки чарку до снідання вип'ю. «А клуб у нас ще з весни зачинений, бо баяніста в тюрму посадили за те, що дядькові Федорові око вибив». – «А хочеш, навчу тебе правильно онучі замотувать?» Одну онучу беру сам, іншу даю Колі і показую. «А де ви навчилися?» – «В армії, Коля». – «Дак це і Вася так умів?» – «А хто такий Вася?» – «Брат мій двоюрідний, з Афгану в труні привезли». – «Не знаю, Коля. Тепер ніхто не скаже, що твій брат умів, а чого й ні». «Раннінькій» старається рівно намотати мою велику онучу, що її трошки «простірнула» його баба.

7250. Загадковий сон. Випадали зуби, і я їх безболісно спльовував, мов сухий горох. Старі люди кажуть: якщо зуб випадає з кров'ю, це на смерть близьких родичів, без крові – помре хтось із приятелів. Та чи є в мене стільки приятелів, скільки висипалося зубів цієї ночі з мого рота?

7278. Летять тріски в усі боки. Бо рубають ліс. Хочуть будувати. Багато трісок – і мало хат. Значить, прийшли такі часи. А тріски не зростуться до купи, не поєднаються в нові дерева. Треба їх зібрати і запалити, щоб такі часи перейшли в попіл. Попіл – це завжди добре, бо на нього, як правило, згодом іде дощ. Це гарний початок, а він, як відомо, є доброю половиною справи. Далі будуть нові дерева: дуби і сосни. Але ж чи стануть новішими правнуки?

7294. Дивлюся на сірий дубовий хрест у глибині кладовища. Невиразна думка ніяк не зодягнеться у відомі мені тісні слова. Довкола дубового хреста – металеві. За тиждень-два, бо невдовзі проводи, їх пофарбують. До старого дерев'яного хреста навряд чи хто прийде. Цьогорічного квітня мені видалося, що залізні хрести, пам'ятники гранітні та з мармурової кришки із заздрістю стежать за вишеньками та бузком поміж могил. Все наливається, розпукується, аби одної ночі вибухнути листом-цвітом. Саме ті дні, коли недовговічним деревцям і траві заздрять залізо і камінь. А от у поставі дубового хреста є щось глибоко зневажливе до весни, до літа, до осені і зими. І я силкуюся зодягнути думку в слова. Може, треба бути, як оцей хрест, і не тужитись?

7305. Північно-західний вітер. Десь у відкритому морі очі з очниць вистудив би. А тут – високі тополі при трасі «Київ-Москва» аж стогнуть важко, але землі тримаються і стриножують вітер. На телеграфному дроті якась жовта мала пташка несподівано злітає, тріпоче крильцями, їй конче треба туди, звідки вітер, – вона й на долоню не спроможна пролетіти вперед, знову падає на дріт, за кілька хвилин повторює спробу – і марно. Довго спостерігаю за нею, аж доки це мене нарешті не втомлює. Іду далі і розмірковую: невже так триватиме весь час, допоки вітер з північного заходу, – і день, і другий? А коли вітер ніколи не переміниться?

7317. Лісові сосни прямі, як струни. Високі, гарні, прості. А от самотні, десь при дорозі, в лісосмузі, на сільському дворіщі, найчастіше покручені, химерні, в діло не годяться, хіба на дрова. Наче мені сестри рідні.

7319. Світ чистіший, дружніший і безборонніший, аніж ми собі про те думаємо, збуджуючись кожного ранку з холодом страху на душі перед черговою битвою зі світом. Наша уява, дезорієнтована нічим не потвердженою свідомістю нашої виняткової значущости в цьому світі, витворює ніде і ніким не бачених насправді потвор і змушує нас готуватися до стрічі з ними. Одягаємо важелезні обладунки, обвішуємося зброєю, виходимо до світу кумедними, як городні опудала, – виповзаємо з темних нір у сонячний світ, де на нас чекають отакі ж зготовані для битви телепні, як і ми самі. Але окремих нарешті доходить, які ж бо ми всі придурки зі своїми переконаннями, світоглядами, позиціями, платформами, – починають сміятися самі з себе і лікуються найпростішими іграми світу. Вони повертаються в першодитинство: співають, малюють, кохають. А ми з осудом дивимося на бунтівників, як на дітваків розбещених. Як можна? та ще в такі часи? коли така небезпека повисла над нами такими? Саме тому й повисла, що мислимо себе такими, а не простішими, незахищенішими, вистиглішими до Космічної Гри. Може Бог нас до Гри кличе і спонукає, а не до герцю з Ним. Вияснити всерйоз взаємини з Ним чи Сатаною – штука марна, сили космічні давно б нас покарали за нашу агресивну нерозважливість, аби сприймали нас гідними того, а не в ролі ще не зготованих до великої Грі потенційних суперників. Час, допоки ми ростемо, Бог і Сатана скрашують грою вдвох – найчастіше, нами. Роззуймося, роздягнімося, вмиймося – рушаймо зранку бавитися на залиті сонцем луки, в запашні ліси, на іскристі води. Породичаймося знову з птахами, рибами, бджолами, як було вже колись. Від сміху плачу. Відплачу та відсемяюся – і полечу?

7322. Прозорішають стосунки, зв'язки, поєднаності – в минулому і теперішньому. Наче дихаю осіннім днем чи ніччю. Від прозорливості в завтрашню зимову чистоту трохи страшно, трохи радісно, трохи сумно. Та не уникнути.

7324. Всі розуміють, що черговий мультифюрер прийшов, що Бахмач для нього лише зручний трамплін, аби якомога скоріше

до Чернігова перебратися. Сміються йому в спину, передражнюють, але забаганки наввипередки сповнюють і на кожен його панібратський матюк – улеслива до вух посмішка. Містечко лихоманить, температурить і поносить. Метеоризм у головах, ентузіазм у шлунках. На місцевому базарчику ларьки, кіоски, павільйончики розцяцьковують. Аякже, по республіканському телебаченню покажуть. Біля Палацу хіміків таке вже тобі вождеве опудалище з бронзи поставили, а метрів за триста від нього підняли на постамент справжнісінького паровоза. Ще на одній площі – танк Т-60, а до міського парку в загниваючий ставок притягли аж з Прип'яті списаний після Чорнобильського лиха великий річковий катер. І над ставком – добре хоч те, що не вздовж, а впоперек – підвісну пішохідку перекинули. Дістається тепер і Омезі – стадіон загальноміською толокою реконструюють з раннього ранку до пізнього вечора. Майже щодня заходить звідти злий, втомлений, п'яний та плюється: «Швидше б цього єфрейтора в хромовиках помітили та забрали...» А далі самокритично цитує апокрифічну притчу: «Пощо з моїх ран мух зганяєш? Ці вже бо ситі, а тепер на їхнє місце голодні прилетять...» І довго ще, Альфо, ой довго наші села й містечка, наші вотчини малі й милі трамплінами для пройдисвітів служитимуть... й-Богу, затишніше любити далекий Ніагарський водоспад, квітучу сакуру в Японії чи й Північний полюс, аніж місце, де живеш і яке оборонити не можеш. Ох, державці, держаків дубових на вас немає... Мекають, мукають, бекають, пукають – бидло... Нами... Але п'є і потроху світліє.

7325. Про це одважився сказати йому вчора вночі. Про загадковий **Стан**, про поринання в прозорість у думках, про інше бачення речей, вчинків, справ, які ще донедавна були звичними, буденними. Спершу він не надав моїм словам ваги. Але я зауважив, що такого зі мною ще ніколи не було, що прокидаюся посеред ночі і часом аж до ранку слухаю, як через мою свідомість несе чисті води велика річка. Це ніби й не безсоння. І думки незвичні, начебто й не зовсім мої. Десь тиждень тому взяв до ліжка погортати Біб-

лію, як робив це сотні разів... Знаєте, мене завжди переслідувало враження, що між Ветхим Завітом і моєю свідомістю – товстелезна скляна стіна з температурою, близькою до абсолютного холоду, але одного разу хтось мене проведе крізь неї мовчки і без попередження. Здається, тиждень тому це майже сталося... Мене непокоїли місце і роль Бога в людській історії. Його немилосердна жорстокість, дивовижна прискіпливість і дріб'язковість – мабуть, ви розумієте?.. І несподівано я ніби осягнув чистоту Надлюдського Розуму в його космічних вимірах. Мабуть, такий Розум ніяк не співвідноситься з Добром і Злом, Прекрасним і Потворним, Світлим і Темним, Теплим і Холодним, Життям і Смертю... Розум стоїть поза осмисленням власної ролі і свого місця в Космосі. Місце і Житло з конкретними координатами можливі лише на конкретній землі для конкретної людини. Мораль – це почуттєва стеля суто людської оселі. І сама людина – це дуже далеко, дуже наближена й пунктирна, розмита обставинами, течіями, вітрами земна проекція Небесного Розуму. Інколи – начебто людина розумна. Але ж вона може бути й люблячою. Або граючою. Агресивною. Прагматичною. Дитям, юнаком, старцем. Рабом і господарем. Людині смертній не дано бути вповні розумною. Для ідеальної орієнтації на Розум Космічний їй необхідні аскетизм, самотність, вивільнення з-під влади тутешньо-теперішніх чинників і навіть земного тяжіння... Омега замислився і довго мовчав. Нарешті спробував відповісти. Це не нові думки. Я багато схожого читав. І в кожному разі гіпотетично зважував, препарував на рівні логічному. У вашому випадку це, мабуть, справді, **Стан**. Неодмінність віку, досвіду і чогось іншого – може, хвороба на щось чи видужання від чогось. Якщо це коїться з вами, але не з вашої волі, то я тим більше нічого не підкажу. Може, це в мене десь за обр'яями обр'їв. Цебто, я ще живу і тішуся життям на березі, переймаюся дітьми, грошовими негараздами, перспективою вдало виданої книжки, а вас уже затягує в течію. Мо', це й справді річка чистого Розуму? Та на сьогодні важливо, щоб ви не надто квапились. Такого почарківця в Бахмачі я навряд чи знайду вдруге. Мій брат, колишній лягавий, а тепер

лісник і мисливець, любить казати, що доля посилає чоловікові всього в однині: товариша, собаку, коня і жінку.

7326. І несподівано запитую себе: чому насправді так болісно переймаєшся безсонням? Може, твоя свідомість з невідомих тобі причин стала вже річкою, що не спиняє текучої потуги ані вдень, ані вночі? Людство намарно тужилося сконструювати «вічний двигун» на механічному рівні – Космос наочно демонструє нам його найпростіші зразки, вділяючи мені місце скромної ланки у замкненому взаємоперетіканні енергії. Просто лежу четверту ніч без сну, віддаюся течії необов'язкових і ніби не пов'язаних поміж собою думок, часом ненадовго кудись провалююсь. А проте вранці не почуваю себе надто виснаженим. Хіба в голові щось густе перекочується з місця на місце, але до цього, здається, можна звикнути і продовжувати не спати скільки завгодно.

7337. Невже нема мені іншого шляху для Новітнього Заповіту з Тобою, аніж той, що вказав Ти Синові Людському? Я ж з німування земного зріс і таємно-самотньо свідчив про Чашу Твою. Ніхто не прийшов – неville знову у цьому часі і місці маю пригубити першим? Пронеси її повз мене... Я ж не вчив – лише майстрував їм оселі, виростав з німування до Чаші і думав, що це кожного шлях, чесний і чистий. Бо лише самотужки, з власної волі, можна до Чаші прийти. Та ніхто не прийшов. І хай буде по-Твоєму. Тут і тепер прикладуся до неї першим – аби ж то й останнім... Чи не так дві тисячі років тому думав Ісус на Голгофі? І ті, що попереду йшли, й після нього?.. Невже мовлене Слово потребує потвердження кров'ю того, хто мовить? Велика ціна осправдження Слова, мій Отче, і Ключ заважкий. Міг не вмерти Сократ – але випив цикуту із Чаші. І Ти не спинив самогубця, щоб і далі питав? Ти дозволив йому запитати востаннє життям своїм власним. Чи наш вибір, чи воля Твоя? Бо ж в Ісуса також вибір був – хіба ж світ клином зійшовся на садові Гетсиманському? Але вибрав Голгофу, і Чашу, і Хрест – з волі своєї. Прости мене, Боже, – між Ключем і Хрестом немає для мене різниці. Доказ кров'ю – на людях чи таємний – зо-

лою... Але ж самостратники з власного вибору й волі Твоєї. Вільні від Тебе чи вільні до Тебе? Я старий пілігрим, хворий і втомлений, ладен спалити цей запис не явлений, белькотіння і пісню, і, здасться, готовий зійти у вогонь – але чий буде вибір і воля, чий доказ, чого і кому? Де межа німуванню і мовленню, лицедійству і щирості, крові й воді? Хай би мене проминула ця Чаша, але хто, як не Ми і не Я? Хай Твоя буде воля. А чесніше – Моя. Піти не тому, що вже волі і сили немає, а піти запитати, піти і потвердити, бо на те моя воля і сила – чесна і чиста.

7339. Навіть жар епохи героїв уже вичах. На решетах книжок переточуємо зчорнілі вуглини переказів про подвиги во славу вітчизн, любовей, королів. Не полишилося на землі місця навіть християнським неподвигам: приборкуванням плоті, виснажуючим постам, стоянням на стовпах. Жоден смертний не годиться в герої бодай для ніякого роману, бо коли ще й хочемо бути, то не для того, аби чинити, а лише з інтересу довідатися, чим же воно все закінчиться. І страховиськ ніхто не вбиває. Навпаки, всі ретельно дбають, аби вони, неприродно жахливі, животіли якомога довше і сконали при орденах та медалях найприроднішою смертю, а по тому їх кладуть у кунсткамери та в мавзолеї – можливо, як наочність для майбутніх героїв. Але ті все одно не народжуються.

7356. Якогось літа подвір'я біля хати та й городину акуратними горбиками свіжої землі позначив свої підземні мандрівки кріт. Знаючи люди нараяли мені закопати в кількох місцях садиби порожні пляшки догори шийками. Не згадаю, що з того вийшло, як забув і про закопані пляшки. Але ось одної ночі мені до ранку не дала змоги й на хвилю склепити очей дражлива музика, далека і невиразна. В ній начеб угадувалася пісня, де я навіть окремі слова вирізняв. На світанку припинилося чи просто мене ковтнуло забуття, але наступної і низку ночей по тому загадкові мелодії невідступно добилися в мої неспокійні сни. Спершу навідалася підозра, що маю негаразди з психікою, але згодом звикся з таємничою музикою і навіть припустився містичної гіпотези про її космічну природу. Та

одного вітряного дня порався на подвір'ї, побачив залаштовану в землю пляшку і почув, як вона співає на вітрі, – розсміявся. Рік чи й два по тому мав спокій, цебто зразкову містечкову тишу з металевим брязканням на коліях Бахмача-Гомельського, з шурхотінням шин пізніх авто по асфальту, з хоровими та сольними вправами нічних пияків і собачим лементом. Але з якогось часу нічні мелодії зачали знову блукати попід вікнами, протікати в незримі шпарини досередини, дотикатися до моєї сонної свідомости, часом лоскотати, інколи безжално точити з настирливістю черви, тиснути на барабанні перетинки. Відтепер кепсько сплю. Струмки музичних слів-звуків частенько, ніби натрапивши на перепону-греблю в моїх мізках, розливаються калюжами. Інколи вони темним-темні, а часом на дні проступають загадкові рухливі картини. В тих малих водоймах, здається, починає зароджуватися життя: ніби водорості, ніби риби, жаби, істоти, що чимось нагадують людей... В окремі моменти навіть чую голоси, звернені до мене. Інколи ніби розумію чужу мову і намагаюся відповісти: спершу односкладовими словами, як говорять малі діти, а далі й цілими фразами чи короткими монологами. Це вже не відступається від мене й тоді, коли випадає почувати десь на селах, у лісі чи й під скиртою посеред поля. Мелодії, голоси, струмки, калюжі, озера – колись вони, гадаю, зіллються в одне. Ким і чим у тому єдиному буду я?

7359. Вітатися, прощатися – дивлячись в очі, називаючи на ім'я. Дякувати всім і всьому, вголос і подумки, за добре, за лихе і таємне, бо шліфує нас і те, й друге, і третє однаковою мірою. Словом, поглядом, думкою прокладаються стежки і шляхи між тобою й іншими, у малому-великому світі і мізерно-безмежному Всесвіті.

7368. Одного місяця, тижня, дня чи ночі, якоїсь міжземленебесної миті душа тихенько, не грюкнувши, не скрипнувши, не кашлянувши, не зітхнувши, прочиняє свинцеві двері старого тіла, виходить прямисінько отак босоніж у світ білий і вражено завмирає. Боженько, диво на диві! Зелена бадилина при дорозі – звідки, навіщо, про що? Осінній листок – вже й не листок, а зчорніла ок-

рушина спомину про листок, – пив сонце, небесну і земну воду, вітри зусібчні, – куди цей листок тепер прямує? Бутовий камінь серед поля, сірий, форми вигадливої, – де його материнська скеля, яким робом сюди він втрапив, чи бачить душу мою отак, як і вона його? І хати, і дерева, і птахи, і звірі. І навіть люди, хоч вони в цьому світі чи не найостанніший у часі акт Господнього творення... Все – диво. От лиш навчитися жити так, ніби душа якої завгодно хвилини може вийти і помандрувати, на кожному кроці і в кожній точці поміж небом і землею завмираючи від споглядання світу для всього сущого Ним сотвореного. І для Нього запам'ятовуючи все.

7375. Думання-бачення потребує прозорости довкільного простору. Як посередині життя чи вже безлистої осени: ані тобі великої любови, ні зтяжної втіхи, ні пронизливого страху. Чисто вся городина вибрана, але поля зеленіють озиминою. За дня вже не дошкуляє спека, але й уночі ще не ловиш дрижаків під легкою ковдрою. Думаєш утричі далі і глибше, ніж завжди, кажеш собі: а треба, чоловіче, щоб оця прозорість якомога неодмінніше заповнила дні і ночі. В голові має бути прибрано, як у світлиці напередодні Різдва, Великодня чи Трійці. Ікони, рушники, пожовклі фотознімки в рамках. У склянку з пшеницею свічечку поставлено. На стола покладено хліб. Десь далеко кричить півень: чи проводить, чи зустрічає сонце. Ще вечір, а чи вже ранок – а нехай, байдуже. Ще життя чи вже смерть?.. Найважніше, що далеко видно, аж себе самого зі спиною бачиш і проводиш себе трохи зажуреним поглядом.

7403. Сільце тутешні називають посьолком Українським, хоч і в Україні, десь кілометрів за п'ятнадцять від знову ж таки українського містечка Бахмача. Жила собі в посьолку жінка. Чоловік захворів на туберкульоз та й одного дня наказав їй довго жити. От вона й жила собі далі та й прижила сина Миколу – від зайшого майстра, що зводив у сусідів хату. І коли хлоп'я зіп'ялося на ноги, почали всі помічати, що якесь воно чудне. За що не візьметься, малого й старого дивує. Навіть звичайні рогатки, горобців від соняшників ганяти, у нього з фокусами, зовсім не такі, як в інших

шибайголів. У власному дворі в свої чотирнадцять такий дашок над колодязем вимудрував, що старі головами хитали. Віку звикували – схожого не бачили. Далі – ікони на дошках. Ще згодом – дерев'яний годинник. Жодного металевого цвяшка чи шестерні – все з дерева, заводському не поступався, кілька років справно йшов. Потім почав парубкувати. Одної ночі в сільській крамниці з приятелем збили замок і поцупили кілька пляшок вина. Їм би по п'ятнадцять діб і штраф, але ж дали по два роки. В зоні Микола зі своїми руками не бідував. Десь, розповідають, церкву впорядкував. Відкинувся – теж не гуляв довго. Якогось там свята спиртного на всіх не вистачило, тож і приніс уночі з магазину до клубу ящик коньяку і пішов на п'ять років баланду хлебтати, а заодно освоювати ювелірну справу. Подейкують, навіть печатки із срібла-золота навчився в зоні відливати – не без відома хазяїна і не без зиску для останнього. Повернувся при копійці, в костюмі джинсовому, з магом забугорним. Чергова крадіжка мала зовсім кумедний кінець. Забралися в магазин через дірявий дах, випили там-таки гарно, а що не знайшли доладної закуски, то й заснули на мішках з цукром. Як рецидивістові, дали Миколі сім строгача, де він і помер від туберкульозу. Мали б його в пронумерованій могилі загребти, але тамтешній хазяїн теж належав до шанувальників Миколиних талантів і дозволив рідним забрати небіжчика в цинковій домовині. Доля хлопця з посьолка Українського – такого собі Кулібіна на межі тисячоліть.

7415. Раз і назавжди зректися гонитви за світом – задля його осягнення, підпорядкування, завоювання. Тішитися з того, що тобі віділено: мандрувати, споглядати, дивуватися з кожної лінії, барви, відтінку, звуку, схлипу. І тоді світ, невимовно вражений зміною в нашій поведінці, все частіше повертатиметься до нас лицем, виявлятиме нам своє безкінечне милосердя – дружнім йому мандрівникам з непокритими головами та незахищеними серцями. І далі світ даруватиме нам себе за так. Він розкриватиметься на наших очах, розпукуватиметься, розплющуватиметься, як перший клей-

кий листок на гілці. Він роздягатиметься, звільнятиметься від лахміття, що змушений ним був маскувати тіло від гвалтівників, він змиватиме з лица рум'яна та пудру, що ховали від нас його справжню сутність. І потім на віки вічні білий світ перестане боятися, що ми несемо скверну, і вже не соромитиметься залишатися білим у нашій присутності, ніби Єва до гріхопадіння. Одного ранку маємо відмовитися від переслідування – може, хоч тоді затихне гамір, гавкіт собак, тупіт коней і за нашими спинами по наших слідах.

7421. Ці мої записи постали не тому, що я думав, – просто відчинявся словесній течії і чи то вільно тік за нею, чи то вона безбронно перетікала через мене. А скільки ж перетекло-перенімувало через дідову і батькову душу.

7427. Навіть ім'я їй таке дав – Катерина. Мо', на честь сестри-небіжчиці, а мо', з незбагненої певності, що саме таке ім'я мусить у неї бути. Вперше помітив з місяць тому – справді, сьогодні рівно місяць. Чому погляд спіткнувся саме на її фіолетовій кофті, далі – на майже білому, може, фарбованому чи знебарвленому перекисом водню волоссі, на закороткій, як на її вік, спідниці і на довгих струнких ногах? Маленьке підборіддя вона тримає високо, мовби позує в профіль, а через ліве плече в неї ремінець темно-коричневої сумочки. Начебто саме цей тип жінок досі нічого в моїй уяві не будив. Повз моє подвір'я вона проходить щодня, окрім вихідних, о восьмій з чвертю. Вже двічі зумисне виходив о цій порі до колонки по воду, аби зустріти її з повним відром. Мені здалося, що обидва рази вона ледь-ледь посміхнулася – може, через повне відро. Чому саме вона і чому аж тепер? Певно ж, не місцева і в Бахмачі недавно. А може, це я місяць тому «приземлився», аби заглянути у вікно цю молоду жінку і назвати її Катериною? Поставив на стіл мале дзеркало і собі самому посміхнувся. І навіть сподобався сам собі. Дуже старий цап. На обличчі ані кровиночки, очі поза мішки запали, щетина сива. Більше про неї ти писати не будеш. Не розпитуватимеш про неї нікого. Але думатимеш, що вона остання Катерина в Бахмачі, а мо', й в усьому світі. Вже не буде Катерин.

7430. Загадка, зримо нічим не потверджена певність, що підступився впритул. Ще густа п'ятьма налягає згори, знизу, з усіх боків, тисне, ніби вичавлює із сьогоднішнього тіла завтрашнього мене. Навіть власних рук не бачу – лише чую, як поза моєю волею вони сновигають сюди-туди в темряві, вперто чогось шукають. Це було б схоже на сон, але ось віддаю рукам вказівку зустрітися – вони виконують мою волю, холодні і досить ще сильні руки. З того, як міцно переплітаються пальці, суджу, що вони настроєні рішуче, що шукатимуть до кінця, що ними рухає не розгубленість, а тверезий розрахунок. І знову відпускаю їх у космічну п'ятьму. Мене ще продовжує інтригувати предмет їхнього пошуку. Зброя? Небачений досі на землі інструмент? Самописка із золотим пером? Тепла правиця ближнього? Найпевніше, це має бути схожим на іржаву клямку. Великий палець лівої натисне її вниз, права рука штовхне п'ятьму вперед – в очі мені хлюпне стільки світла, що дай, Боже, тої ж таки миті не осліпнути і нарешті побачити, до чого ж ішов так довго, плутано, трудно.

7446. Хто хоче справді забутися, завдяки вину забуває стільки, що далі вже немає сили жити, але ще бракує рішучості вмерти. І перше, й друге втрачаються на змісті. Хто прагне через вино здобути, часом дістає більше сподіваного: практику бути під, над і обіч в одночасі – майже вміння літати. Здобуте залишається – потреба у вині зникає. Трапляється, вже можу самотужки налаштуватися на ту піднесеність, якої раніше сягав лише завдяки спиртному. І це неабияк дивує. В прокляттях і одах вину забагато вогню, диму і чаду. «Хто пив, помер. Помре і той, хто п'є. А хто не п'є, хіба безсмертним є?» Чи інше. «Що ж, пити можна всім. Та необхідно тільки знати: де і з ким, за що, коли і скільки». Лицемірна мудрість, що заримовує лукавий досвід. Алкоголь – це шибка, через котру двоє ніколи не побачать одної і тої ж картини, а ти завтра бачитимеш зовсім інше, аніж бачиш тепер. Собака кусає того, хто його боїться, – казав мені одного разу мудрий чоловік. Це більше про спиртне, аніж про псів.

7457. Не можу докінечно збагнути, виразно почути і чітко побачити чи просто не здатен назвати? За вікнами майстерні – густа віхола. Наче шибки забілили крейдою. Є горілка – пити не хочеться. Ніхто не йде і мовби ніколи вже не прийде. Наводжу від нічого робити сякий-такий лад, перекладаю інструменти з місця на місце, з полиці на полицю, з одного ящика в інший. Раптом приходять: ніби з могили в могилу. А могил-ящиків усього шість. І думаю про сьому.

7469. Спершу росте і змагається – вершить подвиги та долю. Потім, кожен у свій спосіб, мовби моляться, долає суєту, затоптує власну гординю і спокуси – оглядає вчорашню борню згори. Далі відпаде потреба і в молитві – вона розосередиться в чомусь іншому, як свого часу в самій людині розчинилася неодмінність боротьби за друзів, за жінку, за дітей, за хліб насущний і вино, коли молитва була зверненим до Всевишнього проханням про допомогу. Після великого листопаду молитов чоловік просто сидітиме з Богом за столом у власній господі і балакатиме з ним про діла житейські, про врожаї, про худобу, про старече безсоння від невеселих думок. І насамкінець годинами просиджує на низенькому стільчику перед відчиненими дверцятами груби, де палахкотять дрова, звідки тепло і світло, не відчуває потреби згадувати про мале і менше, про велике і більше. То ж таки не з дров соснових тепло і не від полум'я світло на його обличчі.

7484. І чому ви не так живете, як люди: без жінки, без дітей? – запитала мене тижнів зо два тому одна молодиця – може, від щирого серця запитала, а мо', й не без думки задньої, бо вже сім років, як чоловіка поховала, дітей немає, хоч і важко одній, а тримає корівчину, кабанця, курей з десятків, з п'ятнадцяти соток городу біля хати не гуляє й клапоть. Щось таке промимрив у відповідь і почав дякувати за вечерю та збиратися на автобус, бо й молодиця випила зі мною чарку за компанію, – раптом у неї своє на думці? І багато хто вже питав, чому так живу, а от ні людям, ні собі до ладу пояснити не вмію. Чому вони про те запитують? Хіба було на світі

двоє людей, що жили б однаковісінько, і чи знає хтось, як це воно – жити по-людськи? Ніщо нічого, ніхто нікого не тужиться повторити і не ступає одне одному слід у слід. Молоде деревце ніби й уподібнюється старому, але, пнучись до сонця, вигадливо обминає материнську крону. Живемо, як хочемо, можемо і вміємо. А щось неухильно змушує жити так, як не хочемо, не можемо, не вміємо. І борсаємося поміж тим та іншим – між хочемо і не хочемо. Мені, живому, теж хочеться ласки, затишку хатнього, страви гарячої з печі щодня. Молодиця про те знає, а я от не відаю, як це дві річки, що течуть порізно, з власної волі можуть злитися в одну. Щоб злилися, мусить переповнити їх щось вище за досвід, за знання, волю і віру – заповнити і перелитися через вінця. Одне навстріч іншому.

7491. Не бажаю тісної задушливої оселі з дощок, хай би й сам собі завбачливо змайстрував і дуже гарно оздобив. Піду самотою, а може, лишуся безсмертним. І дасть Бог, мій друже, тоді ми з тобою зустрінемося, а далі – з іншими. І продовжимо нашу дивовижну розмову-забавку.

7502. Як у притчі, де чоловікові насився кисіль, однак у нього не було ложки, – наступної ночі з дурною надією кладе її під подушку. Все, що тобі тут відкрилося-відчинилося, – задля цього варто було б дати людині шанс пройти шлях удруге. Несуєтно, небуденно, неквапно. Бо ж як перелитися надбаним в тих, що за тобою. А може, душі-ємності справді-таки сполучені і моя переповненість досвідом і стражданням незбагненим чином-руслom урівноважить ненаповненість ближнього? Аби ж то було так – не боліло б усе залишити, як є.

З РЕФЛЕКСІЙ ТА ФОРМУЛ ОМЕГИ

(Дещо з архівів мого приятеля)

Стиль письма шліфується стилем життя. Перше – не вигадується, не компілюється, з десяти пальців на руках не висмоктується. Його породжує, вигадливо і химерно проектує на папір друге – стратегічно і тактично детермінує. В наймізерніших нюансах, тонах-відтінках письмо починається з гімнастики, холодного обливання, молитви і триває-продовжується через ранкове порання курей, кролів, Ласки, Рябка і kota Боцмана, через садіння і вибирання картоплі, через приготування обіду для завжди заклопотаної Ганни, через подолання похмільної нудьги – і далі, аж до молитви вечірньої. Це витoki письма і стилю. Найгарантованіше досягнути, освоїти, здійснити себе як неповторне творіння Боже – це самоголоситися з хаосу променем стилю. Стережися дурних мандрів чужими територіями – рано чи пізно вони розчинять тебе в собі. Як завойовані землі проковтнули Рим, як найбільшу річку приймає море.

Надзвичайної ваги справа – вибирати собі в дорогу супутників: вчителів і учнів, співбесідників і приятелів, друзів і ворогів. Усе ніби чиниться під мерехтливим сяєвом Любви. Аби зберігати контроль над тим, що насправді коїться, треба пам'ятати, що ти завжди **вільний і сам** – наодинці лише з Ним, про Котрого ніколи нічого не знатимеш, аби бути досмертно певним, що ти вільний і поза будь-якими сумнівами вибираєш сам.

«Правда названа є брехня» (Лао-цзи). Поезія, музика, танок – стежки-промені. Між німуванням-криком – і мовленням пошепки. Словом приватним – і немноюказанням. Казанням собі – і нікому. По одному з найбільших рахунків, мистецтво парадоксальне тим, що воно є всупереч, а не завдяки здоровому глузду. Бути б його

не мало, бо живиться воно одвічними потугами порятуватися від олжі непрямым, параболічним називанням або й не називанням (ба', навіть запереченням!) правди, втечею від буквальности, але гонитвою за виразністю, вражальністю, а ще непогамовною спрагою енергії. Тому в основі поезії напружено пульсує жорстока й лукава Гра з іменами, метафорами і міфами – насправді з Богом і Сатаною.

Найвірогідніше, що етику завдали собі Люди, а не Бог. Як і багато інших приписів та законів. Люди полюбляють протоптувати для власного гуртожиття зручні стежки навпростець, скорочувати в Духовному Космосі дистанції, але часто-густо возводять власні досить-таки необов'язкові протопти в абсолют прощаючий і караючий. І надто вже цим пишаються.

Гімнастика, обливання, молитва – буттєві береги ритуалу, що визначають траєкторію твого духовного поступу і течії з Нічого в Ніщо, з Малого у Велике, з Учорашнього в Завтрашнє. Співвимірною щомиті буття з молитвою, молитву з буттям – задля потужного, ощадливого й зосередженого руху того та іншого.

Здолати звіра – це приручити звіра, розчинити його в собі, злитися з ним, увібравши його вади і його силу, поділивши себе поміж ним і собою. Це метод гармонійного змагання за місце під сонцем, за власну врівноважену з космосом позицію. Перемагати – поступаючись так щедро, аби врешті-решт радісно стратитися на докінечній певності, переможець ти чи переможений.

Пориною у вир власних щоденникових нотаток кільканадцятирічної давности, сутикаюся з доволі загадковим феноменом запи-

тальности і переживаю незрозумілі почуття. Той, що писав, – ким він мені доводиться? Молодшим братом, що маємо з ним спільну матір, але різних у часі батьків? Він за мене сильніший, енергійніший, прудкіший, сміливіший і розкутіший. Заздрю польотам його фантазій, асоціативним імпрровізаціям, щирості, котра в мене сьогоднішнього здавлює горло і будить у серці щем. Як він квапиться спроекуватися на папір: випускає з текстів цілі смислові ланки, неточно розташовує логічні акценти, недбало інверсує, а що вже стосується елементарних описок, то їх, мов бур'янів на городі в ледачої господині. Але перечитую – заздрую йому. Втомлений, дисциплінований, майже педант, що чимось нагадує ювеліра чи годинникаря, художника, що працює пастеллю чи пише пуантами. Тричі помие руки, перше ніж сяде до письмового столу, підлогу в хаті підмете, речі розкладе на свої місця, далі націдить ритуального чаю і дістане першу сигарету чи наб'є люльку. І лиш потім, аж тоді... Інакше він, теперішній, не може. І пишається собою таким, що викштальтувався, виструнчився, вилагодився і викристалізувався до роботи систематичної, наполегливої, щоденної... Аякже, крапля по краплі камінь точать. Та якось дістане власні старі щоденники і зривається на галоп – похапливими рядками, письмом недбайливим, нерозбірливим, навздогінці, винюшує сліди того, молодого, трохи дикого і далекого, котрий, певно ж, не з великого розуму петляв, кружеляв, зигзагами рухався, інфантильно і претензійно мислив... Скажи, чому ж ти заздриш? Ти ж бо маєш тепер чіткі буттєві параметри і духовні парадигми: відстояну гімнастику, дворазове холодне обливання, глибоку медитативну молитву, притишену байдужість до злиднів. І мрія про ідеальне Житло давно випала в таємний знаковий осад, аби просто жити далі розважливо, мужньо і терпляче. Але що тобі не дає спокою, штовхає час від часу в багно депресій і пиятик? Чому тобі бозна-як боляче перечитувати власні старі щоденники, написані твоїм молодшим братом, а мо', й добрим десятком братів. Мати одна – часи різні. Але ж не дури себе, бо це – таки ти. Той-таки ти. Каїн. Інакше тебе й не назвати, коли сідаєш до Авелевих нотаток з виразним наміром

щось поцупити звідтіля, обкарнати, причесати, прилизати, вирізати апендикс і мигдалини, зробити пластичну операцію та зберегти видимість діалектичної єдності і послідовності в поступі. А називаєш цей злочин: воскресити Авеля з мертвих. Яка ганьба! Скільки сміху і сліз водночас – на одному обличчі...

Далеко ти зайшов. Вже ось півтора року, як почав оцей клятий політ повернень механіком на рефсекціях, протрусився тисячі кілометрів по Союзу, а подолано до смішного малий відтинок шляху до самого себе. Теорія навсібічної відкритості душі через фізичну відстороненість від суєтного світу лиш видається ідеальною – насправді ж вона до крайнього і неприхованого нахабства лицемірна. До такої відчиненості можна лише тяжіти і нудьгувати за нею, не втрачаючи мужности. Замість сподіваного спокою – все вужчають концентричні кола страху, все зосередженішим і напруженішим він стає. Ущільнюється. І маю всі підстави жахатися моменту вивільнення з-під його влади – вибуху, котрий умить зруйнує оце архітектурне обставинне диво, що його з такими зусиллями зводив, закінчуючи КТШ у Боярці, влаштовуючись у фастівське рефдепо... Чи допустять мене ті ж таки обставини до ролі диригента в оркестрі власного страху? Чи вдасться мені повернути русло ріки до моря Істини – ріки, яка поза моєю волею потужно котить каміння фактів до моря очевидної Правди? Зрештою, ці два моря, певно, сполучені, але незримими для нас підземними течіями. Хтось подбав завбачливо про те, щоб Істина і Правда бачилися нам ієрархічно автономними. А зеленкувата вода світового Великого Океану гойдає розгублені наші очі. Страх, що ділиться, як атоми в реакторі. Ланцюгова реакція страху і вивільнення енергії некерованої... Допоки психіка не впорається з нею та не вийдуть з немічного й отруєного алкоголем тіла разом з потом, фекаліями і сечею продукти розпаду, не буде тобі спокою. Сповідайся паперові. Це твоє приватне таїнство й омовіння душі. Це вікно, через котре втікають з твоєї свідомості молоді смердючі змії. Боюся збожеволіти. І бо-

юся не збожеволіти. Але ж є зорі, високі та вічні. А ще яблука є чи будуть після Спаса. З точки зору зірок і яблук страх твій має видаватися смішним і мізерним, яйця виїденого не вартим. Але не видається – не вдається.

Писати, палити сигарети одну за одною, палити позаду все, що хоч трохи нагадує мости, терпкий чай пити, писати, не зупинятися ні на мить. Лабіринтами рядків утікати від потвори страху і многовірно забувати дорогу назад. Бо там джерела страху. Хоч увижаються вони мені й попереду. Але втікати – це рухатись і відчуватися на власній силі. Хвороблива самодостатність руху. Самоцільна руханка-хвороба. Останній антибіотик – текст. Ці сторінки – суміш дивна: страх, сповідь, аналітичні потуги щось виправити, виправдати, узгодити Автометодику з правдою фактів. Не лементуй, прошу тебе-себе, перейди на шепіт.

З Нижньовартівська поїдемо, певно, на Одесу. Остаточо це буде відомо по Свердловську. Мо', аж в Одесі, біля моря, станеться бодай часткове вивільнення. До того мусиш себе оточити дверима і стінами. Якщо ти зумів себе переконати, що падіння дало тобі багато, то тяжкий підйом по вертикальній стіні прірви до необхідності впокоритися обставинам винагородить тебе не меншим. Шукай джерела сили і мужности, розважливо тамуй з них спрагу і впокорюйся. Адже під загрозою навіть не позитивні результати твого буттєвого експерименту, а й сама можливість його завершити. Це було б неабиякою прикрістю. Бо, попри все, ніяк не вдається знейтралізувати власну замилюваність своєю ж таки любов'ю. О Боже, цей страх, що вже вуст сягає... Ліпше було б пережити визначеність поразки, аніж отак страждати, аби потім вже не мати й сили втішитися з чудесного вивільнення з-під його полону.

Аж мурашки по спині побігли враз, як подумалось: а що було б справді з нашою горопашною планетою, аби кожному з п'ятьох мільярдів двоногих і дворуких забагнулося вселюдського визнання їхніх непересічних, неповторних, оригінальних якостей та витворів?

О верблюди, що плюють на сонце! Скільки вже хитромудрих декорацій вигадано, аби прикрити заховане під самісіньким серцем тремке прагнення вибитися – в Гомери, в Сократи, в Олександри, в Цезарі, в Бонапарти. А де ж то критерії чинів і діянь, згідно з котрими годилося б мітити героїв лаврами? Кого лише не виносив на королівські трони сліпий дев'ятий вал історії – Боже наш милосердний... Королі ж ніколи не народжувалися від добрих людей – їх породжувала чернь. А найстрашніше, що Божим іменем на царство помазувала.

У Нижньому Тагілі. Замінив прокладку на магнітному масляному фільтрі, попідтирав соплі на дизелях і вмиротворено дістав Хіменеса... Здогадуюся, згадую, що був я до **цього** вельми життєрадісним жартуном і володів даром через найклопітніші справи пропускати струм сміху та іронії. Палади авторитетних теорій, обґрунтованих ідеологічних звинувачень і претензій, готичні собори пафосу здригалися від мого сміху, вібрувала кожна цеглина, аж розчинялися навстіж вікна і двері. Інколи я себе такого згадую. І загадую: чи повернеться до мене мій сміх **після цього?** – запитую і навмання розгортаю «Срібного віслючка».

Між Калугою і Сухінічами – ніч, мовби завансована Богом, аби, чого доброго, не стратився на вірі й надії. Далекі вогні за вікнами салону. Бригада спить, спочивають машини. В ритмуванні коліс, в легкому погойдуванні вагона така злагода й такий незворушний мир, ніби нікому нікуди не треба, не квапимось, по замкненому колу їдемо – і так триватиме, і так триватимемо... Тому не поспішаю і я. Марную хвилини зі щедрістю чоловіка, найбагатшого під зірками. Палю цигарку – не кваплюсь. Читаю бозна й чию книжку без обкладинки про Індію екзотичну – не кваплюсь. П'ю чай дрібними ковтками – теж не поспішаю. Отак, не кваплячись, нічим не переймаючись, дихаю. Мовби живу і сподіваюсь.

З чим порівняти бегонію на підвіконні вітальні – на межі двох світів, розділених швидкою. Вона має змогу бути і тут, і там одночасно. За добрих умов квітне майже цілорічно і губить пелюстки, схожі на червоних метеликів, котрі прилетіли до нашої квартири не знати й звідки – аби вмерти. Вчора надвечір Олеся пішла погуляти на подвір'я, сухо вистрілив за нею замок. За якусь часину по тому дзвіночок задзижчав над дверима, ніби велика, з горобця, муха. Відчинив. Донька. «Хіба ти вже дістаєш до кнопки?» Усміхається, наче за щось вибачення просить, і мовчить. Певно, вона вже давно дістає. Озирнувся розгублено, безпорадно довкола: ікони, книги, минуле і майбутнє, клопоти про гроші, мертві метелики пелюсток на підвіконні – по цей бік... За півторамісячними мандрівками залізницями Союзу, за віршами, за пиятиками не зауважив, що дитина доросла до кнопки дзвінка. І тепер самотужки добивається – у власне житло, в твою душу.

Був на кухні. Олеся прийшла з книжкою і сказала: «Татку, ця книжка не вміщається на моїй полиці, нам її не треба». Усміхнувся і спробував її переконати, що це не так. Разом пішли до полиці і книгу таки примостили. «Король Матіуш на безлюдному острові» польського вчителя Януша Корчака, котрий пішов з дітьми в газову камеру. Польською мовою. Книжку я придбав у московській «Дружбі», коли був на сесії. Але про Корчака Олесі розповідати ще зарано. І про газову камеру вона нічого не зрозуміє, а от книгу поляки видали напрочуд гарно: в супері, на доброму папері, з ілюстраціями Єжи Сроковського.

З кожним днем мамині ноги все густіше вкриваються синіми плямами. Надія і декорації падають – ми лишаємося віч-на-віч зі свідомістю того, що залишилось дуже мало. Так боляче, ніби довкола мене стоять голі-голісінькі і дрижать на холодному осінньому дощі люди, котрих люблю. Криком захлинайся – мотуззя не ослабне і їм тепліше не стане. Як ніколи раніше, хочеться читати грубезні історичні трактати. З усіх епох і континентів тягнуться до

тебе руки страждальців, аби підтримати, а зі сторінок співчутливо світяться зажурені очі: ти не перший... ти не останній... Лікар узяв конверта з грішми і навіть очей убік не відвів: будемо сподіватися на другу операцію... Вже звик. А вона ніби знялася в якийсь простір поміж тут і там, лікарняним ліжком і сірим листопадним небом, нічого нам не каже, що звідти бачить, а лише тихо жевріє втомленими очима. Про кінець обмовилася, наче про чергу пасти дядьківських куткових корів: або наймати когось треба, або перепошувати... Що ви звідтіля бачите, мамо? Батько п'є, плаче, стогне – цього вам тепер не можна казати. Корова неприкаяно дивиться на гречану солом у яслах, докірливо озирається на мене – розучився, забув за тринадцять років, не вмю видоїти до пуття – і про це треба промовчати. Днями завів до хати вівчарку Пуму, щоб вибрала з тарілок і каструль недоїдки, а тоді вже і мив би, а собака дивиться на мене, ніби сказати хоче: я ж бо таки собака, а ви люди, у мене свій посуд, у вас – свій... І про це смішне не зізнаюсь. Ви ж бо цього з Чернігова, з онкологічної лікарні на Котах, слава Богу, не бачите. Натомість інше щось вам відкривається, до таємної пори, до судного часу для нас зачинене.

На Богородицю о дев'ятій вечора в Яблунівській кущовій лікарні померла наша мати Роза, хрещена Катериною. Горе не з'єднало докупи батька, брата і мене. Наче порвалися останні найважливіші нитки, що нас в'язали, – сталося гірке звільнення одне від одного. А згодом наснилася мамина смерть – і зовсім не так, як це було насправді. Збудився з тяжким передчуттям, що невдовзі мама помре, бо ж таки рак шлунка, та несподівано прийшов до тям: все вже позаду... Того дня, восьмого січня, з сьомої до десятої ранку, я просидів біля неї. Підійшла дубогаївська медсестра: «Розо Данилівно, впізнаєте, хто біля вас?» – «Синок». Більше вона вже нічого не говорила, доки все й не скінчилося. І, мабуть, довіку мовчатиме. Хіба в снах моїх озиватиметься – на сніг, на дощ...

Від «невтечі», від «неуникання» в наймізерніших, найпарадоксальніших, найсуперечливіших, найбрудніших його виявах – до наповнення й одухотворення космічними сутностями, якими вони тобі сьогодні бачаться, кожної соти часопростору. Робота бджоли, що збирає нектар із квітників повсюдних. Не бридься й осою, котра й падло не обминає. Як Бодлер. «Немає нічого назовні людини, що, входячи в неї, могло б осквернити її, що ж із неї виходить, – те людину сквернить». (Від Марка, 7-15). Страшно завершує Бодлер «Великодушного гравця»: «Боже мій, учини так, щоб диявол дотримав слова!» Це вже не гра. Виклик бджоли жалом?

Щойно почали розвантажувати два останні вагони самаркандських яблук. Вперше в цій поїздці не відчепили «машинку» і «дизель». Яблука охолоджені, пахощі густі, в'язкі, мов мед чи меляса. У вагоні довше п'яти хвилин не втримаєшся, в голові паморочиться. А як воно вантажникам? Проте вони самі зізналися, що їх рятує «общий наркоз», – бажаючих купити фруктів за безцінь не бракує. Пишу аж у вагоні-М, цебто в «машинці», метрів за п'ятнадцять від дверей сьомого вантажного вагона, а й тут за яблуками не чути ні аміаку, ні солярії. І це, зауважмо, в Москві, симетричній, правильній, ритмічно організованій в камені, бетоні та асфальті липневій пательні. Нині яблука тут мені пахнуть, ніби ладан у хаті, де на дубовій лаві лежить небіжчик із спотвореним посинілим лицем. Певно, тому така асоціація, що Москви ніколи не любив. Чубаєва душа теж не жилалася з нею, хоча випадали нам тут інколи і шикарні вечори та ночі. Скажімо, траплялося частенько пити ром і самогон на квартирі у Володі Севериненка в Ліанозово та співати, аж сусіди його висипали на балкони: аякже, українці з'їхалися... Було, двічі, а чи тричі ми приходили з Грицьком до Останкінської вежі посидіти в сквері на свіжоскошеній траві. Не стало його в травні – всього два місяці тому. З різницею в кілька днів померла і бабуся Оришка. Ніхто їй мені довіку не заступить. Надкушую яблуко, пережовую ретельно, а проковтнути ніяк не можу – в горлі стає. Коли то вже зарубцюється?

Дорогою до Воронежа згубили привідний пас осьового генератора. Десь перед Воскресенським надовго зупинилися, і ми з Геною полізли під вагон одягати запасний ремінь. Раптом між коліями біля самісінької шпали помітив дві кволі квітки червоного декоративного маку. І тут життя.

Стратегія у взаємостосунках з ближніми – це те, що мається на увазі. Дійсну ж траєкторію зносин і їх рівень завдає тактика: реальні слова, конкретні вчинки – копійки, сірники, сигарети, дрібниці.

Стукайте в шибку – і вам відчинять. Не відчинятимугь – бийте шибки. Колись простять.

Страх перед Богом збороти важко. Переважній більшості це не вдається до смерти, хоч, може, в цьому насправді більше позитивних моментів, аніж негативних, – принаймні на сьогодні. Людство виробило широкий спектрний арсенал методів подолання страху перед Богом – від атеїзму до поймавання. Таємне назване перестав бути надто вже страшним, але таємним полишається. Однак процес називання може мати – особливо ж для широкого загалу, що завжди був благодатним ґрунтом для дикунського неофітства, – небезпечні наслідки, що овиразняються ортодоксальною догматизацією, міжконфесійним протистоянням, антропоморфізацією Бога. Він силкується нас з'єднати, ми ж опираємося і силкуємося поділити його іменами. Треба б: «Хай святиться кожне з імен Твоїх...» І щодо одвіку і довіку безплідних спроб вичерпно пояснити його таємну сутність. Упродовж тисячоліть людство не мало уявлення про хімічний склад повітря, але достатньо добре знало, що жити без нього не можна. І благополучно дожило аж до епохи

наукових дискусій про його природу та стосовно промислових викидів в атмосферу страхітливої кількості CO₂ й інших токсичних компонентів.

Не завдаєш собі клопоту виправданням вчинків ближнього – не тужся їх і засуджувати.

Відкривайся – тобі відкриються. Грай з відкритими картами – як у шахи, де всі фігури перед очима. Це найвищий вияв поваги до світу супутньо-супротивного.

Постав собі за правило ніколи не палити ані опалого листу, ані бур'янів, зібраних восени на городі з тою лиш ціллю, аби знищити непотріб. Дай змогу йому перегнати, перетрухнути, повернутися в землю, але не засмічуй вже й без тебе запаскудженого неба. Неухильно проектуй цей принцип на все інше. Залиш за природою її святе право визначати способи переходу всього суцього в ній з одного стану в інший – перетікати, втікати, повертатися.

Аж тепер збагнув, що понад усе для мене мають стояти етична послідовність, екзистенційна неперервність. Це неодмінні умови життя-експерименту. З огляду на це, можна вважати виправданими і немарними чи не всі дурниці, вчинені мною досі, і ті халепи, які чекають на мене попереду.

Все, що перебуває в колі наших життєвих інтересів, навіть примітивно-утилітарних, – воно однаково суттєве. Нема святковішого, буденного, значущого, мізерного. Що дотикається долі одного малого чоловіка, стосується всього людства. Треба лиш очей не

закривати на реальність і не перебиратися суддівськими претензіями: те загальнолюдське і небесне, а те он людське, мізерне і тварне. Такими повноваженнями ніхто нас не наділяв і не наділить, здасться. Міг би це вчинити Бог, але чим він тоді буде кращим за пихатого рабовласника?

Бджоли, що збирають нектар і пилок з квітів на загідженій землі – за звичкою, за тисячолітньою інстинктивно викшталтуваною інерцією, понад змогою і необхідністю вибирати. Святі у великому невіданні бджоли. Ріки між двома берегами, що древніми руслами наполегливо і вперто несуть до морів напівмертву воду, розбавлену нечистотами, відходами з фабрик і заводів, прикрашеними веселково-мастильними плямами. Артерії, вени і капіляри землі, явні і підземні, – кров і лімфа, жива вода в розмислах Господніх, але нами вже занапащена. Дощі, які падають з отруєної чадними димами атмосфери на голови добрих і злих, праведників і злочинців, на зелене і чорне, – нічого нікому не винні, ні в чому не повинні дощі... Бджоли, ріки і дощі – такі ось ми, пророки на межі тисячоліть, які добрими намірами шлях до пекла стелють, бо в найсвітліших надіях, найсвідоміших, найвиболеніших, немає нашого вибору і певности в собі. І ті, що дають, і ті, що беруть, що кажуть, що слухають і бачать, – в отруті спільники.

Глибоке з високим змикається. Пригадую, колись дійшов несподіваної для себе думки (зімпульсувала Наталі Саррот?), що існує глибина, де ми всі, добрі і злі, праведні і неправедні, сумні та веселі, переплелися корінням... Далі в часі – химерний експеримент. Яюсь завів собі течку, куди передруковував поезії та фрагменти чужих текстів за таким-от генеральним принципом: під оцим підписався б. Клалось туди поезії Лорки, Сен-Жон Перса, Целана, Руфуса, Хіменеса, Еліота, багатьох інших, рідних і чужих, але згодом навтішався і закинув те марудне заняття, а от принцип залишився

зі мною. Читаючи щось, продовжую себе за інерцією питати: чи підписався б, як під власним? І почала мене вражати схожість найгеніальніших прозрінь, одкровенень і здогадів – не лише внутрішня, а часто-густо й зовнішня, формальна. Площина найсокровенніших проблем, найвиразніші тематичні рівні, сюжетні траєкторії і стежки, навіть міфо-метафоричні зрізи подекуди дивовижно накладалися одне на інше, ніби в найсміливіших, найнапруженіших своїх поривах автори, яких маю на увазі, поставали не більше й не менше як епігони одне одного. Як назвати цю думку, що нині добивається в мою свідомість, і про що вона? Про спільне високе небо, до якого необхідно здіймаємося – за умови послідовної щирости і чесности перед собою-мною, отже, й перед Богом? Піднімаємося і там подаємо одне одному руки. І говоримо, і мовчимо. Одне одного не перебиваємо, і кожен усіх розуміє. Це лише тут, в земному чистилищі, суєтні чвари з гордині і задрощів, з бажання утвердитись на землі неповторною одиницею, зі сміховинних потуг оконтуритись, овиразнитись... А десь там – глибоке з високим змикається.

Цього, певно, й треба було сподіватися. На жаль, а мо', й на щастя, саме цього й не знав. Якось почав підбивати бабки, ким і де випадало працювати – з наміром, ненароком, по дотичній, з волі обставин. Вчителював, мулярував, теслював, столярував, малярював, штукатурував, кочегарив, слюсарював, електриком був, компресорщиком і дизелістом, журналістом, піонервожатим, комсомольським і культпрацівником, навіть хормейстером випало кілька місяців бути у війську («Эй, музыканты, где ваши ноты?..»). Не тужся, всього не згадаєш. Який вітер змушував півня на флюгері крутити навіжено головою на всі боки? Емпірична спрага? Амбіції? Фінансова скрута? Переконаність, що спільним знаменником була і полишається література, що саме так і мусить жити письменник? Аж ось коли кажу: в письменстві ні ремісником, ні професіоналом ти не став – так і полишився Дилетантом. Єдина втіха, що з великої літери. Та інше дивує, чого й не чекав, про що не запідозрював.

Гадав, що навіки порвав із селом та землею, але впродовж останніх років щось незбагненне зі мною коїться. Почав чути із-під власних ніг якесь шамотіння, шепотіння чи голоси, схлипи, сміх, нарікання, докори – і ніби мені заадресоване. Травневі заморозки цвіт побили – щемить. Морква стікає в зіллі – болить. Дощів немає довго – наче сам на тріску висихаєш... Аби й не було інших причин до Бога навернутися, все 'дно молився б з болю, з відчаю-розпачу. Поливаєш одне деревце – за спиною інше зобидженим дитинчам подає голос. На занедбаний, загушений, сушняком захарашений чужий сад не можу дивитися – зуби, що з половини висипалися, з якоїсь халепи починають боліти. Бур'яни забивають картоплю – аби мама дізналася, не вляжала б у могилі, воскресла б... Що це і як його назвати? Пам'ять крові? Не можеш нічого з собою вдіяти. Ноги гудуть, руки болять – скільки вже відер води вилив під помідори, перці, суниці? Збився з ліку. Сутеніє, а ще б треба... Тоді дуже міцно спатимеш або й літатимеш уві сні. А ніхто свого часу тобі й не сказав, що коли прямо йтимеш, повернешся все одно туди, звідки вийшов. А мо', й казали, та марнославство, амбіції, гординя, чорна сажа у вухах, густий мох на мізках – не почув, не почув. Тепер ось тицьнули писком, мов кошеня у власну сечу: а шануйся!.. Чи не пізно? «Для всього свій час, і година своя кожній справі під небом...» «І вернеться порох у землю, як був...» Забивали голову Великим Жовтнем – хіба що в туалетах не було лозунгів, над ворітьми до одної в'язниці на власні очі бачив: «Народ и партия – єдині!» А от Книгу Еклезіястову розгорнув уперше коли б не в двадцять сім... Жерстяний півень на флюгері іржею вкрився – ото й усі скарби досвіду, а повернення до отчої землі співпало в часі з поверненням у порох.

Ось жінка, котру лиха недоля третину життя змушувала продавати власне тіло. Несподівано усвідомила: байдуже від кого, але мусить народити, виростити. Вже за це одне Бог їй має посміхнутися. А ми чи не всі, як оця жінка. І заледве жевріє кволе сподівання, що ж Він таки всемогутній, що Його і на нас, покалічених, вистачить.

Не скажу, щоб Хлопець-в-окулярах не впадав мені у вічі й раніше, коли я ще не їздив щоранку на роботу до Конотопської газети електричкою. Пригадую, коли ми мешкали в п'ятиповерховій малосімейці по Першотравневій, годі було не звернути уваги на хлопця, що якимось дивно ходив, ніби механічна качка. До всього, він виділявся з-поміж перехожих восковою статичністю обличчя і виключно модним, аж до комічного, одягом. Юнак жив у котромусь із п'ятиповерхових будинків у районі залізничного клубу імені Леніна, і ніби хтось колись обмовився мені, що з головою у Хлопця-в-окулярах трохи не все гаразд, хоча такі судження аж надто багато свідчать і про того, хто так каже. І ось тепер ми їздимо з хлопцем одною ранковою електричкою до Конотопа, частенько навіть в одному вагоні. Коли о пів на сьому кваплюся на вокзал, наші маршрути зливаються в один біля Палацу культури заводу «Хіммаш». Інколи його лижна шапочка-«півник» з двома помпонами – попереду, часом – за кілька метрів позаду. Одного дня я не зустрівся з Хлопцем-в-окулярах на звичному місці дорогою до станції, не знайшов його «півника» серед кролів, ондатр і нутрій на платформі. Впродовж дня це не давало мені змоги зосередитись на поважній статті про звітно-виборні збори в Дубов'язівському колгоспі. Захворів? Пішов у відпустку? Щось інше? Але наступного дня знову побачив попереду знайому спортивну шапочку з танцюючими помпонами. Мені стало затишно і спокійно – на електричку встигаю і все на білому світі в нормі. А проте жодного разу не виникало бажання познайомитися з хлопцем. Звідки ж оця дивна певність, що мене з ним щось єднає і в'язатиме до смерті?

Місце і мить, де вибір зливається з обраністю, одне на інше накладається. За хвилину до власної природної смерти користуєшся правом на самострату. Або за мить до самогубства несподівано помираєш. Богові – Боже, тобі – твоє. Але за дуже короткий час між

чином твого вибору і обраністю треба встигнути сказати все. Про сенс, про мету, про лад. Про добро і зло, любов і ненависть, гріх і благочестя – якщо не вам, то бодай собі. Слава премудрості твоєї, Господи! Але звільнив би Ти від неї мене. А ти мені мовби кажеш пошепки, що це єдине, чого зробити не можеш. Це і є премудрість неспроможности у всесиллі переступити через себе. Так Він твоїми вустами каже, бо твоїми очима дивиться і твоїми вухами слухає. Немає сили самому покласти край, але й смерти Бог не дає. Пустоцвітний вибір злився з моторошною необраністю – нині, і повсякчас, і навіки-віків.

Ідеї схожі на зваблених жінок. Що гарніша жінка, то небезпечніша і, як правило, непостійніша та підступніша. Беззастережно і до останку звірятися їй ніяк не можна, бо десь вона мусить неодмінно мати вразливі місця: з фронту, з тилу, на одному з двох флангів. Усе суще врівноважене – коли вже відкрилися тобі з першого позіру «плюси», одразу ськай воші «мінусів» та узгоджуй перше з другим поміж собою.

Дуже вузька стежка біля підніжжя високої гори громадянства і над страхітливо глибоким проваллям егоїзму – поезія. Чи навпаки. Тут мало пам'ятати казочку про двох дурних козликів, що не зуміли розминутися чи то на кладці, чи то на стежці, і про двох взаємно поступливих кізочок. Хто знає, що саме в кожній з двох останніх було собі на умі?

Про направленість, цільовість, зумовленість, детермінованість тексту. Про інтровертивність та екстравертивність. Найстрахітливіше запитання, що залишається для мене навіть без натяку на відповідь, – точніше, між двома варіантами відповідей все життя баланують. Вірш, оповідка, роман, картина, мелодія – тексти-по-

слання для і до кого: для себе чи для них? Чи поділу на «я» і «вони» не існує? Я – в них, вони – в мені. Виходить, рано чи пізно настають часи великої відмови від гіпнотичних запитань, у полі дії яких лише непродуктивно палиш власну волю і марнуєш час. Коли не відповів досі, коли не відчинилося, розбий по-хуліганськи шибку, в котру десятиліттями стукав, як жабрак, і йди собі радісно й розважливо далі. В чому сенс людського життя? А дідько його знає – найвірогідніше, щоб жити. Для кого пишемо? Певно ж, для тих, що читатимуть. Що раніше було, яйце чи курка? Раніше на наших столах і яйця, і кури були, тепер – лише на вітринах. Пропозиція є – купівельна спроможність куціша хвоста заячого. Якщо не врівноважиться, жити-їсти, писати-читати, запитувати-відповідати будуть вегетаріанці-дистрофіки. Плебс.

Знаю в нашому містечку одну жінку передпенсійного віку, що примудряється виглядати значно молодшою за свої літа, – до речі, й досі незаміжня. Час від часу, на місяць або й два, жінка перестає мене помічати і не вітається, що не може не видаватися своєрідною демонстрацією ворожости. Згодом це в неї минається, але не надовго. Що стосується ділових якостей згаданої молодиці (вона журналістка), то гріш їм ціна в базарний день, але ж я нікому і ніде про це не кажу, отже зримих причин для неприязні немає... Ось вона йде назустріч мені вулицею, підкреслено задирає підборіддя, її лице дерев'яніє – не помічає знову. Я не наслідуюсь побажати їй доброго здоров'я, це було б, мабуть, знову ж таки демонстративною нетактовністю, – тому вітаюся подумки і проводжаю її по-стать коротким запитальним поглядом. Ще одне маленьке люстерко сьогодні в мені брязнуло об щось холодне та слизьке. Розбилося чи не розбилося?.. Про яку ж бо волю й самотність між зірками, на землі, серед людей ти продовжуєш вести мову, коли такі-от крупни солі, краплі оцту, буттєві мізерії завдають тобі клопоту, сичать в душу бікфордowymi шнурами і вибухають петардами.

РОЗМОВА ДІЙСНОГО ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА LSI ПАНА ДАВИДА ЛЕВСЮКА З УПОРЯДНИКОМ «КАРТОТЕКИ ПАНА АЛЬФИ»

Д.Л.: Найперше, як Ви ставитеся до інтерв'ю і до мого наміру проінтерв'ювати саме Вас?

УП.: До діалогу ставлюся однозначно позитивно, до гри в діалог – з певними пересторогами. Ви ж бо напевно мали час на підготовку до розмови зі мною і сформулювали належним чином Ваші запитання. Об'єктивно Ви мали б мене заскочити зненацька. Однак цього не станеться, бо з деяких пір я вигадав собі «гру в інтерв'ю», практикуючи котру передбачив десятків зо три найлукавіших і найковзкіших запитань і спробував відповісти на них у власних записниках, як мені того самому хотілося. Отже, аби не дурити легковірного читача, скажемо йому прямо, що він має справу не з діалогом-експромтом у класичному розумінні слова, а з грою в діалог.

Д.Л.: Як би Ви самі хотіли почати нашу бесіду з приводу «Картотеки Альфи»?

УП.: Рушаючи в мандри звивистими, жанрово неокресленими, багато в чому парадоксальними і суперечливими Альфіними нотатками, треба ні на мить не забувати про надзвичайної ваги заставу: **Альфа нікого не намагається здивувати і щось для когось відкрити – він дивується наодинці і відчиняє світ для себе.** Це можна назвати процесом самотворення. Ви скептично усміхаєтесь і подумки мені заперечуєте: інтелектуальний онанізм? Мовляв, так не буває. Мова і мовлення з власної природи, хочемо того чи не хочемо, завжди кудись і на щось націлені. Це як у випадку з випущеною навмання з лука стрілою. Можете зумисне нікуди не цілити, пускаєте у світ білий стрілу, однак вона знайде ціль. Хай це навіть буде суха бадиллина, земля, камінь. А чи повітряні пласти, прошиті тою ж таки стрілою. В принциповому потрактуванні **ні-для-кого-мовлення** в Космосі неможливе. Коли вже нас ніхто

не чує, не може, не хоче – неодмінно почує Бог. Чи ось на моїй долоні, скажімо, мерзенна монета з найпідступнішого металу. Заплющу очі, розмахнуся і закину. В куці. У воду. Закопаю і забуду. Але ж рано чи пізно монета проявиться, потрапить у чиєсь поле зору і зачне рухатися товарним лабіринтом... І навіть далі спростовуватиму власну тезу про ненаціленість і самодостатність картотеки. Хай, приміром, згорить вона ясным вогнем в Альфиній хаті і до рук мені не потрапить!.. Але ж Фенікс із попелу, але ж булгаківське «рукописи не горять» і найновітніші (чи дуже древні?) теорії про єдиний інформаційний простір, ноосфера Вернадського тощо... Так чи інакше і по великому рахунку ідеальне приватне подивування виявляється неможливим, коли йдеться про макрокосм, про духовний безмір, про волю, силу і славу Господню. Але ж сотворивши людину за власною подобою, Бог дав їй право на вибір своєї волі, сили і слави. Постулат «немає Бога над Богом» треба б також читати як немає людини над людиною. Кожен з нас є світом самодостатнім. Моє здивування зі світу завжди приватне, і найідеальнішим прикладом такого подивування є світ для дитини, а фольклор – це найвиразніший зразок «дотоварного» здивування, позаяк він не виходить за межі безкорисливих екстравертивних емоцій і реакцій. Альфа – постать фольклорно-рудиментарна. Він дивується і відкриває, мандрує, слухає, бачить, не продукуючи з цього «товару». І це дуже суттєво. Однак читачеві, пересиченому культурою «товарно-професійною», записи Альфи можуть видаватися банальними, інфантильними. Інтелект людини ХХ століття – це продукт надто вже опосередкований. Ми неспроможні «пити з джерела» (Леонардо да Вінчі), тамуємо спрагу водою кимось і навіть щось розфасованою, підсолодженою, підкисленою, загазованою і споживаємо культурологічну жуйку. Цивілізація – це апофеоз пепсі і жуйок, полімерів і бетонів, комп'ютерів і синтезаторів. Альфа ж мусить на сьогочасному тлі видаватися нам істотою викопною або ж людиною з імовірного завтрашнього – за умови, що людство скористається в майбутньому шансом відродитися для трансцендентности (а не її імітації!) в стосунках з Богом і Космосом.

Д.Л. Ваше «Житло» виразно тяжіє до жанрів документально-художніх. Ви наполягаєте на реальності постаті Альфи, згадуєте назви вулиць містечка Бахмача, маніпулюєте дійсними топонімами, звертаєтеся до автобіографічних деталей... Чи не овиразнити б нам строгіше часово-просторові координати життєпису Вашого головного героя? Мо', ці моменти складуть інтерес для наших нащадків і вони, чого доброго, навіть захочуть поставити меморіальний знак абощо в пам'ять про Майстра і Мислителя?

УП: Цікавий імпульс до мандрівки. Боюся, що поведе він мене довкілними стежками здогадів і припущень, але мусите набратися терпіння. Бахмаччина – не моя батьківщина, однак більше половини мого життя пов'язано саме з цим регіоном. Кілька років роботи в райгазеті, згодом головування у місцевій «Просвіті» дали мені нагоду зануритися в історію району, вивчити його територію, познайомитися з багатьма непересічними людьми. Скажімо, нещодавно бахмачани святкували 850-ліття містечка, однак далеко не всі знають, що йдеться зовсім не про вік самого Бахмача, – маються на увазі села Бахмач-Перший і Бахмач-Другий. Лише 1870 року була прокладена Любаво-Роменська залізниця і на місці теперішнього Бахмача-Київського посіялася перша станція. Згодом вона зачала обростати хатинками і бараками для обслуговуючого персоналу і, як сказав з іншого приводу наш перший загальносоюзний президент, «процес пішов»... Нині Бахмач зв'язаний зі світом залізничними артеріями у п'яти напрямках і є важливим транспортним вузлом. Але історія району не вичерпується залізничними аспектами. За двадцять п'ять кілометрів від Бахмача на високому лівому березі Сейму розташоване мальовниче селище Батурин. На зламі XVII-XVIII століть тут містилася резиденція звияжного та горопашного гетьмана Івана Мазепи і фортеця Батурин була, по суті, столицею Лівобережної України. А за вісім кілометрів униз по течії Сейму, в селі Осіч, був розташований Батурино-Крупницький Миколаївський монастир, де знаходилась одна з найбільших в ті часи в Україні книгозбірень... Власне, історія монастиря заслуговує на окрему цікаву

розповідь, що їй, на жаль, не місце в нашій розмові. Принагідно можна згадати й про останнього, вже лялькового гетьмана України Кирила Розумовського, що виношував думку відкрити в Батурині університет, але навіть власний палац за проектом Чарльза Кемерона добудувати не встиг і був похований у місцевій Вознесенській церкві. На Бахмаччині жив, працював і помер славетний пасічник Петро Прокопович. У нього гостював Шевченко. Біля села Фастовці містилася садиба художника Миколи Ге, де бував Лев Толстой. За радянських часів любили згадувати, що в селі Митченках (там, до речі, відливалися знамениті церковні дзвони) народився один з перших російських марксистів Ювеналій Мельников. У селі Бахмачі-першому жив і працював талановитий художник Гнат Яременко, котрий пішов зі світу молодим і помітного сліду по собі не залишив. В історію Батурина останніх десятиліть вписав свої неповторні сторінки фітотерапевт-аматор і «народний енциклопедист» Олександр Кодаков, з котрим я мав щастя приятелювати. А ще, згідно з досить поширеними чутками, саме Бахмаччині (селище Дмитрівка чи то село Гайворон) людство зобов'язане з'явою на світ великого державоруйнівника Михайла Горбачова (Міченого), котрого нібито впізнали на телеекрані за всесвітньовідомою родимою плямою його мати і сестра. Мати вже померла, та й з багатьох інших причин істину на сьогодні встановити важко, аби комусь дуже й хотілося те вчинити. І наостанок: нині в Бахмачі живе і пише цікавий філософ, автор кількох виданих самонакладом «Прологів» і «Логів» Григорій Неволько. Ось що він декларує в автоанотації до частини першої «Прологів Нової Системи Наукового Пояснювального знання» (цитую мовою оригіналу): «...если вы хотите ознакомиться с новой, существенно более эвристичной и прогрессотворной, СНОЗ или и изучать ее, овладеть и пользоваться ею, дающей существенно обновленную и неопровержимо истинную фундаментальную научно-идеологическую, мировоззренческую базу для примирительно-объединительного и прогрессотворно-созидательного синтеза религиозной, диалектико-идеалистической, диалектико-материалистической и прочих идеологий, ...то купите эту книгу...»

Як бачимо, ані Альфа (згідно з паспортом Іван Андрійович Іванько, прізвище досить поширене в наших місцях), ані Омега (сиріч В.Кашка) не можуть бути віднесеними ні до перших, ні до останніх пророків бурякосійної Бахмаччини, про котрих, як відомо, ще два тисячоліття тому було мовлено, що в своїй отчизні їх, на жаль, не буває.

Парадоксально, але мені жодного разу не спало на думку поцікавитися в Альфи особисто, до якої ж сільської ради була приписана садиба німого Андрія. Судячи ж з опосередкованих деталей і згадок (про панський ліс, про залізничний переїзд), можна припустити, що, найвірогідніше, народився він десь між небом і землею побіля одного із сіл, які розташовані вздовж «дерев'яної залізниці» на Одесу, скажімо, Варварівки, Фастовців чи Більмачівки. Про час його народження нам відомо, що Альфа побачив світ чи то напередодні, чи то на початку війни, а позаяк днем свого народження він уважав чотирнадцяте липня, то треба думати, що ця подія сталася або ж сорокового, або ж сорок першого року. До школи, як ним самим згадувалося, він майже не ходив, і грамоти його навчила мати Люба. Розповідаючи про свою втечу до Бахмача, Альфа обмовляється, що там Софія Микитівна напирала йому місце на «меблевій фабриці». Однак мені достеменно відомо, що такої в нашому містечку не було. Цілком імовірно, що Альфа скористався місцевим лексиконом і «фабрикою» назвав котрусь із столярень, можливо, при вагонному депо чи десь-інде. Після служби в армії все Альфине життя було пов'язане з Бахмачем і довколишніми селами, за винятком часу, проведеного в ЛТП. Двічі, здається, його відправляли лікуватися від алкоголізму до Новгород-Сіверського та один раз до Конотопа. Познайомився я з ним, коли мені не зраджує пам'ять, вісімдесят п'ятого року, а вже вісімдесят сьомого влітку він загадково зник. Восени ж спалахнула його хата. Читачеві першої книги відомі мої припущення з приводу зникнення Майстра і пожежі в його оселі, однак це лише версії. На сьогодні мені навіть вдалося розшукати і познайомитися ближче з Варварою, ймовірно, його дочкою, та її теперішнім другом (росіяни кажуть «сожителем»), колишнім сержантом міліції Миколою. Важ-

ко в це повірити, але Микола просто-таки був необхідним для мого роману і доля мене з ним звела. Народився він на Бахмаччині, після армії пішов у місцеву міліцію, де відслужив належних двадцять п'ять чи трохи й більше років. Десь на початку дев'яностих його залишила дружина, а згодом і син. Люди, що близько Миколу знали, згодом розповіли мені, що, опинившись за бортом, Микола запив, а невдовзі по тому замкнув квартиру, кудись виїхав і кілька місяців не показував очей. Та я на той час знав, що з ним скоїлося, бо Микола, що вже мешкав із Варварою в Путивлі, люб'язно передав мені коричневий загальний зошит, списаний десь на чверть досить гарним, на перший позір, майже дівочим почерком. З дозволу власника я маю намір вмістити без будь-яких змін оцей Миколин «щоденник» у наступній книзі, бо він доленосно стосується постаті Альфи, якого Микола, до речі, добре знав за життя, а згодом незбагненні обставини припровадили його в Спичаківський ліс і далі звели з Варварою. Хіба це не загадка? Отже, як бачите, виразного місця для меморіальної дошки я Вам так і не зміг вказати...

Д.Л.: Позаяк ви заповзялися видати картотеку друком, відтепер Альфа, хочемо того чи не хочемо, виступатиме не лише в ролі теслі, а й письменника...

УП.: Профі? Як це мені нагадає лицемірне розмежування любительського і професійного спорту в радянській імперії. Про мене, поміж дилетантством, любительством, ремісництвом, професіоналізмом, богообраністю в певній конкретній справі, не кажучи вже про екзистенційний феномен письменства, зримого кордону немає – принаймні для смертних і, тим паче, в синхронній площині. Нині ж таки кожен другий з числа тих, що пишуть, і швець, і жнець, і на дуду грець одночасно.

Д.Л.: Але ж є люди, що заробляють на хліб літературою? І не лише на хліб...

УП.: Так не було завжди чи не завжди було так. Галузева інтенсифікація в новітні часи зачепила, на жаль, і мистецтво. І ми по-

стали перед протиполяганням понять *homo i sapiens*, хоч досі вважалося, що коли йдеться про людину, то не інакше як про розумну, таку, що мислить, рухається в духовному Космосі. Чи сіє чоловік хліб, чи будує житло, чи порастає в науковій лабораторії, чи пише, малює, співає тощо, він полишається *homo sapiens*, бо принципової різниці між «до» і «від», «над» і «під» у духовному Всесвіті чоловіка не існує. Віруючий, якщо він справді віруючий, полишається таким, даруйте, і в церкві, і в нужнику. Людина, дбаючи про продовження роду, сіючи хліб і саджаючи сади, споруджуючи оселі і храми, по-своєму плодоносить. Квітування, що неодмінно передує плодам, можна було б з певною натяжкою порівняти з «оречевленим» мово-, звуко-, барво- і формомисленням – сиріч поезією, філософією, мистецтвом. Звісно, це дуже грубі й наближені паралелі. Але Вам кортіло почути однозначно, чи я особисто вважаю Альфу письменником? Він, як на мене, просто чоловік, що майструє, п'є горілку, мислить, пише, дивується, – безвідносно до наших реакцій. І молоді яблуньки біля моєї матіївської хати, і яблуні-дички при старій батуринській дорозі – в контексті мого мовомислення просто яблуні. Нам би ще знати, ким, чим, навіщо вважають самі себе яблуні, сосни, риби, птахи, квіти – близькі і далекі, буденні і екзотичні – поза нами?

Д.Л.: Проте література і гроші – *utile dulci*?..

УП.: Приємне з корисним? Альфа має свій «сродній труд». Він його навіть не вибирав, а отримав у спадок і вважає себе до того з діда-батька покликаним, а зароблені гроші – чесними. Картотека ж – його святая святих. Він, по-моєму, навіть не припускав, що це **можна** друкувати і мати за це гонорари. Щодо мене особисто, то я не завжди думав так, та й досі вряди-годи тішу себе дурисвітною надією: ось трапиться щедрий видавець, матиму на чай, на хороші книги, на вино, на ремонт квартири в Бахмачі і дачі в Матіївці, дітям дешицю вділю, поверну борги, що вже поросли мохом... Та з якихось лише Богові відомих причин допоки що я не став «пещенцем долі». Це не було моїм докінечно вільним свідомим вибором

від початку, але нині життя в злиднях стало для мене доволі комфортною буденністю... Так не так, а «перетакувати» ніяк і пізно. В принципі не маю нічого проти «профі» в літературі, але, як ніколи раніше, тепер глибоко свідомий власного покликання завершити експеримент, в котрому чоловік, що пише, і чоловік, що живе, – це один чоловік – Я. Він – для Космосу, для виправдання Промислу. І в останню чергу – для ближніх як скарбниця імовірного досвіду. Але то вже, як нині жартують, – проблеми і гроші моїх ближніх і далеких. На їхні проблеми я не претендую, а от від гривні-двох в обмін на книжку не відмовився б.

Д.Л.: Не треба бути надто проникливим читачем, аби зауважити філософську відкритість (або й інфантильну інтелектуальну недостатність) Ваших текстів ще в «Житлі». Вона простежується навіть на формальному рівні: термінологічна розмитість, знаки запитання, три крапки тощо. Як Ви самі пояснюєте це уникання відповідей, таку світоглядну без- чи невідповідальність: чи то Ви провокуєте читача на дискусію? чи то самі почуваетесь безпорадним у царині філософських категорій? чи це якась принципова засада Вашої творчости?

УП.: На всі три Ваші останні запитання можна відповісти ствердно – і це буде щирою правдою, яка, при всьому тому, аж ніяк не вичерпує проблеми. **Запитальна відкритість власне текстів** – це і справжність, і декор, і псевдопровокація, розраховані на читача, котрого насправді не цікавлять ані запитання, ані відповіді на них, принаймні в процесі читання. Але **запитальна відкритість буття** – читача, автора, його героїв – це зовсім інший рівень. Перше можна ословити, овиразнити, **о-сценити** текстом. Пам'ятаєте, як Шарль Азнавур сказав про сцену? «Три стіни – і безодня». От ми й свідчимо власним життям про цю безодню всі разом – читачі, автори, їхні герої – і ведемо діалог через буттєву різновекторність. Це і є поліфонією хаосу, що тужиться з власного лона виштовхнути бодай щось гармонійно-вартісне. Всі ми з природи любомудри. Хай би навіть втратили дар мови і мовлення внаслідок якоїсь, хай

береже нас від того Господь, епідемії, ми б не перестали бути пошуковцями сенсу буття, бо продовжували б **бути** – кожен на свій лад і в свій спосіб. А різність – це завжди різниця потенціалів і потенція запитальності, а отже, й джерело філософської напруги.

Д.Л.: Тесля Альфа – й Істина, людина з низів – і Абсолют. Чи самі Ви вважаєте природним отаке протиполягання?

УП.: Неширим буде з мого боку стверджувати, що Альфа всього-на-всього **констатує, колекціонує** об'єктивні та суб'єктивні буттєві феномени. Та й навмання взятий текст з його картотеки засвідчить, що маємо справу з доволі вже викштальтованим мовленням і логікою мислення. Ймовірно, він багато читав і самотужки вчився, хоч моя поінформованість із цього приводу надто мізерна. Але **принципово наполягаю на суверенному праві кожної особистості самотужки пізнавати Істину і будувати власні зносини з Абсолютом без посередників** (в найширшому тлумаченні самого посередництва, враховуючи і державну ідеологію, і наукові детермінуючі позири та парадигми, і релігійні орієнтири). Навіть припускаю, що кожна людина спроможна реалізувати це право впродовж власного життя. Маємо це називати рухом стихійним, інтуїтивним, «навпомацки» чи ще якимось іншим словом. Бо ж де значущі аргументи на користь того, що з числа людей учених шляхом книжкової премудрости значно більше числом і ближче підступилося до Істини, аніж серед тих, кого часто-густо скопом називають «простаками», «селяками», «єврименами», «рогулями» тощо? Ви не можете не поставитися серйозно і до наступного мого припущення: і той, що стоїть нижче за всіх, і той, хто стоїть ніби над багатьма, мають майже однакові шанси бачити все і всіх, – вони просто перебувають в діаметрально протилежних точках екзистенційної сфери. Але тому, хто самовпевнено гадає, що він здійснюється дуже високо, почасти **хотіти бачити** заважає звичайна людська пиха, бо ж навіщо хотіти зацікавлено озиратися вниз тому, хто певен, ніби він і без того найвище. Ось тут і може виповзти перед його очі ненажерлива гіпнотична спокуса, яка покличе мудреця-кролика **ніби** далі, **ніби**

вище, на поля **ніби нових** теорій, гіпотез і здогадів. А от перший («нижній») мусить напружено хотіти побачити і прозріти. Всупереч усьому: ворожим обставинам, що часто змушують його, перш за все, дбати про кусень хліба, походженню, котре завадило йому отримати належну освіту, – власне, чого вже там розводитися про досить-таки типові перепони, які заважають людині з низів уповні реалізуватися інтелектуально. Одначе вона, мов лук, напружується і прагне. До чого? Одиниці з тисяч при самісінькім витоку знаходять в собі прозірливу мужність зізнатися, що вони цього не знають, – решта щиро гадає, ніби відповідь на це питання над питаннями їм відома. Про те, що мета є не простою сумою методів (ціле завжди переважає суму складників), мало хто й здогадується. Особисто я дійшов цікавого приватного висновку: якщо «мета-ціле» стоїть над сумою «методів-складників», то саме ота невловна, незбагненна, неословлювана різниця між першим і другим містить вікно в Істину. Позаяк жоден із смертних, якщо він до кінця чесний, навіть на смертному одрі не матиме вагомих підстав стверджувати, буцім він сягнув того, до чого прагнув, треба думати, він зупинився перед власним вікном в Істину, в Абсолют. Проблема в тім, що не всі встигають помітити вікно і бодай рукавом протерти шибки. Принципово ж право на вікно гарантоване Богом кожному, хай би яку високу мету він перед собою не ставив чи якою б мізерною не видавалася вона нам з Вами. Але наголошую, це мій кут позіру – на картотеку Альфи та й на моє власне життя.

Д.Л.: Вас особисто картотека чомусь навчила? Чи вплинула вона на ваше життя, на творчість безпосередньо?

УП.: Десь у мене занотовано два рядки, які з'явилися невідомо звідки і не знати навіщо, – може, аби стати ще одним віршем з циклу «Керівництво до польоту»:

*босоніж – по траві, а далі – по снігах,
а потім – по воді, і навпростець – по хмарах...*

Той, що йде лісом, вчиться ходити лісом, а той, що рухається пустелею, вчиться виживати в пустелі... Часом записи Альфи

ніби переносять мене зовсім в інше середовище, змушують жити в речах, ходити по воді, літати, орієнтуючись по зірках і по дивовижних зосередженнях ліній та барв на грішній землі. Сказане мною, з одного боку, є начебто метафорою, але в деякому поки що мною не зафіксованому моменті метафора перестає бути такою і майже буквально ословлює дійсність. Це спонукає мене принагідно згадати діалоги Кастанеди з доном Хуаном, в котрих останній силкується провести для першого зриму лінію вододілу поміж поняттями **дивитися** і **бачити**. Після побіжного прочитання грубесних томів Кастанеди мені здалося, що я ось-ось зрозумію старого індіанця. Але парадоксально, що й вдруге прочитавши, з головою зав'яз на очевидно простій тверді отого передпочування «ось-ось». Умоглядне проникнення в чужий досвід – це, безумовно, диверсія з метою діалогу-дискусії. Така диверсія саме й збагачує нас досвідом діалогу, але, на жаль, не чужим буттєвим досвідом. Лише обравши дискусію на екзистенційному рівні, дискусію в русі, змагання способів бути, ми, диверсанти, поступово здобуваємо статус бажаних в царині чужого досвіду гостей, а згодом, може, стаємо і його співвласниками. Альфа, як на мене, інтуїтивно підступився до потреби повернути світові його первісно-буттєву феноменальність, дивовижність, святковість – одним словом, **побачити** світ заново. На сьогодні це найважливіше, чого я намагаюся в нього навчитися. Прикро, але часто-густо збиваюся на формально-механічне засвоєння і наслідування, на рух навпростець, на епігонську імітацію його мислення, бачення, писання. Хоч подекуди вже ніби відчуваю ногами. Тут щось важко змінити одним махом, бо ще зі школи ми тільки те й робили, що в кращому разі «проходили» епохи, теми, життя і діяльність представників тощо. Це кількісне «проходження» розсосередило бачення. Хтось ніби поглулився над людиною, облудно її переконавши, що чим більше вікон в зоряне небо вона відчинить, то швидше збагне Космос. А поміж тим Космос відкривався лише одинакам-самітникам, які так напружено і зосереджено дивилися в одну-однісіньку шибку, аж допоки самі не ставали вікном у безмір і вічність.

Д.А.: Ви назвали свій перший до тетралогії роман «робітнею». Які міркування є підставовими для цього дещо екстравагантного визначення?

УП.: Відповідь можна знайти у першій книзі «Житла». На неї найвиразніше натякає фраза: «Писати, як є, був і будеш, – бути, як писав, пишеш і писатимеш». У цьому позірі на літературу не міститься нічого оригінального. Йдеться про усунення драматичних суперечностей поміж людиною екстравертивною та інтровертивною. Буттєві масштаби якого завгодно твору аж ніяк не визначаються завданими автором тематичними, часово-просторовими, проблематичними, іншими параметрами. Особистість – не гвинтик, не коліщатко у вселюдському планетарному бутті. Хоч це й може видатися Вам надто сміливим перебільшенням, між людиною і людством треба завжди ставити знак «дорівнює». Лиш по тому, як ми всерйоз поставимося до цього припущення, людство здобуде реальні шанси здійснюватися вповні. Богом мені вділене лише право на самого себе. Я – це те вікно, крізь яке маю змогу споглядати світ, і я – це двері, через котрі можу виходити в Космос, аби діалогізувати з Творцем. На жаль, в двадцятому столітті значною мірою ми втратили безпосередній інтерес до історії життя на землі впродовж сотень тисяч років, в тім числі і до себе самих, собі співчасних, – воно все нам притерлося, приїлося, обуквилося. Відтак ми, заморожені що не день «потряснішими» науково-технічними, а то й з пальця висмоктаними сенсаціями, відкриттями, здобутками, потоптом біжимо по травах, вже безіменних, наступаємо на комах і на гнізда пташок, назв яких не пам'ятаємо, під сузір'ями, які вже нам ні про що не кажуть. Орієнтація на подолання загрозливої дистанції між множиною буттєвих способів і множиною текстів, прозових і поетичних, – це мій вибір, моя боротьба в собі за себе – і моя робітня.

Д.Л.: «Житло» я читав і в журнальному скороченому варіанті, і в повному рукописному обсязі. Розмірковування про картотеку, що ними «Житло» рясніє, збудили в мені інтерес до постаті Альфи.

Тож нашій з Вами розмові передувало пильне ознайомлення з поданим до друку рукописом «Картотеки». Звісно, я б не відмовився на власні очі і власноруч побачити і перебрати картки, але десь, колись, за якихось обставин Ви табуювали цю можливість – принаймні до моменту Вашої смерті. Саме це дає мені, зі свого боку, право оприлюднити підозру, що далеко не всі тексти, винесені до запропонованого Вами рукопису, належать одній особі – Альфі, звичайному столяреві і теслі, диваку-самітнику з провінційного містечка і, до всього, невиліковному алкоголікові. Я не текстолог-дослідник, але здогадуюсь, що після того, як «Картотека» побачить світ, чимало фахівців погодиться зі мною.

УП.: Це запитання я передбачав, побоювався його, хоч і твердо знав, що рано чи пізно мені доведеться мати з ним діло. Для чоловіка, зв'язаного докінець, так би мовити, новітнім приватним заповітом, одним з чільних принципів котрого є безумовна щирість, відповісти на Ваш випад не просто. Однак ми знайомі з Біблією і, зокрема, з драматичними історіями всіх восьми Заповітів, починаючи Едемським і закінчуючи Новим, і маємо підстави казати, що майже завжди стосунки Бога і людини були, м'яко кажучи, компромісними. Мій заповіт – не виняток. Це не угода рівного з рівним. Творець відає, що наші етичні зобов'язання – це всього лише самоприписи істот, що рухаються, ростуть, вибирають, перемагають і зазнають поразок. Отож поцінуюйте мою правду, як вам заманеться. Так, я не зміг здолати спокуси і вніс до Картотеки певну кількість думок та записів, які безпосередньо Альфі не належать та й безумовно своїми я їх назвати не можу, бо ніхто з нас не знає, що тут і тепер кому належить. Однак я полишаю за собою право не вказувати на свавільні доповнення, позаяк глибоко переконаний, що Альфа не зміг власноручно зробити «моїх» записів лише в силу обставинової ущербності – може, культурологічної, часової, якогось іншого загадкового характеру. Понад те, що нині сказав, не маю наміру і бажання казати більше. Сподіваюся, що коли Всевишній мені й не простить такої правди, то бодай належно її оцінить.

Д.Л.: Отже, записами Альфи все-таки походила редакторська рука?..

УП.: Уявімо ситуацію, що Вам у спадок перепали автомобіль, сокира, шахівниця. Але добрий дядечко в заповіті поставив ряд умов, за якими піднімати капот автомобіля, точити сокиру Ви не матимете ніякого права, а всі партії на шаховій дошці розпочинатимете з «e2-e4»... Альфа за життя був сам собі суворим редактором і, гадаю, полишаючи картотеку на мене, припускав неодмінність мого втручання в тексти. Передати комусь власність – це не що інше, як передати на неї всі права. А от чи навчилися ми ходити по лезу ножа між правом на волю і сваволею – і моя, і чия завгодно відповіді будуть суб'єктивними.

Д.Л.: Понад десять років спілкуєтеся Ви з дивовижним спадком чоловіка на ім'я Іван, який при хрещенні сам себе назвав Альфою. Ви ж іще з часів безпосереднього спілкування з майстром прибрали собі багатозначний гетеронім Омега, що прямо перегукується з новозавітним «Аз єсмь...» Надто сміливо і ризиковано, якщо не претензійно.

УП.: А мені нічого іншого й не полишається, як вислуховувати такі ось присуди. Сміливість, що межує з нахабством, претензійність на порозі маніакальності, святотатство, що мало чим різнить ся від богохульства, – ці та інші оцінки, закиди, здогади зі знаками «плюс» чи «мінус» – в **цьому** часі і в **цій** вотчині нагадують мені лише білий шлейф на блакитному небесному тлі за реактивним літаком. Самої машини ми часто-густо й не бачимо, але шлейф нас довго чарує і дивує. Пророків, повторимося вкотре, тепер і тут не було, немає і не буде. В цьому часі і в цій вотчині ми оточені пільмою нерозуміння, що її не осяє жодне провісництво. Оази світла в космічній темряві – це наші діалоги: чоловіка з чоловіком, чоловіка з папером, з деревом, цеглою, травою, землею, змією, вовком, птахом, зброєю, творіння з Творцем. Альфа і Омега в «Житлі» – це, мабуть, діалог, символічна ігрова планка, яку я зумисне підняв до неспроможности її подолати. Це надзавдання і необхідна умова

мого експерименту. Читач може приставати до гри, а може просто полишатися вболівальником, прокурором чи й суддею.

Д.Л.: Над вітчизняною психологією часів тоталітарного радянського режиму провисало прокляття обскурантизму. Все, що не вписувалося в декартівсько-ньютонівську, марксівську та й горезвісну павлівську парадигми наукового мислення, було табу-йованим. Хоч правічний бунт загадкових фактів не спадав ані на хвилину – і те чинилося в усі часи в усіх народів. Телекінез, парapsихологічні явища, яснобачення тощо – все, що ми відносили до аномалій і феноменів і що в сьогоднішньому мовомисленні не встигло виструктуруватися термінологічно, нашттовхнуло людство на здогад, що маємо справу не з аномаліями, а з паранормальністю, якщо не з надреальністю. Було б таки смішним категорично стверджувати, що межі Космосу і нашого ницого знання про нього вже співпадають чи співпадуть колись. Чи не підступалися Ви до думки, що ваш неоднозначний Альфа якимось робом може бути віднесеним до психотипів неординарних?

УП.: «Підступатися до думки» – не ті слова. Глибоко переконаний, що Альфа бачить світ іншим, повнішим, глибшим, несподіванішим, – як на наше очевидне, деформоване науковим раціоналізмом, бачення. Понад те, мене й досі не полишають сумніви, що його картотека є природним результатом знань, самоосвіти, життєвого досвіду однієї особи. Скажімо, почасти Альфа з такою легкістю оперує чужими його екзистенційній сфері лексемами й поняттями, що це дивує не лише мене, а й самого автора карток, здається, також. Та ось одного разу мені на очі трапилася інформація, що історія знає випадки так званого психографічного письма. Наприклад, наш сучасник, бразилець Шав'єр, написав «автоматично» понад двісті книг. Не зважаючи на те, що він закінчив лише початкову школу, Шав'єр пише – точніше, психографує – вірші, прозу, філософські трактати, і не лише рідною, а й незнайомими йому мовами. Голландець Мансвелд не брав до рук пензля до зрілого віку і, певно ж, не вмів малювати. Але занурюючись в особливий

стан, примудрявся писати в темряві і навіть лівою рукою, хоч він і не лівша. Власного стилю в нього не було, і здається, що його картини намальовані різними людьми... А дехто з дослідників Біблії і новозавітних Євангелій, канонічних та апокрифічних, схильні припускати, що й тут маємо справу з психографічними текстами. Сам Альфа міг не усвідомлювати докінечно межі «нормального» і «аномального» у власних думках, словах, вчинках. А на чому ґрунтується наша певність, що ми її завжди і в усьому виразно усвідомлюємо? Біологи твердять (правда, бездоказово), що сучасна людина використовує вділену їй Богом потенцію на одну десяту.

Д.Л.: Один з аспектів нашої розмови мені хотілося б особливо виділити. Йдеться про соціальні плани Картотеки і громадянські позиції її автора. Безумовно, постать Альфи належить віднести до екзистенційних феноменів. Перебуваючи у збудованій чи викшталтуваній ним самим буттєвій ніші, безпосередньо і прямо він ніби й не протиставляє себе суспільству, нації, державі, однак і не овиразнює докінечно власних поглядів на систему, в межах котрої йому випало «щастя» жити, дихати, думати, писати, майструвати і пити спиртне. Проте сама Система не могла дозволити собі розкоші миритися з фактом існування такого «епатажного незалежника і волелюбця» і всіляко ловила його в хитромудрі сіті медвितверезників, «п'ятнадцятидібок», штрафів, ЛТП тощо. Про дещо ми можемо судити, довільно «розгортаючи» його записи і натяки, однак Ви знали Майстра особисто і саме від Вас можна сподіватися почути відповідь про те, як він ставився до радянської влади, до ідеологічних приписів і т.д. Не була ж йому цілком байдужою вітчизняна і світова історія? Що думав про революцію, голодомор, сталінські репресії, війну, хрущовську «відлигу» і брежневський «застій»? Чим пояснити ніби підкреслену індіферентність Картотеки? Страхом, що її хтось прочитає, а чи цілком щирою відстороненістю від громадянських повноважень?

УП.: Нагадаю, спілкувався з Альфою я не такий вже й тривалий час, аби мої судження могли претендувати на вичерпність. Певно,

ми дійсно-таки маємо справу з дюжиною яєць, котрі спершу треба висидіти, аби вочевидь переконатися, що з них вилушчиться і вишкребеться на світ Божий. Людина ніяк не вичерпується фактом власного існування. Содіяне, мовлене, написане нею лише натякає про глибинний сенс її буття, про направленість, вселенську призначеність в Космосі і шляхи-стежки земні. В цьому розумінні Альфу можна безкінечно домислювати, доповнювати, наповнювати, розкривати – проникати в Картотеку делікатно, совісно, старанно – іншими словами, сіяти полишене Майстром насіння, перейматися дрібними квантами його проростання, цвітіння, наливання плоду. Мабуть, у Картотеці кожен може знайти свої вчорашні і сьогоднішні сліди, але напружене прозирання крізь її тексти дасть змогу побачити бодай контури себе завтрашнього.

Однак це надто вже загальне зауваження. Якщо ж бути конкретнішим стосовно поставленого Вами запитання, то й говорити тут начебто нема про що. Альфа політичний стихійною аполітичністю. Такі, як він, для кого будь-яка влада, соціальна система й ідеологія «до лампочки» і «по барабану», жили в усі часи. Вони не протиставляли себе певному державному устрою, а просто правдиво, вільно, ні на чому не паразитуючи жили. Симптоматично, що Альфа навіть після доконаного релігійного самонаврення не заходить у глухий кут конфесійної ортодоксії, що в цілому дуже характерно для сучасного неофітства. Бог для нього природний, неодмінний і необхідний, як чотири першоелементи в антиків: земля, повітря, вода і вогонь. В його безпосередніх стосунках з Богом Церква не грає ролі щабля, котрий ніяк не можна обминути. Співставте відоме канонічне «якщо двоє зберуться в ім'я Моє...» з апокрифічним, відкинутим Церквою, «де й один чоловік, Я з ним». Державна ж бюрократична ієрархія з її ідеологією, а тим паче пенітенціарною системою, викликає в нього здоровий скепсис. Те, що він не перебирається функціями критика, викривача, борця за справедливість, мабуть, не варто ставити йому в провину. Скажімо, якщо дев'яті вали «метафізичної істерії російського духу» (Бердяєв) давали нам цікавих представників психологічної публі-

цистики, то саме поняття «дев'ятих валів» передбачає й існування морських глибин з їхньою віковичною незворушністю. Радянська пенітенціарія, чи не найпотворніша в світовій історії ХХ століття, завдала мільйонам людей численних кривд і образ, потоптом пройшлася полями народного духу, але коріння витоптати і випалити, підземні течії замулити вона не змогла. Пригадуєте статтю Солженіцина 1969 року «Покаяння і самообмеження як категорії національного духу»? Але ж Альфа перебуває навіть поза згаданими категоріями. Причетність до них потребувала б певного громадянства й інтелектуального виростання, але саме **такого** росту Альфа не культивує. Він не надається на роль пророка, як, може, той-таки слов'янофіл Солженіцин, – для теслі ця роль просто ніяка та й годі. Щоправда, історики християнства зі мною не погодяться. Як би там не було, каятися Альфі немає в чому. Обмежувати себе? Та ж він пливе за обставинною течією вільно, спокійно, самотньо і совісно. Доля поза претензіями на унікальність – кожен має право від Бога на таку долю.

Д.Л.: Якщо запис за № 7337 сприймати буквально, а не як певну плутану поетичну умовність, то Альфа, а за одне й Ви як упорядник його Картотеки, заслуговуєте навіть на відлучення від Церкви.

УП.: В широкому розумінні, а не лише у вузькофізіологічному, по-справжньому відлучити від материнської цицьки можна лише того, хто мав матір. Це однаковою мірою стосується й Сократа, й Ісуса, й Альфи, а якщо пильніше вгледітися в часи минулі і теперішні, то й дуже багатьох інших. До всього, автор Картотеки не овиразнює надто вже категорично власної позиції в питанні, що може бути засудженою з позицій ортодоксальної церкви. Як упорядник, я дійсно міг би опустити цей неоднозначний, хворобливо гарячковий і справді плутаний запис, але, як бачите, не зробив цього, бо, як на мене, він вносить ще один імовірно-варіантний коректив у загадкову долю мого психічно неврівноваженого приятеля і героя. Цілковиту ж ясність у цю проблему я маю намір внести заключними сторінками до останньої частини Чотирикнижжя –

умовно назвемо той запис вже тепер «Апологією самострати». Однак не квапитимемо магістральних сюжетних ліній такої химерної штуки, як наше з Вами життя. Воно завжди багатше за найсміливіші пророцтва, за найхитріші хрестословиці ритмічніше. Після німування – мовлення, після слова – знову німування...

Д.Л.: Вже рукопис Вашої дипломної книги поезій, котрою Ви захищалися у 84-му в Московському Літінституті, мав промовисту назву «Автометодика». Судячи з усього, роман-робітня «Житло», принаймні перша його книга, також базується на автобіографічному матеріалі. Знаменно, що й Картотека – це теж своєрідний автожиттепис, щоправда, з вуст іншого чоловіка, але ж супутнього й близького Вам особисто. «Авто» – це ваше кредо, чільний творчий принцип, щось інше?

УП.: Досі навіть для себе самого не визначився. Перебираючи в пам'яті знайомі мені зразки, що тяжіють до автобіографічного чи мемуарно-щоденникового жанру, багато чого намагаюся перечитати, тужуюся переосмислити. Ксенофонт про Сократа. «Сповідь» Аврелія Августина (Блаженного) чи лист до нього ж таки Флорії Емілії у викладі Юстейна Гордера. Жан-Жак Руссо. Монтень. «Поезія і правда» Гете. Торо. «Легенда про Сан-Мікель»... Багато до чого «підтягувався» жанрово, формально рівнявся – й одразу усвідомлював, що втікаю. Був час, коли моє власне «я» для мене дуже багато важило, – безмірність, вічність розглядав лише через лінзу себе самого. Однак непрості події і факти з власного життя, напружені діалоги з багатьма близькими мені за орієнтацією авторами, ДАКівські чайні бесіди-церемонії спричинили до дивних наслідків і дещо незвичного стану в моїй душі. В певному сенсі, не втрапивши довіри до актів сповідальності, я несподівано збувся строго зацентрованого до них інтересу. Звісно, це чисто суб'єктивний висновок, але до болячок (фурункули, грип, алкоголізм тощо), які пережив сам, ставишся вже дещо інакше, коли зауважуєш їх серед оточуючих тебе людей – байдуже, живих чи мертвих, давніх, сучасних чи завтрашніх. Це щось проміжне поміж огидою і співчут-

тям, зневагою і повагою, якась точка «під-над-обіч». Сьогодні мене вже цікавлять не акти сповідальності самодостатньої, а принципова взаємопроникність монологу і буття, тексту як річки, що має власне джерело, звідки витікає, і море, куди впадає. В кінцевому рахунку, йдеться про трансцендентний діалог з Богом і знову ж таки про Заповіт Новітній... Важко відповідати іншим на запитання, на які до смерти собі самому не знайдеш відповіді. Скажімо, ось я здавна практикую власну гімнастику, обливання холодною водою, медитативну молитву. Хоч і намагаюся чинити це подалі від стороннього ока. Однак липнуть і чіпляються, як реп'яхи: що? як? звідки? навіщо? Про Порфирія Іванова. Про здоровий спосіб життя. Навіщо тоді палю і п'ю горілку? Як перекинути і чи треба перекидати кладку поміж баченням моєї ритуальної практики іншими і мною самим? **Що** це для інших і **чим** воно є для мене? Той рівень культури інтуїції, котрого сягнув сьогодні, дає мені підстави гадати, що рухаюся саме **так** і саме **туди**, – відповідати іншим нема ані часу, ані бажання. Співбесідуймо, співпрацюймо, співпишімо – з повагою одне до одного, – рухаймося від діалогічності до буттєвого поліфонізму. Осягаймо Бога на межі тисячоліть – інтровертивно й екстравертивно. Як Альфа й Омега.

Д.Л.: А що, коли ми все-таки одважимося поставити питання так, що Альфа – це і є той-таки автор роману-робітні, який саме отаким незвичним способом, через маску-гетеронім, будує в собі **таку** людину або намагається її **таку** в собі зруйнувати, – і вийти на інший щабель людяности? Історія літератури знає такі витівки. Португалець Фернандо Пессоа все життя ними бавився.

УП.: Здається, Ви зумисне тужитеся мене спровокувати. В одній моїй усній притчці експромтом: вулицею ішов елегантно одягнений чоловік. Назустріч йому трапився алкаш і чи то з похмільної нудьги, чи з гумору похмільного проверещав на всю вулицю, буцім у чоловіка спина в гівні. Воно б то й менше всього з тим, що з п'яниці візьмеш, але ж завтра і післязавтра про чоловіка вже весь Бахмач говоритиме: он пішов той, про кого було сказано, що в нього

у гівні спина... З Вашим запитанням приблизно те ж саме. Розкіш екскурсу в хаші текстів «Житла», «Картотеки», а також майбутніх «Тверді святкової» та «Вежі» зможе дозволити собі ретроспективно літературознавець-ентузіаст через енну кількість років, коли, банально кажучи, дощі часу змиють і розчиняють в собі множинний **Праха Автора** – іншими словами, все те, що можна назвати слідами й послідом: недопалки, порожні пляшки, несуттєві листи і записки, робочі блокноти, часописи, газетні вирізки з його помітками тощо. Тоді вже або будемо знати, що і як, або напевно знатимемо, чи варто нам про такі штуки знати. Якщо Ви зустрічаєте на завітчаній луці гарну жінку, що саме Вам усміхається, Ви зв'яряєтеся лише цій хвилині. Яке Вам діло до того, хто, де і за яких обставин зачинав цю прекрасну істоту? Може, це був звичайнісінький факт прикрого згвалтування? І що Вам до пелюшок, в незапам'ятні часи обкаляних цією жінкою? До її дитячих болячок? До драми перших менструацій? На цю жінку нині впав Ваш вибір, і Ви не бажаєте нічого іншого понад те, аби вона лише Вас вибрала. Мистецький твір – це завжди течія загадок і запитань. Читач, слухач і глядач сприйматиме їх усерйоз лише за тої умови, коли докінечно переконається, що відповідей не знає навіть автор. Моя дочка Ярина, коли була малою, вигадала віршика: «Щоб вам дірочка зробилась, щоб вона вам не зашилась!» Моїм клопотом завжди були «дірочки». І якщо оцим інтерв'ю я спробував бодай невелику їх кількість зашити, то вже бачу, що наробив іще більшої шкоди. Бо ж Ваші академічно-лукаві «що? де? коли? як?» видаються мені вербовими кілками по периметру берегів довкола певної водойми. Спершу, коли втикали кілля, ніби дбали лише про укріплення берегів, та не встигли ми зоглянутися, як дрючки пустили пагони. Саме з'яву оцих запитальних пагонів з енергії вже розщепленого Вашого інтересу до «Житла» (сиріч до Автометодики буття діахронного і синхронного двох її співавторів) я мав намір попередити. В процесі екскурсів берегами чотирикнижжя, звісно, можемо овиразнити «що-де-коли-як», але внутрішнє життя автономної, на перший позір, водойми, котра, хоч як не крути, посередництвом

природного кругообігу та підземних джерел пов'язана зі Світовим Океаном, полишиться для нас дещо загадковим. А спроби внести ясність у химерії взаємоперетікань океану вселюдської культури в калюжу, скажімо приземлено, приватної свідомості – вони приречені на невдачу, хоч і не позбавлені повчальності. Надто ж для нас, що окупували власними претензіями, опусами, спекуляціями, негативними емоціями катастрофічне двадцяте століття. Теперішні і тутешні, ми практично **нічим ні від чого не захищені**. І це ми охоплює не лише людство, а й звірів, птахів, землю, воду, повітря. На сьогодні шукати ще оптимальніші технічні (на рівні комп'ютерів ЕОМ тощо) способи з метою освоїти, досягнути, профільтрувати культуру та історію через приватну свідомість – це як і пошуки зброї, ефективнішої за атомну. Цивілізація – на противагу культурі – довела кількісно-наступальну стратегію в усіх сферах без винятку до абсурду. Людству необхідна сьогодні стратегія покаянно-оборонна: від космосу, від інформації, від музики, літератури, архітектури, від швидкостей і темпів, від політичних доктрин, від самих себе... Ми дивуємося з того факту, що кити полишають рідну стихію і масово викидаються на береги. Але чому мало кого з нас насторожує, що вже втрачено «жити» в царині людської духовності. Ми винайшли чимало засобів штучного продукування гігантів духу: посередництвом Нобелівських премій, Оскарів, інформативного телерадіогаласу, часописної міфореклами... Інколи думаю, що феноменові Альфи треба шукати пояснення не через песимістичні припущення про його месіанську невчасність, цебто прийшов не туди і не тоді (така крамола якось і мені в голову пробралася), а зовсім навпаки. Можливо, всепередчуваючий і незахищений, він проріс крізь бетони цивілізації дуже вчасно, аби зайняти кругову оборону, аби продемонструвати, в якому напрямку можна істинно бути. Чи не наповнюють цю ситуацію пророчим змістом Спасителіві слова, що останні таки будуть першими?

Якоїсь осінньої дощової днини ми з Альфою купили горілки, хліба, вареної ковбаси, зайшли до нього, запалили в грубі і поставили ковбасу смажитися, позаяк тогочасну радянську ковбасу

найкраще було споживати лише з вогню, заправленою томатним соусом, перцем і цибулею (як у притчі цвяхи в солдатській юшці). В майстерні Альфа запропонував мені присісти на дерев'яний сундук, що його я раніше не помічав, а тому поцікавився в господаря, чи не фамільні коштовності він у ньому зберігає. «А зазирніть, не замкнено...» Я підняв віко сундука і отетерів: він був до країв заповнений настінними календарями українською та російською мовами. Це що? А дешиця з моєї бібліотеки, – весело після першої чарки одказав Альфа. Бібліотеки? До речі, за бажанням ви могли б зробити екскурсію на горище і знайшли б там чимало цікавого (на жаль, так і не встиг до пожежі): підшивки газет і журналів, навіть дореволюційних, довідники, підручники. Значно цікавіше і повчальніше читати те, що майже нічим уже не прив'язане до сьогоднішнього дня, не отруєне чийось теперішнім корисливим наміром, бо за кільканадцять чи кількадесят років отрута вивітрилась і знейтралізувалась, а кристали мислі випали в осад. Саме вони дають мені поживу для розмірковувань. Окрім того, і це дуже суттєво, я міг би зі стопроцентною певністю сказати, що вона була, оця друкована продукція, ненавмисною, випадковою, стихійною, ніби її течією прибило до мого берега, а чи з неба просіялось, мною ж підібрано десь на польовій дорозі. Я рідко шукаю конкретні книжки тих чи інших авторів – мене цілком вдовольняє послане долею. Та й невже ви думаете, що для того, аби жити, заробляти на хліб і горілку так, як живу і заробляю, мені потрібні сотні грубезних томів авторитетних мислителів? Що простіше одягнений чоловік, то мені легше з ним зійтися і заговорити. Що невибагливіше видана книжка, то безборонніше заходжу в неї і виходжу. І ті, що мешкають в сільських скромних оселях, і ті, що в шикарних котеджах коньяки лигають, і ті, що в кущах гасять похмілля одеколоном, – хіба не на одній землі ми живемо, хіба не однаково народжуємося, страждаємо, сміємося і помираємо? І чи не до спільного провалля чимчикуємо, хто з більшим, хто з меншим каменем у руках чи за пазухою, а хто і впорожні? Чи звертали ви увагу, хто найчастіше повторює фразу, що вустами дитини глаголить істина? А так, се-

ред тих, що лукаво і лицемірно бавляться оцією сентенцією, немає модного дядька в куфайці і в кирзаках, але ті, що так речуть, все 'дно продовжують до смерти нишпорити в книгах. Чи бува, не наслідила там істина?

Не гарантую, що передав цей фрагмент розмірковувань Альфи буквально, та й не є ці думки бозна-якими оригінальними – вони, швидше, тривіальні, я б на них і не посилався в нашій розмові, аби це не стосувалося припущення про необхідність перегляду наступальної та оборонної стратегій у культурі. Одкровення без претензій на одкровення – хіба не це ми звикли вважати банальністю? Модерне новітнє мистецтво саме й тяжіє до наскрізної банальності – і супутньо з цієї причини рефлексує і викидається у формалістичні нетрі. Однак я не бачу серйозних причин для відчаю і розгубленості. Як на мене, завтрашній день не конструюють і не синтезують – він приходить сам. Те, що дивує і насторожує нас нині, – не що інше, як прикмети завтрашнього дня. І якщо ми сьогодні з непідробним інтересом гортаємо календар п'ятдесятирічної давности, то не забуваймо, що це відбувається не п'ятдесят літ тому, а саме сьогодні, чим і закладається підмурівок для завтрашнього.

Д.Л.: Чи не припускаєте Ви, що читанням власних текстів (записники, щоденники, поезії тощо) зімпульсували Альфу до перегляду, часткової переробки та переписування карток? Певно ж, не випадково у своїй картотеці він виокремив навіть розділ «З рефлексій та формул Омеги», отже, на якомусь рівні Ваш вплив на нього мав місце.

УП.: Як на мене, Альфине **текстобуття** справило в пізнішій часі на Омегу значно сильніше враження. Однак, повертаючись до «Рефлексій та формул», зауважу, що спершу цей розділ у Картотеці був для мене несподіваним. Окремі з щоденників я давав Альфі на його прохання додому, і, як виявилось, дещо він переписав, однак, з певними змінами, а якщо бути точнішим, трохи лаконізував, опустивши несуттєві фрази і деталі. Проте значна

кількість так званих мною формул записана ним по пам'яті. Це перші мої висновки, що торкаються Вашого цікавого запитання. В пізнішим часі, перечитуючи вже вкільканадцять Альфіні нотатки і зокрема розділ, що містить «позичені» ним у мене думки, а далі гортаючи власні щоденники (а вести їх я почав у дванадцять років, отож за тридцять три літа назбирався архів досить значний за обсягом), мусив собі сказати, що йдеться, мабуть, не про розвиткове уподібнення моїх з Альфою поглядів на світ у процесі діалогу-спілкування – безпосереднього і текстового. Все значно простіше, хоча ця простота має парадоксальний і несподіваний характер. Пригадуєте з першої книги про зустріч Альфи з бабою-жебрачкою на вокзалі, де вона йому сказала про Знак Ключа? Він справді-таки одімкнув словом дідове і батькове німування. Однак цей акт не був таким вже й безболісним, неодмінним, роковано-неминучим. Не з'явилася б у хаті німого Андрія мати Люба, то, може. Альфа так і не заговорив би ніколи, мо', так і зупинився б на гавканні? А власне Картотека? Не передав би він її мені за кілька місяців до пожежі, ми б тепер не мали про що говорити. **Але ж сталося і одімкнулося.** З іншого боку, моє життя з певним запізненням та з деякими варіантними відмінностями повторює шлях Альфи. Мої прадіди, діди, батьки в буквальному розумінні слова не були німими, але дистанція поміж ними та Петром і Андрієм не така вже й велика. Впродовж століть над моїм народом і родом висів Дамоклів меч колоніального духовного обскурантизму, фізичного насилля, бездержавности, тоталітарних експериментів, захоплюються українськими піснями, а мало кому спадає на думку, що те не від великого добра. Де виполується раціональна думка, глушиться інтелект, нація найчастіше реалізує власну духовну потенцію у сферах чуттєвих і побутових. Звідси, може, і наші біленькі хатки з розписаними коминами, і рушниками, і писанки, і садки вишневі, і неодмінні квітки на городах, і, нарешті, наша славетна на весь світ пісенна лірика. Якщо й були у нас Сковорода, Юркевич, Шевченко, Гоголь, Франко, Потебня, Леся, Зеров, Кримський, Антонич, Тичина, Стус, то ми аж надто

добре знаємо, **як вони були**. І знаємо, скільки дітей нашого народу мусило шукати прихистку в чужих землях, аби стати тамтешньою національною гордістю. Отож зусиллями ледь не кожного українського письменника у новітньому часі рухають претензії на «ключовість». Ми квапимося наздогнати, надолужити, компенсувати. Це виливається химерними наслідками чи не в усьому – починаючи культурою і завершуючи господарюванням. Багато формально-вторинного, компілятивного, інфантильного. Рогулі, кугути, селюки, хохли – з одного боку, сноби-естети – з іншого. Переважним чином усі ми несемо в собі на генетичному рівні ці недуги, що по суті породжені нашим тривалим національним німуванням. Альфа й Омега не виняток. Вони з одного джерела великого безголосся витікають – з тою лиш різницею, що Альфа – річка підземна, спокійна, Омега ж тужиться реалізуватися легально, на читацькому осонні. Та сповідуючи засади правди і щирости, обоє вони здійснюються доволі драматично. Альфа у власній екзистенційній ніші послідовніший, прямолінійніший, бо не орієнтується на конкретну соціальну аудиторію, чого не скажеш про Омегу з його письменницькими претензіями. Шлях останнього – буттєва парабола. Аби в середині вісімдесятих доля не звела його з Майстром, парабола б, може, й не овиразнилася. Повернення-злиття до магістральної течії, котрою весь час рухався Альфа, для Омegi, просто, мабуть, не відбулося б. Це, імовірно, не пряма відповідь на Ваше запитання, однак я намагаюся бодай прочинити в неї дверцята, наполягаючи, що мову треба вести не про уподібнення, а про буттєву спільноджерельність при початках, далі – про певну дистанційованість у пізнішій часі, а потім – про закономірне витікання в одне русло за умови чесного і послідовного пошуку.

Д.Л.: Чи маєте Ви якісь міркування з приводу кількості записів у Картотеці?

УП.: Нумераційні примхи й чудасії в записах Альфи завели й мене в глухий кут. Перший запис має номер 437, останній – 7502.

Справжня кількість карток поміж ними не мусить становити інтересу для читача, та й вагомого значення це число саме по собі не має. Достатньо того, що число «7502» орієнтовно вказує нам на гіпотетичну кількість перших варіантів на проміжних етапах. Ми не знаємо, **що** і з **яких** міркувань він взагалі знищив, **що** переписав, перенумерував, поміняв місцями, а головне – **чому**? Нам залишене право на здогади – для кожного читача приватні. Є в Сантаїни чудова формула: поезія – релігія в русі, в момент її істини. Чи не до релігії в момент її істини рухався інтуїтивно, навпомацки Альфа? Отака моя відповідь запитанням-припущенням багато чого поставила б на свої місця – принаймні для мене. Невже всіх карток справді було сім з половиною тисяч – це якщо не брати до уваги Альфину зацикленість на безкінечному переписуванні-шліфуванні нотаток? Хай би він, припустимо, впродовж двадцяти літ щодня сідав до столу і робив один запис, то й за такої умови маємо число 7300. Але ж скільки часу забрали будні-шабашки, скільки днів було спалено в пиятиках? А витверезники й ЛТП?.. Найімовірніше, Альфа жонглює числами зумисне – якась ідеальна гра наодинці з собою, її правила відомі лише власникові Картотеки. Мене ж бо це нумераційне безладдя втомило, жодну власну версію в достатній спосіб не можу обґрунтувати. «Мертві ж сраму не їмуть» – Альфа зі своєї таємної високости, можливо, насміхається з моїх мурашиних потуг привнести заднім числом подобиво системи і ясности в космос його Картотеки. Гомерично сміється ще й пальцем показує на моє плазування між скалок калейдоскопічного хаосу. Хоча, може, це й не зовсім так... До книги я спромігся винести десь трохи більше за три чверті записів. Мо', підготую з часом до друку решту, хоча кому в тих записах тоді належатиме більше – Альфі чи Омезі? Швидше, те вже буде співавторством і там про номери не йтиметься. Веду мову про останню книгу до тетралогії про так звану «Вежу».

Д.Л.: Чи наважуєтеся Ви сьогодні прогнозувати реакції читачів на Картотеку?

УП.: Відмахуюся від спроб заглянути в душу читача-сучасника, як від спасівських мух. Та ще Теренцій казав: ніщо людське нам не чуже. Де вже на всіх марнославних авторів, упорядників, редакторів наберешся олімпійського спокою? Та вкотре наголошую: на мою думку, Альфа ні на кого не орієнтується і не силкується здивувати ні євримена, ні сноба, ні естета – він дивується наодинці. Щоб стати співучасником його зачудування, читачеві необхідно докласти певних зусиль. Проблема в тому, що інтенціональність оцих «певних» зусиль має парадоксальний характер. Скажімо, саме слово «зусилля» автоматично в'яжеться зі словом «мобілізація». Зусилля – це праця, напруга, зосередженість, «підтягування» до завданих автором етичних, естетичних тощо рівнів. У випадку з Картотекою, мабуть, треба вести мову про «демобілізацію зусиль», позаяк записи Альфи не філософський трактат і не літературний жанр у класичному для новітніх часів тлумаченні. Особисто я й досі почуваю себе досить дивно у бутевій ніші автора Картотеки – часом жарко, часом холодно і завжди якісь незбагненні протяги. Готуючи рукопис до видання, наважився запропонувати його двом людям, думки яких мають для мене чималу вагу. Один з них – просто «типово-дистильований» читач, інший – поет, але обоє хворі на церебральний параліч, мандрують Бахмачем на велоколясках і мають достатньо часу на вдумливе читання. Їхні екзистенційні ніші – ситуаційно детерміновані, зумовлені недугою, однак їхній розважливий і мужній позір на довколишність постійно допомагає мені долати моноплщинність бачення і мислення. Перший з них, читач Юрій Л., оцінив Картотеку досить високо, другому ж, поетові Юрію А., записи Альфи, як ввій сам про те делікатно висловився, взагалі «не пішли». Можливо, це закономірний результат дистанційованості між першою книгою роману-робітні і другою, власне Картотекою. Річ у тім, що в «Житлі» Альфа загадково завданий сумою багатозначних натяків, сюжетних схем і проєкцій, тому Юрій А. мав підстави сподіватися від його записів чогось непересічного, неординарного. Чекання ж породжує химер. Як би там не було,

але саме неоднозначність перших оцінок спонукала мене оприлюднити нашу з Вами розмову...

Д.Л.: ...котрій Ви, сподіваюся, і підведете ризику, за що я буду Вам вдячним і довго не лишатимуся Вашим боржником.

У П.: Отже – Твердь, далі – Житло, а над ним – Вежа. Триєдина духовна неодмінність, що визначає буттєві координати особистості. Попри зриму знакову штучність чи конструктивність для сторонніх свідків, стою на глибокій переконаності в космічній вартісності цієї ієрархії. Це приватне, навіть інтимне осердя моєї волі, незалежності, самотності, котре я не винайшов і не сотворив посередництвом інтелектуальних потуг і вправ, а віднайшов (чи воно на мене натрапило), рухаючись навпомацки, збиваючи коліна і лікті, покладаючись на щось архетипічне й інстинктивне, дбаючи про культуру власної інтуїції, викшталтовуючи екзистенційні ритуали, плекаючи свій сад потреб і бажань. Якісна оптималізація через самообмеження в малому і великому. І мене справді вів Бог. Із самісінького початку я знав: найбільшою проблемою є чистота резонування, вчування й інструментування Його вказівок. Дитя спроможне збагнути батька, дослухаючись до його голосу в собі, доростаючи до батьківства. Світ – лише цех, робітня, нива і поле бою, де духовні орієнтири гартуються, знаходять буттєве наповнення. Ледь не кожне моє слово мені самому видається зарубцьованою раною чи імунно-захисним плацдармом, відвойованим у кожної з недуг, що їх пережив-переборов-перебув. Тому мене мало обходить ставлення сторонніх до моїх слів. Бо, здається, гордині межі людьми і задрости до людей таки нарешті збувся. І ніби замав натомість не порожнечу байдужості до сторонніх, а достатньо потужний спокій співпочування їхньої радості і їхнім стражданням. Нині бачу себе не багатим і не бідним, але саме достатнім на майже віднайденій Тверді, у майже знайденому Житлі з Вежею, що майже мені відчинилися і віддалися. Сподіваюся, мені ще буде даровано долею певний непевний час, аби прибрати поміж певними словами не-

певне «майже»: завершити діалог з Альфою, передрукувати на чисто тетралогію «Житло», «Автометодику» й «Керівництво до польоту». Прибрати «майже» – це звести до одної тональності неадаптованості в розмові з вами, ущільнити й лаконізувати тексти, дати відстоятися сміхові і сльозам. Це і є вежове резонування-інструментування через дефіс.

Я не забобонний, але за місяць мені виповнюється сорок шість, – стільки ж було Альфі, коли він зник з поля мого зору. Чи справді спалив себе і душу його забрали на небо янголи, не так багато й важить. Суттєве інше. Альфа ніби йшов попереду мене, був провідником-предтечею і з-поза його спини я не бачив насправді шляху, хоч самовпевнено гадав, що знаю, куди йду. Відколи він зійшов з дороги, я полишився сам на сам з далекою точкою сходження паралельних. Пильний інтерес до спадку Майстра видається мені тепер способом притлумити страх перед обрієм. Я ж бо здогадуюсь, що в якомсь моменті наші з ним шляхи злилися, відчув це й сам Альфа. І щось інше почув, саме те, що й змусило його зійти з дистанції. Спортивною термінологією послуговуючись, це як біг з естафетою. І я далеко не певен, що фінішну стрічку належиться перетнути саме мені десь отам, в останній книзі тетралогії. Вже нині, на порозі власного сорокашестиліття, вряди-годи озираюся на молодших: хто б з них міг перебрати на себе відповідальність за безкінечний шлях?.. Повторюся: я не забобонний, але не можу вивільнитися від одного спомину ледь не тридцятилітньої давности. Тоді я навчався в Прилуцькому педучилищі на відділі вчителів початкових класів і був у групі єдиним самцем. Знаєте, як воно серед дівчат у такому делікатному віці? Півняча бравада, хворобливе рефлексування тощо... Майже всі ми через це перейшли – не мені Вам розповідати про ті милі часи, коли є здорові зуби, а м'яса немає. Закохуєшся, мрієш, страждаєш, вигадуєш. Одного разу я собі вигадав романтичну історію з циганкою, котра мені наворожила, що помру у сорок шість років – саме в 2000-му. Цю побрехеньку я зі сміхом переповів кільком своїм приятелькам з групи. Та чи не прозирнув я тоді далеко вперед, чи не передбачив дня, коли в свої

сорок шість кудись відійде Альфа, а разом з тим і сьогоднішнього червневого дня 2000 року, за місяць до власного сорокашестиліття, коли я приблизно завершив упорядкування Картотеки й усвідомив, що пора йти далі? Або не йти. Погодьтеся, такі збіги-провісництва не можуть не насторожувати.

м. Бахмач – с. Матіївка. Квітень 2001 р.

КАЗАННЯ ПРО ХОДІННЯ В РЕЧІ

КОЛЕСО

Я – звичайне велосипедне Колесо, заднє, «беушне», яких на світі не злічити. Саме по собі я навіть не вповні колесо, а всього-на-всього обід без трьох спиць, але з довоєнною, з отвором для солідольного шприца, втулкою. Це вже як зодягнуть мене в гуму, втулку начиняють хитромудрими деталями і з'єднають малу зірочку з великою ланцюгом, можна буде й рушати. По правді, я погано розумію, чому велосипедисти шанують більше саме мене та й коштую я значно дорожче, – в дійсності напрямок велосипедові завдає переднє колесо, – воно веде, і начебто йому краще знати, куди їдемо. Я ж виконую роль другорядну: просто перетворюю енергію людських ніг в обертальний рух. І мені глибоко байдуже, прямуємо вгору чи вниз, повертаємо вліво чи вправо, потрапимо додому, на роботу чи в придорожні кущі на чарку. В тому, щоб виконувати сліпо чийось волю, нічого ганебного немає, бо хтось-таки мусить перебиратися доволі клопітним лідерством, а проте інший, кому належить виконувати непримітну функцію силового гаранта, має спокійний час для спостережень і розважливих висновків. І я, Колесо з великої літери (якщо самі не здогадається, чому все-таки з великої, спробую згадати і розповісти згодом), висіло на іржавому цвяхові-вісімдесятці в старенькому хліві поміж мотлохом й іншими зужитостями та дримало. Всі речі, допоки вони в собі й ні для кого, – як правило, сплять. Отже, я перебувало на узбіччі великої історії й конкретного часу, між підлогою і стелею дядькового сараю, снилося-плелосся-вертілося в моїй свідомості щось невиразне і каламутне. Правда, з глибин моєї так званої підсвідомости час від часу випірнають картини, котрі свідчать, що не завжди було так і я знало (знав? знала?) кращі часи: контрастніші, напруженіші, багатші. Чим і на що? Аби відповісти, треба б мені зробити чимало обертів назад, а де ви такі велосипеди бачили, ко-

трі б у зворотному напрямку рухалися? Але у світі людей і речей без упину щось відбувається, завершується і починається. Настав і мій рік, мій день та моя хвилинка, коли одного ранку дядько збудився з важкого похмілля і почав чухати потилицю, де б його і за що можна було б зцілити одвічну болячку. Дрібні позички в сусідів стали серед останніх категорично непопулярними. Звідки певність, що за день-два хирлявий дядько не крутне орла і не забере з собою на цвинтар палкі обіцянки повернути дві з половиною гривні через три дні? Дядько зайшов до хліва покласти кролям кілька качанів кукурудзи, його змучений погляд упав на колесо. Кілька хвилин він про щось міркував, далі дістав наждачний папір і почав досить-таки приємну для мене косметичну процедуру. На завершення він протер внутрішній бік обода, спиці та втулку солідолом, одягнув свіжий піджак, майже новий картуз і пішов на березневий не бозна-який багатолюдний серед тижня бахмацький базарчик. Позаяк ішлося до активного велосипедного сезону, конкурентів дядькові не бракувало. Майже все в них було новісінським, за оптовими цінами купленим у Харкові та Мінську, – куди вже дядькові до них? Конкуренти лиш миролюбно презирнулися поміж собою, коли дядько несміло притулився збоку. Що з нього візьмеш – алкаш. Йому й гроші невеликі треба: пляшка самогону – троячка, смердюча російська «Прима-Ностальгія» з Леніним на коробці – півгривні та на сірники. Всього лише півгодини дядько свердлов очима запаскуджену базарну твердь під ногами, щодалі йому ставало гірше й гірше. Він виразно визирав учорашнього дня, бо його товаром, цебто мною, ніхто навіть не поцікавився, а ранкове сонечко хоч і посміхалося знущально й багатообіцяюче водночас із небесної блакиті, та доволі пронизливий вітер із-за магазину «Хімія в побуті», на легкий морозець помножений, понизував дядькове зношене тіло до найдрібнішої арматури. Йому сльозилися очі, якась каменюка не могла нагріти місця в голові, поколювало в серці. Надія заробити копійки на вивірені багаторічним досвідом ліки дотлівала, як жар із соломи. І дядько, що у своєму черезпеньколодному житті майже ніколи й не молився, бо

не знався на таких делікатних тонкощах, – в разі найнагальнішої потреби звертався до Господа чи до Богородиці на бахмацький кшталт, місцевим суржиком і своїми сердечними словами, – тепер хоч і подумки, хоч і не усвідомлюючи медитативної глибини власного прохання, заволав: «Спаси мене, пане Боже, і порятуй – давно вже не було так хреново!..» Звісно, я, Колесо з великої літери, розчуло його прохання і збагнуло, що на місці Бога, хай би Він і був по шию завантажений найневідкладнішими ділами, конче прислухатись треба до голосу одного з наймізерніших мешканців правічної юдолі сліз, – відтак моєму квартируванню в хліві надходив зримий кінець. Звідкись несподівано випірнув білявий чоловік років сорока п'яти з пишними, звисаючими з-під великого і дещо фіолетового носа вусами. «Скільки хочете?» – поцікавився вусань. – «А...» – по діагоналі провів перед собою рукою дядько. На отому міжнародно-багатозначному «а...», як правило, розуміються лише люди, котрі не вміють вигідно продавати і задурно купляти, однак випити і погомоніти люблять. Хоч тепер я всього-на-всього Колесо, та не з дня вчорашнього і не з позавчорашнього, бачити мені випадало багато різного, – те, що було, часом згадати важко, але те, що буде, вгадую порівняно легко. І справді, не замислюючись, вусатий простягнув, мов двома-трьома амперами враженому, отож не зовсім на смерть, дядькові десятигривенний папірець і додав: «І ходімо оно там пивця вип'ємо та по шашличку зажуємо, бо я бачу, що люта нужда сюди вас пригнала». Схоже, що в отаких-от, як оцей вусатий чоловік, гроші бувають нечасто і їхню присутність у кишені можна ословити короткою фразою: крила за плечима – гірі на ногах. Цебто можна б і летіти, але не дозволяє тягар. Такі люди квапляться якомога швидше звільнитися від прив'язаности до дурного вантажу на нижніх кінцівках, але, скинувши гірі, зажурено усвідомлюють, що летіти вже нема з чим. Дякувати Богові, на світі не перевелися велосипедні колеса, завдяки котрим можна бодай потихеньку їхати.

ВОЛОДИЧ

Досі не знаю, якою мірою виправдано вести мову про письменницьку роботу? Коли людина дихає, їсть, п'є воду, оправаляється, спить і навіть щось уві сні зрить – це теж праця? Що стоується «Казання про ходіння в речі», то про нього з більшою чи меншою певністю/розгубленістю, однак цілком щиро, одважуюся наполягати, що в 78-му році воно прийшло мені наче звідусіль і водночас нізвідки, як до новонародженого приходить повітря. Ніби не вигадував собі героїв, не пітнів над сюжетами, а до власне фантастики – байдуже, науковою, філософською чи гібридною вона самовизначалася – в ті далекі роки, за великим рахунком, ставився зверхньо і навіть зневажливо. Казки, звичайно ж, любив, щоправда, за одної суттєвої умови, щоб їх так і називали – «казками». Про гілозоїзм – натурфілософську концепцію дуже древніх греків, котрі (не всі, звісно, – мова про так званих гілозоїстів) вважали одухотвореним усе суще, – я ще нічого не чув, однак 78-й (на феноменальності цього періоду зупинятися тут не буду) для мене рік особливий. Назвемо його сезоном неперервних польотів, зрозуміло, не в буквальному значенні. Тоді ж таки в тестевому осінньому саду я мав химерний прихисток для роботи: каркас із жердин, обтягнений сірою поліетиленовою плівкою, столик з лавкою і гасовою лампою, під ногами мішків зо три сухого яблуневого листу, в листі термос із липовою гербатою і часто пляшка «Хересу». В кожусі, в ялових офіцерських чоботях і в шапці просиджував до півночі – тривало так до стабільних морозу і снігу. І те також я схильний поименовувати Територією незбагнених осяянь. Може, результатом одного з них став жвавий інтерес спершу до речей і речовини, а далі до всього, що за межами «людського». Ви посміхнетеся: дивовижа! Та поетам одвіку було тісно між берегами здорового глузду, реальних подій, реалістичних картин, не кажучи вже про те, що між обкладинками найгрубезніших академічних глосаріїв вони просто-таки задихалися від браку слів. І поета хлібом не годуй, а дай поміз-

кувати над чимось таким нетрадиційним, феноменальним, аномальним, окультним і містичним. Переважна більшість читачів у рамках елементарної естетичної освіти давно вже не виставляє поетам особливих претензій за художні витівки, а часто-густо навіть кепкує з автора, котрий ніяк не одважиться вийти за околицю прозорої метафорики XVIII-XIX століть. Коротше, містика в поезії вважається такою ж природною і неодмінною, як титули фігур у грі в шахи, цебто автор вдається до елементів фантастики як до прийомів та умовностей і поза власним твором він цілком свідомий цього. Отже, поетична містика – це містика фахова, котра може й не витікати з людської природи, з переконань художника? Як поставився до постаті Уліса Джойс у новому часі, можна ризикнути відповісти, а от наскільки серйозно сам Гомер сприймав мандри Одісея в контексті своєї епохи? Не певен, що Гомер, Данте, Гете і сотні інших, чиї «містичні» твори є золотим фондом людства, з олімпійським спокоєм погодяться з тезою нащадків про вигадку як художню умовність. Мо', розгніваються, однак переконати вас ні в чому не зможуть. Як і ви їх. Як буддист – християнина, християнин – ісламіста, а всі троє вкупі – атеїста. Але що лежить в основі якої завгодно релігії? Віра в те, що значною мірою суперечить науковим знанням, реальному життєвому досвідові, здоровому глуздові. Але ж добра третина людства – віруючі. То, може, поети впадають час від часу в містичні крайнощі не тому, що (даруйте за перефразування) «поет народжений для містики, як птах для польоту», а тому, що він є духовно-чутливим барометром людства? Здається, ще Ю. Лотман писав: коли б поезії не існувало, можна було б довести логічно, що бути її не повинно. Але ж вона є – завдяки бодай одиницям – на решту із сотні авторів, що вдається до містики як до фахового художнього прийому.

Та повернемося до речей. Часто-густо ми нехтуємо ними, вони втратили для нас первісну вартість і вагу, відступилися на такий далекий задній план, що, аби нарешті «відкритися» нам, самі речі в людей треба б геть усі забрати і полишити мене і вас

голими зовсім, якими з'явилися ми на світ. У дитинстві речі нас іще дивували, вабили, чарували або й чимось відштовхували... Пригадую себе в третьому-четвертому класі. Група продовженого дня. Обід у шкільній їдальні. Троє чергових, що на них покладено обов'язки рознести на столи тарілки з юшкою. Тарілки переважно чисто-білі, кілька з невиразними квітками на полях, але дві – з дуже милою парою голубів. І мені подобалася дівчинка Оля Остряньська з мого класу. В дні мого чергування я дуже ретельно пильнував, щоб тарілка з голубами дісталася саме обраниці мого маленького серця. Одного дня всі тарілки в їдальні поміняли на якісь інші... Через кільканадцять місяців мені виповниться п'ятдесят. Аби якомусь вигадникові спало мені подарувати на ювілей тарілку з парою голубів, я б, напевне, заплакав. Бозна-скільки літ Оля заміжжю (сподіваюся!) за моїм односельцем Миколою, певно, вже бабуся, як і я – дід, старої дубогаївської школи немає і їдальні також, а голуби так і полишилися назавжди моїми. Взагалі, в кожному часі серед речей у мене полишилося більше приятелів, аніж серед людей. Завдяки речам я, трапляється, згадую кращих друзів і періоди власної біографії, де в кожного з нас була своя Чашка для чаю. Збиралися ми, як правило, близько шостої вечора – ті чашки давно розбилися, ми вже маємо інші, а Будильник на столі в матіївській хаті на віки вічні зупинився за дві хвилини до шостої, аби й у моєму Казанні промовчати, що немає нас ранніх і пізніх немає, – завжди буде за дві до шостої. Розбиті ж чашки, як дещо згодом переконаємося, воскресають. Копав землю – знайшов. «Скалку розбитої чашки затис у руці. Лишилось на ній півлистка та півквітки. Хто з неї пив? Ані сліду, ні мітки. Добре не знать, про що знають усі». А про що знає решта? Про те, що завелике знання – це зайві клопоти, поганий сон і рання старість. Але як мені жити після того, відколи довідався, що я знаю те, чого не знають інші? Може, погодилися б мене вислухати, всерйоз не переймаючись тим, звідки я знаю те, що знаю? Я певен, що не вигадую, але довести нічого не можу. Просто прошу бодай раз у житті повірити: якщо не було саме так

– було трохи інакше, якщо так не було тут – було десь-інде. Однак було. Що вам з мого знання? Древні дихали повітрям, пили воду, харчувалися сонячними дарами, не знаючи того, що майже кожен підліток тепер знає. Чи підлітки з того щасливіші і чи дихатимуть добрим повітрям їхні діти? Двадцять з лишком років я не одважувався на Казання, собі не вірив, уважав: нахимерувалося після зайвої чарки, з пальця висмокталося, наснилося в температурній гарячці. Але історія Ходіння вперто поверталася до мене. Перелопачував десятки книг про сарматів, скіфів, слов'ян-русиців. Читав давньоруські джерела. Починав прозою і віршами, повістю, п'єсою, поемою. І відкладав до архіву чи палив. Настав день, коли мені розчахнулося: далі німувати не можна – воно розірве тебе зсередини на шмаття. Не просто помреш – нічого твого по тобі на землі не знайдуть. Або інше: ніколи не зможеш померти, якщо не розкажеш. Погодьмося, це страшніше за перше.

У підмурівку Казання – банальні події, аналогів яким в історії людства, судячи з усього, було дуже багато. Може, саме цим і пояснюється, що в жодній з хронік я не натрапив бодай на дотичну згадку про те, що ж насправді й конкретно трапилось. Спершу тужився знайти власне жанрове й композиційне русло, а далі махнув рукою. Знайде чи не знайде Казання стежку до читача – то вже не мій клопіт. Головне – звільнитися. Не випустять через двері – втечу через вікно. Чи виберуся крізь мишачу нору. Чи заховаюся в зужиту електричну лампочку: мене викрутять з патрона і викинуть на волю, цебто на смітник, куди майже всі дороги й стежки цивілізованого світу ведуть, а відтак до світу і світла.

Відомо, що наші пращури-слов'яни (поляни, древліани, сіверці, кривичі тощо) перебували в стані перманентної війни-праці-торгівлі з довколишніми етносами, а частенько й поміж собою. Не є винятком і період після доволі формального хрещення Русі Володимиром Ясним Сонечком, хоча треба припустити, що симбіоз язичницьких вірувань та християнської етики на слов'янському ґрунті спричинив до дуже драматичних наслідків у психіці наших пращурів та в їхній духовній культурі. Але про етику:

загальнолюдську (умовно кажучи), християнську, язичницьку, військову. З числа молодих полянських воїнів надто вже виділявся один (ми його назвемо Володичем), котрий за інших обставин мав би ступити на стежу проповідництва, любомудрости, духовного подвижництва чи й аскези. Надто близько до серця він прийняв Ісусове слово, котре узгоджувалося з працею на землі, але суперечило військовій практиці: хитрощам, підступам, жорстокості без нагальної потреби. Володич був добрим воїном, хоч і юним, але дужим, кмітливим і вмілим. Одного літа добре вродив хліб, треба було жнивувати, але принесло на Русь половців, котрим, як відомо з історії, землеробські клопоти завжди були до одного місця. Полянські старійшини звернулися до половецьких каганів: хай зійдуться в двобої ваш і наш. Переможе ваш – сплатимо без битви, що скажете, а коли наш вашого повалить – ідіть собі з нашої землі, жнивувати не заважайте і наступних три літа носа не показуйте. І Володич поклявся на хресті: коли Бог подарує йому перемогу, він не позбавить життя свого супротивника. Але треба ж було статися, що на двобій половці виставили воїна, якого поляни добре знали і люто ненавиділи за звірячу натуру. Нелегко русичеві далася перемога – та й половець міг би пишатися, що прийме смерть від меча такого воїна. Та ж Володич обіцяв Богові не людську жертву, а милосердя. Старійшини і громада розсудили інакше: спалити половця-бранця живцем. Уночі Володич звільнив супротивника від мотуззя, дав йому коня і відпустив з Богом. Добре знаючи, що вранці його зречеться рід, а плем'я прожене відступника в болота і ліси, як невірною собаку, він згадав про віщунку і знахарку бабу Ганку, що самотньо жила в ближньому лісі й знала її чи не вся Русь. Не лише київські, а й далекі околичні князі найжджали до неї за поміччю і порадою. Коли вона народилася, ніхто не відав, кажуть, уже за Аскольда й Діра її сива коса стала сіро-зеленою, як лісовий мох. Ще рекли, буцімто боги покарали її безсмертям за нечувану в нашому краї гординю. Дівчиною Ганку полюбив один з найкращих слов'янських мужів. Аби ж то й вона його не любила – найвродливіша з вродливих,

найпалючіша з вогняних! Але ж – така доля! Змією засичала в її серці пиха, зачала вона крутити честю воїна, як циган сонцем чи й жорстокіше. І дїдалася... Воїн, що перейшов через десятки лютих січей і якого, мов заговореного, обминали стріли, не брали мечі й списи, не витримав дурисвітної Ганчиної гри, побачив за нею не любов, а зневагу і знайшов собі іншу дружину – вочевидячки вірну смерть у битві... Потому Ганка шукала й собі загибелі, але смерть обминала норовисту слов'янку десятого дорогою. Треба зауважити, банальна історія, таке часто трапляється поміж смертними, які надто пізно здогадуються, що смерть не менше вартісна, аніж народження і життя. І серед одноплемінників не знаходилося охочих перебрати від баби страшний дар слов'янських богів, аби знайшла вона спочин біля кісток нерозумно зневаженого колись нею славетного воїна Ярка.

Саме до неї рушив Володич – з невимовним гнівом та глибокою, як нічне осіннє небо, образою на громаду. Страшні почуття шматували йому груди, наче там зійшлися у двобої за самицю два дужих ведмеді, полум'я з очей хлюпало пожежними відблесками на древній темний ліс. «Чого тобі, дитино?» – проскрипіла старезним дерев'яним колесом, прошамотіла втомленим дощовим вітром, пробулькала багном з болота баба Ганка. Стовпом укипів на порозі лісової хижі Володич, у голові було лише темне ошмаття, що його ні думками, ні бажаннями, ні намірами назвати не можна, а на руйновищі душі навіть малий черв'ячок чогось подібного до слова не ворухився. Забув чи й не знав молодий воїн, куди і за чим іде. Німував, як обвуглена дровиняка, лиш очі кипіли і бризкали чимось густим, ніби смолою з казана, – так натужно, що, здавалося, ось-ось вони самі закричать-заголосять. З хлопцевого закам'янілого обличчя прочитала баба його незбагнений для людського розуму намір, що був схожий на чортове дерево догори корінням, а чи на дощ і сніг, які вертають із землі до неба. А прочитавши, усміхнулася сама собі, досередини: нарешті... Аби й хотіла комусь-чому посміхнутися із себе, назовні, того б ніхто не помітив, такими густими і глибокими були борозни, колії, ви-

балки і яри зморщок на лиці в баби. Літа вітряні, спекотні, морозні забрали в баби Ганки писану вроду і силу тілесну, та навзаєм по-лишили багато печальної мудрости. «Ти прийшов по мої муки? Чи знаєш, на що одважуєшся?» – запитала. Звідки було про те знати молодому і сильному воїнові з хлоп'ячим розумом? В оцю хвилину страшної розпуки він, либонь, уже ніякого розуму не мав – лише честолюбне жадання чогось дуже близького до давноочікуваної помсти перенапружувало в душі струни – ось-ось пірвуться. Тому й відказав, наче одним махом найлютішому ворогові зітнув голову чи власне серце мечем проштрикнув: «Знаю!» – «А жалкуватимеш... А страждатимеш... А болітиме... Та змінити нічого не зможеш... Ярку мій, Ярочку...» – «Ні! Так!» – «Довічної зловтіхи хочеш? Про їхню неправедність бажаєш свідчити перед своїм Богом? А за поміччю прийшов до наших богів?...» – «Авжеж, бабо!» – «Біля людей бути, однак не в їхній подобі і не з ними?...» – «Так-так, згадав: саме за цим я прийшов до тебе! Тобі – полегкість, якої давно виглядала, – для мене свято на віки вічні! Дніпро ковтає малі річки, потічки, струмки, а десь далеко, кажуть, його воду спиває Велике Море – я теж хочу побачити безодню, куди тече Зло з-поміж людей. Це моє празникове кострище – воно світитиме мені і грітиме мене, скільки й Сонця-батька і Землі-матері!...» – «Дурний ти, хлопче, розумом безпросвітний... Ярочку, свічечко... Багато разів Зло і Добро, Любов і Зненавидь на твоїх очах скресатимуть, тектимуть, пересихатимуть, жадання Помсти і Зловтіхи перегорять, перетліють і вичахнуть, але глупство, тобою вибране, не матиме краю. Вічним бранцем кружлятимеш, але ні дверей, ні вікна, ні шпаринки малої звідти не знайдеш... Невже ми нарешті зустрінемося, любий?...» – «Брешеш, клята бабо! Тобі самій наприкінці боляче розлучатися з цим світом, де ліс, пташки, місяць і зорі! Що ж: така вже моя доля – піду вигнанцем, доки хижі звірі не покладуть край моїм безпричинним мукам, – хай мій Бог узрить, що Він мені дав і чим я Йому заплатив навзаєм!» – «Ох, дитино, ох, телепню, гординя полянських предків перехлюпує в тобі через край чаші – грішиш проти свого Бога і проти наших, ніби на герць

їх гукаєш. Було б таки краще, аби люті вовки твоє тіло пошматували, аби чорне вороння твої очі ясні виклювало, а Ярило кістки висушив! Гарно ж бо як: білі, як сніг, кістки смертного чоловіка на зеленій траві, на чорній ріллі... Народився і жив, бачив, чув і пішов... Більшого празника за смерть у світі не буває, дивовижнішого дива не буде! Ярочку мій, хлопчику! Невже ми нарешті будемо разом, допоки наші і їхні боги з нами?.. Я дам тобі, чого просиш, а собі візьму... Свою смерть ти подаруєш мені, а моє дурисвітнє безсмертя озмеш – душею речі станеш, із речі в річ ти мандруватимеш грайливо, безборонно, але назад, в подобиво людське, не ступиш і півкроку, голосом людським нікому і ніколи не даси про себе знаку!.. Ярочку, зачекай на мене!..»

І стала наразі для Володича така густа пільма, що важко було й уявити, ніби ще десь на землі полишився бодай крихітний, з макове зерня, острівець світла. І так тривало бозна й скільки, бо час у такій щільній пільмі, що схожа на свинець, оце щойно з вогню і миттю застигаючий, – там час не в спроможі рухатись. А далі прийшло до Володича світло – вже назовсім. Бо сяєво-бачення з речей не поривається ніяк і ніколи – воно буде й тоді, коли погасне Сонце, коли й самих речей не стане, однак залишиться в космосі одним-одненький атом, котрий не встиг еманувати в чисту енергію. Це бачення з-над, з-під, з-обіч часу. Тому, певно, Казання моє багатьом побачиться звивистою течією казок і міфів, а чи претензією на такі вже популярні нині ненаукові «фентезі». Ще раз до вашого милосердя зголошуюсь: я не мав наміру розповідати і дуже довго терпів. Та, знаючи, що я, на щастя, не безсмертний, мушу засвідчити гіркоту безсмертя стороннього, яке не є ні моїм, ні вашим вибором, однак може стати за нашого бажання предметом співстраждання та співочищення через муки незримого і нечутного, але дуже близького – пальцями можна відчути не лише тепло, але, гранично зосередившись, навіть живчик-пульс – нещасного ближнього.

МІЙ ГОСПОДАР

Отак я потрапило (можна і в чоловічому роді чи в жіночому, однак, аби уникати надалі граматичної плутанини, зупинимось на тій речі, котру тепер представляю – на велосипедному задньому колесі) до чоловіка з пшеничними вусами. Зрештою, мені вже на той момент було байдуже, чим я є, навіщо, кому служу. На світі з часом усе обридає: гаряче і солодке, темне і світле, брати і давати, жити і не жити. Колись було-таки втіхою: чути, бачити, доторкатися, знати все і всьому бути Господнім співсвідком, мандрувати хатами бідаків і палацами царів, зрити хитромудро замасковані грані свят і воєн, шугати невидимо під-над-обіч багна суєти, що банально пойменоване людським життям – з усіма недоладно прицвяхованими, недбало приклеєними, пришитими білими по чорному нитками вивісками і бирками на кшталт «Добро» і «Зло», «Любов» і «Ненависть», «Гріх» і «Благочестя» тощо. Моїм земним господарям, котрим я тут слугувало і, здається, **приречене** служити довіку, давно б це мало тяжко остогиднути, але всіх їх від того тхнучого, темного і слизького тупика збридження рятує Благодійниця-Смерть. Часто-густо вони навіть не можуть її ніяк дочекатися і самі виходять їй назустріч з намиленими мотузками, пістолетами і пігулками. І тут я їм навіть заздрю, бо самочинно вдатися до цього не можу. Мене дивує терпіння іншого нашого Господаря, Творця неба, землі та всього суцього, дерев, трави, тварин, людей і речей. Але звідки мені знати, чи не втомився й Він багато тисячоліть тому і, полишивши напризволяще (або ж на свого Єдинородного Сина) недолугі власні витвори, чи не осів собі в якійсь віддаленій Метагалактиці, як ото я на іржавому цвяшкові у хліві з кролями і кількома галасливими курками? Певно, що баба правдиво назвала мою забаганку дурисвітною, бо, перетинявшись багатьма тисячами речей упродовж тисячі літ, я так і не натрапило на щось путяще, що можна було б назвати відповіддю-скарбом, та й Пан-Бог не відкрив мені свого обличчя і голосу не подав. Безсмертя пустельніше за життя в стільки ж разів, у скільки крапля менша за всю воду на

Землі. Кажу так, бо промовистішого порівняння не знаю. Смерть у двобої – найпочесніша з тих, що мені випало бачити, дещо дурніша – від випадкової стріли, котра, в кращому разі, могла б влучити в дерево, але впродовж останніх часів люди, перебравши на себе Господні функції, знецінили смерть, а заодно й життя. Тепер за кілька секунд один чоловік може вбити мільйон собі подібних разом з усім, що їм належить, цебто вкупі з багатством і речами, задля яких вони жили. Але і в тому немає ніякого здорового глузду, бо, як твердять духовні навчителі людства, на праведників все одно чекають рай і воскресіння, а на грішників – сяке-такє пекло, – і в першому, і в другому разі те ж таки безсмертя, котре мені так остобісіло, що я вагаюся, як його назвати – раєм чи пеклом, хоч, по суті, яка між ними різниця? Втекти від себе і порятуватися в моєму випадку означає знайти бодай якась закінчення оцьому тисячолітньому тирловиську межи людьми, а його ніде, ні в який спосіб немає. Куди не кинь оком – безмежне і вічне німування, як нічне зоряне небо. І, коли мій новий господар доправив мене з базару додому, я нічого втішного не сподівалося. Може, я просто продовжувало спати. Та одного разу до мене (?) звернулися з дивним запитанням: «Ну, любе коліщатко, то як – ми будемо їздити?» Так проказав чоловік з вусами і посміхнувся. Спершу це змусило мене припуститися думки, що мій новий господар ніколи не виходить на сухе з бурхливої течії пиятик і просто забув, що так до речей не звертаються; далі в мене збудилася підозра, що він звідкілясь знає про мою неприкаяну долю. Та аж нині, коли наші з чоловіком співмандри сягнули кількох добрих сотень кілометрів, я собі кажу (дуже прикро, що лише собі самому): про людей, про їхні наміри, справжні й приховані, діла очевидні і вчинки химерні докінечно знати, хоч і десять тисяч літ блукаймо в речах побіля них, не можна. Мій дивакуватий власник якоюсь мірою витягнув мене з трясовини збайдужіння до всього на світі. Чи то він закінчений дурень, чи невиліковний божевільний, чи провокатор високого класу, чи й усе сукупно змішане, але його поведінка вряди-годи мене інтригує і викликає сполохи інтересу: що він далі вчинить, скаже, куди й за

чим запропонує їхати? Що менше він говорить з людьми, то більше звертається до речей, зокрема, й до мене, а в цілому збоку це може видатися, що чоловік полюбляє балакати наодинці з собою. Чим це пояснити, не знаю. Може, ближні не здатні його почути чи не розуміють його так, як би він того хотів? Чи, може, з речами його єднає щось більше, аніж з ними? А мо', йому серед людей просто бракує співрозмовників? Одного разу я навіть було припустилося гадки, що він колись на певний час дістав нагоду ходити в речі, не скористався нею вповні, а чи якусь децицію себе полишив у речах і тепер намагається достукатися назад. Принаймні ця щирість, цей довірливий тон, усмішка, все інше збивають мене з пантелику, і я ніби намагаюся йому відповідати, зовсім не беручи до уваги, що ж він почути мене не може. А мо', чує? Бо часом, несподівано схаменувшись, усвідомлюю, що наші «репліки» вибудовуються в щось дуже схоже на розмову, хоч обоє ми й не подаємо виду, що бесідуємо... Зрештою, про що це я? З такими думками й колесо може доїздитися до того, що з'їде не лише зі стежки чи з дороги, а й з глузду... Бо ж інколи ловлю себе на думці, що якимось негарзд почуваюся, коли господар довго зі мною не розмовляє або його бесіда з іншими речами затягується, а надто ж коли він взагалі ні до кого не говорить, але щось гарячково записує. Треба думати, що саме таким чином він спілкується з мовчазним, як і всі інші речі, папером. Яку з того чоловік має втіху, мені не зрозуміло, але, зізнаюся щиро, стає прикро, коли нехтують саме тобою – не просто звичайним велосипедним колесом, а річчю, що зазнала нещастя бути колись людиною, далі стільки віків переблукала речами, аби й там не знайти щастя, але все ж таки не втратила здатності мислити і дещо пам'ятати. Хоча хто знає, чи не всі на світі речі до того спроможні – просто зголоситися про те не здатні? Найімовірніше, про те міг би сказати Бог, але Він мовчить. А мо', і мій новий господар щось би мені пояснив, але з власної ініціативи він цього не торкається – я ж поставити питання рубя й однозначно ніяк не можу. Але за папір мені трохи образливо і заздрісно. Може, саме на папері чоловік розповідає про щось таке, чого він уголос не каже

ні людям, ні іншим речам. Але навіщо? Якось він сумно проказав мені: найбільше лихо людей і речей, що внутрішньо ми всі вже дозріли, аби говорити одне одному, а от почути ще не можемо. Тут і тепер ми ніби невчасні й німі, але десь будемо неодмінні. Може, він в «десь-кудись» пише? Аби ж він чув мене... Втім, не треба втрачати надії, що колись почує.

Ім'я мого господаря Володимир. Чимось це відлунює в моїх давньо-ранніх і зраних людсьми споминах – ніби й мене схожим іменем називала мати і, може, ми з ним навіть трохи тезки, тому й симпатизуємо одне одному підсвідомо? Але «володіти миром» моєму господареві не судилося, тому він обрав собі володіння речами, і, певно, краще б йому пасувало ім'я Володиріч. Бо ж у спілкуванні з небагатьма речами, що йому належать, а чи з тими, що з ними його зводять обставини, він демонструє справжнє мистецтво володіння, а чи тужиться опанувати це мистецтво. І, як на мене, успішно, бо речі, котрі його, може, й не розуміють, виразно до нього прихильні. Як-от і я, задне велосипедне колесо в теперішньому часі. Та найлюб'язніше до нього ставляться його хати, про котрі він багато говорить і, здається, пише книжки. Скільки в нього осель, порахувати важко, бо коли мій господар часом уголок молиться, то згадує про помешкання далекі й невиразні, де йому випадало, гадаю, жити чи там і досі мешкають люди і речі, дорогі його серцю. Але нині він мандрує-ділиться-множиться між двома оселями: двокімнатною в містечку Бахмачі, де живе з родиною вже понад чверть століття, і хатою-дачею в селі Матіївці, придбаною дванадцять років тому поблизу Батурина, як про те йому завжди мріялося, біля лісу і води, однак за тридцять кілометрів від першої оселі. Отож велосипед йому для того й потрібен, аби сюди-туди здійснювати човникові чи, як він каже, чартерні рейси. Зрозуміло, що для мене шлях – то не лише рідна стихія й робота, але, перш за все, свято. Підготовку до виїзду з обличчя Володимира вгадую і по-особливому збуджуюся. Напередодні він чинить ревізію всього велосипеда, вділяючи, звісна річ, найбільше уваги задньому колесу. Нарікає на нікудишні спиці, двом-трьом з котрих

після кожної поїздки треба купляти на базарі заміну, а коли на багажнику передбачається везти щось важке, необхідно ставити в обід самопальні розпірки. Вміст втулки перемивається солярою, оглядаються гальмівні бронзові вуса барабана, п'ятерик, конуси, обойми. Потому все в міру змашується солідолом. Озираючи малу зірочку і ланцюг, господар мій завжди глибоко зітхає, що свідчить лише про одне: «купило притупило», бо ж треба на Матіївку ще чай, тютюн, хліб, олію, свіжу стрічку до друкарської машинки... Мало хто, як я, знає про Володимирові проблеми з «купилом». Мандруючи з Бахмача на Матіївку чи навпаки, наодинці з собою він частенько розводиться про ймовірний скарб при Старому Батуринському шляху чи про гаманець з доларами при трасі Київ-Москва... «Їздили ж у давнину оцим древнім шляхом, – розмірковує собі Володимир, – багатії, коштовностями начинені, як прилуцька свиняча ковбаса часником, карети поштові із золотом, розбійники на них отут чигали, відбирали ларці, скриньки, валізки, закопували, переховували... – озирається навсібіч: – Чом би й не зникати якомусь розбишаці золотий злиток під отією он старою вербою, що, напевно ж, від материнського кореня відросла? Як ти собі гадаєш, віслюче? («Зеленим, віслюком» він вряди-годи називає обдертого свого велосипеда.) Ото б накупили ми запчастин, будматеріалів на капремонт житла матіївського...» І далі «мислю по древу» розтікається: «Комору в кабінет з каміном переробили б, а з північного боку хати зачали б мурувати вигадливу Вежу... А далі в двір – хлівець для кози, для гусей і кролів... Сітку б оцю іржаву й ганебну зняли, а подвір'я дерев'яним штахетником заввишки не більше метра загородили б... І коника придбати, і возика мальованого, аби не гнути, велосипедику, коліщатка твої, мішками спиці не рвати...» Або їдемо трасою, як після дощів розвезе Стару Батуринську дорогу, з іншого боку починає: «Знаєш, мій любий, які «круті» отут їздять і з якими баксами? Прикортіло б котромусь під скиртою оправитись, а гаманець із задньої кишені з кількома тисячами доларів на солому випав та й лежить собі, нас, горопашних, виглядає...»

Скарб скарбом, але всерйоз мій господар на нього не покладається – лише скращує собі тими брехливими мрійками дві години дороги. Він, реаліст і речовіст, добре знає, що при трасі можна підібрати з десяток порожніх та неодмінно темних з-під пива пляшок, гуму на розпал чи й ще, якусь вартісну дещицю, а от у кущі на Батуринський шлях землячки регулярно вивозять з власних обійсть непотріб. Мабуть, на людях мій господар не наважився б длубатися в ньому, а в моїй присутності він цього робити не соромиться: зі зношених чобіт відрізає халяви з натуральної шкіри, відбирає пристойні емальовані каструлі з малими дірками – це жінці на квіти, надто ж тішитися з алюмінію, за котрий па бахмацьких приймальних пунктах дають непогані копійки. Складаючи та ув'язуючи знахідки на багажник, він часто любить повторювати: «Покажи мені, що ти викидаєш на смітник, – і я скажу, хто ти. І ще більше скажу: що та з якою метою ми підбираємо на смітниках...» З його словами важко не погодитись. Одне діло – для досить іще пристойної каструлі завершувати свій вік на сонці, на дощі, на морозі між бур'янами, і зовсім інше – коли в тебе насиплють землю, посадять червоний калач і поставлять на підвіконня. Для людей світ поза ними – мертвий, вони мислять себе царями суцього, вряди-годи роблять винятки для звірів, птахів, дерев, квітів і риб. Насправді ж це далеко не так. Чоловік – лише щабель і сходинка суцього, аж ніяк не самодостатня, що докінечно в собі і для себе. Певно, саме я б не дійшло таких висновків, аби не Володимирові розмірковування наодинці, що їх я звикло сприймати як розмови зі мною й іншими речами, з котрих можуть за певних обставин постати речі. Зрештою, і річ кожному можемо розглядати як матеріал. А людину? Яюсь мені випірнула думка, що глибоко мене самого вразила, а може, й змінила чи іншим змістом наповнила все моє дотеперішнє тисячолітнє життя. Суть її в несподіваному припущенні заднім числом, що я втекло у безсмертя в речах не задля зловтіхи, не для пошуку, звідки витікає зло поміж людьми і куди воно впадає, а для туго, щоб через жертовне служіння показати чисте життя речей – поза місцем, часом, кольором, брудом, полишеним на речах доторками до них чесних і нечесних, правдивих і брехливих, доб-

рих і злих людей. Це мені відкрилося одного разу, коли господар на Старому Батуринському шляху міняв камеру, далі куриєв та з якоїсь причини згадував про драматичну історію з винайденням колеса в письменника Бредбері. До мене там дійшло лише одне: мала дитина зовсім випадково винаходить колесо і цим порушує табу духовних наставників племені людей, котрі свого часу дійшли висновку, що Злу на землі поклато початок саме Колесо. Хто його винайде знову, має бути знищений разом з ім'ям і слідами... Володимир проказав тоді слова, котрі я час від часу згадую і намагаюся збагнути: лихо не в колесі, не в речах, не в горілці, а в п'ятій чарці, котра кличе шосту і сьому, роздмухує монолог і гасить діалог; не в космосі поза землею шукають Бога, але на землі і в собі космічному...

Інколи мені спалахує: нарешті ми, речі, почуті Богом, котрий в особі мого господаря послав нам давноочікуваного Месію. А мо', Господь мене послав йому, а його мені, аби ми засвідчили одне про одного? Нині я вже твердо переконане, що Володимирове ставлення до речей, починаючи з його власного одягу, чашки для чаю, люльки, окулярів, – це не гра, не поза, не вдаваність і не зумисність. Це таки від Бога – і не інакше, бо воно таємне і темне, не на показ. Отак-от і я тепер, допомагаючи своєму господареві рухатися метр за метром уперед, саме ж насправді рухаюся назад, у спомини про пережите, засвідчене. І те, що мені всього лише кілька років видавалося багном суєти, ніби оживає травами й квітками, лісами, галявинами, ставками, річками, озерами історій, подій, до яких і я у якийсь незбагненний спосіб почуваюся причетним.

ЯСЯ

Начебто вже зранку діла наші не клеїлися. Володимир (з легкого похмілля і після якоїсь там епохальної сварки з Ганною) порав кролів і курей, знуджено перераховував копійки, недопропиті звечора, від чого їх не більшало, перебирав латані-перелатані камери-запаски. Як то ж ми поїдемо сьогодні на Матіївку? Нарешті одну поставив і, нарікаючи на поганий ніпель, важко накачав, сів

проїхатися по Жовтневій, звернув на Крупську і зазирив Миколу-радиста. Певно, він саме для того й вирішив камеру «випробувати». В Миколи він вициганив ще трохи дріб'язку, заїхав до Валентини, випив склянку, а назад уже котив велосипед – переднє колесо знову «здохло». Біля сараю до нас підійшов Федорович, подивився на камеру в руках господаря, через кілька хвилин приніс іншу, з червоної гуми, всього з одною малою латкою: «Дарю! Она ещѐ ого-го!...» Володимир поставив, накачав. Тим часом водоканалівці в дворовому колодязі зачеканили порив, у квартирі на решті з'явилася вода. Він поснідав і випив чаю, на годину приліг. Далі вийшов, помацав переднє, озирнувся, чи ніхто, бува, не запропонує «на посошок», зітхнув і сказав: «Ну, тоді, мабуть, поїдемо...» Навіть не поцілував на прощання Ганну, чим, певно, завдав їй болю, виїхав, аж за Бахмачем почав молитися вголос, наводити в душі лад і настроюватися на тижневе матіївське самування. На восьмому кілометрі, якраз перед поворотом на Старий Батуринський шлях, за кілька хвилин до завершення медитації переднє колесо лунко вистрілило. Володимир дістав із сумки ще одну якусь дуже підозрілу запаску, довго й змуджено її озирав, нарешті заправив і почав качати. Зробив качків зо тридцять і виніс присуд: знову доведеться ночувати в Бахмачі... Вже повернув назад велосипед, приставив до кілометрового стовпчика, набив люльку і стежив за наближенням з боку містечка химерної транспортної одиниці: велосипеда з причепом. Чоловік зупинився, поцікавився, чи треба допомога. Володимир невизначено махнув рукою... «У мене є «Момент» – давай заклеїмо...» – «І на двадцять чотири години під прес? Як в інструкції...» – скептично зреагував господар. – «Я завжди кладу латку на «Момент», заправляю без перевірки, накачую і їду!...» Здається, несподіваний ентузіаст переконав мого власника спробувати, бо почав розшнуровувати сумки. За роботою помічник інформував: мультифермер з Городища; вирощує помідори; чотириста стебел, наступного року хоче тисячу; продає по 10-12 картонних ящиків з-під бананів щонеділі в Бахмачі на базарі; на п'ять років молодший за господаря; родом з Попівки; плавав, докерував;

одружений вдруге; дітей немає («Один з ними клопіт...» – «Авжеж...»); купив у Городищі дворище... – «Землі багато?» – «Шістдесят соток...» – «Тільки помідори?» – «А нащо розпиляти? Виручка за помідори все покриває – даже од картоплі думаю одказатись...» Наприкінці, коли вже накачували колесо, навіть здогадалися познайомитися й поручкуватися, після чого Саша по секрету відкрився Володимирові, що жінку відправив попереду впрожні, аби готувала обід, а сам заглянув до бабусь і перекинув чарочку... Он чого ти зупинився! На бесіду потягло... А втім, чоловік, здається, добрий. Господар навіть пожалкував уголос, що нема в сумці «горючого». На базарі, Саша, я тебе неодмінно знайду! Або заїду в Городище... «А ти чим займаєшся?» – поцікавився новий приятель. Володимир цього запитання не любить. У давні часи відповіддю «письменник» можна було збудити в співрозмовника хоч якийсь інтерес і повагу до власної особи, а тепер «письменник» – це щось невиразне і незрозуміле. Для Саші – далеке й туманне: Шевченко («Реве та стогне Дніпр...»), Тичина («дир-дир-дир»), Гончарові («Прапорonoсці»), а молодших уже й це не інтригує. Правда, Саша поцікавився заробітками, на що Володимир обмацав ретельно камеру, відбувся традиційним «часом-з-квасом» і запевнив Сашу, що той з життєвим вибором не помилився: помідори – овоч надійний. Доволі тепло вони потиснули один одному руки. А вже дорогою на Шумин хутір Володимир продовжував уголос медитувати: «Бачите, хлопці (так він до коліс), Бог воздав нам зустрічю з добрим чоловіком – за розважливість, мужність і терплячість (його повсякденна формула з молитви), за те, що не здалися на волю похмільного настрою, не повернули назад (а вже ж і повернули), одне лиш прикро: Ганні тепер незатишно, а мені й поготів... Пошли, Боже, гараздів усіляких Сашкові, а Ганні хай на серці розпогодиться...» Він і не здогадувався, що Бог розпочав нас невідомо за що винагороджувати. По ліву руку, вже як трохи проїхали хутором, Володимир побачив дівчинку, з'їхав з колії на траву, привітався і в звичній своїй манері сказав: «Дитинко, винеси водички – труби горять». Дівчинка посміхнулася, кивнула і пішла між ку-

щів до двору. За нею з велосипедом рушив і господар. Приставив до збитих абияк низеньких ворітєць «віслучка», побачив стареньку бабусю з ціпком на дровиняці чи не півметрового діаметра, підійшов, присів поруч. З випадковими людьми він починає розмову, як сам каже, без артпідготовки – це в нього ніби за течією. Балачка проти течії – це з людьми потрібними, котрих треба про щось просити і перепрошувати. «Дитинка» (а то таки вже дівка) подає чашку з водою, бабуся бажає «доброго здоров'я пивши», Володимир п'є і дякує. Усміхається сонце, посміхаються всі троє, несподівано для себе перелітаю метеликом з колеса в синю чашку в руках дівчини (бозна-відколи отак по-хлоп'ячому не робив) і я. Та теж ніби посміхаюся до сонця, до всіх трьох. «Картопельку вже вибрали?» – цікавиться гість. – «У нас її кіт наплакав, – каже весело бабуся, – та для такої триногої і проворної вибиральниці, як оце я, до Третьої Пречистої було б, – онука попоралась...» – «І як же це тебе, поральнице, звати?..» – «Яся...» – відповідає за дівчинку бабуся. – «Яся?» – здійсмає брови Володимир. – «Ярослава... А так усі – Яся... Вам ще водички?» – «Ну, на дурняк...» – Ми з Ясею вдвох набираємо в темних сінях з емальованого відра води. Рука в неї в землі, але запашна. Чашка об відро легенько брязнула – чомусь мені добре-добре стало. «То це ви з моєю меншою донькою майже тезки – її звать Яриною, корінь у ваших іменах спільний – «яр», ви обидві сонячні... Чула ж, мабуть, наші пращури Сонячному Богові поклонялися – Ярилу?» – «А ви вчитель?» – «Колись було. Тепер, мо', й повернувся б у школу, так ті давні діти з мого першого класу на цілих двадцять п'ять років подорослішали, а сьогоднішні вже за мене більше знають...» – «А тепер ви?..» – «А тепер тебе цікавить, чому я не так, як усі інші, розмовляю?.. Мені на трасі щойно допомагав клеїти камеру помідорний фермер з Городища – мені соромно було йому признатися, що я пишу...» – «Ну, це дядько Сашко Лебідь – на тижні нас динею пригощав... А як це – пишете?..» – «Та вчите ж ви в школі літературу: Котляревський, Коцюбинський, Леся Українка... Ті письменники давно повмирили, їхні місця поза-лишалися порожніми, от знайшлися такі, як оце я, – щоб місце не

гуляло...» – «А що ви пишете?» – «Та чого ти до чоловіка присікалась, Ясю?...» – докірливо прожебоніла бабуся (пізніше Яся назвала її Пронею – кого вона мені нагадує?), але господар почав набивати люльку: «Воно, Ясю, я трохи забобонний: про що пишу – це мої маленькі таємниці, аби не зурочити, нікому й не кажу. А про що вже написав? Хто має очі, хай читає, а в кого вуха, нехай слухає... Але якщо ти до чужих таємниць ласа, то пишу я зараз Казання про ходіння в речі». – «Як це?» – «А так: ніби ходжу речами, ніби підглядаю за людьми, за тобою, ніби підслуховую, а потім розказую, що життя не зовсім таке, яким бачимо його ми з тобою звідсіля...» – «Шпигуєте, значить? А для кого ваше Казання?» – «Мабуть, для всіх, хто любить слухати: малих і великих... Коли пишу, уявляю їх перед собою, кого любив, люблю чи любитиму – може, й тебе, ти мені сьогодні сподобалася, тепер я от ніби й для тебе писатиму... А ще для тих пишу, хто мене любив, любить і любитиме...» – «Хочете, і я вас любитиму?» – червоніє Яся, а баба Проня на те ніби засміятися хотіла і закашлялась. – «Ну, коли буде за що...» – каже господар. – «А книжку ви скоро закінчите?» – «Та книжку можна дописати швидко, а от Казання закінчити, мабуть, ніколи не вдасться... Вдача така: кого любив, не можу й досі розлюбити, та й тепер багатьох люблю і всім хочу про це розказати, а воно в моє життя все нові люди приходять та все з новими речами – і теж по любов... Не встигаю, Ясю...» – «Дивно ви якось кажете... Хіба так буває?» – «Так, Ясю, завжди було. Гарні книжки залишилися незакінченими – читачі і слухачі їх дописують і додумують. Про Маленького Принца читала? Безнадійно не завершена історія, бо автор з польоту не повернувся... Ще кілька книжок знаю: про Срібного Віслючка, про Алісу, про гобіта Фродо... Взагалі ж їх багато, але людям нема тепер за що купляти книжки. Та й ніколи їх читати за телевізорами...» – «У нас немає телевізора... Тато приїжджав, хотів купити в Бахмачі...» – «Еге ж, – кивнула ствердно бабуся. – Та мені він ніяк не треба, а Яся тут недовго вже буде, бо чи й переживу зиму?...» – «А я зможу прочитати ваше Казання?» – «Сподіваюся, зможеш. Книжку я хочу завершити незабаром, а перед тим даватиму тобі

окремі розповіді – ти будеш моїм першим читачем, слухачем і критиком. Як тобі припаде до смаку – мабуть, сподобається дружині Ганні та дочкам Ярині й Олесі...» – «У вас дві дочки?» – «Дві. Але ти про мене майже все вивідала – про себе ж нічого не сказала». – «Та мені ще й розповідати нема чого... Жила в Харкові і в школу там ходила... У тата своя сім'я, син у нього є, мій братик молодший, а я його досі в очі не бачила. Тато – бізнесмен, майже весь час за кордоном, провідує мене рідко... А мама актриса, співачка...» – «Ти б гостеві грушок винесла... Звиняйте, як величають вас?» – «Володимир, для Ясі – дядько Володя». Коли Яся повісила чашку на кілок огорожі та метнулася по груші, баба додала: «Давно розбіглися. Та неважна з моєї дочки мати. По телевізору, буває, показують... Сусідка Манька казала, як сімнадцятка, вистрибує... Танцюлькам тим хіба чорт радий... Хоч би чоловіків своїх сюди не возила... Яся півроку вже зі мною – тут і в десятий в Городище бігає... Батько забрати хоче, та я кажу, хай побуде ще – мо', на очах у неї не помру, не злякаю. Заслабну, сусіди телеграму дадуть зятеві...» Яся несе в мисці груші, а бабуся каже (кого мені голос її нагадує?): «Іржавенькі грушки, бо й груша стара, – тут, у хуторі, за неї хіба я старіша, а колись була дуже солодка груша. Як згадаю, то аж вкусити хочеться, та зубів катма...» – «Мо', виростуть, бабуся? Очі ж прозріли?..» – «А таке... Перед смертю нитку в голку сама почала вправляти! Яся не дає спокою: навчїть вишивать!.. Яка вже з мене вчителька, та й нащо воно їм тепер?..» – «Хочу, бабуся! Ваших рушників, мо', вже й не повторю, та хоч квітку яку своїми руками вишию...» – «Та кинулася шукати ниток, а їх міль поточила...» – «О! – несподівано радіє Володимир. – Тепер у мене буде зачіпка до вас навідуватися – жінка в мене рукодільниця і дочки теж: дасть Бог, щось для Ясі на квіточку та листочок вділять. А з полотном...» – «Є в бабусі Проні полотно – ще її мама ткала! Там, у скрині, – очі розбігаються!..» – «Ти сама там нічого не руш... Там на смерть вузли, поховують – розберешся...» – «Моя бабуся Оришка років за десять до смерті теж почала вишивати... З двома ціпками ходила, а вишивала справно. В дев'яносто три померла...» – «А ви ж з якого

села будете?» – «Нетутешній я, тьотю. Хоч і в Бахмачі живу давненько, але народився біля Прилук... Гарне у вас ім'я... Мамину сестру старшу Пріською звали – дуже я любив свою тітку. І теща в мене Проня була – Царство Небесне їм обом... Бачите, як мені з Пронями щастить?.. Та сонечко не стоїть на місці – доїхати б завидна...» І ми лаштуємося в дорогу. «Не забудьте ж про ниточки й про Казання!..» – нагадує Яся. – «А я ось на вусах з двох кінців по вузлику зав'яжу...» – і всі засміялися. Дорогою він кілька разів повторив: «Бог послав нам Сашка Лебеда з «Моментом»... Бог послав і Ясю з Шуминого... Щоб доїхав і продовжував...»

Так легко мені ще не їхалося з господарем жодного разу. Мені його теж послав Бог, як і мене йому. Як і нам обом «Казання про ходіння в речі». Ніби заходити, ніби підглядати, ніби підслуховувати. «Одної лиш межі тобі не перейти...» Мо', я хочу сказати, що баба Проня нагадала мені бабу Ганку? Навряд. За тисячу літ блукання речами я не зміг зберегти в пам'яті її лице. Бабу ж Оришку, про яку казав сьогодні господар, я теж ніколи не бачив. Чи, мо', всі баби, що довше живуть, то більше схожі одна на одну? Як і немовлята...

СМЕРТЬ БЕЗІМЕННОГО ПСА

Чорна домовина легко зачала відлітати в білу могилу. Грунти в наших краях піщані, десь на метровій глибині у світлу глину переходять, та й копачі, певно, до завершення обряду випили небагато, зачистили стінки акуратно, рушники до ладу заправили, опускали дружно, не штовхалися, людей було небагато, ніхто не напивав іззаду, не заважав. Гарно так попливла чорна риба за течією в осінню погожу яму, в ірій. Уже торкнулася дна, копачі кинули кінці на віко – звідкись узявся великий білий у чорну латку пес небіжчика, між ногами проповз чи з-за спини пролетів над головами і впав на домовину. Тихо й без того було, бо ж ніхто не плакав, не голосив, не було кому за чужим чоловіком тужити, а це враз така вже дивна німота стала, ніби на фотознімку. Дивилися на собаку – що робити далі, не знали. Навіть як звати пса, не знало жодне. Що казати про

собаку, коли вони удвох з господарем з'явилися в селі чотири місяці тому, десь на початку літа, саме після доброго нічного дощу з громом і блискавкою. Мо', з дощем і впали з неба, а чи від теплого небесного наслання вирости із землі? А тепер от господар пішов, а собака... «Цю-цю-цю!..» – нащось покликав пса один із шести копачів, начеб Сергій, і шаснув до кишені з понтом за шматком ковбаси, хоч там, окрім недопалка дешевої «Прими», нічого не було. Собака, як моряк на палубі корабля, трохи розставивши ноги, стояв на домовині, важкувато дихав, угору не дивився. «Тю? Так що ж оце далі?..» – дещо запізно здивувався і невідомо в кого запитав копач Митя. З двох десятків людей, що прийшли провести чужинця, ніхто нічого йому не одказав, але зиркнули всі майже на молодого отця Йвана з ріденькою борідкою. В практиці священика таких okazій ще не було, він сам розгубився, змалів, наче одяг з нього враз димом розвіявся, а він голий-голісінський лишився з хрестом на шії, з хрестом у правиці й кадильницею в лівій. Урешті не казна до чого й доброго додумався: «Драбину б...» До найближчої хати – метрів п'ятдесят. Допоки хтось наважився, допоки рушив, пішов, пояснив там комусь, для чого йому інвентар, і приніс, хвилин отак з двадцять збігло. Трохи люди оговталися. Найзапекліші з курців навіть відійшли від могили і там запалили. «Н-да... – сказав той-таки копач Митя. – А полізе хто? У мене діти, жінка, мати...» – «Ну, і в мене, положим, не цуценята...» – одпариував копач Микола, і перед ним постало лице його жінки: «Чого поперся в могилу поперед людей? Хтозна, для чого воно і чим обернеться? Очі залив, себе не жаль, а ми?..» Задав людям задачку собака, трясця його матері. Білий з чорними плямами. І безіменний. Може, в нього і є ім'я, але ніхто не чув, щоб чужинець його інакше, як «собачкою», називав. Про все начебто подумав господар, гроші на похорон, на дев'ятини і на сороковини отцеві Йванові одніс і ніби дав ще на розбудову церкви, а от халепи з собакою не прорахував. В отця Йвана незрозуміла образа чи й злість у душі на чужинця ворухнулася, та він зусиллям волі її погасив: не годиться, люди на мене дивляться... Люди справді до нього вже підступили, наче збирали-

ся його споряджати в подорож униз по драбині. Виручив Костя, з копачів наймолодший, нежонатий, ще в армії не був, безбатченко, хазайновитий хлопець, – в чарку, правда, вже заглядає. Та в селі воно тепер як? Від цицьки одлучили, соску викинули – одразу чарка, цигарка й матюк. Щоб рот не гуляв. «Опускайте драбину!» – скомандував Костя дядькам, і ті послухали безвусого. Думав хлопець: обхопить собаку попід живота правою, щабель-другий – і скільки там того діла? Не почув навіть, як загарчав пес, а спам’я-тався вже нагорі – з правої руки по вказівному і великому пальцях тонкою цівкою збігала кров. Копач Сергій озирнув рану: «До весілля заживе!.. – проте зауважив: – Горілкою б сполоснути... Десь там Митро залишив». Промили. А далі? Після короткої негучної наради дві бабці пішли до отця Йвана і розповіли, що три роки тому, коли помер диякон Терентій, аж з Америки рідний брат дав телеграму, щоб не закопували могилу, і через два дні приїхав. Мо’, залишити драбину, а собака якимось дивом вибереться сам? Священик підступився до ями, глянув на драбину, на пса, знизав плечима, покликав Митра: «Ви, Корнійовичу, з небіжчиком сусідами були – оце сто п’ятдесят гривень, купіть з хлопцями чогось у магазині, накрийте в дворі та людей покличте. На дев’ятини ще виділю...» І пішов до своїх «Жигулів», а за ним подріботіли три молоді вчительки, що складали ядро місцевої півчої. Почали розходитися й люди. Копачі перебалакувалися біля ями, чи треба в такому випадку зоставляти на могилі лопати хрестом? Зрештою, так і зробили та й почвалали найкоротшою стежкою до продтоварів, уже по ходу гарикаючись, що для бабів трьох пляшок портвейну і в голови, і в ноги, і ще кудись вистачить, а от у кого краще купити горілки – в Мотрі чи в Гальки, та що на закуску? Про собаку намагалися не згадувати. Мабуть, усім думалося, що на поминках він мав би лежати на найвиднішому місці, аби всі бачили в його очах сльози невітшного горя. Незручно якось було, що всі чужі пішли поминати, а живого – найріднішого, мабуть, для чужинця – пса лишили в ямі наодинці з домовиною, в якій лежить господар. Думки ці були кимось ословлені вже після чарки, а на те хтось резонно відповів:

ніхто ж собаку в яму не пхав і не силував туди лізти. Костя он поліз... Після другої-третьої балачка на чужинця перекинулась. Ім'я та по батькові він мав, але такі незвичні – Август Федорович, що видавалися людям вигаданими чужинцем, щоб справжнє ім'я приховати. От і виходило, що, як і собака його, ніби безіменний. Бо що стояло за тим Августом Федоровичем? Зайди для селян – завжди предмет припущень, пересудів, побрехеньок років на два, а тут з'явився, наче з неба чи з-під землі (хоча були очевидці, як привезли його жовтою таксівою), з сумкою і великим портфелем, з білим псом у чорних плямах і пішов одразу до сільради, мовби саме сюди його прислали по ділу. Через якусь часину сільрадівська технічка Векла повела приїжджого до ошатненької хатки бездітної баби Степаниди, що перед Великоднем тихенько відійшла. Чужинець прожив із псом у бабиній хаті чотири місяці, а от уже за три ями від Степаниди і сам... Щось не сходиться, не клеїться – як на одного чоловіка з безіменним собакою і, судячи з усього, при грошах, за багато темного: во-первих, одягнений якось... йому десь за шістдесят, а він у шортах... Ну, й шо? Ти ж бачив по телевізору, які там старці і в чому ходять?.. Во-вторых, про себе нікому нічого?.. Слушайте, кума, вам тільки кончик ниточки, так ви з чоловіка не те що штани і сорочку на клубок змотаєте, а й душу виплутаєте!.. Во-третьох, гроші... книжки уночі читав і наче віруючий... От уже ви всі до чужих карманів з носами фіолетовими лізете – свої гроші в чулку зашивайте, як до ощадкаси боїтеся рипатися, а шо віруючий, так он, знаєте, про кого кажу, в своє врем'я хреста з церкви скидав, а тепер щопразника, щонеділі в костюмі дорогому, оправа в очках із золота і ручка в дрючку золотим дротом обмотана, до церкви іде, як павич, в Чернігові перед ним колись усі трусилися, і тут дачу вистроїв – на чії гроші?.. і чи то до Бога він ходить?.. До пізнього вечора сиділи в Митра на подвір'ї. Інтересні вийшли поминки, наче сільська сходка. Підходили пізніше й ті, хто на похороні не був, зі своєю пляшкою, хлібиною, тарілкою карасів смажених. Уже як осінні зірки замерехтіли, хтось схопився, що кабана не висипав, а жінка ж у матері. «Не здохне твій кабан... – ліниво зауважили. –

Ти он, Корнійович, позливай у банку, не пропадать же добру, завтра понесемо снідять. Як вони там, узнаємо, переночували?..» Копач Митя почав зливать у трилітровку і продовжував оповідати коли б не Кості: «Прискуп у нього на моїх очах був. Збілів, піт градом, очі закриті і щось каже не по-нашому... Дав йому води, він прийшов до тями. Августом я його не називав, непривишньо, – просто Федоровичем. Питаю, яким язиком говорили? А він: материним, та й нащо воно вам, Корнійовичу? Он собачка не вміє по-нашому, ми по-собачому, а дивіться, як дрижить і боїться за мене... Він так завжди смішками одбувався... Щось у ньому було не таке, як у нас. Наші собаки так нас не люблять. Господи, чого ми такі і так живем?» – «Як?» – хтось перепитав копача Митра, але він мовчки куриє. Всім і так усе ясно, що вже темно і пора по хатах. Вранці попораємося – і заходьте.

Біля пошти отець Іван побачив одного з учорашніх копачів, уже похмеленого Сергія, котрий жваво жестикулював сигаретою і про щось розповідав поштарці. Отець пригальмував, привітався. «От я й кажу, Іван Олександрович, що пішли ми до могили сьогодні поснідати. Чудеса: хтось уночі миску з водою на труну поставив і баночку з юшкою. Так воно ж уночі не видно, ще хтось приходив, прямо згори кидав пряники і ковбасу. Да не тронув, по-моєму, собака нічого...» Їхав собі далі отець Іван до благочинного, думав, що треба про цю історію розповісти і запитатися, як його далі бути. Стріляти не можна. Знайти в Бахмачі одчайдушного алкаша і дати грошей, щоб уночі накинув на пса сітку, витяг і завіз світ за очі?.. А чи втопив... Бо ж буде ходять до могили, витиме, а люди в його приході балакатимуть таке... Він і сам, прости Господи, вже не раз задумувався: од Бога чи од Сатани чужинець? Усмішка лагідна, втомлена – очі ж немилосердні, руки пещені, як у музиканта, – але тисне ними, як пасатижами. І завжди – про стороннє, наче недобачає і боїться на щось важке чи гостре наштовхнутися. Тягло щось до нього людей чи відштовхувало. На Предтечу прийшов до церкви, отець саме з Царських Врат виходив, – наче струмом ударило,

і на власні очі бачив, що половина прихожан озирнулася. Отець Іван ловив себе частенько на думці, що треба б у цього Августа Федоровича про щось таке... ну, про щось дуже важливе спитатися, а от при зустрічі забував, про що саме, чи взагалі силкувався не запитати, далі, аж до наступної здибанки, наче мучився-переймався, про що хотів запитати і чи треба, чи гідним це буде його сану? Люди так підкреслено-шанобливо називають «батюшкою» або ж зверхньо-насмішкувато, як бригадира, – бо молодий, – Іваном Олександровичем, а цей – «отче» і на «ви», хоча в отому «отче» пробивалося щось від братньо-припрошувального «ходімо уже, собачко». А як гроші востаннє разом з портмоне давав? Отче, тут чимало, хоч давно рахував. Аби не думали, що спокушаю, покличте когось і поражуйте, а я при свідках скажу, що гроші не для церковної каси, а під вашу особисту опіку і на ваш розсуд: людям допоможете, на церкву вділите, колеса на «Жигулі» купите, бо протектори вже лисі... В сільського священика все, знаєте, мусить бути гарним – і так насмішкувато на вимашену біля мотора теніску зиркнув... Ну, й пом'янете, бо сільські традиції, знаєте, отче, важать не менше горішніх приписів... Але про що я не зважився його запитати? Щось дуже значиме для мене і, мабуть, для всіх. Отак-от завжди: ще одного чоловіка провів туди, ще в одного не запитав. А він, певно, сподівався на це запитання... Чому ти так думаєш? А чому саме до цього села він приїхав? А мо', незапечатана могила – то знак, що він жде й досі, що без того не може відійти? Прости мене, Боже, за такі думки...

І друга ніч минула. Осінь така в селі стояла, що старі люди казали: наче скільки живемо, а стільки сонця, тепла і спокою не бачили. Білий собака лежав на чорній домовині, в яму вітер уже назмітав сяких-таких листків, поміж листям лежало кілька жовтих жоржин чи хризантем – хтось другої ночі приніс нишком і вкинув, бо ж не вітрова то, справді-таки, робота? Як і оті кусні чорного та білого хліба, кілька варених картоплин і навіть якась кістка з необгризеним м'ясом? Наче змагалися люди, хто краще пса поша-

нує. От і з квітками вигадали. Мо', двом дуже молоденьким уночі не спалося, прийшли сюди з жоржинами чи хризантемами (згори й не розгледіти, що за квітки) і поклялися: коли поберуться, заведуть собі отакого вірного пса. А мо', він їй сказав, ще коли вона, не доведи Господи, помре раніше, то він отак виглядатиме власної смерти на її труні. Мало що міг сказати сільський закоханий парубчак. Ми ж бо з вами не чули, бо міцно спали. Зате от удень ходили селом з вухами-носами до вітру і все певніше пересвідчувалися: щось назріває. Село наче від столітнього летаргійного сну прокидалося. Згадували чи не всіх собак, що служили прадідам, дідам і батькам, та всі дивовижні приклучки, які з ними були пов'язані. Один до того добалакався, що в його тітки собака Жулька любила часом спати в курнику, а коли вона там ночувала, яєць було начебто більше. Дядька Овсія підняли на глум, але він так розходився, що весь куток чув його крик: «Хіба я кажу, що сука неслася? Я просто припускаю, що од її присутствія кури неслися краще!» А на це дядькові Овсію важко було щось заперечити. Розгорніть «Науку и жизнь», «Науку и религию» чи «Свет» – не таке довідається. Виявилось, що й загадковий чужинець був далеко не першим зайдою в селі. Влітку 32-го, наприклад, – перед Великим Голодом – також приходив, попереджав, але заарештували і, мабуть, устрелили. Чи мав собаку, ніхто не пам'ятав. А от про інше знали майже точно (дивовижно, що глибше в давнину, то достовірніша інформація!): коли монголо-татари взяли в облогу Батурино-Миколаївський Крупицький монастир і монахам загрозувала голодна смерть, буцімто звідкись узявся чоловік з білим у чорну латку (!) псом, а вночі на монастир випала з неба крупа. І люди вижили. Через те й Крупицький. Тих, хто не вірив, вели до вчителя історії, далі до отця Йвана, і ті потверджували, що справді є такі дані: вузлик з крупою зберігався як святиня за Царськими Вратами Миколаївської церкви аж до страшної кривди, заподіяної антихристом Меншиковим Батуриною і монастирю. Правда, про собаку начебто не згадується, хоча в одному місці... Так що? Прихід оцього Августа про щось віщує? – питали одні... Інші плечима знизували: хто про те ска-

же напевно?.. Третій рік третього тисячоліття на носі – вам цього мало? Союз к лихій матері полетів разом з колгоспами. Земля до хазяїна горнеться-вертається, а його дома немає чи взагалі не всі в нього вдома і сам він у куцах п'яний спить... Отак від собаки – до економіко-господарських аналізів біля магазину, до політичних прогнозів на посиденьках, до гнівних інвектив на адреси місцевих начальничків і київських вождів... На відкриту могилу із собакою приїжджали фордом навіть з Конотопа двоє і начебто фотографували, а далі дзвонили з Бахмацької чи то якоїсь іншої райдержадміністрації, сміялися та обурювалися... До героїв цього другого дня належали сільські дядьки-теслярі. За тиждень до смерті саме до них прийшов Август Федорович і попрохав зробити «ящика». Коли довідалися, що для себе, тим більше, аби вони із собачкою бачили, з чого та як майструватимуть йому «хатку», бригадир Пилип спершу навідріз відмовився. Але чужак сказав, що з дитинства дуже любив дерево і хотів собі своїми руками зробити з дерева оселю, але не вийшло. Тепер уже і домовини собі не змудрує, руки болять – хоч дивитиметься. І справді не відходив. Навіть мугикав щось таке, ніби не по-нашому, гладив любовно дошки, нюхав невибрану сосну і мружився від задоволення, далі давав нюхати стружку собаці. Пилип йому й сказав: «У наших краях такої моди і вказівок немає, щоб вибирати живицю, – сто років сосна в землі лежатиме і не зотрухне...» А той: «Мені те байдуже – я, мабуть, сам нетлінний». – «Як це?» – «Ну, це так, ніби з мене не вдалося нікому живицю сточити. А хотіли дуже...» Дав хлопцям на саржу, на коленкор, попрохав оббити, як усім у селі оббивають, і доправити йому додому. Заплатив щедро, провів із собакою хлопців до хвіртки, дякував за «хатку» і казав, що тепер він з нею хоч наговориться. «З ким?» – «Та ж з хаткою. Все життя хотілося, щоб своїми руками...»

Буває, пишеш, а в думки дзижчить-добивається: ти ж обіцяв жінці картоплю з городу забрати. Треба виводити велосипед і їхати. Згадати б, чи не так воно було, коли тебе немовлям від маминої

цицьки знагла відривали? Мабуть, не боляче, але інстинктивний страх: а раптом назавжди? Зупиниться дорогою серце – Казання твоє пірветься, ніби пісня «Ой у...» Де? «У лісі»? «У лузі»? «У ямі»? Хто за тебе докаже і як? Папір? Камінь на твоїй могилі? Чи домовина, в котру тебе покладуть? Вони-то казатимуть, та хто почує? Люди одне одного вже не чують, тому одні так і говорять, твезезо і докінечно усвідомлюючи, що сьогодні їх ніхто, окрім Бога, не почує, інші ж верещать несамовито, аж піняться, підстрибують, матюкаються, розмальовуються, казна-що виробляють, щоб хоч якось привернути до себе увагу бодай не тим, що вони кажуть, а як кажуть. Люди людей не хочуть почути, а що вже про «хатку» з дерева?.. Як немовля біля маминої цицьки – я при Казанні. Чи буває таке, щоб «не доказати» було страшнішим і нестерпнішим за «не допити», «на півдиханні задихнутись»? За великим рахунком, те, що тебе не почують, ніби ти найсосновіша дошка з дощок, не так уже й драматично, бо не ти перший і не ти останній з не почутих сьогодні. А от не сказати – це більше ніж страшно. За тебе твого ніхто не скаже.

В його мріях полишилося святим вділене мені місце бути йому оселею, житлом, хаткою – десь на околиці лісу, при невеличкій річці сподівання на житло власними руками не справдилося – в п'ятьмав минуле чоловіка, що тепер у моїй утробі одпочивас, ані навіть у минуле вірного його пса, білого з чорними, ніби по березневій ріллі, округинами, котрий нині дотліває на моєму вікові, мені зазирнути не дано. Між моїм власним минулим і їхнім – ніби прірва, якої насправді немає. Як між небом і землею. Як між смертю і життям. Як між холодним і теплим. Як між казанням і німуванням і всім іншим у цьому заснованому павутинням стежок і тасмниць світі. Я невибрана сосна, я запашна дошка-тридцятка, я домовина з-під рук сільських дядьків-теслярів, оселя, ковчег, корабель і літак для чоловіка та звіра, двох самотніх перехожих на довгому шляху між Добром і Злом. Але я не знаю, звідки вони вийшли і куди йшли – від Зла до Добра чи навпаки? Як і про себе тепер уже

того не відаю. Між знанням і незнанням про Добро і Зло теж ніби прірва, якої не може бути в Господньому баченні. Це хіба з позіру людей і речей щось може бути чимось поділене. Як-от тіло чоловіка, що вже не дихає, і тіло собаки, котрий ще ледь помітно дихає, та вже від себе, – тіла їхні розділені сосновим віком, для одного з них горішньою стелею «хатки», для іншого – твердю і смертним ложем. Я безіменна живиця, що з повітря і сонця, з води і землі, що повертається в безіменність і повертає туди ж таки одного двоногого мандрівника та одного чотириноного. Я тисячолітня живиця свідчень – відходитиму і приходитиму, відлітатиму і прилітатиму, відцвітатиму і знову цвістиму. Барвами, лініями, формами, звуками, матеріалами – лише жодного разу Словом. До Слова мені не дотовпитися за людьми. Люди, власне, задля Слова й створені Богом, котрий саме через людей захотів почути себе. Але, може, помилився, бо люди не чують людей і себе, відтак їх не чує Бог. Я – соснова домовина.

Загавкав Тарзан. Несамохіть отець Іван подумав, що вчора йому хтось казав, ніби жодного разу не чув, як гавкає пес чужинця. Чи не німий він? Визирнув на подвір'я. Митро Корнійович мнеться: «Я по такому ділу, Іван Олександрович: здох собака. Помер. Можна б і могилу закидати. Начеб наше, копачів, діло. Да от шо люди скажуть? Чоловік і собака – в одній могилі?..» – «Що хочуть, те хай і кажуть. Закопуйте, як є. Ось іще гроші, обох пом'янете ще раз...» Пішов Митро. Дорогою думав: «Тепер наші діти своїм, а ті – своїм і далі переказуватимуть про собаку...» Загорнули, могилку насипали. Хтось із копачів несміло сказав: «Імен хороших скільки... Мо', придумаємо: Рябко... чи якоесь...» – «А хай так і буде – Собачка...» Костя перехилився до Митра, зажурено промовив: «Дмитро Корнійович, після того, як собака мене вкусив, я наче другим став...» – «А він усіх нас, Костя, вкусив... Чаще б... Глибше б... Шоб до смерті не гоїлось...»

СКАРБ

Про скарб (чи про якийсь фінансовий його еквівалент: премія-спадщина пана Ікса, дипломат з баксами, прикопаний на місці самоспалення Альфи у Спичаківському лісі, жіноча сумочка з гарною сумою доларів при квазіміжнародному перепутку Київ-Москва, поруч з нею порожні пляшки, бюстгальтер, що ним хтось привів до порядку анальний отвір, використані презервативи – гульнули!) давно палко мріяв і навіть у текстах обігрував. Знаєте, злидні неабияк до того спонукають. Надто ж років отак до сорока, коли ще живлять тебе сподіванки бодай трохи пожити «по-людськи» (останнє беру в лапки, бо веду мову про вік до сорока, коли людей усіх станів єднає і роз'єднує, спонукає до дії і поїдом їсть одна типова болячка: більше хочеться, аніж можеється). От і мріяв – особливо в похмільно-депресивні години, коли гімнастика й холодне обливання дещо розвіують смур, а від міцного чаю серце гупає сухо, ніби не кров переганяє, а якісь чадні гази, свідомість настроєна або на перечитування «Мауглі», або на фільми зі Сталлоне чи Шварценеггером. А якщо вже мандруєш велосипедом на Матіївку, то тут не полишається ніяких альтернативних варіантів, окрім мрії-мастурбації про скарб. Уяву, дякувати силам горішнім, неабияку маю: треновану, викшталтувану, професійно-письменницьку. Отак на педалі тисну любовно, блукаю очима в густому придорожньому вітті, тиша на Старому Батуринському шляху, мов на *wyspie bezludnej* чи на чужій планеті, – кайф і балдъож укупі. А ще як чвертка в резерві є та дешевенька «Прима», можна присісти, ковтнути, яблучком захруммати і прилягти горілиць на зелену травицю, в осінній блакиті побовтатися зором, політати душею, вивільненою нарешті (!) від мух-комарів-думок про гроші... Як там писав Борис Олійник, навряд чи йому особисто бідацькі будні знайомі: «Реготали фізики до сліз, посміхались доктори обліслі. У поета гроші завелись? У поета? Гроші? Та облиште!» Спершу, звичайно, як знайду і здивуюся. В деталях, штришках, лініях, барвах розігрував. Як дитя спецкнижечки розфарбовує, олівці ретель-

но перебирає, слинить, густо маже – ідилія... Але цей підготовчий етап треба колись завершувати і впевнено, як Василь Кожелянко по рейтинговій драбині, рухатися далі... до композиційного оргазму... до погашення боргів (у дівчат з ЖЕДу – очі від здивування!...)... далі «Тойоту» куплю. А краще на наші дороги – УАЗ... Дітям отак розважливо і поважно вділю, як справжній батько. Братові, щоб не образити його гідності, з понтом «позичу» на завершення будівництва двоповерхової хати. Видам нарешті ДАКівський альманах, «Автометодику», «Чотирикнижжя» і «Казання» з ілюстраціями Олесі, Ярини, Костянтина, може, внука Кирила і власними. Для роботящої моєї Ганни машинку швацьку якогось там класу, що й бурки подужає, куплю й оверлок шикарний, забугорний, обладнаю майстерню затишну, світлу... Велосипед оцей, звісно, не викину – буду їздити по карасів-недомірків на Орлове, до кума в гості на Індію, але для далеких мандрів придбаю спортивний. Як у бахмацького бізнесмена Миколи (не забути, до речі, широким жестом повернути йому кілька гривень, що ними він, добра душа, виручав мене у скрутні часи). Про матіївську хату, про Вежу біля неї, про невисокий паркан зі штахетів соснових (нефарбованих, але зі смоляним лаковим покриттям), про кабінет з каміном, де тепер комора, про хлівець для кози, кролів і гусей, про сад взагалі мовчу...

Нині повернуло мені на сорок дев'ятий. Котрийсь із американців у якомусь рейтинговому есеї кільканадцять років тому писав, що п'ятдесят для чоловіка (не для жінки: у них клімакс – і годі...) – вік непростий, ризикований. Краще б його перестрибнути, обминути чи бодай не святкувати. Багато самців *homo sapiens* у п'ятдесят заходять у запійне піке і не мають сили з нього вийти, потрапляють в аварії, помирають від безглузлого грипу, вішаються на бильцях власних ліжок. Коли я кінець кінцем знайшов скарб (коли, де, за яких обставин, розводитись одразу не буду – істинного грабіжника такі деталі без відповідного соусу не зацікавлять; він ставить на пупа власникові скарбу три кілограмову праску, вмикає в розетку і смакує підсмаженою інформацією, де ж гроші тепер), – ото ж, коли я його знайшов, майже зовсім не здивувався. Все вигля-

дало доволі прозаїчним: щось глиняне літрів отак на сім-вісім з горловиною саме для руки, заткнутою щільно конопляною чи лляною паклею. Оця наша українська «амфора» (може, навіть виробництва сусідських коропських горщечників) була наповнена царськими золотими «п'ятірками». Впродовж нужденного свого життя я втомився мріяти про таке багатство, як оце, до речі, писати-обсмоктувати знахідку. Все 'дно моєму жодному слову ви не повірите, але наслідуюся заявити, що нічого цікавого – принаймні для мене і в моєму віці. Золото як золото. Здається, доброї проби і багато. Зовсім випадково – саме так і в мріях було. Про те, що це не жарт, не могло бути й мови. Старезну вербу вивернуло з коренем, найімовірніше, позавчорашньої вітряної ночі на молодикку. Посудина стояла собі між напівзотрухлим корінням – і дивно було, що звернув до верби попісяти я першим. Малу нужду взагалі можна справити, не пристаючи до дерева й велосипеда, а тут ось чуття «шосте» чи «шістсот шістдесят шосте»... Прилаштував глечик біля ноги збоку, сів на вербовий стовбур, запалив. Якось і не тривожило, що хтось проїжджатиме, зупиниться, поцікавиться антикваріатом. «А... Скарб знайшов... Можу на пляшку дати», – відповім. Так, ніби я їх десяток на рік знаходжу. А чому, власне, всього десяток? Минулого місяця ти жив так блаженно і сягнув таких містичних глибин усвідомлення власного щастя, що видавався собі наповненим ущерть дивовижним тунком, запашною амброзією. Мо', цей скарб – саме та крапля, котра затруїть твій вміст, зміст і сутність? Ти важко жив: помилявся, грішив, зазнавав поразок і перемог (і те, й інше супроводжувалося піднебесно-докалюжними п'ятиками), мислив, писав, викшталтовував інтуїцію. Ти вже докінечно певен, що Бог тебе завжди чув і, тим більше, чує тепер, – може, невдовзі тобі буде послано незбагненне вчування-прочитання Його. Після того, яким ти став тепер, у цьому дні, у цьому місці, до котрих дожив, завдячуючи Його Провидінню і Його Волі, Він не міг тобі послати скарб. Бог не спокушає, бо певний свого творіння, – спокушає Сатана. Скарб треба шукати, вирощувати, по-стівенсівському долати до Острова Скарбів труднощі й перешкоди – Мужа в

собі плекати. І ти ніби тужився жити отак досі: спершу сміявся над тим, що тебе не друкували, далі кпив над мізерними гонорарами за плоди виснажливої десятилітньої праці, сад довіри до Бога в собі зрощував, де перше дерево – довіра до власного мученицького досвіду, друге – довіра до своїх рук і ніг, третє – довіра до інтуїції... Власне, там ще багато дерев, кущів і квітів, але на інтуїцію, як пес на власного носа, ти зв'язався завжди і вона майже ніколи не розгравала з тобою надто лихих жартів. А нині? Чому захотів саме тут відлити? Скарб – як *Deus ex machina*? Чому ж він мовчить? Скарб – усім речам річ, котра ніби покликана оцчасливлювати з іронії долі саме тих, що вибрані вмерти нещасними. Чия річ і з чого зрошена, для кого і яке її призначення? Горішня спонука до меценатства? Накупити діткам з дитсадка «Теремок» україномовних книжечок видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»? Якійсь бабусі полатати дах над головою? Не дури діток, бабусю і себе в баченні Господньому. Казав мені сусід-протестант: «Мне нужен был трактор для вспашки – и я помолился живому Богу. Через полчаса трактор приехал...» Бог у кріслі мера, голови райдержадміністрації, начальника комунальної служби, мецената Григорія... Сигарета була кепською – набив люльку. Тоді розхилилися кущі, переді мною постав розкішний саркофаг. З-під масивного віка визирали фаланги людської руки догори долонями: я – Олександр Македонський, завойовник світу, з чим прийшов, з тим і пішов... На світі багато садів неперевершених, а в них подиву гідних дерев довіри до себе: Сократ, Платон, Паскаль, Скворода, Торо й Емерсон... Можна милуватися квітами з тих садів, плоди куштувати, навіть збирати хмиз чи й грозу перестояти під кроною – якщо блискавка в дерево не вцілить... Багато дерев було і є – з кожним століттям, бачиться, меншає: занедбують, не окультурюють, вирубують, а не насаджують. Самосійки ж ні материнських, ні батьківських (як і в яблунях та грушах) якостей не повторюють. Треба справдити себе на землі власним житлом і власним деревом – своїми руками... Зачинало сутеніти. Хотілося вина і гарячого чаю, але до хати полишалося ще з десяток кілометрів. На рулі висіла коричнева дерматинова сумка,

повнісінька антонівка з Шуминоного хутора. Жаль, звісно, але хтось підбере – я ж приїду ще раз – не «Тойотою» чи УАЗом – «віслюком». Вигорнув яблука, поклав до кишені сім монет, «амфору» задушкував у сумку і поїхав. Аж біля Грицькового мотелю зупинився. Комерсанти біля яток ворушилися, як опариші на падлі. Гидко й небезпечно було підходити: одне діло – опариші, інше – люди. Остеронь кабіною до Москви стояв КамАЗ-фургон з ІА на номері. На місці водія блимала сигарета. З велосипедом підступився ближче. «Заробити хочеш? Вийди на хвилинку...» «Заробити» подіяло – чоловік вибрався до мене. Подав йому монету: «Не сумнівайся, золото царської чеканки. Скарб знайшов. Ти ж не думаєш, що про це кажуть правду і вголос, а ще везуть скарб із собою в дерматиновій сумці на рулі?» Чоловік ошелешено переварював інформацію. «А діло в мене он яке... Пакет маєш?» – «Знайдемо...» – «Ідеш до комерсантів, купляєш на монету три пляшки червоного гарного вина, три горілки, три пива, три пачки чаю «Батік», три батони, три банки шпротів і кілограмів зо два копченої скумбрії. На здачу – чогось із фільтром. Не вистачить – додаси своїх... Приносиш мені – я вручаю для тебе ще шість таких копійок. Підходить? Ось... Далі їдеш 40 кеме до Путивля без зупинки – я постежу за твоїми габаритами, щоб не звернув за мостом... Твоєму обличчю ніби можна вірити – когось на хвості за мною приведеш, жаль мені буде твого обличчя і дітей твоїх...» Останнє я прибрехав, але водій, так і не переваривши, здається, інформації, поліз у кабіну по сумку, а за дві хвилини пішов... «Бог простить, – подумав я. – Хіба ж не маю права, як праведний Ной, відсвяткувати веселку – знак Новітньої моєї угоди з Богом? Допоки що лише знак...» Хвилин за тридцять водій повернувся з багажем. Я попросив потримати велосипед, закріпив сумку на багажнику і віддав йому платню: «Рушай!» – «Напарник з бабами в кафе теревенить...» – «Клич – і їдьте. Я почекаю...» Через трохи КамАЗ рушив, а за півгодини я вже сидів у кріслі в матіївській хаті. Вино називалося «Чорний доктор», горілка була «Чорносмородинова», пиво – «Рогань». Скумбрії, мабуть, не виявилось, бо риба нагадувала копчене філе зубатки. І шоколаду я в нього не

просив, але чоловік усунув-таки до сумки кілька «Корон». Усміхнувся в склянку: «Коронація слова»... Доля натякає чи жартує?.. Історію зі скарбом конче треба було пережити: і часи мрій про несподіване багатство, і факт знахідки, й оце святкування з «Чорним доктором», і момент з-речення скарбу-речі... Також пережити власну розповідь про це, котрій ніхто, на твоє щастя, не повірить. Щоб тобі повірили, не треба нічого вигадувати, а чи майстерно вплітати розділ-розповідь у тканину художніх вигадок. Але ж, не доведи Господи, повірять: який фурор це викличе? Зрештою, ні перше, ні друге тебе вже не обходить – ти живеш «темним діянням», не для суду людського. Нащо ж пишеш? А швидше, за інерцією. Саме тому й розповідь виходить реалістично млява – без пригод, гонитви і вбивств. А можна було б усі твої перманентні романи-робітні на певний час посунути в шухляду й утнути щось для «Коронації слова», аби спробувати щастя на цілих вісімнадцять тисяч гривень. А нащо вони тобі – он макітра... Віддав би премію Ганні – нехай утішиться, хоч раз гостей відбуде з шиком... Узяв заступ, сумку з «амforoю», сигарети і пішов повз пилораму в темний ліс навмання, але в напрямку далекої й не затихаючої навіть уночі траси. Довгенько брів, двічі зупинявся перекурити. Нарешті одважився: викопав яму, поставив «амфору», загорнув, ще й сухою хвоєю з-під ніг притрусив. Згадав, як кілька років тому взяв з собою в ліс маленьку улюблену ножівку, щось десь відпилював, хвилин через кілька хапнувся – нема ножівки. З півгодини блукав і не знайшов – усі сосни навіть удень одна на одну схожі, як сестри-близнючки, а вночі й поготів. Отак мене тоді ліс покарав. І пішов на гуркіт машин. А якщо справді – Боже? І запитається в мене: «Чому ж не віддав ти міняльникам срібла мого, – і я, повернувшись, узяв би своє із прибутком?.. Кожному, хто має, то дасться йому, хто ж не має, – забереться від нього і те, що він має». Цікаво, якщо повернуся, чи знайду? Знайдений і наосліп закопаний («Ой в лісі-лісі темною, де ходить хитрий лис...») скарб – це кульмінаційний пункт твоєї Угоди з Ним чи з хитрим лисом?.. Навесні сидітимеш після дощу на матіївському подвір'ї, питимеш чай. Дивитимешся на по-

двійну, як було вже одного разу, веселку над лісом. Як Ной... А тепер живи далі – послідовно, ритмічно, ритуально і блаженно. Чаю на ніч вирішив не заварювати – кепсько спатиметься. Випив горілки – збудився скажений апетит. Їв рибу з пивом, палив, недопалки акуратно, як завжди, скидав у бляшанку та усміхався: ще згодяться... Хтозна, скільки до наступного скарбу чи поганенького гонорару? І темні пляшки з-під пива також відставляв. Завтра, може, ще буде день, котрий уособлює те, що тобі належиться. А коли Сатана не зупиниться? Ісуса він тричі спокушав. Ну, наступного разу до «Корони» ще купимо торт, а в Марії – молока та поставимо охолоджуватися в погріб. Ще раз посвятуємо, коли так справді належиться.

ДО-РЕЧНЕ КОРОЛІВСТВО

Плюшкін – отже сатира на деградуєче в XIX столітті російське дворянство? Як на мене, розум українця Миколи Гоголя містився зовсім не в оригінальному його носі, що, мабуть, дуже пасував би сатирикові, і, може, навіть не в голові, як про те звикли навзагал гадати фахівці, а значно глибше – мо', аж у серці. Поліфонічний Гоголь завжди до останку бореться за власного героя – майже завжди, коли Гоголя нам не застують товмачі. У випадку з героями смішними, жалюгідними, жорстокими, лукавими, брехливими, дистрофічно слабими – теж не **проти**, дозволю собі припущення, а **за** бореться. Відстоювати сильного перед юрбою нікчемних читачів, може, й не варто – за інерційною логікою сили він переможе неодмінно. Навіть смерть-поразка в тексті буде одним з підвидів перемоги з точки зору вічності. Взагалі, письменникам-добрякам від природи властиво грудьми стояти за своїх героїв та сподіватися не на читацький пересуд, а на те, що вони (герої) самі знайдуть власні джерела сили, видужають і рано-пізно воскреснуть, – може, навіть по смерті їх реабілітують історія та відроджена нація, якщо вже й обійде мовчанкою панівна ідеологія. За інтуїтивним велінням, за Божим приписом про милосердя до малих світу цього великі ху-

дожники змагаються за своїх дітей, за власні творіння, хоч багато хто бачить це так, як наразі їм вигідно бачити.

Плюшкін – король зужитостей і полишених речей – видається Чічікову, котрий не когось-таки представляє, а нас із вами, майже юродивим. Чом не король-провісник краху цивілізації і Грядущого Царства Ображених Речей? Ісус про дітей мовить: бо їхнє Царство Небесне. Суспільний статус дітей і речей де-завгодно і коли-завгодно приблизно однаковий: іграшковість, підпорядкованість власникам. Ми зиримо на них поблажливо. Згори вниз. На речі ми покладаємо надію, що вони допоможуть нам жити красивіше, краще й комфортніше, на дітей – що спадкоємці-квіти продовжать нас, зреалізують наші честолюбні заміри. Здається, в Плюшкіна дітей немає, але є ображені речі, на котрі він не покладає ніяких надій. Він просто наповнив своє жалюгідне життя (з нашого критичного позіру) альтруїстичною турботою про них. Це ознака деградації дворянства чи дочасне пророцтво про прихід в Царство Речей Месії? Мо', Плюшкін – Предтеча? І майже риторичне запитання: чи не змізерніло з поступом цивілізації саме людство, що геть збулося рудиментів мінімуму-оптимуму, постування-самообмеження? Чи розумним було в минулому столітті **одному** жити коштом екзистенційних (читаймо, енергетичних та екологічних) спроможностей **для сотні** – з духовною віддачею **одного** в новітньому часі **в сто разів** меншою, крамольно припустимо, аніж у часи дещо давніші? На всі лади твердимо про ріст виробничих потужностей, продуктивності праці, життєвого рівня **на душу** населення – коштом чого? Екстенсивно й агресивно зросли суета, марнотратство, зажерливість – **душа** змаліла. Ми не шануємо виробленого ані нами, ані нашими ближніми та дальніми – воно все Речі й Речовина безлика, мертва. Ми ні в гріш не ставимо дрібного, починаючи малою річчю і закінчуючи малою вотчиною, отже, нас позбавлено й великого. Бо до великого є лише один шлях через мале. Дивовижно, що саме великі світу цього таких аксіом не приймають. Розкішним іграм у літературі з альтернативними переписуваннями історії, де ріками ллється бутафорська кров, летять, немовби вітряної жовт-

невої днини стиглі каштани на брук, людські голови з пап'є-маше, бавляться собі в геополітику фюрери-некрофіли, параноїдальні батьки народів і гетьмани-збоченці, а ще захоплюючим видовищам-фентезі я наївно хочу вже в цьому столітті й на цій Землі протиставити варіант інфантильної Монархії Речей (скажімо, До-Речно-го Королівства), де престол посяде нащадок гоголівського Плюшкіна – Плюшкін III. Позаяк ініціатором безперспективної акції виступаю я, то на певний час погоджуюся вихреститися на Плюшкіна Другого – за умови, що за мною в майбутньому уряді залишать вакансію радника. Державник і економіст з мене аби-який, політик, даруйте, як екскрементальна куля, але на добрі й дурисвітні ініціативи я чоловік жвавий. Звісно, з влаштуванням у теперішніх історичних умовах До-Речно-го Королівства не все так просто – може, навіть складніше, ніж з Платоновою Державою, Містом Сонця, Островом Утопією чи комунізмом «в отдельно взятой стране», однак, покладаючись на Всевишнього і на «суспільну угоду» Руссо, можна ризикнути спробувати ще раз. Принаймні збитки не мусять перевершити здобутків. Перш за все, ніякого диктату, колективного примусу, терору – все на рівні рекомендацій, вільного індивідуального вибору, розумної поступовости. Це як з йогою давніх індусів. Можеш сповідувати християнство, іслам, комунізм, жити в США, Уганді чи в Україні – одночасно ж і в силу можливостей бути громадянином чи бодай повпредом-неформалом До-Речно-го Королівства. Але штука в тім, що (моя суб'єктивна думка) всі ті, хто не сприйме всерйоз Кодекс Вартівника До-Речности, не в такому вже й далекому часі загинуть. Прикро, але Страшний Суд не буде делікатно-вибірковим. Заодно згорить, задихнеться, сконає з голоду багато ніби й невинних, просто байдужих («похуїстів») та пасивних до власної долі й майбутнього своїх дітей. Хоча така байдужість уже є психічною недугою, що ми її, грішники, пригріли біля серця, яко змію. Ми ж таки Творіння Господні «за образом і подобою» – цебто з Волі Божої маємо продовжувати творити-вивершувати Себе і Долю. Як на мене, хто це усвідомить – матиме бодай мізерний шанс на порятунок в

апокаліптичному бедламі. Рекомендував би для початку людям спробувати відмовитися від взуття. Ходіння босоніж змушуватиме їх пильніше дивитися під ноги, аби не наступити на склянку чи цвях. По собі знаю, босоніжна практика докорінно міняє все наше життя. Ми бачимо дуже виразно найменших з малих братів наших на загідженій нами землі. А засрали ми її, заплювали, засмітили відходами енергії та речовини, речами зрадженими, покаліченими, що далі вже нема куди. Бачення землі під ногами і зірок над головою неодмінно змусить нас від малого до старого, від середньостатистичного до вождя оглянутися в розмисли і, може, навіть згадати момент вигнання з Раю. Бог потурич нас за непослух звідтіля босими й голими розмножуватися і в поті чола свого хліб вирощувати. Однак Твердь, Земля, Речовина і там, і тут однакові. Достатньо було Сатані посіяти в наші душі Гординю та на дещо натякнути – і ми перейнялися наміром з цієї Тверді, Землі, Речовини сотворити земний рай. Що з того вийшло, погляньмо під ноги. Мо', треба босими і голими повертатися до Бога і просити про милосердя Новаїтнього Заповіту? Мо', на те й Агнець указував, з тяжкою ношею наших гріхів до Вітця вертаючи через жертовну смерть посередництвом найпростішої з простих речей – Хреста? Далі на черзі постане пильне осмислення практики буттєвого самообмеження, самоочищення і постування, котрі, звичайно, самі по собі не гарантують життя блаженного і вічного, але запобігають хворобам і смерті духовній. Ще новим Державникам рекомендував би піднести суспільний престиж і значимість Асенізаторів і Сміттярів. На сьогодні до покидьків цивілізації приставлені, як правило, покидьки суспільства: люди без освіти, без добрих родичів, алкоголіки, бомжі тощо. Пам'ятаєте, за чим полюють пожежники в лукавого Бредбері («451° за Фаренгейтом»)? А от наші з вами сміттярі несподівано стануть Жерцями в Храмах Сміття: органічні відходи треба з вдячністю за Службу і Дружбу повернути в землю для природного окислення, неорганічні (метали, синтетику) – направити на подальшу цільову переробку. Гроші – аж ніяк не Річ, а сатанинський еквівалент. Захочеш придбати Друга-Річ – май на

увазі принцип натурального обміну і неси в смітник-універсам речовинні відходи. А то ж як ми, послідовники Декарта і Ньютона, подвижники на ниві їхніх парадигм думали собі? Хіба не знали досі, що нічого з нічого не буває? Все від Сонця-батенька і з матінки Землі... До-Речним буде працею на землі не упосліджувати людей, як нині, а винагороджувати нею кращих за ощадливість, шанобливість, добродесність у ставленні до речей, речовини, води і повітря. Мо', тоді не палатимуть сотні гектарів поживних стержень, сухі трави під дорогами і залізничними насипами, очерети на болотах, від чого вже темніє в очах і в голові макітриться... Окремо про ідеологію, а точніше, про Неприпустимість Ідеологізації До-Речности. Ще Лао-цзи стверджував: правда сказана є брехня. Відважимося додати: сказана голосно – то вже велика брехня, а офіційно сакралізована – брехня підла й агресивна, на службу котрій вербує держава вихователів у дитсадках, учителів у школах, комісарів у війську і навзагал друга, товариша, брата – ближньому своєму... Правда пульсує лише пошепки і подумки, на рівні сокровенної молитви, котра з приватного життя витікає... Кодекс Вартівника До-Речности напевне видасться багатьом моїм сучасникам заледь не жартівливо-карнавальним. І слава Богу! Особисто я зовсім не проти сміху. Відомо, що, сміючись, ми легше збуваємося вад, а в даному випадку йдеться навіть про дещо серйозніше: про нашу До-Речність на Землі і в Космосі. Чи зуміємо полишитися Дітьми Божими? – ось про що нині продовжуємо вести мову. Бо ж, власне, виступаю зовсім не в ролі радника-новатора – швидше, компліую те, що вже з давніх-давен імперативно постає перед людством, як вітряки Мігеля Сервантеса де Сааведри. Коли хочу собі уявити портрет монарха Плюшкіна III, переді мною постає образ Порфирія Іванова в шортах і босоніж. Дуже мені цей чоловік симпатичний – навіть більше за «дуже». Як те завжди ведеться, попереду пританцьовують з «Деткою» в лівій і мегафоном у правій балакуни-послідовники, що лякають ненавернених пташок і заважають спокійно бути учням-практикам. Але так було завжди, що спершу найчистіші ідеї мусили проходити через повторне очищен-

ня популяризацією, профанацією, спекуляцією, культом особи. Дасть Біг, «плюшкінці» з «іванівцями» спільну мову знайдуть, з однодумцями Миколи Руденка – також. Дуже довго мовчки іти плечем до плеча мало кому вдавалося: хтось перше незначуще слово мовить, інший одкаже – і потече До-Речна балачка про життя-буття, про дітей і внуків, про види на врожай в Україні й Новій Зеландії тощо – діалог переростатиме в полілог... Але від наших літературних альянсів до того дня ще далеко чи й далі, ніж просто далеко. Бо як он каже критик-харків'янин з двома гарними через дефіс прізвищами? «Просто так вже виходить, що без критичної рефлексії, яка тим чи іншим робом виструнчує сукупності великої кількості текстів у комерційно організовану систему, «література» залишається просто синонімом бібліографічного переліку, не більше». І спробуй второпати, що йдеться про звичайнісіньку бізнесово-комерційну структуру, яка набирає вдатних до служби критиків-рефлекторів, а ті вже виструнчують літературу, щоб та не плуталася під ногами з недоречними До-Речностями й іншим неходовим товаром, якщо мова заходить про універсальний еквівалент усіх на світі Речей. А що вдієш, коли «просто так вже виходить»?

ПОШТОВА СКРИНЬКА

Аби запитали мене: що воно за чоловік Семен Тихонович Бережний? Добрий чи лихий? Розумний, дурний, працьовитий, ледачий? Багатий чи бідний? Як в усіх – усього потроху: в голові, в душі, на подвір'ї. Шістдесят восьмий рік. Освіта – вісім класів. Служив і ніби з одною поздовжньою личкою прийшов з армії. Працював скрізь, де не били, не матюкали марно і не зобижали платнею. Жінка – Віра Михайлівна. Кому худа, кому повна, кому гарна, а кому й так собі – Семену Тихоновичу майже сорок років господина. Правда, дітей немає. Статки? Батьківська хата (пересипана й обікладена цеглою), велосипед з нещодавно прикупленою гумою, півтора десятка курей, десяток качок, нічогенька коза, поросля, дванадцять соток при хаті й п'ять біля відгодівельного радгоспу,

груша іллінка, груша лимонка, ранет, слива угорка, кілька вишень, смородина і порічки, в кінці городчика від болота трохи малини. В партії, певна річ, не був. Перед пенсією кочегарив на молочноконсервному. Мешкає по вулиці В. Міхнутіна, 14... Ніби й вичерпна інформація. Ну, як і всі дядьки в нашому Бахмачі, випити любить. Підколоти когось на рівному місці може. Щось таке збрехати сусідові справа, аби неодмінно повірив, а потім із сусідом зліва за чаркою обсміяти приключину. Коротше, усього по дрібці – як в усіх. Мо', так і віднесли б на кладовище за МКЗ, пом'янули б і забули, згадуючи вряди-годи, до слова, до ситуації... Але так рідко буває. На кожного чоловіка в житті очікує щось таке, що зробить його не таким, як усі, з-поміж усіх чимось вирізняє, вирізьбить його кістяву постать, кошлакуваті брови, вузькі сірі очі на неподатливому матеріалі сусідських спогадів. Пішов чоловік зі світу, але по собі якусь дивинку, наче пляму невідомого походження, залишив. І не надто в очі впадає пляма, і не тхне, і не лежить тобі на стежці цеглиною неприкаяною, але загадка.

На шістдесят восьмому році якогось травневого вечора (та чому якогось? саме на Великдень увечері з Петром Васильовичем випили й погомоніли), перед тим, як укладатися, чи не вперше в житті поскаржився Тихонович Михайлівні, що зліва в грудях наче давить. І наступного дня поболювало, мовчазний ходить, присідає частенько, де трапиться, закурить, забудеться, міркує про своє. Послала Вірка Михайлівна купити до обіду хліба, то він аж підвечір прийшов. Сказав, що сидів у парку. Чого? А так... Дивився, пташок слухав, дітей з дитсадка привели, вихователька біля мене постояла... У дівчинки сандалик порвався – дротинкою зв'язав... Болить? Да... так...

Треба з чоловіком прожити сорок років, щоб сполошитися через мізерію. Ходили на базар, купили двоє відер обмішки та пшениці для курей. Коли поверталися, зупинився з велосипедом біля кіоску, де газети, журнали, всіякий такий непотріб, кілька хвилин стояв, аж мусила сердито гукнути... Якесь коліщатко в душі Семена Тихоновича від Великодня чи то зламалося, чи то завертілося в

інший бік. Тітці Вірці тут і думати багато й довго не треба – просто бачить. Сорок років бачила одного чоловіка, а це – інший. Думає багато, а говорити забуває. Спохопиться – слово скаже: піду... принесу... подай... І знову думає. Мо', сходи в поліклініку?.. Оце нас там виглядають – на один рецепт пенсії не хватує... І наче без діла не сидить, пораяється в садку, в сарайчику, там стукне, там грюкне – все 'дно не той Семен. П'ятий уже день не такий. Ось на проводи пішли на кладовище. Чарку в руки взяв: це аби твої і мої з'їхалися... Василь з Валькою... Надька з Миколкою і дітьми... де той Красноярьск... рознесло нас по білому світу... одні ми з тобою отут... І батьки наші – ось... Вірці Михайлівні горло здавило: чого це він розбалакався так? Сеня, перестань. Позови он краще Приходьків до нас. Пішов. Там випив, постояв з Приходьком Сергієм та їхнім старшим сином Сашком, узяв їх під руки, привів до Вірки, посадив на покривало, повеселів і почав згадувати, як в армії українці зібралися у нього в каптьорці своїх пом'янути і закінчили проводи піснями. Де двоє українців зібралося – там і пісня. Да моя Вірка й сама по собі без пісні не живе: на погоду – співає, на негоду – теж мугикає... Додому йшли – трохи його похитувало, але усміхався, поглядав на садки: не приб'є цвіту до Миколая – ще поклюємо, Вера, ягідок... І знову боліло. І думав знову. Мовчав. Вона вже вклалася, а він залишився сидіти на ганку. Прокинулася посеред ночі – у великій кімнаті настільна лампа горить. Визирнула. Боже! Щось у зошиті пише! Сеня!.. Да ти спи собі, Вера... Це я так... Василеві напишу... Мо', на літо зберуться, провідають... Кабанчика заколемо. І Наді твоїй сповіщу. Для чого нам цілий кабан? Так ти ж казав, до Різдва подержимо. Хвороба якась на свиней ходить, Вера... Заколем і більше куплять не будемо. Напишу. А мо', й приїдуть з онуками. Хай пощобечуть на Спаса. Меду куплю. Пиріжків напечеш таких... Ніхто таких не вміє: з медом і калиною... Та я тобі хоч і завтра... Завтра не треба. На Спаса напечи, на храм.

Зранку наступного дня Семен Тихонович зачав майструвати, чим неабияк здивував Вірку Михайлівну. Поцікавилася, чи вже не болить серце, а він їй по-парубоцькому підморгнув, аж розсмішив.

Оце надумав зробить ящик поштовий і біля хвіртки прибить... Так є ж он там обчий! Нехай «обчий» собі висить, а я скажу Тетяні, хай мені пошту сюди приносить... Та яка там у нас пошта? Раз на тиждень «Голос Присеймів'я»? Зроблю і повішу – Василь озветься з Красноярська, Надька напише з Коломиї... На других півроку ще газету якусь випишу. А то – «обчий»... Хочу, щоб свій поштовий ящик біля хвіртки був. Синій – хай усім в очі впадає. Щоб знали: живий чоловік тут! Поштовий ящик – це як паспорт нашого з тобою двору! Марка з тобою наша! Сорок год з тобою в одній хаті, а ти мені про обчий кажеш... Як наружний туалет на вокзалі...

Нічогенький вийшов ящикок. Вірка Михайлівна про себе нишком навіть була потішена, що в її хазяїна руки й досі з правильно-го місця ростуть, хоч зовні виду не подавала, наче й продовжувала трохи сердитися, що дурницями чоловік займається, бо ж таки є он обчий... У Петра Васильовича Семен Тихонович узяв синьої нітрофарби і вимазав скриньку навіть ізсередини. І зрозумів: чогось бракує. Десь вишкрябав білої й довго-марудно, чи не півдня, виводив: вул. В. Міхнутіна, 14. Покурив, зоддалік порозглядав, хотів уже вішати, але пішов у центр платити за електрику. Допоки ходив, перед очима, певно, носив поштову скриньку, бо, повернувшись, одразу домалював під адресою лінію-хвильку з двома квіточками і трьома листочками. Подививсь на цяхи, на масивний молоток і пішов шукати шурупи й викрутку. Яке воно – пришпандьорювать соткою таку делікатну річ, як поштова скринька? Акуратно прикрутив і зайшов до хати перекусити. Графин завжди на одному місці стояв, тут його не було від кого занікувати, але гукнув жінці, щоб насипала їсти і чарку налила. Буцім за роботу. Наступного дня і листоношу Тетяну визирав, підвів до скриньки, показав, постояв і посміявся з нею. А вже тижнів через два надійшов лист. О! Від Наді! Десь у душі насподі Вірка Михайлівна свого часу навіть ревнувала трохи Семена до своєї ж таки рідної сестри. Та він і сам не дуже з тим ховався. Не раз, як з'їжджалися, зі сміхом жалкував, що не зустрів першою Надію. Лист був дуже великий. Одвела сестра душу, мо', вечорів зо три писала. Де про онуків – там сльози капали. Про дітей – трохи

стриманіше. Про чоловіка – зовсім коротко: доміно, остеохондроз і п'є. Але приїхати обіцяла твердо: раз ти, Сеня, так уже просиш, на все плюнемо і виберемось... Листа Семен Тихонович поклав у сервант між празниковим посудом – на видному місці, й кілька днів з Віркою Михайлівною обговорювали деталі прийому гостей, хоч до Спаса ще було далеко. Біля поштової скриньки під парканом невдовзі закопав лавку, полюбив там увечері курити. Як ніхто не підсідав, то й зі скринькою бесідував. Сама Вірка Михайлівна чула. Листоноші Тетяні за гарного листа купив шоколадку. Тепер він її визирав з нетерпінням, у неї ж таки оформив на друге півріччя «Чернігівський вісник», на цілих десять гривень узяв конвертів. Вірка Михайлівна реготала: ми їх до смерти не розішлемо!.. Семен Тихонович дістав з дивана старий чемодан, де зберігалися документи, листи й квитанції, півдня перебирив і виписувив про всяк випадок адреси. З приводу кожної мав окрему балачку з жінкою. Армійських друзів згадував, командира роти. І картав себе: Вася Шиш, друган кращий, у Борисполі живе, а я за стільки років не вибрався! Завтра ж напишу.

У паркані біля поштової скриньки він замінив дві знікчємлені штахєтєнини, знайшов дєсь у коморі червоний сурик і пофарбував усю провушину від хвїртки до стовпця. Фарба ще лишалася – вимазав хвїртку і лавку.

Далі озвався його молодший і пробивніший брат з Красноярска. Там він був якимось начальником, востаннє приїжджав у гості... Коли це він був? Довго сперечалися з Віркою Михайлівною, але згоди так і не дійшли. Начєбто був у Семена Тихоновича на п'ятдесятилітті... Вірка Михайлівна твердить, що це вже наступного року навідався разом із жінкою, в Москву на нараду приїжджав, от проїздом і в Бахмач вирішив. Костюм тобі дорогий привіз, а мені платок пуховий... А ти в тому костюмі ще й на люди не виходив... По-твоєму, я зовсім здурів? На смерть хай і буде... Приїхати Василь твердо не обіцяв. Витурили на пенсію – лафа кінчилася. На одну пенсію тепер не розженєшся і далеко не заїдєш, а хочєтьєся приїхати дужчє, нїж болить. Батьківська хата снитьєся. Хоч ти її, Сеня, по-своєму перєстроїв, а я її, братішка, щє давньою бачу. Мама при-

ходить у сні. Хто там з корешків-пацанів ще живий? Хіба ось продам «Волгу», бо за руль уже не сідаю, да й вирвуся на тижньок...

Коли саме Тетяна принесла третього листа, Вірка Михайлівна не встергла. Але підбачила, що Семен Тихонович на лавці читав і їй не похвалився. До вечора її гризло, а перед сном таки поцікавилася. Чоловік ніяково усміхнувся, хотів перемовчати. Вночі вона прокинулась і відчула, що не спить і Семен. Почав розказувати. Була у нього в армії зазноба-москвичка. Домовилися, що він з'їздить додому і повернеться жити до неї в Москву. Приїхав, а мама зовсім важка, у батька рани фронтові відкрилися на ногах, і запивати почав. Хата тече, все на подвір'ї рук просить – куди поїду, на кого батьків залишу? І Василь інститут закінчує... Через півроку вона написала, що згодна сюди переїхати, а мені вже ти в око впала... Та й думав: куди їй, столичній дівчині, в нашому болоті впоратись?.. Значить, не з любові ти мене взяв? – гірко в темряві усміхнулася Вірка Михайлівна. – Наче я знаю або ти, що то воно є любов! – скипів Семен Тихонович. – Я тебе за сорок років зобидив чим-небудь? По молодицях бігав?.. – Да ні... – зітхнула. – Гріх сказати... Зовуть її хоч як? – Ларисою звали... – А що пише? – Племінниця написала: нема її... Рак... – Покотився у Вірки Михайлівни камінець з душі і наче біля ліжка каменем гупнув, гірко стало за саму себе, що ніби з чужої смерти пораділа, повернулася на бік і тихо заплакала. Він поклав їй руку на голову – по руці здогадалася, що їйому знову болить. Треба ім'я записати в святці.

Вранці Семен Тихонович куснем цегли чистив заступ. Далі взяв мішок з-під нітроамофоски і кудись пішов. За годину повернувся з кількома вкритими листом і з ґрунтом при коренях саджанцями десь отак метрової довжини. Повідомив, що хоче біля хвіртки посадити білий елалас, у шкільної сторожихи випрохав. Чи ж прийметься? – засумнівалася жінка. – Раніше треба було б... І місяць на спаді. – Та я викопав, щоб землі не порушить. Поливатиму щодня, а як помру, чого доброго, не забудь за мене полити. Колонка ж поряд... – Ет, не забуду... – махнула рукою на дурну балачку і пішла до хати. Він викопав біля скриньки, але в дворі,

по цей бік огорожі, чималу яму, посадив буз, ретельно притоптав, полив і сів на лавку покурити. За якийсь час забігли у двір діти з вулиці: дід Семен лежить біля лавки. Жінка метнулася до нього і зрозуміла, що пізно. Але «швидку» від сусідів усе ж таки викликали. Фельдшер глянув: легка смерть, інсульт, усім би так... І забрали Тихоновича в морг, а прибуту горем Вірку Михайлівну обступили сусідки. Кому телеграми? Коли ховать? Чи все на смерть налаштоване? Що заказувати?... Звичні клопоти. Одразу випірнає, мов з-під землі, сусідка-розпорядниця, що на цьому ділі собаку з'їла, господиню відтісняють у якийсь п'ятий куток поголосити, запинають чорною хусткою. Вряди-годи хтось із бабів торкнеться рукою плеча та перепитає де-що-як. В обід Тетяна принесла пенсію Тихоновича і разом з газетою віддала Вірці Михайлівні трохи незвичний конверт: це йому аж з Канади. Звідки?! Тітки обступили Тетяну і Вірку Михайлівну, почали крутити конверт у руках, дочитуватися до адрес. І справді: Бережному Семену Тихоновичу. А від кого? Дробот Настя Семенівна. Вірка Михайлівна розписалася за пенсію вчорашнім днем (так Тетяна сказала), забрала газету й лист, сховала в сервант. Аж коли наступного дня приїхала сестра Надія із сином Петром, Вірка Михайлівна почала потроху приходити до тями, енергійна ж «западенка» одразу перебрала на себе всі клопоти, розігнала зайвих помічниць і порадниць. Уже надвечір посеред хати стояла домовина, а в ній лежав Семен Тихонович, зодягнений у подарований братом Василем дорогий костюм. На завтра вже було домовлено копачів, батюшку і музику, на сьогодні виглядали бабцю-читалку. Коли на подвір'ї і в хаті вляглася денна біганина, сестри нарешті усамітнилися погомоніти. Сталося, що мало статися. Легка смерть – і слава Богу. Як він твоє пісьмо перечитував!.. Кабанчика заколемо, меду купимо, хоч наспіваємося на Спаса. Ага, закололи, так не хоче вже ні свіжини, ні співать... Мое пісьмо? Ану дай. Надія довго крутила в руках конверт, перечитала листа, задумалась... Вера, я писала, та не відправила, закрутилася. І почерк – наче мій і не мій. А слова мої. Щоб онука відправила без мене? Їм на себе дня мало, а то ще бабиним писулькам раду

давать... На мить Вірка Михайлівна обмерла: а з Канади? З якої Канади? Зараз принесу! Надія довго роздивлялася марки і штемпель на конверті: справді з Канади. А від кого? Ума не докладу, якась Дробот Настя Семенівна... Але Надія вже почала читати. Несподівано заплющила очі, надавила їх пальцями і різко видихнула повітря. Що? Не знаю... «Здрастуйте, тату...» Тату?! Який тато?! Надю, ми сорок літ прожили без дітей! Бозна-як хотіли! Ми б усе на світі за одну маленьку дитиночку оддали! За отакусіньку дитиночку... Ти ж сама знаєш, після війни знайшли вони міну, розкрутили і тол виплавили, а Сеня – штиком по капсулю... Операцію ж робили... Скільки не ходили по лікарях: усиновляйте – дітей не буде... Надія швидко підвелася, вийшла, за дві хвилини повернулася з ложкою і водою. Пий. І я вип'ю. Бо всіх трьох разом однесуть... І мовчки читала далі. Несподівано недобре реготнула: бред собачий... поїхать можна... дочка Настя маму Віру цілує, й онуки теж, і наказує, щоб мама їй сама написала... Ну, от і напишеш тепер!.. Куди напишу? А ось. Перемалюєш, як є, по букві! Надю, так це ж... я ж... Так і напишеш: здрастуй, доцю... я жива-здорова... а тата поховали... Без будь-яких розборок і вопросов напишеш, а там побачимо... Накрутив ти нам, Сеня, вузликів... Надю, це все з ящика почалося... З якого? З поштового. Завтра вранці вийдеш до хвіртки, побачиш...

Тільки зачало сіріти, Надія підступилася до синьої поштової скриньки, перехрестила, зачала оглядати, обмацувати. Нормально зроблена, любовно. При чому тут вона? А через кілька годин принесли термінову телеграму з Красноярська: «СОБОЛЕЗНУЕМ ПРИЕХАТЬ НЕ МОЖЕМ ВАСЮ ПОХОРОНИЛИ ПОЗАПРОШЛОМ ГОДУ – ВАЛЕНТИНА». Надія попрохала у Вірки Василів лист, довго його вивчала, знижувала плечима. Давай мені всю оцю чортівню, покладу йому під подушку, хай на тім світі читас... Вірка Михайлівна принесла. Надія склала чотири листи докупи, хотіла вже виходити до кімнати, де стояла домовина, але сестра обняла її за шию, притулилася до плеча чолом: Надю... мені покладете під подушку... ми з ним разом читатимемо... А тепер щодня заглядати-му в ящик: мо', він мені звідтіля напише?

КРИЖАНІ ЗВІРІ

З числа мистців чи не наймарнославнішими треба уважати скульпторів. Вони не вельми довіряють оцінкам сучасників і проблему власного безсмертя воліють передоручати матер'ялові. Скульптори – матеріалісти стихійні й основне питання філософії вирішують завжди з власним клеймом гарантії. Одні ліплять з глини, інші тешуть з дерева, треті відливають з бронзи чи й взагалі рубають з мармуру. Що вже там символізує, про що каже і на що натякає витвір, кожне покоління дискутуватиме по-своєму, – було б списи біля чого ламати!.. Надійно о-речевлена ідея – це майже очевидне безсмертя, до котрого можна доторкнутися, а в разі потреби, як наполягав небіжчик Аркадій Райкін, навіть оселедця на плечі в мармурового Аполлона розгорнути. Правда, в світових паноптикумах вряди-годи надibuємо на колекції воскових скульптур, але ці штуки мають, швидше, комерційно-пізнавальне значення, аніж художньо-філософське. Однак у новітні часи з мистецтвом у найширшому тлумаченні слова щось почало коїтися. Наче великою водою чи дужим вітром повз наші вуха й очі несе дивовижну мішанину матеріально-духовних асорті й «олів'є», світломузичних ефектів, поетично-графічних хрестословиць. Античні музи щодня правлять бал-маскаради, куди запрошують неймовірну кількість шпигунів, інопланетян, демонструють найнесподіваніші типи сексуальних орієнтацій у космосі, історії, релігії, ідеології тощо. Коли темпи отак зростатимуть, боюся, що художників, котрі вийшли просто на пленер побавитись не баченими в ХХІ столітті олією чи аквареллю, просто відловлюватимуть і лікуватимуть. Василь Заяць з Дрогобича мудрує власні картини з обрізків тканини! Це тих-таки обрізків, що їх моя швачка Ганна не знає куди подіти: у сміттєвозку виносити жаль, палити нема де... Ігор Козик, гример Львівського театру опери та балету, наважився «живописати» людським волоссям! Уже доросла моя власна дочка Ярина збирає все, що під руку трапиться, і на чому випаде також шедеврять... Усе тужиться проникнути в усе інше: розчинити і розчинитися, з'єд-

натися і запліднити, зріднитися і змутантувати! Окрім того, вірус Гіннесофілії – всі хочуть потрапити на скрижалі «Біблії III-го тисячоліття»! Що буде далі, важко й передбачити. Те, про що нині оповім, на тлі загального жахіття виглядає невинним захопленням простого слюсаря з маленького українського містечка, котре, однак, завершилось ірраціональним жестом-протестом матер'ялу, з якого творимо... А втім, нехай покортить. Якогось року одна з місцевих провінційно-партійних газеток (вони тепер, як і партії, метеликами народжуються й обпалюються) у рубриці «Наше дозвілля» надрукувала знімки фотографа Б. Б-ва (так напіванонімно підписано) з його ж таки коротенькою текстівкою, де йшлося, що слюсар Головатий із заводу «Полімермаш» увесь вільний від основної роботи час (а це, вважаймо, ледь не цілорічна відпустка за власним бажанням в умовах теперішньої господарської руїни) віддає льодовим скульптурам. Газета побачила світ напередодні першого квітня, отож громадськість порішила, що це жарт анонімого фотокора-дотепника. Та й знімки мовби незумисне були ніби неякісними – нема в кого і за що питати. А прикро, що так сталося і вже ніколи ми не матимемо відповідних документальних даних, котрі б хоч дещо осяjali нам цей феноменальний факт з історії вітчизняної скульптури. Згадані знімки, як я згодом довідався, були першою й останньою спробою задокументувати унікальні скульптури для нащадків, а вже першого квітня (треба ж такому, саме в день сміху!) сталося те, що й буде стрижнем чергової оповідки для моєї жінки Ганни, для дівчинки Ясі, а мо', й для журі «Коронації слова» (якщо до грудня не роздумаюсь).

Слюсаря Головатого, чоловіка малопитушого, а тому, певно, з душею за трьома, з думками за сімома замками, розговорити мені було непросто. З того, що замки блискучі й сяючі, цебто на обличчі чоловіковому усмішка навіть уві сні не гасне, невелика втіха, бо замки вони і є замки, а чуже мовчання, хай і золоте, для письменника, котрий поставив собі за мету казати, доволі дражливе. Мусиш втручатися в чужу долю, чинити насилля над власним християнським сумлінням, свавільно домислювати й домальовува-

ти. Один Бог відає, як важко зазирати в душі речей і людей, надто ж тоді, коли якась мізерія застує вам сторонню душу, заважає, хоч плач, її полюбити. Достеменно знаєш: оця замкнена душа варта великої любови, але, на жаль, ще не твоєї, – саме ти до неї трохи не доріс, не відфільтрувався до її цноти, до золотавої барви липової гербати. Саме липовий цвіт, заварений молодшою донькою Головатого для батька і для мене, зіграв роль ключика, а чи кладки між нашими душами. Відчинилося несподівано, що обоє ми шанувальники з далекого дитинства оцього дивовижного напою. Більше того, слюсар відкрив мені: коли особливим способом поливати скульптури водою неодмінно з блакитної чашки на повному місяці, лід набирає незвичайного відтінку щойно завареної липи і навіть пахне якийсь час нею. Далі запах вивітрюється, але золотава прозорість у кризі застигає. Від такого льоду не можна відвести очей, він гіпнотизує, ніби шепоче щось, а чи тихо-тихо наспівує... Але до цього відкриття Головатий далеко не одразу прийшов. Почалося все не знати з чого і як, мовби ніколи й не починалося, мовби з цим і народився, – тим більше, що в нашому маленькому Бахмачі ніхто раніше цим не переймався, отож навіть назви цьому ніхто не знав. На вулиці мороз тріщить, а на подвір'ї з відром і чашкою стоїть хлопчик, переступає з ноги на ногу, наче пісяти хоче, а руки зайняті... Раз-по-раз черпає чашкою воду, поливає сніг. Аби ж не зима, кожен з перехожих схвально б усміхнувся: молодець малюк, певно, щось посадив... А то ж таки зима. Поливай не поливай сніг – нічого не виросте. Та за день-два найближчі сусіди помічали на тому місці, куди хлопчик воду зливав, певні зміни: щось-таки росло. З кожним днем оте щось вищало і набирало водночас форми. В тій гірці хтось угадував тепловоз з вагонами, бо ж Бахмач таки чимала вузлова станція, інший – танк Т-60, що ним кілька-надцять років тому якомусь премудрому місцевому руководителю спало на думку прикрасити містечковий майдан, а були й такі, що впізнавали п'яного дядька Трохима, котрий повертається додому з «точки» на чотирьох. Та хіба мало що можна впізнати в льодових торосах поблизу полюса, а чи, скажімо, в хмарах, що пливуть собі

спокійнісінько над нами і діла ніякого їм до нашого вгадування немає? Тими забавками хлопчик тішився цілісіньку зиму, аж доки не надходила весна і всі його витівки не збігали за сніготалами до ставка у міському паркові, а звідтіля – в Куліничеве болото... Влітку Головатий мовби аж сумував за зимою, що так швидко промайнула, і жив чеканням наступної. Помічали, що якесь заспокоєння він знаходив у роботі з пластиліном, псував його коробками, ліпив силу-силенну чоловічків і звірів. Пластилінові фігурки хлопчик забував на столах, на стільцях, на партах, губив по підлозі. Пластилін влипав у штани, розносився по квартирі й школі, за що Головатого часто сварили. Та, схоже, він і сам був невдоволений пластиліном. Тому очікував морозів. З першою памороззю на траві і тоненькою плівкою льоду на калюжах учень Головатий ставав нестерпним хлопцем, байдужим до життя класу, і навіть засинав на уроках. Коли це повторювалося по тричі на день поспіль, класна керівниця вела хлопця до зовсім сліпого ще з війни директора школи. Чомусь ніхто і ніколи не наважувався брехати директорові, хоч і правди казати не квапилися, – правду він і так знав. Не лише про те, що було, а й що мало відбутися. Головатий любив завжди білі від крейди руки директора, бо той мав звичку м'яти крейду в руках на уроці, хоч і не користувався дошкою, бо що може написати сліпий? Старенький директор про щось дуже тихо запитував у Головатого і відпускав. Того дня хлопець героїчно висиджував до кінця занять, мо', й не чув нікого й нічого, однак не засинав. І нарешті одного ранку починалася справжня зима – зі снігом і морозами, а заодне починав-продовжував рости разом зі своїми крижаними звірами хлопець Головатий. З часом він, як у нас кажуть, набив у своєму ділі руку: поливав гірки-фігури водою дуже вправно, кожна крапля миттю замерзала і дорощувала собою звірові хвоста, вухо, писк. Та яких би довершених ліній і форм не набирали з кожною наступною зимою звірі Головатого, їх усіх чекала одна доля: навесні вони розтавали. Тільки й віку було їхнього, що морозної днини, тільки й втіхи, що дітлахам, котрі прибігали до двору подивуватися на крижаний зоопарк.

Далі у хлопця складалося все, як складається майже однаково і в головатих, і в безголових. На той час, як закінчував школу, помер сліпий директор, котрий один у містечку Бахмачі знав, що далі мусив робити хлопець, у якого в атестаті переважали «трійки», а в сутінковій душі й досі блукали крижані звірі. Ні льотчиком, ні лікарем ні в мріях, ні в снах він себе, звичайно ж, не бачив, отож і пішов учнем слюсаря на єдиний у містечку завод. Далі служив у війську аж у Середній Азії, де зими майже не буває, від чого, зрозуміла річ, страждав. Щоправда, тут йому одного разу трапилося на очі звичайна парафінова свічка. В результаті кабінети й квартири командирів рядового Головатого заселили парафінові звірі. Хтось із офіцерів навіть подарував хлопцеві розкішну книжку-альбом про звірів з напрочуд гарними ілюстраціями. Особливо часто Головатий милувався павичем. З тою книжкою і повернувся додому, пішов слюсарювати далі, одружився і за кілька років став дуже щасливим татусем п'ятьох гарненьких дівчаток. Вони його любили чи не більше за маму. Жодного дня не зміг би прожити без них і він, як і без крижаних звірів – жодної зими. Тепер звірів стало четверо: павич, вовк, лев і слон. Щозими Головатий так і льодував їх посеред двору навпроти вікон власної квартири у двоповерховому будинку: спершу павича, далі вовка, за ними лева, а позаду слона. Звірі ніби кудись прямували одне за одним, врочисто, спокійно і впевнено. Кожен, хто приходив подивитися на чудернацьку процесію, поза власною волею мусив зиркнути раз і вдруге в той бік, куди вони мовби вже вирушили, та навколо, окрім неоковирних хрущовок та занедбаной, мовби там велетенські кури постійно кублились, асфальтівки, нічогісінько не було цікавого, навіть мізерної тобі шпарини в сяку-таку виднокільну перспективу. Архітектурний ландшафт нашого містечка саме й характерний відсутністю бодай натяку на своєрідний ландшафт. Взимку того року, як несподівано завершилася наша історія, звірі були незабутньо гарними. Льодував їх Головатий переважно на повному місяці, коли в кризі химерно заламувалося неземне сяйво і звірі видавалися золотаво-прозорими, як щойно заварена – пам'ятаєте? – липова гер-

бата. Діти зачаровано ходили довкола цих могутніх істот, а майже всім без винятку дорослим хотілося плакати, наче вони згадували зі свого життя якісь давні й непоправні провини. В рік золотавих крижаних звірів зима надто довго якось розгублено тупцювала і неприкаяно никала вулицями Бахмача. Аж у другій половині березня сніг буквально за одну ніч потемнів і осівся. Проте звірі так і стояли собі, наче їм і діла не було до весняного сонця. Саме тоді повз подвір'я Головатого проходив фотокор Б. Б-в, однак моментом зйомки він просто-на-просто злегковажив, невдалу позицію обрав чи в апараті чогось не виставив, бо знімки ті викликають скептичну посмішку навіть у дилетантів-аматорів.

Першого квітня близько десятої ранку крижані звірі нарешті зрушили з місця. Першим наважився зробити крок павич, останнім – слон. По-царському велично і гордо, ніби за знаком невидимого режисера, звірі повагом пішли з двору на вулицю. Слюсар Головатий з дружиною та п'ять їхніх дочок зауважили подію з вікна, коли павич уже виходив за ворота, вибігли за звірами, як були, а Головатий – в одній хатній футболці і простоволосий. Найменша з дівчаток сказала йому, аби повернувся та бодай щось накинув на плечі, але вражений і вже дещо недугами надпитий батько просто не почув дочки. Мовби сомнамбула, рухався він назирці за власними творіннями, а за ним і вся його родина. Злякані небаченим видовищем, водії спершу заходилися сигналити, а далі гальмували, виходили з автомобілів, нерішуче, мов супроти власного бажання, приставали до процесії. Хто з перехожих квапився хідником, забував про невідкладні справи і також повертав за звірами. Незбагненно легко крокували вони вулицею, наче й подовбаного асфальту ногами не торкалися, і жодне з людей, які їх супроводжували, не осмілювалось ні кашлянути, ні запитатися, що це воно врешті-решт і в бісового дідька відбувається. На мешканців містечка ніби горішне наслання впало – чимось іншим годі було й пояснювати цей містичний похід усього, що дихало теплом, за геть крижаними звірами. Жінки, чоловіки, діти, бабусі і дідусі, кури, коти і собаки, навіть, здавалося, містечкові чумази горобці над головами

– все рухалося в одному напрямі, обростаючи, як снігова куля, по дорозі новою, свіжою масою. Навіть липи обіч вулиці, складалося враження, здригались і вовтузились неспокійно, наче ось-ось мали зрватися з настоящего впродовж кільканадцяти років місця, навіть будинки загадково подзвонювали шибками, шурхотіли в узвишші холодним шифером – мовби теж тужилися зрушити з фундаментів. Процесія ішла так впевнено і потужно, ніби всі докінець знали, куди і за чим ідуть. Шлях маніфестації не перепинили навіть доволі нахабні й безпардонні бахмацькі стражі порядку та автоінспектори. Лише якусь мить повагавшись, а дехто навіть службового картуза ізнявши, вони й собі знаходили місце у хвості колони.

Звірі подолали благополучно міст-колієпровід, довели людей до перехрестя за ЮРАЛом і повернули вправо, до так званої Парасючки, напівозерця-напіввічки біля п'ятиповерхової райлікарні, що лиховісно темніла на обрії.

Тим часом слюсареві стало недобре. Він дрижав, ледь переставляв ноги і вже плентався чи не останнім. Найменша з дочок закутала йому плечі власною пуховою хусткою і повела батька назад. Головатий усе ж таки ще довго озирався на процесію і чомусь думав про сліпого директора школи, котрий знав не лише про те, що вже було, а й що мало, хочеш не хочеш, відбутися згодом.

Звірі йшли і поволі, як людські мрії та сподівання, вже танули на сонці. Все ряснішими цівками з них збігала вода, але того наче ніхто й не бачив, а чи не бажав уперто помічати. Метрів за двісті до Парасючки не стало павича, за ним чималою грудкою льоду шубовснунув у калюжу посеред шляху, аж кільком людям штани забризкав, вовк, покотився з дороги вниз лев, лише слон іще йшов попереду, та ось і його моторні дїтлахи зачали випереджати. Слон підступився до берега ставка, ноги підломилися, він осів і посунувся з берега у воду. Зупинилися й люди, бо далі не було вже куди йти. Якийсь час мовчки стояли, ніби чекали на традиційну промову, і невдовзі повернули назад. Дорогою намагалися говорити про несуттєве, в очі одне одному не дивились. Лише горбатенький дядечко чи дідусь якось механічно сам собі жестикулював, ціпочком по асфальту

пристукував і, мов заведений, цокотів: «О-це-то-так-о-це-то-так...» І тепер у райцентрі Бахмачі про цю подію не люблять згадувати навіть за чаркою. Всі до 'дного ніби знають чи нарешті напевне дізналися, куди їх вели звірі й за чим, але бережуть у серці до пори до часу. Тому, мабуть, і газети обійшли цю унікальну подію мовчанкою, що з-поміж очевидців та учасників походу не вдалося знайти балакунів, а з числа представників мерії – охочих на власну голову коментувати. Це прикро, хотілося б усе-таки дізнатися глибше і виразніше, що саме почували люди, котрих вели крижані звірі. Нічого певного не сказав мені й слюсар Головатий, котрий після процесії його звірів і людей, які того дня, метафорично кажучи, теж йому майже належали, дуже занеміг, кілька місяців не зводився з ліжка і нарешті осліп на очі. Він запропонував мені гербати з минулорічного липового цвіту. Золотавий напій у ніжно-блакитні чашки нам розлила найменша з дочок Головатого. Коли він узяв гарячу чашку холодною і білою, як сніг, рукою, я чомусь здригнувся. А милому личку молодшої дочки колишнього слюсаря не вадили навіть два трохи надщерблені передні в горішньому ряді зуби. Як у тебе, Ясю.

Чистовий передрук «Звірив» завершив пізньої ночі, хотів укладатися, та ж ні. Згадалося, коли заготовляв сьогодні в матіївському лісі соснові метрівки на дрова й заставку хлівця, коли пнувсь з ними на велосипедному багажнику по глибокому піску, а вже біля хати рубав, був повний ущерт'я стихійної свідомості того, що **роблю роботу**. Нині – складніше. Чай, люлька, друкарська машинка, самотність. Де в «Казанні» правда-робота перехлюпується через вінця вигадкою, грою в роботу? Ловлю себе на тому, що одночасно переживаю два акти: безпосереднього казання і рефлексивного вслуховування у власне казання. Ніби двоє в нічній самотині. Не знаю, хто з нас двох самотніший і справжній, хто грає в роботу, а хто згорає в роботі насправді. З надією вслухаюся в нічну сільську тишу, озираю мої хатні речі. Вчора вони мовчали, нічого не кажуть сьогодні. Надія вмирає останньою? А чому вмирає і саме надія? Завтра можу померти я – той, який казав, але надія бути почутим – це як і відповідь на запитання: куди вели людей крижані звірі Головатого?

РОЗБИТА ЧАШКА

Легко, мабуть, мовиться і пишеться про великі, величні й значущі речі та штуки: добро і зло, землю і море, війну і мир тощо. Кажуть, Лев Толстой переписував один зі своїх великих романів (як воістину великий малих він принципово майже не писав) разів зо двадцять. Утім, хіба то робота: впродовж двадцяти літ зорати, засіяти, врожай зібрати на одному полі двадцять разів? То життя блаженне, наповнене хлібом, сіллю і любов'ю. А от про малі речі казати важко. Вперше про Розбиту чашку я спробував написати дуже давно. Тоді мої доньки під стіл ходили пішки, а я уявив собі, що їм **таким таким** варіант казання про Розбиту чашку неабияк сподобався. Може, так воно й було. Тепер я про те вже не знаю, а вони забули. Якщо забули, мо', й казати було не варто? Вдруге я переписав казку у в'язниці. Ось вона переді мною і починається так: «Оце щойно повернувся з невеличкої прогулянки. Не варто було б її, мабуть, і прогулянкою називати – просто сюди-туди походив доріжкою вздовж високого цегляного муру з колючим дротом угорі...» Відчуваєте, як лукаво створював у читача відповідний настрій: він, мовляв, на волі, а я «за муром», та про чашку не забув... Втім, розповідаю про це тепер коли б не з тою ж таки метою: збудити інтерес до історії з історією... Мої діти вже дорослі. Дають нам із жінкою змогу, спасибі їм, і спати, й дихати. Але продовжую жити так, ніби чогось не сказав їм тоді, а тепер виправлятися сором, бо це свідчитиме, що **тоді** був не до кінця щирим батьком. Але на цей випадок маю останнє виправдання: не лише наші діти ростуть, але й ми, їхні батьки, разом з казками для них незбагненним робом теж ростемо. Ніби й вересень, знизу в беріз листя жовкне на довгу зиму, а чую, як пошепки вже будиться в корінні писклявий голос найпершої, наймізернішої весняної бруньки. Надія, що, окрім мене, почує іще хтось, помирає останньою: мо', Ганна серед ночі прокинеться від потріскування дивного з квітника під вікном? мо', Ярина? мо', дівчинка Яся чи наші грядущі онуки?..

В нашому містечку Бахмачі жила дівчинка, котра завжди говорила правду – одну лише правду і нічого, окрім правди, скрізь і за яких завгодно умов. Вона ніколи не хитрувала і казала тільки те, що думала. Коли дівчинка виходила з мамою чи з татком на прогулянку, перехожі озиралися і збуджено перешіптувалися: «Дивіться! Он пішла та дівчинка, що завжди каже правду!..»

Якогось дня дівчинка лишилася вдома одна-однісінька. Оскільки вона, окрім виняткової правдолюбности, була ще й працелюбною, то без діла не могла посидіти й хвилинки. Незважаючи на свій шестирічний вік, дівчинка вже добре знала, що не робота її мусить шукати, а вона роботу. Підмела підлогу, поправила на столі скатертину, полила на підвіконні блакитні лобеліуси. Потім аж зойкнула, коли згадала, що на кухні чекає посуд, котрий мама не встигла вранці привести до порядку. В білу емальовану миску налила з чайника теплої води і ретельно помила три тарілки: велику таткову, трохи меншу мамину і зовсім мініатюрну свою. Далі швидко впорала ложки і приступила до чашок. З цієї татко пив розчинну каву, в іншу мама наливала собі чай, а третю, звичайно ж, найсимпатичнішу, наповнювали для дівчинки молоком, що його двічі на тиждень привозила їм велосипедом додому ніби завжди на когось трохи сердита тьотя Люба. Та позаяк молоко було дуже смачне, дівчинка легко вибачала тьоті Любі неусміхнене обличчя. Чого вже там дивуватися з поведінки дивних дорослих, адже й небо над головою не завжди буває привітним? Ліпше б дівчинка поставила власну чашечку сохнути на тачку, а то ж таки вирішила протерти її рушником. Важко й сказати, що спричинило до лиха наступної миті: ковзка, бо мокра чашка, маленькі дитячі пальчики чи завеликий рушник? А мо', все треба пояснювати зачерствілою душею автора Казання і доволі жорстокими сьогочасними правилами компонування казок? Хіба ж не можна було, приміром, перекласти відповідальність за аварію на kota Марка, котрий, до речі, після доброго сніданку вештався туди-сюди по квартирі, саме зайшов на кухню і став єдиним свідком катастрофи з чашкою? Проте це було б великою несправедливістю щодо Марка, бо в цілому кіт відзначався неабиякою розважливис-

тю й аристократичною поважністю. Коли ніжно-тонкостінна чашечка брязнула на підлогу і розлетілася на друзки, Марко навіть не зворухнувся. Власне, закрадається підозра, що на скалки чашечка перетворилася за якусь мить до того, як вдарилася об паркет, – від страху й розпачу, бо вже такою тендітною вона була створена. Блакитна, як небо напровесні, із золотавою ниткою-обідком угорі та двома дзвониками білих конвалій збоку, чашка начебто призначалася для безтілесних ангелів, а не для маленьких дівчаток, хай і винятково акуратних... Авторіві дуже шкода дівчинки, однак міняти він нічого не збирається, бо твердо переконаний, що всі на світі діти змалечку мають знати: не завжди небо буває сонячним, а також далеко не всі тьоті, які носять вам додому молоко, неодмінно мусять усміхатися і таке подібне. У справжньому житті трапляється різне – почасти й у казках такого не знайдеш. Воно, звісно, для дорослого читача, котрий годинами висиджує біля телевізора, абетку призабув, думати також, схоже, розучився, але натомість призвичаївся до дуже серйозних катастроф і планетарно-космічних катаклізмів, Розбита чашка – ніби й не подія, та для шестирічної вразливої дівчинки, що за все своє життя (!) не встигла зобидити ні павучка, ні комашки (уявіть собі), то ж таки драма. І не усміхайтеся скептично на мої судження, бо, може, нам, товстошкірим і душебетонним, вартувало б заплакати з білих чи блакитних задрощів до дитини. Це ж треба було так любити привезену татком з далекої загадкової Москви чашку, що в ту мить, коли вона отак знагла розбилася, у дівчинки заледь не зупинилося в грудях маленьке серце. На кільканадцять дуже довгих секунд вона ніби перетворилася на воскову чи пластилінову фігуру. Аби до маленької господині не підійшов та не потерся біля ніг статечний Марко, мо', й до приходу батьків вона не збудилася б. Певно, якесь дванадцять-тринадцятье чуття підказало мудрому котові, що саме він має допомогти дівчинці подолати шоківий стан. Коти, як давно вже здогадуються люди, дивні істоти, коло їх інтересів аж ніяк не обмежується мишами, ледачими горобцями та забугорним віскасом. Те, що вони винятково з власної ініціативи і поза нашою на те волею, а то й усупереч їй,

часто-густо нав'язують нам контакт і гру, майже ні в кого вже не викликає сумніву. Отож хто знає, чи не Марко якимось містичним чином проявив у стерильно чистій свідомості дівчинки знаменитий вірш з Євангелія від Івана: «По правді, по правді кажу вам: коли зерно пшеничне, як у землю впаде, не помре, то одне залишається; як умре ж, плід рясний принесе»? Бо ж дівчинка, не маючи й крихти відповідного поховального досвіду, але анітрохи не розмірковуючи, ніби вчинки її скеровувала інша сильна воля, дістала совок та віник, змела скалки, вийшла на подвір'я, на квітнику під вікном викопала ямку і поховала в ній блакитну чашку з обідком та конваліями. Потому повернулася до квартири і вже не виходила звідтіля упродовж п'яти днів. Увесь цей час вона мовби змагалася з чіпким павутинням не зрозумілої навіть літньому лікареві в серйозних з чорною оправою окулярах недуги. Він міряв дівчинці температуру, заглядав до рота й пильно обстежував беззахисне, мов пуп'янок ніжної квітки, дитяче тіло. Хитав головою, знизував плечима, опускав униз очі і всупереч так званій лікарській етиці чесно признавався розгубленим батькам дівчинки, що він нічогосінько не розуміє, що в його педіатричній багаторічній практиці таких випадків ще не траплялося. Ще б пак! Куди вже було дідові-лікареві згадати, що перш ніж стати ескулапом для малюків, він пережив період «просто людини», котрий включав і драматичні часи шестирічного хлопчиська. Аж коли четвертого дня дівчинці помітно покращало і вона почала показувати лікареві свої книжки з кольоровими малюнками (яких, до речі, ані з малюнками, ані без них у лікаревому дитинстві не було зовсім), в ньому збудився пустотливий одноліток дівчинки. Він не сюсюкав, як це часто трапляється з не дуже розумними дорослими, й анітрохи не підігравав ровесниці, чим грішать дорослі розумники, – просто збагнув, що подругу спіткало велике лихо, приміром, утрата улюбленої речі – іграшки абощо. І, як то кажуть, у душу не дошкрябувався, не доколупувався. Зникнення чашки не зауважили або зробили вигляд, що не помітили, й татко з мамою. Поза тим нагадаємо начебто Еврипідові гарні слова: «Люди не змогли б жити, аби боги не обдарували їх забуттям». І дівчинка, котрій забракувало

сили сказати правду про чашку, невдовзі зцілилася тим, що забула про неї. Хоча, коли на столі з'явилася нова чашка, щось у пам'яті зворухнулося, ніби теплої літньої днини несподівано війнув прохолодний вітерець чи сійнувся з ясного неба легкий і дрібний дощик. На якусь хвилю дівчинка напружилась, наче намагалася щось пригадати, але невмотивовані вітерці й безпричинні дощики, як правило, швидко проминають і не полишають по собі навіть малого сліду.

Невдовзі дівчинка стала ученицею, що завжди говорила правду, далі – правдивою студенткою, а якогось вересня почала навчати в місцевій музичній школі маленьких дівчаток та хлопчиків гри на фортепіано і, певно, казанню правди, хоч останньому, власне, й не вчать у буквальному розумінні слова, як учать математики чи географії, – просто отак живуть, демонструючи дітям небезпечне й спокусливе мистецтво життя по правді. Чому «небезпечне й спокусливе», розводитися не буду. Спробуйте на собі – зрозумієте, що маю на увазі, коли, перефразовуючи Марка Твена, кажу: «Жити по правді дуже легко – сам разів зо двісті пробував...»

Супутньо основній сюжетній лінії нашої оповідки зовсім не помітно для стороннього ока на квітнику біля вікон квартири, де мешкала дівчинка, започаткувалося інше автономне життя. Прополуючи якось квітки, мама дівчинки зауважила бадилину, котра ані контурами, ані кольором листків нічого їй не нагадала. Це заінтригувало жінку, і вона вирішила не чіпати рослину. Ми ж бо ледь не всі власною допитливістю зобов'язані гидкому каченяті Андерсена, тому й не покладаємося на перше враження від першого листка. За рік-другий стало очевидним, що стебло не належить ані до бур'янів, ані до квіток, – швидше всього, це було деревце, якому тим більше вартувало дати спокій і змогу явити себе з часом білому світові плодами.

Тим часом наша героїня, як це й водиться з переважною більшістю правдивих і неправдивих дівчаток, вийшла заміж і народила донечку. Достатньо було один лише раз подивитися на малу дитину, аби переконатися, що це росте ще одна дівчинка, яка завжди казатиме правду. Тої ж таки весни, коли вона народилася, на

квітнику зацвіло і відцвілося загадкове деревце. За клопотами про немовля подія проминула для всіх непомітно, нікому й на гадку не спало придивитися, що ж зав'язалося на місці біло-рожевих квіток і зачало наливатися живлющими літніми соками. І так тривало аж до одного серпневого надвечір'я, коли молода мама вийшла на подвір'я з великою емальованою мискою, з горою наповненою щойно випраними пелюшками, повзунками та підгузниками. Вона так поважно і гордо розвішувала білизну на оцинкованій тугій дротині, ніби демонструвала і давала змогу червоному призахідному сонцю над Куліничевим болотом помилуватися, як ретельно вона впорала «гардероб» власної дитини. Коли вже біла миска спорожняла, жінка втішено роззирнулася, і погляд її несподівано зупинився на кулястій кроні деревця на квітнику. Вона підійшла ближче і розгорнула густе та широке листя. Навіть дуже буйної уяви не треба мати, аби здогадатися, що вона там побачила. Як і багато років тому, тіло жінки раптово налилося рідким воском, що поволі зачав тужавити. Давно вже не було на світі kota Марка, аби потерся їй об ногу і повернув молоду жінку до тям. Ніхто не знає, чим би закінчилася наша оповідь, аби у вікно не визирнув чоловік юної мами. Спершу він замилувався дружиною, та враз його щось занепокоїло. Він швидко вийшов на вулицю, непомітно підступився до жінки і побачив те, що бачила й вона. Долоня в жінки була, на диво, холодною, і чоловік притиснув її до свого обличчя, намагаючись поділитися з нею бодай дещицею власного тепла. І довго вони собі стояли отак удвох у самісінькому осерді правдивого ошатного вечора, гарні й щасливі, на тлі пелюшок та чудового червоного сонця, що вже до половини заховалося за Куліничеве болото. Нарешті в жінки з очей викотилися дві теплі сльозини, а в двох зіницях виразно проступили дві маленькі чашечки з обідками і конваліями. Саме так воно й було насправді. Бо ж якщо добре поміркувати, то, розповідаючи про дівчинку, що завжди говорила правду, автор ніяк не може дозволити собі на догоду літературній модерності бодай у мізерному бути свавільним чи неправдивим...

КУПАЛИ ДИТИНУ

Свідкам Ходіння –
ЮРКАМ: АНАНКУ та ЛАНТУХУ

Коли майже все, що спонукало мене викласти цю історію на папері, в основному, було немовби позаду, я забрів до місцевого універмагу і, скориставшись тим, що у відділі канцтоварів усього троє-четверо покупців никали та щось там собі вибирали, а касирка вовтузилася біля апарата, який удався стрічкою, швидко заховав тонкий альбом для малювання під плащ, на виході з відділу показав дівчині порожні руки. Повернувшись до власної дванадцятиметрівки на третьому поверсі заводської малосімейки, присів до столу на кухні, поклав перед собою зошита і під червоним Буратіно на обкладинці написав червоною пастою КУПАЛИ ДИТИНУ. Зошит має півтора десятка аркушів далеко не найкращого гатунку з відходів – бо для малюків, які до пуття ще не вміють тримати ні ложки, ні олівця. Саме такого зошита – і неодмінно вкраденого – мені було треба, хоч і не годен пояснити, чому саме такого, та й не знаю до ладу, про що і як писатиму, навіщо, для кого. Не розлінієно і без полів – ідеальна *tabula rasa*. Далі налив собі півчарки горілки, випив і закурив чадну прилуцьку «Приму». Відколи тамтешню фабрику закупили німці, коробки почали робити з глянцевого картону, а от самі сигарети споганіли. Але ж у нашому Бахмачі їх продають на п'ять копійок дешевше за київські.

Опалювальний сезон ще не розпочався, в холостяцькому моєму помешканні незатишно, і за вікнами мжичка. Сьогодні субота і дитину купатимуть. Власне, те, що штовхнуло мене до розповіді, воно, подумалося, ні позаду, ні попереду, ні в минулому, ні в майбутньому – навіть ні там, ні тут. Просто дитину купатимуть, мовби скрізь і завжди, а я сидітиму, де й сиджу оце нині, питиму курячими ковтками горілку, димітиму і в шпарину між моїми запацьованими фіранками стежитиму, як у вікні навпроти, метрів за тридцять, теж на третьому і теж на кухні, але чомусь незаштореній, купатимуть немовля.

Аби мене вблагали розповісти про себе, з чого б я почав? Чоловік як чоловік, не святий і не тать, не риба й не м'ясо. Ні се ні те. Неодружений, бо так склалося, що спершу ніби боявся жінок, хоч з відомих причин вони майже всі до останньої, навіть пристаркуваті, придуркуваті і не дуже вродливі, мене вабили, але боявся, опирався, чогось переступити не міг, з чого треба починати, не знав, – в кращому разі це закінчувалося полюцією уві сні, а в гіршому – і не питайте. Згодом я позбувся сексуальних страхів та рефлексій і навіть хотів зійтися з одною непримітною молодичкою з нашого заводського КБ, але було запізно: моя чоловіча чистота стосовно жінок стала льодом байдужости. За фахом я інженер – без портфеля. З давніх-давен, зважаючи на мій статус холостяка, мене саме отак на заводі називали і використовували, аби з'їздив кудись, вибив щось, узгодив, залагодив, хоч гроші отримувал як інженер цеху ширвжитку. На квартирний облік я став двадцять п'ять років тому, одразу після пуску заводу, міг би давно отримати помешкання пристойніше, але навіщо мені більше за те, ніж оце маю? Тепер завод майже не працює: тих, хто в кращі часи дійсно щось робив, скоротили, а такі, як я, залишилися справно навідуватися на завод, нудьгувати, точити ляди і виглядати вчорашнього дня. Ані в партії тодішній, ані в жодній з теперішніх не був – і воно мені все, як зайцю стоп-сигнал. Отак і живу: півмістечка знайомих і приятелів, але ні друзів, ні ворогів. Батька майже не пам'ятаю, колись та за щось дали йому десять років і він мов крізь землю провалився, мати чотири роки тому померла, молодший брат – кадровий офіцер, закінчив академію, командує полком десь у Росії, раніше навідувався, а тепер усе порвалося. Люблю варити і добре поїсти, зіграти партію в шахи і погортати гарний детектив. Упродовж останніх місяців намагався не прогавити жодного вечора, коли в будинку навпроти мого вікна в кухні купатимуть дитину. Саме з цього витікає моя історія – хоч вона ще й не завершилася, але певні інтригуючі моменти змусили мене вкрасти в універмазі зошит для малювання і спробувати в міру моїх скромних можливостей розповісти.

Ще мене хлібом не годуй, а не можу прожити дня без нового кросворда, часто зовсім на чужу мені тематику, – дивна пристрасть, а мо', це й хронічна недуга всіх, чиє життя сіється через густе решето безладних відряджень. Кажуть, кросворди вигадав якийсь в'язень-англієць. Сидів у камері, нудився, дивився на підлогу. Несподівано із-за хмари визирнуло сонце – і загразоване в клітку вікно кинуло на долівку тінь. От його й осяяло і почав бавитися в перехрещені слова – і саме це наповнило його життя змістом, а для таких, як я, стало чимось на зразок ключа, знайденого на дорозі. Кому він належить? Де той замок, до якого цей ключ? На що налякає ця знахідка саме тобі? Чи це проста випадковість, чи таємна закономірність, яка кимось поза тобою дотепно вписана в інші так звані випадковості і вигадливо їх перетинає? Так воно й усе на світі сутикається, перехрещується, доповнює одне одного. І чоловік поза людьми, як оце я, – наче вільний, наче зайвий, нікого не чекаю та й мене не виглядає ніхто й ніде, – чи такий уже я незалежний від усіх і всього? Дзуськи. Якщо ти лише собі самому належиш, візьми й почепися. Чомусь не хочеться. А мо', не здатен, не можеш, права такого не маєш? Стосовно тих, хто народив мене і кого я мусив би догодувати до смерті, то їх уже нема на світі, і я персонально нікому життя не дав – за чим справа стала? Завод без мене обійдеться, держава також. Винен сусідці п'ятірку, але ж і в мене боржників не бракує. Це не ті причини, що прив'язують нас до неодмінності жити далі, а якщо вони і не дають якось нам змоги втекти, то з іншої точки зору саме вони мали б нас штовхати в петлю. Раз – і ніяких проблем. *Non problem*, як співає Дурко. Хай собі дитину без тебе купують. Що їм до тебе, а тобі до них? Не сходиться. По горизонталі к у п а ю т ь д и т и н у – тринадцять букв. Скількома словами-відповідями їх треба перетнути по вертикалі? І ніби співпадатиме. Можна відсунути цю простеньку забавку вбік і забути, а наступного дня піти до бібліотеки, попрохати стареньку підшивку «Огонька» та нишком навидирати сторінок з кросвордами, яких ще ніхто не тужився розгадати, – і додому, де сигарети, сякі-такі словники, почата пляшка. Сиди, кайфуй, заповнуй клітинки, години, дні, роки... А

одного вечора зиркнеш у вікно: он знову метушаться, на два табурети білу капронову ванночку лаштують, баба пелюшки чисті на стіл кладе. Третій поверх – знизу ніхто не підглядатиме... Мо', через те й не бояться лихого ока, а чи взагалі не вірять у пристрій. А мо', купують і моляться. Міцна щаслива сім'я. Здорове, тьху-тьху і об дерево постукати, дитя. Хто їх може зурочити? І чи просто купують, чи єдино правильним було б те, що ти написав би по горизонталі-вертикалі? Скільки відповідей існує? І чи є правильні? І чи варто їх тасувати? А нічого з собою вдіяти не можу. Сверблячка. Потреба чимось заповнити самотність, змарнувати вечір. От уявиш собі, наче дитина перед тобою, наче саме ти набираєш у чашку воду, пальцем торкаєш, чи не загаряча, – якось так добре стає на душі, – наллєш чарку, вип'єш, сигарету запалиш, очі заплющиш. І звідкись ніби й не дим тютюновий, а дух соснової стружки.

Я часто в дитинстві ходив у гості до дядька Петра, материного рідного брата, – щось віднести, принести, переказати або й просто так. Дядько шоферував, але ні про свій газон-молоковоз, ані про клопоти на роботі говорити не любив – тим він не жив, а нудився. Поправді ж дядько жив у своїй майстерні, лише там я його бачив найживішим і в споминах моїх він дихає, рухається, спокійний, розважливий, красивий, з рубанком, з долотом, з лучковою пилкою, з олівцем за вухом і згаслою біломориною в кутку рота. Мені стукнуло дванадцять, коли дядько одного разу пірнув у страшний запій і звідти вже не вплив. З похоронів мені найвиразніше запам'яталося, що подушку дядькові під голову набивали стружкою з його майстерні, наче він винятково для того там і працював. Дядина Настя, бухгалтер, взагалі ненавиділа якусь там свою контору, а любила город, дядька і мене, бо дітей у них не було. В ті далекі часи я багато чого не розумів, а тепер і поготів розумію з того життя ще менше. Ну, мав дядько майстерню, а тітка п'ятнадцять соток землі, ще я приходив – і все, і жили. А я – чого воно так, за чим у політехнічний мене понесло, що саме на цьому заводі шукав? Та й міг би я десь-інде народитися, в сім'ї іншій, дружній, на щось

доладніше, до серця ближче вивчитися, пару собі знайти і жити, щоб уранці на роботу кортіло, а увечері ноги самі додому несли, до жінки, до дітей. І коли я отак думав, а мо', й не зовсім так, мо', трохи по-іншому, і вечір, і другий, і третій – уже й з ліку збився, як довго я про оце все думаю. А про що, власне? Про батьків? Про дядька й дядину? Про дівчину, що з нею якось двічі в кіно сходив, доки клубівські хлопці не попередили, що без могорича ноги поламають? Часом здається, що все життя тільки те й робив, що воду у ступі товк і думав про одне й те ж, а перед очима моїми увесь час, ще з далекого дитинства оця картина стояла, дійство оце моторошне, як у вікні навпроти немовля купають. Ніби це мене хтось купав, сильний і лагідний, усезнаючий і всепрощаючий, змивав із мене бруд, сперму після нічних полюцій, з легенів сажу нікотинову трусив і від шлаків алкогольних кров фільтрував, а я у відповідь лише агукав і посміхався безпорадно. Може, і не крав би я в універмазі зошита і не записував би оцих чудернацьких думок, аби одного вечора не сталося зі мною щось дивне і відтоді воно почало повторюватися щоразу, коли по восьмій вечора у кухні навпроти лаштувалися купати дитя. На той час я вже давно міг би розпитатися, хто там живе, і про ім'я немовляти довідатися, а не хочу, наче зурочити боюся чи біду накликати на тих людей, на себе, на все наше задрипане містечко – раптом зникнуть з мого життя оті кільканадцять хвилин – ці люди з дитиною кудись виїдуть, з роботи мене скоротять і не знати за віщо з квартири виселять – піду віку доживати бомжем, по вокзалах, по генделиках і витверезниках. Але про ці страхи я згадав без певної мети, просто до слова, – насправді, коли крав зошита, мав на думці інше: розібратися, що ж таки зі мною скоїлось. Однак тут я пишу винятково про те, **як** це зі мною відбувалося і відбувається досі, – коли ж упритул підступаюся до спроби пояснити бодай собі, **що** це все означає, про що **тоді** думаю, **які** слова полишаються в моїй свідомості після тих загадкових польотів духу, починають відбуватися дивні штучки, які, мабуть, не по силі всім на світі шерлокам холмсам і нешам бріджесам. Утім, спробую по порядку. Почалося все трохи не так, як завжди. Я вже

поставив на стіл пляшку купленої по дорозі додому горілки і збирався дістати з кишені плаща сигарети, коли помітив, що кухня навпроти закрита фіранками. За моїми розрахунками, цього вечора дитину неодмінно мали купати. Там це спершу педантично робили щодня, трохи згодом – рідше і вікно не зашторювали. Що сталося? Занедужало, не доведи Господи, мале чи котресь із родини? А чи приїхала в гості, скажімо, інша бабуся, яка нічого не знає про те, що фіранки **не мусять** закривати кухні, жодного уявлення не має, що я завжди акуратно стежу за сценою купання? Я таки приніс сигарети, запалив і зосереджено тримав у пальцях сірника, доки не припекло, а далі перевів погляд на фіранки. Я **мусив** бачити, що там відбувається. І фіранки поповзли в різні боки. Там справді лаштувалися купати дитину і в кухні поралася не знайома мені літня жінка, судячи з одягу, селючка. Несподівано вона повернулася на коротку мить у мій бік, автоматично зашторила вікно і, певно, продовжувала готувати все необхідне. Але скромної люстри і якихось дверцят над фіранками мені було явно замало – я мусив бачити кухню, як на долоні, все дійство в буденній послідовності: з білою капроною ванночкою, встановленою на двох табуретах, з гіркою пелюшок на блакитному пластиковому столі, з кремовими кахлями на стінах, з двома метушливими, старшою і молодшою, жінками. Дитя для молодої родини, очевидно, було первістком, бо зовсім юна дівчина, схоже, більше заважала, ніж допомагала молодиці, рухи якої виглядали ошадливішими, виваженішими. Та старшу, певно, свекруху, це, здається, не виводило із себе, а мене самого навіть дещо смішила неоковирність недосвідченої матері. Ну, звісно, – казав я сам собі, – так воно й має бути і насправді лише так воно буває, хоча звідки знав, як воно виглядає зблизька, бо ж ні учасником, ні безпосереднім свідком купання дитини мені в житті не випадало бути. Бодай кумом хто взяв. До кухні на цей час вряди-годи навідувався вусатий молодик, але жінки виряджали його звідтіля, щоб не вистуджував кухні, бо на момент купання там запалювали газ. Уже згодом я впізнавав того хлопця на вулицях, якось навіть він у мене чи то я в нього запитував час, але й най-

меншого інтересу до його особи, як і до його молоді дружини, не відчував. До речі, не знаю й досі, якої статі дитина, інколи хочеться, щоб це був хлопчик, а іншим разом – щоб дівчинка. Немовля клали у купіль загорненим у пелюшку, а вже у ванночці я його не бачив. Коли ж усе закінчувалося, дитину миттю сповивали сухим, так що нічого до ладу не вдавалося розгледіти. Я часто намагався зловити себе на потаємному бажанні, такому прихованому і замуленому, що годі його було й вирізнити з-поміж усього, чим жив і живу, – саме на бажанні бути батьком тієї дитини, але це мені не вдавалося. Певно, в сцені купання мені потрібне було щось інше, ні з ревнощами, ні заздощами не пов'язане.

У згаданому вже випадку, коли незнайома жінка знову зсунула фіранки до купи, а я надто гостро відчув, що мусив бачити сцену, рожевуватий ситець за шибками почав поволі розходитися в протилежні боки. Спершу це мене не здивувало, я й подумати не міг про таке, що якимось чином до того причетний, але коли на мить відвів погляд, занавіски зупинилися. Тоді я повернувся до думки, що **мушу** бачити, зосередився чи то на цьому **мушу**, чи то на тканині – і фіранки завершили свій короткий шлях, знову відкривши мені кухню. Аж тоді наче оцинкованими відрами за спиною гримнули – це ж я! Всі мої дотеперішні рефлексії – не так жив, не туди вступив тощо – одразу зблякли, змізерніли. Хай йому чорт! – спалахнула у свідомості одчайдушна або й доволі нахабна думка. – Ну, не так жив, як інші, не вибився в люди, сім'ї не маю, пішки ходжу, дешеvu горілку п'ю і смердючого самогону не цураюся, але хто сказав, де записано, що на світі я марний, порожнє місце, що й мене не зашифровано у велетенському кросворді, який зветься життям? Може, я одне із найзагадковіших слів, і по моїй смерті вділені мені клітинки залишаться незаповненими саме з тої причини, що не знайшлося на світі людини, яка б мене розгадала? Але то вже не мій клопіт. Адже я є, сиджу ось, палю і п'ю, бачу, як дитину лаштуються купати, а понад те не такий уже я і слабкий, коли фіранки скорилися моїй волі. Та й навіть аби не скорилися – хіба то привід почуватися нещасним?

Загадкова ситуація з отими блідо-рожевими занавісками стала інтригуючим імпульсом до пробудження. Далі я зачав ретельно вправлятися в контролюванні самого процесу купання дитини: стежив за температурою води у ванночці, де було немовля, зауважував жінкам, що прочинилися двері з кухні в передпокій і звідтіля війнуло холодом, а якось кимось було принесено зовсім не той шампунь, хоч і в схожій за формою й кольором оранжевій пляшці, – і жінки спохоплювалися, вочевидь прислухалися до мене. Одного разу я навіть було подумав, чи не позичити в приятеля-мисливця задля ретельнішого виконання взятих на себе (покладених?) функцій бінокль? Правда, аби я стовбичив зором зовсім близько біля жінок, напевно все було б інакше. Жіноча пиха постала б поміж мною і ними муrom недовіри. А так я ніби безтілесний ангел-охоронець їхньої дитини. А мо', саме цю роль мені і вділено на сорок п'ятому році життя?

Збігали дні і тижні. Я фізично відчував, що внутрішньо змінився. Ні, я не став докінець новішою людиною в інших обставинах. Та ж таки дурна робота, що її тепер і роботою називати було соромно, не вироблялося і не зароблялося майже нічого, а завод нагадував смердюче падло серед поля, довкола котрого ми всі кружляли воронням, видзьобуючи рештки поживи та оголюючи сонцю і вітру жовтий кістяк. Одному хрест, іншому огорожу до могили, апарат самогонний – за сакі-такі шабашки найчастіше платилося горілкою, але надходив час, коли на заводській території вже й прута іржавого важко було знайти. Раніше ця непевність мене гнітила, а тепер, як не дивно, навіть вона лягла добре випаленою цеглиною в бутєвий підмурівок моїх днів і ночей. Мені відтепер почав подобатися й шлях від заводу додому. Та й взагалі я захопився безцільними, на перший погляд, мандрівками вулицями, провулками, навпростецькими стежками нашого, хоч і занехаяного, але не позбавленого певних чарів, містечка. З непідробним інтересом розглядав перехняблені хатки, древню лиштву біля вікон, димарі, старі паркани, давно не розчищені садки. Стежачи за мною збо-

ку, можна було подумати, що я повернувся сюди через багато років і тепер щось шукаю, згадую чи й прицінююся на предмет придбання помешкання. Або ж мав стати господарем у цьому містечку, ме-ром *ex machina* – саме діловий інтерес і водив мене моїми завтрашніми володіннями, і я прикидав, де, що, яким чином повернути на краще. Так могло видатися до всього небайдужим бабусям збоку – мо', саме про це за моєю спиною і перешіптувалися, бо на вулицях – я вже це тілом відчував – на мене зачали оглядатися і проводжати мою постать пильними поглядами. Щось незвичне помітили в мені приятелі й сусіди. З наймізерніших питань почали цікавитися моєю думкою, а в посмішках, мені задресованих, з'явилося щось близьке до улесливості чи запобігливості. Однак це мене не дивувало, не обтяжувало і не тишило. Просто я вже знав собі самому теперішньому справжню вартість – інакше не могло й бути. І лише мені одному було достеменно ясно, що, відколи усвідомив безпосередню причетність до життя дитини, в моїй душі зачав укладатися її літопис. Отож, не просто так собі блукав – уявляв це містечко велетенською ареною, де дитина започаткувалася прадідами, дідами і батьками, де вона сама дещо згодом ходитиме і ростиме, розгадуватиме чужі кросворди і творитиме свої, де, можливо, закохається, а потому на мої плечі ляже відповідальність ангела-охоронця за нове життя. Отак-от набиралося сили, повнилося соками дерево історії, що для неї я одважився вкрасти в універмазі зошит для малювання.

Тим часом дитину почали купати рідше. Я здогадувався, що недовзі це будуть робити у ванній кімнаті. Мабуть, розумних перешкод цьому не було від самісінького початку, від моменту народження дитини, хоча хто його знає, що з цього приводу думала, скажімо, її бабуся. Десь та від когось випало мені колись чути, що воду після купання дитини виливають на землю за дня, до заходу сонця. Може, в тій квартирі справді не наважувалися зливати воду в каналізацію, а виносили її вранці на квітник перед будинком? Коли йдеться про немовлят, люди навіть з туману повір'їв та пере-

судів здатні творити для себе імперативні закони. Отже, я тепер усе частіше діставав змогу просто сидіти у власній кухні, пити дрібними ковтками горілку, палити і заглиблюватися свідомістю в темні шиби навпроти, де вже дитину не купали. Дивне це було заглиблення. Не знаю, з чим його можна й порівняти. З опусканням на самісіньке дно глибокого колодязя, звідки, подекують, і вдень бачиш зірки? Чи з повільним зануренням у товщу океанської води, куди з кожним метром дістає усе менше сонця і п'ятьма сягає густоти матеріальної маси? Як би там не було, але оце занурення в те вікно (а чи, в щось інше?) тривало дві чи й три години. Траплялося навіть, що моя голова падала на схрещені на столі руки і я продовжував свій шлях униз уві сні. Важко сказати, скільки вечорів це повторювалося. Може, я навіть страждав, що мене позбавлено змоги і далі стежити за сценою купання дитини, хоч і не зізнавався собі в цьому, але воно мало неодмінно чимось завершитися. Як не крути, а дитину в мене мовби забрали, – відтак ця втрата мусила чимось компенсуватися. Святе місце, як відомо, порожнім не буває – не міг замиритися з порожнечою в душі і я. **Так нестерпно не міг**, що одного разу густа п'ятьма довкола мене чимось вибухнула. Чи я вже встиг на ту хвилину задрімати, чи ще був при свідомості, не скажу напевно, але осяяння просто фізично мене струснуло й осліпило, так що я впродовж кільканадцяти секунд не міг уторопати, чи й справді сиджу у власній кухні, чи вибуховою хвилею мене відкинуло у космічну порожнечу, де незбагненим чином сяєвом у кромішній п'ятьмі став я сам. **Все несподівано овиразилося**. Коли я кажу собі і пишу слово **все**, не знаю, про що йдеться, але яким і зрозумілим стало мені все на світі, починаючи зірками та сонцем і завершуючи мізерним спаленим сірником на тротуарі. Вранці я довго не полишав ліжка і намагався поновити в пам'яті те, що сталося увечері. З якоїсь халепи і ніби без очевидного зв'язку з тим, що відбулося зі мною, згадалися з якоїсь газети чи журналу чиїсь астрологічні пророцтва, буцім початок третього тисячоліття буде позначений таємним пришествям Месії. Але там не уточнювалося, про що йдеться: про момент народження чи початок проповідниць-

тва. Тепер 1998-й від Різдва Христового і цілком може виявитися, що моє немовля, – байдуже, якої воно статі, – саме дитина, котру купали в кухні навпроти і саме її ангела-охоронця мені віділено роль, оце дитя і є Месією. А чом би й ні? Чому б цьому диву не статися в нашому упослідженому Бахмачі і саме в Україні, що вже осьдечки сім років незалежна від усього, від чого можуть залежати звичайні люди в звичайній нормальній державі? Хто дві тисячі років тому чув про Віфлеєм? Я сам собі дещо недовіжливо усміхнувся, але одразу ж під сумнівами підвів ризику: я хочу, щоб саме так воно і було, і вірю, що так воно і є. Моє хотіння і моя віра дадуть дитині нечувану силу. А що вже казати, коли в сповіщене мною повірять тисячі людей? Хіба те не помножить силу і владу **моєї і нашої** дитини? Треба тільки не зупинятися, переписати оці думки, може, й тисячу разів і на тисячу адрес надіслати. Однак я відчував докінецьну потребу розібратися в природі й походженні мого вечірнього осяяння і бодай собі відповісти, **що ж** я зрозумів, **що** мені в одну мить відкрилося. Чи це стосується безпосередньо мене, чи лише дитини, чи й усього людства? В тому й складність, що це торкається всіх і всього. Може, так мені тільки здається, може, це й не безневинне чисто людське перебільшення – про всіх і все, а тривожний симптом серйозної психічної недуги. Що це міняє? Я нічого довести не зможу, аби й хотів це зробити. Та й не збираюся переконувати нікого, буцім усе, що зі мною трапилося, виглядало саме таким, яким я його з'їв, переживав і перетравив. З мене досить уже й моєї докінецьної певності – щоб жити далі тими вечірніми вибухами неземного світла, які я тепер час від часу переживаю у власній кухні і які дають мені велику силу і владу. Впродовж отих кільканадцяти хвилин я мовби перебуваю на стрімкій вершині твердого знання: аби на те виникла нагальна потреба, то й смердючу хлоровану воду з крана на кухні перетворив би на вино чи й на щось інше, змусив би зазеленіти голі дерева за вікнами або, наприклад, розчинив би навстіж вікно і шугонув з третього поверху прямісінько в нічне небо. Але скористатися такою силою і владою мені не дозволяє щось більше за них – може, справді відсутність

високої потреби та її невчасність. Ще не настав мій день і вимоги такої не чую, не бачу. Ви зневажливо посміхнетеся на мої розумування: мати купу грошей і не сміти взяти з них дещицю бодай на буханець хліба? Чому ж, можна – за умови, що тим буханцем ти нагодуєш мільйони голодних. Саме так: кому багато вділено, з того багато й запитається. Останньою фразою я хочу перекинути кладку до ще одного феномену, мо', й незначущого, але характерного для моєї історії. Саме він є дуже доброю ілюстрацією прірви поміж божественним «можу» і людським честолюбним «хочу». Я вже зауважував, що в цьому зошиті моя історія викладена так, ніби я більшою мірою був її свідком стосовно себе, аніж дійовою особою, свідомість якої в моменти згаданих осяянь вщерть наповнена бурхливим думанням, ні з чим не співвимірним. Звісно, вже саме переживання фантастичного феєрверку здогадів було незвичним блаженством. Спершу й гадки не мав утискувати ті думки в слова, але ж наше честолюбство штовхає нас на ковзкий шлях самоувічення, отож і я, каюся, спробував було полишити на папері експромтом оті несподівані одкровення, а вранці не знайшов на аркушах нічого. «Нічого» – це ще й не те слово, бо зіпсував безнадійно папір якимись гачками, карлючками, пунктирами, що за ними нічого не вгадувалося. Повірте, нічогісінько!.. Це мене неабияк здивувало, і я поклав собі повторити спробу. Записавши одного вечора так звані «одкровення», одразу ж по тому перечитав їх і полишився втішеним. Коли ж за ранковим чаєм захотів перебігти очима написане, знову був шокований загадковими знаками, до яких я начебто не мав ніякісінького стосунку. Отже, гіпнотичне самонавіювання, в якому не останню роль зіграли горілка та сигарети. Щось близьке до цього бачив колись по телевізору, коли гіпнотизер переконував молодицю, буцімто вона Пугачова, і пропонував їй виконати щось там із репертуару співачки. Піддослідна – чи як її там – цікаво імітувала, хоч згодом нічого не могла згадати. Останнє спонукало мене позичити в сусіда на добу магнітофон і спробувати записати власний вечірній монолог на касету. Тут результати були дещо кращими. Слова самі по собі вгадувалися, але як химерні кольорові

плями на глобусі для дикуна, – зв'язку між ними не було... По всьому я дійшов ось таких висновків. 1) Я став жертвою психопатологічних станів, зумовлених якимось душевним зламом, отож цю історію з чужою дитиною треба самотужки викреслити з пам'яті, поставити на ній хрест чи й звернутися до психіатра, хоч де його тут шукати?.. 2) Між одкровеннями духу, які спроможні за певних обставин переживати люди, і способами їхнього овиразнення, ословлення (графічного, звукового тощо) – нездоланний для смертних мур. 3) За моїми осяяннями стоїть, скажемо так, Конкретний Ініціатор, який крєвно зацікавлений саме в тому, щоб найсокровенніше з повіданого мені не виплеснулося з акваріума моєї свідомости. 4) І про це я вже згадував: необмежені сила і влада замикають людині вуста і не полишають наймізернішого шансу скористатися ними поза відповідною за масштабами потребою. З одного боку, **ти можеш усе**, а з іншого – допоки живеш тут і тепер, **ти нічого**, голубе, **не можеш**. Ну, маєш право для хохми розповісти як анекдот за пляшкою приятелям, але розкрити, чим це було, навіщо і що воно означало, не зумієш. Відтак один взагалі не слухатиме твоєї похмільної маячні, інший просто не повірить, третій покрутить пальцем біля виска: «Не полюбиш, то застрелюсь...» У голові макітриється... Як там запитував принц данський: «Бути чи не бути?» Бути, яким ти був до історії з немовлям: сірим, як інші, бо солодко-го злижуть, гірко-го виплюнуть, – ніби й не бути. Або жити своїми вечірньоопримарними «небуттями», наче ти нарешті справді є, наче ти свято і світло. І якщо цьому непевному небуттю треба буде принести в жертву твою теперішню реальність, може, не вагатися? З вікна чи під колеса тепловоза – між світлом і птьмою насправді межі немає для чоловіка, що несе в собі силу і владу. Але усміхнено доливаєш чарку: не тут і не тепер. Не в цьому кросворді. Для того Казання іншого зошита вкрадемо. Щось мені тепер нашіптує (хтось?): твоя-нічия історія не має ні початку, ні кінця. Народжуються і помирають оповідачі та дівчата біля касових апаратів у відділах канцтоварів, але не такі ось історії і не їхні ангели-охоронці.

МАТІЇВСЬКА ХАТА

Але ж як лукаво і хитромудро обвела мене довкола пальця баба Ганка! Лишень захоплюватися її вигадливістю полишається. Жінка до останку жінка: полне втікаючи, будить жагу і спрагу – приховуючи, заманює в пастку – демонструючи її дію і застерігаючи, щоб ми, чого доброго, не зробили покvapливого, необачного кроку... І так інтригує самця... Саме тому помиляємося і пошиваємося в дурні. Гра справді-таки виявилася дуриcвітною. Я поступився бабі найкоштовнішим, що мав, – смертю, сподіваючись на безсмертне сусідвання під-над-обіч жорстоких людей, на ходіння в речі. А в останній момент вона зробила блискучу підміну! Дайте змогу жінці прожити десять життів – лукавством вона Сатану перевершить. Обіцяні мандри в речі виявилися безкінечним сном у речах. До всього, дуже поганим сном, невдатною пародією на прекрасну смерть. Хіба ж цього я прагнув? Що з моєї святкової сподіваної зловтіхи залишилося? Пшик. Тисячолітнє ходіння снами речей було марним, було пустопорожнім носінням води в решеті. В цьому дуриcвітному сні не збагатився нічим і ні з чим не зближився. Страшно уявити, що такому триванню не було б довіку кінця, але Бог явив своє милосердя! Слава тобі, Боже! Ти послав нарешті смертного чоловіка, що з власної волі і самотужки добивається в речі, рухається мені назустріч. Саме він спричинив моє перше пробудження! І я несподівано збагнув, що досі блукав у сонному царстві, що загубився у дикому лісі речей, з котрого неодмінно треба навчитися виходити на осоння ясної свідомости, аби повертатися сюди господарем. Отож і Володимирові треба красно віддячити! Я з лісу, а він у ліс – ми мусимо не розминутися, десь нам треба зустрітися на околиці лісу, бо я потрібен йому не меншою мірою, аніж він мені. Одне одному навстріч нас Богом споряджено обмінятися довірчими грамотами й гірким досвідом. Господар наповнив ліс моїх снів денним начебто світлом – і я збагнув їх снами, з котрих треба виплутатися. А вже далі, може, час покаже як... Друга підказка милосердного Всевишнього – Яся... До її з'яви мене за

течією несло... Це були мандри напівсліпого і навмання, поза вибором, ходіння снами речей за вітром, за течією... Вона покликала мене в ту незабутню чашку у власній теплій руці, аби я відчув бодай такий смак такого життя. І мене осяяла втіха вибору! Рухатися назустріч Господареві, що живе Казанням про ходіння в речі, але рухатися з власної хіті. Він іще не в речах подорожує, і слава Богу, – лише довкола речей, але маємо з ним не розминутися, а може, і з Ясею. Ми всі одне одному нині потрібні – це справа світла і птьми, межі між днем і ніччю... Знайти межу і надійну стежку через межу, гарантовану кладку. Проте як? Світловий день видається мені неперервним мерехтінням загадок, на жодну з яких немає відгадки. Господар тисне на педалі, колесо обертається, тридцять шість спиць-загадок, тридцять шість диригентських паличок видобувають з дороги музику руху до тричі по три заобрійної мети. За великим рахунком, ані Господар, ані тим більше я не знаємо, де наша кінцева зупинка, найвиразніша відповідь і місце здибанки одне з одним віч-на-віч. Виїхавши по обіді з Бахмача, дивовижну ніч переживаємо в матіївській хаті. І саме ніч видається мені бурхливою течією неприкаяних відгадок, коли ми самуємо вдвох: сам по собі – він і я – також в однині. Він пише чи передруковує, а тоді читає собі вголос і править – інакше б я нічогісінько не знав про його здогади і відгадки, а лише б свідчив літерами і папером, але з нічних Володимирових припущень втіха невелика, бо їх належалось б узгодити з денними запитаннями, встановити взаємно однозначну відповідність між першими й другими, світлом і птьмою, метою і рухом. Та ніч у матіївській хаті – зримо не остаточна зупинка. Може, кінцева – Вежа, про яку часто й плутано говорить Господар? Мо', саме там кожна загадка впізнає власну відгадку, а я нарешті здобудуся засвідчити про себе не чужим письмом, а власним голосом?

Після випадку з Ясиною чашкою моє перебування в речах сповнилося високого змісту. Хоч оце метеликове перепурхування з колеса в сокиру чи заступ, у зошит, книжку й олівець, у зіпсований будильник на комоді, що бозна-відколи показує за дві хвилини

шосту, а далі, як Володимир збирається за дровами в ліс, знову в колесо – це ще мало нагадує беззастережно чисту волю, а проте я відчув смак і принадність. Поклик спроможности вибирати почув і рушив на нього. Спершу, може, справді думав, що це таки воля, та згодом, співставляючи власний спосіб існування з Володимировим та з життями інших людей, дійшов цікавого для себе висновку, що ніде немає ані волі, ані неволі, ані так званої сваволі, що за цими словами взагалі не стоїть нічого певного, означеного, оконтуреного. Та й з'явилися, мабуть, усі три слова в людській мові одночасно, як три листки на одному стеблі, де жоден не може вважатися ні першим, ні найважливішим. Вони просто зеленіють від весни до осені, для себе зеленіють, хоч людям здається, що для них оце животіння. А далі жовкнуть, опадають – разом з очима, що їх бачили, аби навесні знову воскреснути – вже для інших очей. Лише долаючи дистанцію між волею і неволею, а згодом і сваволею, щось вибираючи й утверджуючи, від чогось відмовляючись, заперечуючи і в чомусь постууючи, ми наближаємося навіть не до розуміння, але все ж таки поволеньки наближаємось... Ось-ось... Зовсім трохи залишилось... Уся чарівність у спокусливому «трохи». Коли Господар читає вголос власні тексти Ясі чи собі самому, я особливо виразно усвідомлюю, що це не його ходіння в речі, а до-стукування, додряпування, дошкрябування, – я ж йому там потрібен як його, може, тимчасовий повноважний представник. Він ніби відряджає, командирє мене в Піаніно, в Поштову Скриньку, в Розбиту чашку, в Ночви, де купали дитину, тощо з якоюсь загадковою місією. Чи мене випробовує? Чи тужиться облаштувати світ універсальними кладками поміж усім сущим, відтак переконатися і переконати інших, що життя всюди і завжди, де є бодай натяк на тіло, на форму і колір? Володимир між людьми і речами – під-надобіч. Коли він ніби озивається з глибини речей, коли молиться і напружено самеє, я – свідок його якщо й не однозначно героїчного, то принаймні рідкісного життя, – мовби пориваюся його поправити, підказати. Але далі паперу, літер на папері, Ясиних вишивок на полотні не можу переступити. Цілим осягненням не можу стати...

І це при тому, що Господар з дня в день, продовжує в матіївській хаті наполегливо переконувати себе (і мене?), що меж і мурів насправді немає – ми не знаємо зовсім простих стежок, бо не віримо власним босим ногам, зашнуровуєм, затушковуєм, закалошуєм. Ніби напружується в дзеркалі розгледіти когось за своєю спиною – аж дзеркало розсипається на скалки, та щойно він очі вбік відведе, знову краплями ртуті збігається до купи. Вже був я і дзеркалом – воно мені не сподобалося відсутністю елементарного затишку. У воді, звичайно, затишніше і цікавіше – риби, жаби, раки, водорості... Час від часу Володимир іде до Волика поплавати і я примудряюся його супроводжувати. Втім, велика вода мені теж не до вподоби, надто вже вона розосереджує увагу. Чи не найліпше я почуваюся, коли ми заїжджаємо до Ясі. Господар читає їй нові шматки Казання, Яся слухає і вишиває водночас. Я перебираюся в голку в ніжних пальцях дівчинки і собі самому дивуюся, чому я й досі не залишив назавжди Володимира – для Ясі. Та тільки про це наважуся поміркувати глибше, стає страшно, ніби знову буду змушений повернутися у безкінечний сон у речах або, чого доброго, нерозважливо перепурхнути в палаючу дровину і не матиму вже змоги ніколи вибратися з неї. Чим би я став тоді, перейшовши випробування вогнем, – золою, димом? Чи взагалі мене по тому вже не було б? Але ж ліпше бути бодай так, аніж ніяк не бути, – принаймні з кожним днем і тижнем, з кожним вечором і ніччю, з кожними гостинами в Ясі та її бабусі все гарантованіше сповнююся передпочуванням чогось незвичайного, чудесного. Інколи я так переповнююся отим «чимось», що, здається, ось-ось вихлюпнуся через вінця і зможу якимось чином подати про себе знак. Але чи не тим-таки ущербним самуванням живе й Володимир? Як на мене, від людей він ще далі, аніж від речей. Важко й сказати, чого він хоче більше: контакту з людьми чи речами? Трапляється, що впродовж доби я не полишаю його й на мить, намагаючись розшифрувати, наповнити змістом наймізерніший порух його рук і вуст. Він озивається до кулькової ручки, що нею пише Казання, до олівця, котрим робить помітки на полях книжок і часописів, до пензля,

коли фарбує віконниці, одвірки й двері. Він бесідує з рубанком, садовими ножицями, сапою, заступом і просить вибачення в бур'янів, які вириває по картоплі, на квітнику і в полуницях. Дякує воді, якою обливається, і землі, по котрій ходить босоніж від снігу до снігу. Скаже слово – і дослухається: чи не буде йому чогось у відповідь? Але відповіді начебто немає, хоча звідки мені знати, чи вже він не вгадує пульсування зустрічного шепоту-шамотіння з речей? Не ліпше і в стосунках з людьми. Коли він щось їм каже, вони відповідають зовсім про інше, ніби це спілкування різними мовами. Оце все, чому я свідком, будить у мені підозру, що мій Господар затіяв **велику й небезпечну гру** зі світом білим, до котрої несамохіть збудив і мене. Чим вона небезпечна, я ще вичерпно не знаю, але щось мене тривожить і навіть жахає, ніби наступної хвили мене вкинуть у вогонь або навіки закують у кригу. І цей неослабний постійний страх, як би себе не розраджував, що якимсь воно та буде, бо ще такого не було, щоб ніяк не було, втомлює і виснажує. Тоді ось і поринаю в справжній сон, який дозволяє мені згадати мандрівки в речах упродовж тисячоліття і зготуватися до майбутніх, цілком реальних, а також завданих Володимировою уявою. Але про мої теперішні сновидіння треба казати окремо і, може, в безпосередньому зв'язку з історією матіївської хати. Вона дуже стара. Кажуть, у часи останньої війни в ній містився німецький штаб. Чи так воно було насправді, але, пораючись на городі, за кільканадцять сезонів Господар назбирав з півсотні гільз, а якимсь навіть видобув з трави граблями срібну німецьку монету зі свастикою, котру, щоправда, невдовзі й пропив. По смерті господині баби Наталки хата стояла пустою впродовж п'ятнадцяти років. Далі її купив для дачі Володимирів приятель Борис, фотокор місцевої районки. Але швидко розчарувався і за ті ж таки свіжі жидівські гроші продав моєму Господареві. Однак треба зауважити, що Володимир уважає купівлю хати єдиною вдалою комерційною операцією за все своє життя. І його можна зрозуміти, коли взяти до уваги бодай той мізерний факт, що ані дочка баби Наталки Галька, ані Борис не порахували за потрібне звільнити помешкання, комору, го-

рище, завалений сарайчик від ще викуваних у кузні сап, шпуг, навіть двох сокир, від макітер, глечиків, під деревне вугілля прасок, плетених стільців й іншого хатнього причандалля, ще цілого й лише частково пошкодженого. Навіть набір рогаців укупі з хлібною лопатою лишився під піччю, навіть учнівські ручки з бозна-колишніми перами в шухляді давнього селянського столу й інші милі дрібниці збереглися. Тими скарбами Володимир і його дружина так зворушливо опікуються, що їхніми почуттями перейнявся і я. До всього, в Бахмачі, у полишеній на бульдозер хаті, він дивом натрапив на коли б не дореволюційні шафу й комод, спершу переніс їх на плечах на власне бахмацьке подвір'я, а далі й перевіз їх сюди з наміром реставрувати. Але чи то йому бракує часу, чи просто не доходять руки, чи сподівається, що рано-пізно шафа й комод, як чудотворні ікони, самі оновляться, проте він допоки що їх не чіпає. Кажучи чесно, мені не дуже й хочеться, щоб він квапився з ремонтом меблів та й хати в цілому. Так от: від двогодинних мандрівок поміж Бахмачем і Матіївкою, від **небезпечної і великої гри** і всього іншого, надто ризикованого і важко передбачуваного щодо наслідків, я відпочиваю в старих речах, ніби в забутих древніх печерах або в залишених з якихось причин дикою звіриною норах. Що старіша річ, то щільніша структура її незбагненної пам'яті і вишуканіші візерунки снів довкола мене там вигаптовуються. Поза власною волею і вже поза особистим свавільним вибором віддаюся чудернацьким історіям, де речі не народжуються і не помирають, а лише за мого, а мо', й Володимирового каталізаційного сприяння перетворюються одна в іншу долаючи містичний шлях перманентної сублімації. Мав би змогу переповісти бодай десяту частку моїх снів ізсередини давніх речей Володимирові, був би він від втіхи на сьомому небі, та для цього й безсмертя мало.

Дозволю собі з цього приводу цікавий здогад, що осяяв мою свідомість одного вечора, коли Господар за давньою звичкою читав перед сном Біблію, і я почув: «Перебували ж в Єрусалимі юдеї, люди побожні, від усякого народу під небом. А коли оцей гомін

зчинився, зібралоя безліч народу, – та й допитувалися, бо кожен із них тут почув, що вони розмовляли їхньою мовою!.. Усі ж побентежилися та дивувалися, та й казали один до одного: «Хіба ж не галілеяни всі ці, які говорять? Як же кожен із нас чує власну мову, що ми в ній народились?» І я тоді собі подумав: воістину, як полюбляє казати Володимир, у Бозі все суще єдине; мурів і прірв немає – загублена стежка і забута вогненна Ісусова мова, завдяки якій усе було б усіма почуте. Але, може, ми з Господарем наше спільне палке прагнення взаєморозуміння лише видаємо за поступ до вогненної мови? Може...

ДІВЧИНКА ТА ПІАНО

Були часи, що одного разу я вже намагався викласти історію про дівчинку й піаніно на папері. Та молодим був, прудкі ноги мав і звичку за кількома зайцями одразу ганятися. А в результаті часто-густо й поганого заячого хвоста не вдавалося вполювати. Аж тепер бачу, що був я тоді начитався романів Маркеса, Карпент'єра, Астуріаса та й пішов танцювати під їхню дудку. Таких сім кіп вовни настриг про ту маленьку дівчинку і про велике концертне піаніно, що нині й самому перечитувати сором. Чого лишень не було у моїй першій оповіді: і про метемпсихоз у Древній Індії, і про мудру мавпу, що рибу вудила, а заодне зуміла нахабного крокодила провчити... Насправді ж усе було зовсім не так, далеко приземленіше, простіше і виразніше. По тому, як і я за Маленьким Принцом відлечу на свою зірку, підступні люди можуть видрукувати і ту мою ранню спробу. Та читачі вже знатимуть правду, що тоді я таки був молодим і ноги мав надміру швидкі, а через дурну голову, кажуть, і ногам горе. Але повірте, що й прудкі ноги, своєю чергою, довго завдають клопоту і голові, аж доки вона на плечах досхочу не нахилитається та розум у грудки не збіжиться, як масло з вершків. Отого розуму наче і в мене побільшало – чую принаймні, що голова поважчала.

Отож у місті Чернігові жила собі дівчинка, яку одного вечора зовсім випадково (не було з ким залишити її вдома) татко з мамою

взяли до філармонії на концерт дуже відомої – на жаль, не нам з вами – піаністки. Не знаю, що вже в тому концерті так вразило восьмирічну дівчинку, але через кілька днів потому їй уперше за все її маленьке життя наснився на диво виразний і внутрішньо організований сон. Помічено, що дорослим людям уві сні казна-що верзеться: картина картині дорогу перебігає, одна подія ще лиш проступила, а вже інша в незахищену свідомість протискується. Зовсім інакше бачила свій сон дівчинка. Ніби вона була рибою і жила в невимовно синьому морі, плавала собі повагом сутінковим підводним світом і милувалася тамтешніми квітками. Дівчинка так виразно їх уві сні бачила, що могла переповісти потім, по скільки пелюсток мала кожна з квіток, – навчалася ж бо в першому класі і добре вже зналася на лічбі в межах першої сотні. Далі вона завважувала, як з-над поверхні моря до неї опускається справжнє концертне піаніно, таке чорне, що й порівняти його не було з чим. Дівчинка-риба нерішуче підпливала до піаніно, плавцями торкалася вилискуючої поверхні і зачаровано дивилася на клавіші. Вона виразно пам'ятала, що дуже хотіла грати. Так хотіла, що все її маленьке тіло наповнювалося незвичайно великим болем, але нестерпна тиша стояла навколо, а в самісінькому центрі цієї тиші, між поверхнею і дном моря, в дивовижно синій воді висіло чорне німе піаніно. Дівчинка прокидалася і плакала. Але коли вона розповідала про свій сон матері, біль відступався від неї. Батьки чудувалися, що такий дитині міг наснитися такий чіткий і внутрішньо організований сон. Однак вони не мали підстав не вірити власній дочці, позаяк вона росла вихованою і правдивою дитиною. Перетворюватися в рибу дівчинка почала ледь не щоночі. Звичайно, вона так і залишалася дівчинкою, але відчувала себе безпомічною німою рибою і бачила німе піаніно. І кожної такої ночі вмивалася невтішними сльозами.

Замість того, щоб купити дівчинці справжнє піаніно та записати її до музичної школи, татко повів дівчинку до лікаря, а мама від переживань геть зовсім розкисла і ходила ніби у воду опущена: кілька днів не прибирала в квартирі і по п'ять разів солила компот,

хоч у квартирі, як підтверджує досвід, можна прибирати і по п'ять разів на день, а от компот не треба взагалі солити. Добрий дядечко-лікар оглянув ретельно дитину і порадив батькові записати її наступної осени до музичної школи, а ще негайно придбати піаніно, бодай стареньке. Але той одказав лікареві, що гроші на інструмент він матиме не раніше ніж через два місяці. Не пити ж йому, справді, увесь цей час солоний, як ропа, компот? То чи не мають вони десь у селі родичів, аби дівчинка там як слід відпочила? Адже за тиждень закінчується навчальний рік. Татко якусь хвилину подумав і згадав, що на Бобровиччині на невеличкому лісовому хуторі живе й досі старенька його бабуся.

Отак несподівано дівчинка на ціле літо потрапила до таткової бабусі, котра, власне, їй доводилася вже прабабусею. Остання була ще дуже грізною на вигляд, мала руде, як вогонь, волосся без єдиної тобі сивої волосинки і, схоже, про смерть у цьому столітті їй навіть не думалось. І мої ноги, що колись були прудкими, як у хор-та, так і сверблять, аби рвонути ще й за другим зайцем та в нашу історію втулити розповідь про руду прабабусю. Але, даруйте, я вже навчений. Недаремно ж у мене голова поважчала і вже не дзвенить собі, як порожній чавунець...

У лісовому хуторі було всього лише п'ять димарів. Перша хата – прабабусина, котру далі ми будемо називати, аби не зламати язика, просто бабою. У другій жив лісник-удівець, сумирний, наче ягня, на тверезу голову і за чорну грозову хмару страшніший десь після двадцять першої чарки. Про цього чоловіка не квапмося забувати, бо він не дозволить завершити нашу розповідь отак елегійно, як ми її розпочали. Ще в одному дворі жив собі з дружиною та корівчиною у хліві сторож з лісопильного цеху, у четвертій та п'ятій мешкало двоє робітників з того ж таки цеху, з власними сім'ями. Хутірець як хутірець, до найближчого села – два кілометри, до рай-центру, містечка Бобровиці, – двадцять шість.

У бабиній хаті сон з піаніно більше не навідував дівчинку. Тут одній рудій бабі було тісно – куди вже тому піаніно втиснутися? За все літо дівчинці так і не вдалося побачити, аби баба спала. Вона

весь час гупала, грюкала, стукала, варила, смажила, прала, сушила, в'язала, копала, сапувала, навіть рубала. І ні на хвилику – хоч як це важко собі уявити, але спробуймо – не замовкала й тоді, коли жодної душі біля неї не було. Справжнісінький тобі телевізор на ногах. Кілька разів дівчинка пильно придивлялася, чи не тягнеться від баби до розетки шнур. Але ніякого шнура не було. Може, баба живилася енергією з батарейок, а мо', просто на своєму віку надто багато бачила і чула – аж тепер усі оті картини, події, слова зачали тиснути на неї ізсередини і дзвінко просипатися на землю, мов копійки з дірявої торби. Мала в усьому намагалася допомагати бабі, а водночас з інтересом стежила за неперервним струменем дзвінких та глухих, довгих і коротких, грізних і пестливих, теплих і холодних, світлих і темних слів, що виривалися з баби на волю. Коротше кажучи, старе й мале зажили вкупі досить добре. Дівчинка багато чого почула й навчилася від баби, а під кінець літа, напевне, знала та вміла б іще більше, що й стало б достатньо розумним завершенням нашої розповіді, аби... Але про це почнемо з нового абзацу.

Одного ранку, як ще й сонце не вибралося на верхівки високих сосон довкола хутора, лісник-удівець запряг у воза свою конячину, поклав до потайної кишені відшліфоване руками кількох поколінь і грошима багатьох урядів портмоне та й поїхав до Бобровиці в справах, темних не лише для нього, а й для Вседержителя. Особисто мені хочеться думати, що гадка купити піаніно давно посялася в його не вельми класичній за формою голові, хоча великому числу сторонніх читачів-скептиків та слухачів-циніків це, напевне, видасться зовсім випадковою забаганкою дядька-варвара, у котрого грошей кури не клюють. Хто знає... З власного досвіду переконався, що в наших сільських дядьків у благословенній Богом вранці і ним-таки увечері проклятій Україні душі такі глибокі, що найдовшою жердиною дна не дістанеш. Вже як щось там потонуло чи забрело туди ненароком, то назад його не дістанеш і не викуриш – перетравиться в дядькові до останку. У мене й діди Федір та Данило такими були, і батько мій, хай йому легенько десь там ікнеться, такий, і в собі, трапляється, виходжу на стежку, таку безкінечну,

що скільки б нею не мандрував – до зірок найдовшого літнього дня у червні добіжиш, а вона все не закінчується. Отож у склобетонному райунівермазі несподівано як для прогресивної більшості людства, так і для реакційної його меншості лісник придбав таке справжнє, що далі й нікуди, концертне піаніно. Земляки-земляни допомогли йому втоптати на возі інструмент сіном. І «нокнув» на конячину так звично, ніби все своє життя одне лиш те й робив, що купував та перевозив концертні піаніно. Дорога була далекою, але кобилі знайомою, отож дядько робив собі кілька добрих справ одним махом: і сам їхав, і піаніно віз, і вино з пляшки потягував, і ковбасою підобідував, а ще дрімав. Аж надвечір без особливих пригод гужова транспортна одиниця в'їхала в лісовий хутірець. Двоє робітників та сторож з лісопильного цеху, добренько покректавши, допомогли чоловікові занести піаніно до господи. Далі сіли до столу і випили, як годиться, за те, щоб оцьому піаніно й віку не було. Далі повторили, аби лісник швидко вивчився на піаніста. На те лісник одказав, що їхній рід взагалі музикантами славиться: дід на бубоні чудеса витворяв, а батько витинав на гармошці карапет і польку. Ще далі пили за щось інше, аж доки не схаменулися, що пора б і по домівках, та й розійшлися.

Дівчина бачила, як чорне німе піаніно гордовито в'їжджало возом на лісникове подвір'я. Її босі ноженята одразу ніби приросли до землі. Слова, що вилітали з бабиних вуст бджолами, джмелями, метеликами, миттю перетворилися на мух чи й на сірі камінці. Синє море ще за дня зачало лагідно опускатися з неба до дівчини. А спатоньки вона вже вкладалася не в ліжко на білі простирадла, постелені балакучою рудою бабою, а на самісіньке морське дно. І вже тоді була дівчинка заледве не німою рибою. Вона згорнулася калачиком або місяцем-серпиком під ковдрою, закрила очі й терпляче почала чекати...

А тим часом лісник один, як пучка, сидів у великій хаті й невтішно журився, що нема в нього ані жони, ані бодай не вельми слухняних дітей, хоч є відтепер чорне піаніно. По якомусь часі сумних розмірковувань йому просвітлено видалося, що й цього

вже цілком достатньо, щоб не почуватися на цьому світі фатально безпорадним і нещасним. Він підсунувся разом з грубим табуретом до піаніно ближче і здерев'янілим за довгі роки важкої праці вказівним пальцем лівої руки торкнув білу клавішу.

Дівчинка здригнулася. Баба поралася біля мисника й оглянулася на неї. Рудій бабі подумалося, що дівчинка тепер бачить перший сон. А мала хоч і спала, та їй здавалося, що насправді вона зовсім не спить. Дівчинка, котра оце почувала себе німою рибою, саме була торкнулася несміливо плавцем білої клавіші чорного та досі німого до неї піаніно і почула звук. У грудях маленької риби затріпотіло серце, і їй здалося, що вона знову перетворюється на дівчинку. І дійсно, в неї доволі швидко почали підростати руки з довгими білими пальцями...

Лісник злякано підхопився на ноги. Той один-єдиний звук пронизав його швидко і боляче – влетів у вуха, стрімко шугонув тілом аж до п'ят, але далі була дерев'яна підлога, і звук метнувся назад, загнано малою істотою поникав лісниковими нутрощами сюди-туди і поволі затих. Лісник нетвердо підійшов до столу і тремтячими руками налив собі десь двадцять за день чарку. Йому було страшно, наче малому хлопцеві.

Звук білої клавіші баба також чула. Вона на якусь мить перестала гомоніти до себе самої і безпорадно зиркнула у вікно. Руда баба ясно побачила, як у сторожовій хаті зблиснуло світло. Певно, і там стареньких збудив не знаний їм досі звук білої клавіші.

Дівчинка уважно подивилася на свої довгі та білі пальці й по-дитячому чарівно усміхнулася уві сні. Головне, вона вже не була німою рибою, і піаніно з невідомих, незбагнених для маленького розуму причин теж перестало бути німим. Хоч воно було великим і чорним, але озвалося до дитини так прохально, наче зовсім тобі мале голодне кошеня. І цього виявилось цілком досить, аби дівчинка відчула себе надзвичайно сильною, такою, що спроможна допомогти всім на світі залишеним напризволяще жорстокими дорослими кошенятам, цуценятам, канаркам тощо. Звичайні дівчатка такими сильними не бувають – та й звичайні дорослі також. Окрім

того, звук білої клавiші начебто проклав синьо-зеленою товщею моря стежку аж до поверхні, де море закінчувалося і починалося небо. Тою стежкою в підводне безголосе царство примчав перший сонячний вісник і заіскрився на вилискуючому чорному тлі піаніно. Дівчинка заплющила очі, і руки її попливли до клавiшів.

Лісновою світлицею тихо пройшлася мелодія. Далі затихла, наче зупинилася перед люстром, аби помилуватися, яка вона юна та гарна, і знову зробила по хаті кілька граційних танцювальних «па». Нажахано лісник дивився на піаніно, а в його великих і вже дещо пригаслих, як дуже давні лісові озера, очах плавали німі риби. Знову мелодія зрушила з місця, далі зачала рости, як вода у весняній річці, витікати крізь стіни і шиби на подвір'я, в нічний ліс. На широку лаву присіла руда баба і чомусь мовчки заплакала. Мабуть, їй видалося, що зараз відчиняться двері й до низенької хати знайдуть її діти – три дочки і три сини, з котрих двох дочок і двох синів уже не було й на світі. Баба несподівано збагнула, що життя вже прожите і немає іншого виходу, ніж хіба знову стати маленькою дівчинкою і почати все від зерна. Сторож відірвав від подушки сиву голову і запитав у своєї старенької і, як на його гадку, завжди вірної йому подруги, з якою побрався аж у воєнне лихоліття, чи вона теж чує щось. Авжеж, чує. Дівчинка грала на піаніно і вже достеменно знала, що до кінця днів своїх вона не буде німою рибою. З-під її пальців текли ніби ті ж таки слова рудої баби, але по-інакшому одягнені, і мелодія її була про те ж, що й бабині оповідки, але кращою, світлішою. Вона залюбки розгорнула навсiбіч сине море, і на піаніно хмарою золотого борошна впало сонце. Отак за грою дівчинка і заснула. Чистісінька правда, солодко прихилившись личком до клавiшів, вона нарешті по-справжньому заснула, і їй наснилося щось гарне, куди не може заглянути навіть автор нашої оповіді. Таке може наснитися лише здоровим дітям, котрі сплять і їм сниться, що вони сплять і бачать гарні сни. Це справді так. З казки, як і з пісні, слова не викинеш, принаймні для моєї оповіді це було б збитковим, – я мушу про це категорично зауважити. Я багато чого мушу вам казати з того, чого б мені казати й не хотілося. При-

міром, про те, що лісник з дивного горя вихилив, ніби вистрілив собі в горлянку, злощасну двадцять першу чарку, кажу вам з особливою, заледве не свинцевою нехиттю в голосі. Бо знаю, що буде далі. Лісник розгнівається на піаніно, яке грало в його хаті ніби саме по собі, знайде сокиру і цієї ж таки ночі порубає інструмент до дрібної цурки. Але я тим не вельми переймаюся і вам кажу, аби не журилися. Той вчинок лісникові не минеться безкарно. Дядько не спатиме ночами, ні робота, ні чарка не лежатимуть до душі, аж доки одного сонячного дня він не запряже сумирну свою конячину і не поїде до Бобровиці купувати нове піаніно. Для чого? А підіть і запитайте в лісника, що має бездонну душу. Чи хіба ж я можу вам те пояснити, коли й сам бозна-скільки років блукаю лабіринтом власних думок і почуттів, знищую потвор, рву віковичне павутиння в тунелях, але позаяк рятівної нитки не маю, то, певно, і життя своє скінчу тут у безпросвітному невіданні. Нічого нового не скаже вам і дівчинка. Восени її запишуть до музичної школи, а татко врочисто придбає для неї в чернігівському торговельному центрі «Дружба» піаніно. Довгі білі пальці дівчинки перебігатимуть прудко і вишукано з клавіші на клавішу, а ми з вами зачаровано слухатимемо і, мо', аж тоді забудемо на віки вічні, для чого нам хотілося знати, з якої-такої причини-халепи дядько поїде купувати ще одне піаніно.

НАЗАД

Цей фільм бачив, але що тоді його привело до зачуханого сільського БК? І точнісінько така книга стояла на полиці в його кімнаті – власна книга, та й міг дістати з-поміж тих книг, що на літеру О, якусь іншу. Фільм почався, коридор, бібліотека, клубні кімнати й кабінети обезлюдніли, у читальному залі лишилися він та горбата бібліотечарка, яка вправно петлювала спицями за столом, явно зависоким для неї. Щоправда, ця книга із серії БП київського видання 64-го року вигідно різнилася від його домашнього примірника цнотливими палітурками. Свічки, запалені в 60-х, не горіли довго, їх законсервували до невизначених часів. А доки вони дибають,

чалапають, петляють (чи й добредуть?) до когось із нас, ми помітно спаршивіли, – вже кілька років, як він, либонь, перестав розумітися на поезії. Як і в далекому дитинстві, знову почувався карликом на тлі її словесних перепадів, що нагадували йому коричневі кольори на фізичних картах. За тими рудавими тонами певно ж стояли реальні гори, хребти, величні й гарні, а от очі бачили лише безладно заляпаний синім, зеленим та коричневим папір. А було ж колись, що він сприймав поезію очі в очі, але ця загадкова якість кудись запалася. Буде, звичайно, помилкою сказати, що розгорнув книжку навмання, бо вона мусила розчахнутися саме між чотирьох п'ятдесятою і п'ятдесят першою сторінками, де зачався конверт. «Там десь за мурами цвітуть луги, Щебечуть жайворонки в полі, А на мені мов ланцюги, А я мов замкнений в неволі». Конверт був чистісінький, однак заклеєний. Автор листа – пальцями намацав у конверті аркуш – для певности скористався клеєм ПВА, бо лишилися виразні підтьоки, утім, це міг зробити й не автор, а перший і останній шанувальник Олеся в селі, котрий прочитав листа, вирішив, що це його **майже** не стосується, заклеїв і повернув разом з книгою в бібліотеку. Останнє припущення було ймовірнішим, конверт начебто справді розкривали – він придивився пильніше, помітив подекуди надриви – таки розкривали. Переклав загадкову знахідку в ліву, дуже глибоку, наче на півлітрову пляшку шиту, внутрішню кишеню піджака. Серце одразу зреагувало на значимість таємного сусіди і ніби дещо не так, як завжди, з тривалішими паузами і напруженіше запрацювало. Доки бібліотекарка (може, саме вона й була причетною до вигадки з конвертом?) записувала до формуляра книжку, він удавано байдуже плавав зором довкола недов'язаної шкарпетки і розмірковував, на яку б це ногу. Горбата жіночка пильно зиркнула на нього – останнім часом з бібліотеки за поясом та в нагрудних кишнях винесено чимало книг, але швидко усвідомила механічність свого погляду, перед нею ж бо стояв учитель, тому, про всяк випадок сотворивши на обличчі щось на кшталт усміху (і нащо їй, питається, такі жарти-розваги з посланнями?), поінформувала його про цю пошесть. Бібліотеку виве-

ли з підпорядкування ЦРБ, теж злиденної, у сільраді грошей ні на ремонт, ні на літературу нема, а тут ще й крадуть... Було б логічним, – підтримує він розмову, аби подолати деяке замішання, – коли б у теперішні невеселі часи люди почали виносити з крамниць нишком вила, сокири і коси... Потім ткнув пальцем у книжку, що її вже збирався класти до поліетиленового пакета: чудовий, знаєте, лірик (аж усміхнувся: Олесь поряд з вовняними шкарпетками!), але ж яка драматична доля за життя і по смерті!.. І яким чином, іронізує над собою подумки, вона мала б розгледіти конверт крізь тканину, і нащо він їй? Демонстративно дістав його, розгорнув книжку – точніше, вона самочинно розгорнулася на намуляному місці – й, виділивши куточком конверта строфу, виразно, мов зі сцени, прочитав: «Там десь за мурами цвітуть луги, Щебечуть жайворонки в полі, А на мені мов ланцюги, А я мов замкнутий в неволі...» Олесь нібито й не забороняли, – просторікує, – до вивчення в школі, «Сміються, плачуть солов'ї...» повсюдно співали, а так якось – помер в еміграції, і син – Ольжич... А взагалі нема чого кивати на затісні навчальні програми, бо десятиліттями педагогі-пристосуванці свідомо орієнтувалися лише на пристосуванців-письменників... Йому сподобалася ця думка, хоч не в останню чергу стосувалася і його. Тому щиро повинився перед бібліотекаркою, що ми всі – й він теж не виняток – діти лихого століття (і як до цього туляться її горб і шкарпетки?). Спрага покаяння останнім часом невідступно його мучила, за чаркою з отцем Миколаєм патетично про це сповідався, на похмілля спантеличено питався в себе: нащо? – бо ж не відступалося... Вже зачинившись у своїй кімнаті і прочитавши лаконічну цидулку («Я-то тебе прощаю, але чи простиш себе ти? МАРІЯ»), остаточно переконався: доля вивела його оцим таємним конвертом на **шлях спокути**, що заведе до ями або виведе на гору. В його житті була-таки **МАРІЯ**. Може, одне лиш це і було **насправді**, а все інше витікало з кохання до неї: нічні гуртожитські посиденьки... згорьовані балачки про перманентний український репресанс... поцілунки крадькома за відчиненими дверцятами шафи – ніби допомагав Марії знайти банку з варен-

ням; товариство катувалося довкола дуже крамольного тоді листа Дзюби Шелестові – може, здогадувалися, а мо', й ні, що вони за дверцятами знетямлено цілуються... далі поодинці викликали... Холодні-гарячі-порожні голови, гарячі-порожні-холодні серця, нестерпно чисті-холодні-спітнілі руки... Це кружляння не нагнало на нього страху, як на декого. Воно ж, кажуть, одні собаки, якщо їх б'ють, утікають, інші – як уміють, бороняться. От і він ошкірився, відчувся на власній значимості й вирішив іти до кінця. Може, саме Марія з вічно переляканими великими очима й штовхала «до кінця»?.. До аспірантури його, звісно ж, не взяли – нічого було й рипатись; підітрися своїм дипломом, хоч він «с красным знаменем цвета одного»; дякуй Всевишньому і деканові-землякові, що в сімдесят другому на твої демагогічно-патріотичні поривання органи махнули рукою. Аби вони відчули в тобі серйозного супротивника й посадили, може, тепер усе було б інакше, а так обмежилися направленням у глухе село. Баба Варка, у котрої він поселився, окрім Бога на заскленій іконі, вже не мала на світі жодної рідної душі й до вчителя-парубка прикипіла усім серцем, як до чоловіка, і сина, і внука, як до землі й неба, як до дощу у спеку; страшенно боялася, що він розгледить її любов, продавала себе тим страхом на кожному кроці, але нічого не могла вдіяти зі своєю висохлою на торішню бадилину душею. Лиш одного разу баба освідчилася в єдино можливий, як на її думку, спосіб: сказала, що одписує йому хату. Хай лишень з батюшкою її поховає і пильнує, щоб могилка бур'яном не заростала... Отак їм удвох і велося: жаліла вчителя, що ніяк не знайде пари, і тим-таки тамувала дуже пізні ревності... Він подумав, що віднині собі не господар, тепер його поведе лист, рішуче поклав його в ту ж таки кишеню піджака, що наче аж на півлітрову пляшку, без певного інтересу погортав книжку Олесея. Інстинктивно потягнувся пальцями до підборіддя, але згадав, що голився півтори години тому, – рука рішуче лягла на пояс штанів. Роздягнувся, поміняв білизну, дістав гроші й паспорт, сказав кілька відчепних слів бабі Варці й вийшов на сутінкову вулицю. Смоляниста п'яťма стояла в душі, в якій годі було овиязнити бодай контури якогось

конкретного плану чи навіть натяк на дотичний намір. Слухав підказки листа в конверті біля серця і діяв за методом «тикання»: ступить кілька кроків, на мить зупиниться і прислухається, чи ж туди іде? І лиш діставши німе потвердження і схвалення, рушав далі. Отець Миколай ще не загнав «Жигулі» до гаража – завернув на подвір'я. Кращий на сьогодні і саме тут приятель йому не відмовить. Вони прибули в це село одного літа, одного дня, одним автобусом. І обоє з першого погляду вгадали один в одному фах, хоч отець Миколай, звичайно ж, був у цивільному. Й обох пронизала певність, що стануть друзями. Хотілося б знати, в чому священик йому тепер не відмовить? Той саме виходить з літньої кухні, кільканадцять секунд дивиться на приятеля, вони вже сьогодні розмовляли, розкішна вишивана сорочка на вчителеві каже йому про те, чого вчитель ще й сам не знає і вже й не тужиться розгледіти у власній несподівано зчужилій душі. Аж за селом, де дорога розтворюється, отець Миколай з'їжджає на узбіччя, знімає ногу з акселератора, гальмує і запитально дивиться на друга. У відповідь учитель мовчки подає конверта. Отець має добрий зір, тричі поспіль про себе, вчетверте повторює вголос. Учитель здригається, бо замість МАРІЇ чує ім'я МАЙЯ. Буває. Помилився, бо імена схожі та й освітлення в салоні не ідеальне. Але священик напружено тре пальцями лівої руки чоло і думає про своє. В його житті теж була МАЙЯ. Чи справді винен саме він, що не склалося? Чи не зависокі вимоги до неї поставив? Мабуть, спершу треба було глибоко-глибоко у власну душу зазирнути, бо хто без гріха?.. Найближча електричка до столиці через двадцять п'ять хвилин. Отець запитує, чи не доведеться вчителеві чекати поїзда з Києва аж до ранку. Питьма у свідомості пасажира рветься на шмаття, а душу пронизують світлий біль і незвичне знання, що все буде так, як має скластися. Хтось осяяв йому душу і шлях останніми вказівками, гірко усміхнувся і розтав у густому вечорі над ще зеленою пшеницею. Баба Варка саме тепер стеле собі на полику, неодмінно помолиться і за нього та й ляже спати. Цього року йому випала незатишна весна, сад лишився нерозчищеним, уже два тижні, як почалися канікули,

а він ніяк не збереться до колгоспної столярні попрохати в хлопців за могорич шалівок на ворота. Про те, що бабуся невдовзі помре, йому кілька разів прозоро натякали сусідки... Хіба ж він винен, що отак складається? А хто ж тоді? Загадковий лист у книжці Олеся? Як у червні пахне вечірнє поле... – зітхає отець Миколай.

Треба квапитися, йому треба туди раніше, ніж прибуде туди цей поїзд; інстинктивне бажання випередити поїзд жене вперед – з вагона у вагон, між смердючих ніг, що ними густо рогатяться перша і друга полиці, крізь непевну від заледь жевріючої під стелею лампочки і затхлу атмосферу, де людність спить і ніхто за себе сонного не ручається, тим паче, що споживають у дорозі виняткову погань, куплену у привокзальних бабусь. «Гражданін, ви куди?» – голос приємний, наче тепла вода в тазочку, що в ньому любить парити ноги холодними осінніми вечорами, щось легке читаючи. Його трохи дивує, що власниця такого затишного голосу не знає, куди він їде, тоді як він уже й сам почав здогадуватися про це. – «В Березну... На Чернігівщину... Так, саме в Березну», – рішуче потверджує він і знову смикає ручку тамбурних дверей. – «Завидненький мужчина, видать, з бичків-інтелігентів... Білоручка – і без обручки... Шлях би їх трафив, котрі без обручки... Яка в нечистого Березна? Глупа ніч, а спати не хочеться... Самій не хочеться – настрою нема... Саме той настрій, але шляк би їх усіх трафив, котрі без обручки: як не імпотент, то триперний... Наче й не заквашений... – і грайливо, наскільки ще можна лишатися грайливою у її віці, каже: – Далі – тепловоз, а не Березна. І що за Березна, коли ми їдемо на Івано-Франківськ, – я навіть станції такої не чула... Ходімо на світло – покажете квиток...» – Пускається дверної ручки, ніби обома ногами штовхає табурет, на котрому щойно стояв, і покірним собакою іде за нею в купе провідників; пахне духами й жінками, але одна жінка-напарниця виходить, привітавшись, мовби сплюнувши, а ця залишається, пропонує присісти, запитує квиток. Він дістає конверт і кладе на стіл. Жінка кінчиками лакованих нігтів на великому і вказівному

пальцях витягує аркуш, читає і таким же робом заправляє листа назад... «Між іншим, мене теж зовуть НАДІЯ»... – єдине, чим, здається, зачепила її записка. Яка НАДІЯ? Де НАДІЯ? Теж – НАДІЯ. Значить, у записці – МАРІЯ, МАЙЯ, НАДІЯ?.. Хто з ним грається і навіщо? Яке ім'я буде наступним? Чи не пора цьому покласти край? Відштовхнути табурет? Вона знову дістає листа кінчиками нігтів, щось у тій делікатності є насмішкуватого («Ну, зайчик-безбілетник без обручки, чи ти, буває, не обкурився?»), він ошелешено перечитує: «Я-то тебе прощаю, але, чи простиш себе ти? МАЙЯ-НАДІЯ-МАРІЯ». Які там у дідька МАЙЯ-НАДІЯ-МАРІЯ? Коли ось по білому синім – НАДІЯ. Чи безнадія? Чортівщина. Записка кепкує з нього, знущається. І вдома, і в отця Миколая в салоні авто він же виразно бачив, що лише МАРІЯ, котру він любив і залишив після першої єдиної спільної ночі, бо його честолюбні наміри не узгоджувалися з такою подружньою покvapливистією; необхідно було наступити на горло власному коханню (а чи було воно?), рішуче залити водою вогнище, доки воно не перекинулося на його майбутнє, на інтелектуальну потенцію (а мо', й потенції тої було котові на сльози?), на святий намір покласти себе на вітвар слугування ідеї й нації. Але ця ось навпроти твердить, що НАДІЯ. У неї теж, мабуть, сумління нечисте... Певно, могла бути і ВІРА, і ЛЮБОВ, і СОФІЯ, і КСАНА, й ПАРАСКА... ЄВПРАКСІЯ-ПАРАСКЕВА-ПАРАСЯ-ПАША... Містика і чортівщина... Зібране там посієш тут – посіяне тут збереш аж ген там. Ось дивиться заклично на нього, насмішкувато-нетерпляче, а чи й співчутливо-благально – вона має горілку? Провідниця трохи згинається до подушки, верхні гудзики блакитної форменої блузи вже розстебнуті, бо жарко, бо в купе sameць, бо встигла зробити це так непомітно, як уміють робити подібні фокуси лише знуджені жінки. Порядні тут не їздять. Майже не буває тут порядних, не повинно бути – одні лише знуджені за баксами і самцями. З дикою, для нього самого незвичною люттю вириває в неї з рук пляшку, відкрива її хижими зубами, п'є з горла, потім очманіло дивиться на корнішон у її правиці – лише спогля-

дає. Той, хто споглядає, наполегливо, але м'яко штурхає в ньому приспаний здоровий глузд. – «А ти не зайчик – ти на голодного вовка схожий...» – Такі їй більше до вподоби, хоч зайчики ніжніші, розтягують редактовий процес на стільки, скільки можна витерпіти, але нині вона в такому настрої, що не пригорнути хоче мужчину, а пригорнутися до когось грубого сама, мов нагріта на сонці каменюка, зіщулитись і віддаватися до ранку, скільки захоче партнер і як він того захоче... Вона була б навіть не проти зачати від нього, аби могла це зробити. І його здоровому глуздові нарешті починає овиразняватися, що **трапилось, до чого** могла б спричинити записка в таємному конверті, аби його вчасно не зупинила оця ось приваблива курва. Хіба заплатити їй за горілку і піти геть – куди? Але вагається і, зрештою, доходить думки, що грошима завдасть їй кривди. Цей лист, у котрому чужа і таємна МАРІЯ-МАЙЯ-НАДІЯ навіщувала комусь у завжди сьогоднішньому дні самокатування, стосується його остільки-оскільки. Хтось уже конверт розкривав, неозброєним оком видно, заклеїв і поклав назад, не виключено, що між ті самі сторінки, де про вічну людську неволю, – інший міг би просто викинути його. Проте, либонь, можна було б викинути іншого листа, а цей до того не надавався – можливо, він у якому завгодно випадку повернеться на своє місце між чотириста п'ятдесятою і п'ятдесят першою сторінками. Заспокоївся, відпружився, навіть було подумав, чи не переписати йому листа разів з дев'ять каліграфічними літерами та не вкласти у дев'ять конвертів та в дев'ять книг з дев'яти бібліотек?.. Кожному на цім світі є що згадати, за кожним димує хвостик. Але для цього треба, щонайменше, благополучно повернутися назад – звісно ж, не в ту аудиторію, де вони з МАРІЄЮ (а чи не було в неї іншого імени, справжнішого?) сиділи за одним столом. І не в Березну, де вона, ймовірно, працює дотепер. Викладає мову і літературу. Сільська інтелігентка, активістка, депутатка. Порає свиней і чоловіка. Дає раду дітям... Він заплющує очі й пильно стежить, як слова «**повернутися назад**» витягуються в одну червону лінію, котра безпосередньо із серця – і

крізь конверт – цівкується і заливає-перекреслює варіанти місць, куди він міг би повернутися. Ось лінія доповзає до садиби баби Варки, стишується на мить, тоді рвучко перестрибує нові ворота, набирає розгін і пронизує хату... Всміхається до затишної супутниці, котру, здається, бачить наскрізь, розуміє її самотність і те, чого їй від нього треба. «Твоє здоров'я», – і надпиває ще трохи. А що йому від неї потрібно? Ключ від дверей з тамбура, аби повернутися назад. Вони ще не так далеко від'їхали. НАДІЯ через стіл поправляє йому пасмо волосся, що закривало ліве око. Який ключ? Він, бува, не здурів? Це швидкий поїзд, а найближча зупинка – по Козятину. Він бере її руку поміж свої долоні, гарячково припадає вустами до пальців. Йому конче необхідний ключ... І вже аж по всьому, зморена, втішена, розпашіла, почувуючи під пахвами приємний піт, вона дає-таки йому ключ. Мо', захотів подихати свіжим повітрям? Не такий же він дурний, щоб не розуміти, з якою швидкістю їде цей поїзд і що там ніч, а тут – вона, збуджена і ненаситна. Він з ключем у руці ніжно цілує її оголене плече, почувуючи в душі глибоке безпричинне щастя, і легко відчиняє двері з купе провідників. Вона навіть забула їх замкнути – на мить аж холод вступив у ноги з ляку. Благо, ніч і напарниця тямковита. Кільканадцять хвилин вона чекає на нього – не такий же дурний. Зрештою, чи їй не однаково? Спідниця лагідно лоскоче голі стегна і сідниці. На плечі накидає піджак і виходить у тамбур. З чорного прямокутника дверей у лице дихає нічна прохолода. «Пом'яни, Господи, в царстві твоїм раба свого...» – не запитала й імени. Повертається по запасний ключ, аби замкнути, а потім знаходить і той, котрий віддала йому, – поблискує на підлозі, єдиний свідок. «Пом'яни, Господи...» – дивиться з купе в темне вікно, потім двома долонями стискає пляшку й отак з обох рук п'є, як пив до цього він. І нарешті чомусь плаче. Не конче ж він мав забитися на смерть... Мо', обідрав коліна та лікті й по всьому. Наступної поїздки вона визиратиме-таки його на перонах усіх українських станцій.

ТАНЦЮЙ, ВАЛЕНТИНО!

Не моїй уяві належить первісне право на цю історію – випадковій літній жінці-оповідачці з одного із сіл на Бахмаччині, з Тиниці, чи Рубанки, чи Матіївки – таке де завгодно могло трапитися. Зрештою, навіть не за людьми згадане право закріплене, а за примхливим життям, котре та жінка в балачці зі мною репрезентувала. Не виключено, що й жінку свого часу заінтригувала власне канва, добротна та міцна, а вже далі вона, побуджувана інстинктивною жагою пліткарської творчості, вигаптувала по тій канві історію – дещо пересічну і сентиментальну, таємну в часі минулому, святкову – в майбутньому. Але ж і грішний автор у свою чергу повернув історію туди-сюди, покрутив так і сяк, озирнув іронічно, а записуючи, дещо додав, а щось і відняв – тепер і йому годі второпати, що ж саме. Коли голос по голосу лягають згадками чергового оповідача на колись цілком реальну фабулу, народжується казка, легенда, міт. Але в мандрах чистилищами наших почувань серцевина події не розчиняється і правда не губиться – навпаки, в самодостатньому русі кожна історія потужнішає і вже несе нащадкам інформацію не лише про те, якими, ймовірно, були ми і є, але й, цілком можливо, ще будемо. Найістотніше, якими хочемо бути, коли саме в той бік прибріхуємо... Отже: справжні дійові особи нашої оповіді – дві обручки, мабуть, бутафорсько-мідні, виготовлені в домашніх умовах якимось аматором-умільцем. Однак наприкінці історії мідь незбагненним чином майже перетворилася в золото. Драматична зав'язка легенди витікає з того, що обручок лише дві, а претендентів на них – трое: Валентина, Надія, Федір – правічний трикутник. Відправна часова точка – п'ятдесяті. Гулялося Федорові з Валентиною, чекалося Валентині Федора довгих три роки, доки тому десь там у війську булося, – і дві мідні обручки, залишені Федором Валентині, очікували на дні сундука заповітної миті, коли, нарешті, вони стануть золотом. Та не так судилося, як гадалося, – зійшовся парубок з Надією. І те якось не по-людськи: нишком спарувалися, не розписувалися. Вже як Надька понесла, село за-

гомоніло, а в покинутої Валентини покотилася доля по баюрах. Спершу люди ніби розуміли – аякже, переживає дуже – і пересуди за жанром тяжіли до драми, а далі першопричина поросла збур'янілим часом, сірими буднями, житейськими клопотами. Хто правду знав, померли, виїхали, пам'ять розтратили-розтринькали, а хто не знав правди, не дуже її й дошукувався – на дідька вона комусь? Є ж ось у дні теперішнім Федір з Надькою та з Федоровою матір'ю Мотрею, яка вже налаштувала сундук на смерть, та з дочкою Любою, яка налагодила подушки, рушники, наволочки, шифоньєр з великим дзеркалом, – для громади й досить. Чи розписаний Федір з Надькою, сіл'рада знає та ще хіба Валентина, яка теж продовжує бути в нашій оповідці: непутящою, але веселою і роботящою, з ніг до голови у поговорах, як блудний пес у реп'яхах чи добрий серпневий сад у яблуках, та з двома тасмними і допоки що мідними обручками в сундуку матері-небіжчиці... І трапився ось Любі хлопець агроном – іскра-хлопець. Походив з нею літо, і вже дівку на солоне, на кисле тягне – сама не знає чого хоче, а серце до горла підступає. Недуга ще з часів Єви відома, і зараяти їй, не перебігаючи жіночій природі шлях, одним лише можна. Збираймо, Федоре, весілля, доки людям в око не впало, – до Запустів і гуляймо, саме буряки викопаємо. Та не бідкайся, Надько, не ойкай, грошей трохи є, дещо зазичимо, кабана заколемо, голова щось випише – одбудемо. Поживуть у нас, а з весни почнемо їм на хату стягуватися, мо', й колгосп молодому спеціалістові на поміч прийде. Не носи на серці каменя й ти, Валентино: пора вже якщо не забути, то хоча б простити і порадіти за немовлят – подарувати їм отой полісемічний «руб», щоб стояв, як дуб, а чи «овечку», щоб Василь не стрибав у гречку. Панове старости, дозвольте коровай ділити! Бери ж і ти скибку, іронічний мій читачу, аби молоді не старіли, – дарма, що тобі самому свого часу ця прикмета так і не справдилася, – бери та їж прихвалюючи, мо', аж цього разу збудеться! Спасибі вам, люди добрі, що не погордували...

У неділю гуляли довго. Було музики з баяном і бубоном, на ложках, на пляшках і на пральній дошці витинали. Голова колгос-

пу упився, забув про солідність, старим цапом очманіло вицигикував перед молодицями, медалі погубив, а тітки, пам'ятаючи, яка цяця перед ними, наче помститися хотіли за вчорашні й позавчорашні кривди, за віковичне збиткування панів давніх і нових над простим чоловіком, безпартійним, позаноменклатурним, крутили голову навмисне мов дзигу, – тут були їхні воля і влада... Федір знав: уночі прийдуть малювати стіни, і Надька послала йому кожуха на веранді, аби попужав «художників». Де там – заснув, як після маківки. Шибки позабілювали крейдою, на стіні від шляху написали сажею «гигієнічного кабінет», двері з веранди знадвору закрутили дротом-шісткою, вивели з хліва корову, подаровану Федором дочці-одиначці, прив'язали до телеграфного стовпа, одягли на роги вінок з нехворощі, а на шию привісили дощечку «коза Муся». І спробуй знайти організатора нічних витівок – ніхто не бачив і не чув, не інакше як з участю нечистої сили чинилося. У понеділок зранку, як заведено, похмеляються і сіють шпичаки-коментарі довкола зганьбленого господаря, який не встеріг домівки і корови. Той аж упрів, червоніє, заїкається, потилицю чухає... Чекай-чекай, дядьку, аби ти знав, що далі буде, послав би когось «швидку» викликати, хворим би придурився і за банку фельдшерів злиняв би з весілля, бо це ж іще лише квіточки. Вже як підкрипилися – шукайте возика! лаштуйте наряди! Батька з матір'ю кататимемо! Шаровари у «молодого» – атлас червоний, аж горить, чоботи не ходити, а тільки дивитися на них – до смерті очі не навтішаються. А сорочка! Хто її вишивав, мабуть, дуже багато гріхів знав за собою, то хоч таким робом сподівався спокутувати, старався, як міг. Котрогось із хлопчаків велосипедних послали до завклубом додому – той не полінувався, сховався на роботу, видав напрокат шапку смушеву – певно ж, сподівався на традиційний могорич. Одягли й «молоду». Столовим буряком натерли щоки, на шию начепили три разки намиста з бляшаних лимонадних накривок, у сивеньку рідку косу заплели кільканадцять коротеньких стрічок-ганчірок. На вінок будяків і колосків нашукали. Не молодята – писанки. Он Дмитруки, які так нині метушаться та стараються, невдовзі

Ольку видаватимуть – Федір відіграється. А що стіни запаскудили, над коровою насміялися, то він здогадується, чия то робота, знайде притичину і викаже... Але принесли оберемок просянки, вимостили возика на залізних колесах, посадили батька з матір'ю і вивезли на шлях. Гурт молодиць ішов за «поїздом», не бозна-як дружно, але голосно витягував весільних. Старе й мале повиходили на дорогу, чудуються, кепкують, що коней знайшли беззубих. Цуценя Ничипорове, миршаве, руде, нахабне, біжить обіч возика, дзявкає і норовить Федора за рукав сорочки вхопити. Потягнути б його чимось замашним, але ж іще на більший сміх вийде... Нарешті кум Семен здогадався, тупнув на цуценя – і воно відстало. Посунула процесія в центр села, де колгоспна контора, пошта, магазин і клуб. Де біля клубу – бетонна стела, а на ній двісті сорок три прізвища і чомусь під номерами: тридцять сьоме – Федорового батька, сорок четверте – Надьчиного, вісімдесят перше – батька Валентини. Тут лише прізвища їхні, а самі вони дуже далеко, по всій Європі, звідси ніяк не побачиш, хоч, як розібратися, земля на всіх одна, для мертвих, і живих, і ненароджених... Але ж і «жерібці» – стерви. По соші везуть, моцений бутом. Доки доправлять до продмагу, душа на горох розтруситься, уже внизу живота пече. Зверніть, коники, на м'якшу дорогу – зараз же по чарці наллю! Зупинилися, правда, чаркою не погребували, гаряча зола їх спила б, метрів з десять провезли узбіччям, а далі знову на сошу повернули. Думав самогоном відбутися – ми норовисті! Батога на вас немає... Леле, це ж у тих штанях, мабуть, і гроші zostалися! Та не совайся – не в автобусі сидиш, а гаманець у мене в пазусі... Тпр-ру! Приїхали! Коньяку коням! Спершу розпишемо молодих, а тоді коньяк питимемо. Господи-Боже, хто це таке вигадав? І розпишуть. Їм тільки на думку подай. Ага, Валентина... Тим-то зранку і не видно було. Її рук діло... Обмізкувала... А що зробиш? Корись громаді та сопи в дві дірочки, бо ще й не таке глузовисько втнуть. Уставай, Надько, та підемо розписуватись – тут уже наше не правиться... Стоїть Валентина під старою липою – врочиста, мов з церковного воску вилита, а прирядилася – куди там! Заскиглило-заскімлило у Федорових

грудях звіря незнане, звіря поневолене, а Надії вчулося, як у високості степова чайка кигикнула, і вона з якимось дурним сподіванням зиркнула вгору. Регоче громада – ну, чудасія... Сходить журба триєдина, трикутна, на три людські душі – возрегочімося, браття-слов'яни. І де вона таку блузку віднайшла? Не блуза – цяцька. Батист відливає блакитним, а вишито болгарським дрібним хрестом. Хто гаптував? А запитайте он у тієї баби, що при дверях до крамниці на костур обіперлась, мружиться, вже ладаном пахне, губами про щось ворухить, а холодне осіннє сонце на засмальцьованій куфайці будить відблиски, а візерунки з Вальчиної блузки течуть до баби джерельною водою і підмивають коріння усесвітньої історії в конкретних, що далі й нікуди, реаліях: колективізація, голод, війна, ще один голод. А все одно – каганці-вечорниці... А все одно парубчаки у сінях ловили і боляче так за цицьки лапали... Блузку, що на Валентині, Сонька вишивала – мати. Отримала похоронку – в клуні на віжках почепилася. Одна єдина за всю війну з жінок на селі стратилася, а терплячіші лишилися жити. І нічого, ще й досі чимало з них світом нудить, а декотрі навіть сякої-такої радості перед смертю діждали. А от батистова блузка дотепер не зжовкла і заповоч не вицвіла – по правді, не хоче Сонька вмирати... Прослали по осінньому споришу рушника, Федір з Надькою, кимось іззаду підштовхувані, нерішуче стали на нього, але не в лад: спершу вона – з правої, а потім, якусь хвилю повагавшись, і він – з лівої. Затихли люди, але не тому, що не смішно, – хочуть усі почути, як Валька «молодих» розписуватиме. Чи ти згоден, Федоре, взяти собі за жінку Надію? Чи по любові береш? Думай-сумлівайся, допоки й віку твого, чи згоден. А що думати, коли он ждуть односельці на твоє кумедне слово, – все 'дно кпитимуть, як не тепер, то в четвер. Навіщо це тобі, Валентино? За давнє позбиткуватися хочеш? Ні, Федоре, простити і відпустити... І завжди перебігала ти мені дорогу, як чорна кішка, скрізь і в усьому. Хіба я не знаю, як ти Федора любила і з великої нудьги дитину від нього скинула? Чи ж то гріх мій, що й мої очі за Федором назирці ходили? Хіба провина моя? За що мучиш? Прощаю, Надько, а роз-

роджуватися прощенням і приймати його – одвіку боляче. Та згоден він – ще б ні, таку кралю вхопив, а що вже багата – кошара вошей та гнид сім кіп. Нехай сам каже! А що ти, чоловіче, на світі білому – сам по собі та по-своєму? Хіба з власної хіті народжувався в голодному тридцять третьому? І кому голова боліла, що ти вижив? Чи це ти, чи батько твій почали війну, яка тебе сиротою зробила і навчила в найвужчу шпарину по-щурячому протискуватися, щоб нагло не затоптали? А що не тебе, Валентино, взяв, так то випало мені, як хмарині, – за вітром летів і дощем просіявся, куди доля вказала. Надька трапилась – очманів на ніч, а далі вже не було як задкувати, наче зіллям напоїли... Та й життя нас такими поробило, що вже як упала копійка в жменю – руку собі даси відрубати, а пальці не розігнуться... Але ж ти любив мене одну, Федю, одну мене в усім світі, і я думала, що коли б люди парувалися тільки з любови, то світ наповнився б любов'ю до небес, для зла і місця б не лишилося. Ми б таким робом усе на землі переінакшили... Любив, та пам'ять мою дотла іржа з'їла, хіба осердя вціліло – з голку. Згадаєш, ніби пальця вколеш, краплю крові витреш – і годі. Засипає нас попелом – хай так і буде, не руш того, що й без нас не сьогодні-завтра впаде на наші голови і в попелі навіки поховає... Чи згодна ж і ти, Надіє, мати собі чоловіком Федора? Чи по любові... Ну, дає – не Валька, а чорт у спідниці. Їй тільки головою сільради бути. Аби бомажки переписувать та межі перемеріювать, багато розуму не треба – Кононович п'ятнадцятий рік головує, бо партейний, півсела його кумом узяло, а дурний як сало без хліба... А от Валька «розписує» класно, як у городі... Та ми ж, Валю, з тобою подругами були... Не кажи, не кажи так, бо скільки себе й пам'ятаю, ще з отакесеньких я в тобі суперницю чула, серце моє тебе жахалося, Надько, руки терпли з того, що не судитиметься їм обіймати того, хто поруч з тобою тепер стоїть, ноги хололи, бо не зігріє їх чоловік, що ти його від мене хитрістю віднадила... То це ти, значить, добра? І сонце з неба забрала б, аби лиш тобі світило! А я чим за тебе гірша? На мою долю що полишалось: виходити за недобитка-інваліда, який і дитини зробити не годен? Їх, нещасних,

по війні, як грибів, було, а ти ж сама жодного не прийняла, не ошчасливила тілом квітучим – тічку водила, як скажена, а не прийняла... Не думай про мене болотом, Надько, – я душею і досі чиста, як роса на квітці, кажи вже, що згодна бути за Федором, швидше кажи, що любиш, та й будемо цю комедію закінчувати, бо я втомилася, бо впаду або закричу і сторч головою полечу в найперший колодязь... Піднесли молодим на тарілці обручки. Люди подумали: дешеві, мідні. Та й Валька нічого незвичайного в них не заважувала – знала, що такі мідні, сьогодні вранці ще й сльозами їх поливала, а це зиркнула – золотом сяють!.. А були ж тьмяні, подекуди вже з прозеленню... Федора ніби струмом ударило – невже й досі берегла? Заледве спромігся одягнути жінці на палець, бо дрібно танцювали руки, й аж потім помітив, що ніби не його обручки, ті були мідними, а це... Невже золото?.. Сатана в спідниці – не Валентина. Отаку виставу скомпонувала. Краще б завклубом її – на всі сто себе покаже... Гірко! Гірко! А це вже кому як... Лиш доторкнувся Федір вустами до Надьчиних, аби відчепилися, – наче мертвяка, поцілував – і подумав, що не було йому на світі великого щастя, а відтепер через оцю обручку і спокою не стане... Та не треба возика, не страмить – пішки додому підемо! Воно й правда, бо «коні» вже скоро на всі чотири стануть. Грамотне пійло – коньяк... Привели до двору з піснями, як і належить. Біля воріт Люба – давиться сміхом. Вийшла на ганок скрючена Мотря, а хтось їй подав алюмінієву мисочку з житом та з мідяками, ту, з якої вона курям виносить, – сійнула кволо на «молодих» навхрест. Завузьку сукню одягла Любка – ще трісне на животі, але ж вона тим ніби хизується. Молодь... Припрошує за столи, а її агроном з графином сюди-туди никає і вже силує. Ти ба, хазяїн! Скоро тобі, Федоре, – і не писни. Гуляйте, люди. Танцюй, Валентино. Тепер ти легка і світла, як сімнадцятка, легша за вишневу гілку, за пожовклий сухий листок, світліша за дитя в утробі, осяйніша за обручки на пальцях у Федора й Надьки. Ще все попереду, а там, десь далеко, у чужих споминах та власній уяві, будеш ти кращою і щасливішою, ніж була. Інакше для чого оце все розповідалось? Танцюй, Валентино.

СИНІЙ ОЛІВЕЦЬ

Для Миколчиної родини день двадцять другого травня – грандіозне свято. Від свого дуже мудрого діда Миколи хлопчик знав, що саме цього дня майже дев'ятсот років тому з якихось там Мір Лікійських до міста Барі були перенесені моці його тезки – Святого Миколая, за дідовими словами, дуже розумного і неймовірно доброго чоловіка, який дружив з дітьми за життя та й після власної смерти про них не забуває. Далеко не все з дідусевих оповідок Миколці було зрозумілим. Наприклад, архієпископ?.. Дідусь пояснював: Миколчин татко Микола Миколайович – директор панчішної фабрики, начальник, значить. Святий Миколай теж був начальником, навіть більшим, ніж татко. А моці?.. І як можна дружити з дітьми після смерти? Дід Микола не хотів до певного часу забивати хлопчикові голови штуками, в які, чесно кажучи, і сам не дуже вірив, тому все відкладав пояснення на потім. Тим часом саме двадцять другого травня Миколці виповнилося сім років. Більше того, цього ж таки дня святкували свої дні народження його татко Микола Миколайович (п'ятдесят!) і дід Микола (сімдесят сім!). Погодьмося, вже сам по собі отакий збіг заслуговує на казкову зав'язку оповіді. На місці дорослого читача особисто я довго б вагався, вірити чи не вірити в отакі часові накладки, отже, якщо для когось це є питання принциповим, прошу звертатися за документальними потвердженнями безпосередньо до автора. Сподіваюся, гуртом розберемося. Коли ж котромусь із читачів-маловірів заманеться провести розслідування описаних тут фактів самотужки, то він може відштовхнутися від згадки, що Миколчин татко – директор панчішної фабрики, яких на Чернігівщині не так уже й багато. Достатньо взяти книжечку «Чернігівщина: природа, населення, господарство», видану в Ніжині 2000-го року, і швидко матимете в руках потрібний ключ. Наразі ж мова не про те...

Отже 22-го травня в другій половині дня до будинку трьох Микол, розташованого на околиці містечка, почали збиратися дядьки

і тітки з барвистими пакетами. Подарунки для дідуся, колишнього головного інженера тої ж таки панчішної фабрики, і для татка не-вдовзі перестали цікавити хлопчика. Втім, за годину-півтори він зрозумів, що і йому сподіватися на приємні сюрпризи не випадає, позаяк усі гості чітко ділилися на дві групи. Першу представляли дорослі, яким Миколка уявлявся малюком, тому несли цукерки, шоколад і зовсім смішні іграшки, до котрих іменинник втратив інтерес чи не в повзунковому віці. Інші ж гадали, що Миколка не сьогодні-завтра почне упадати за дівчатами, тому дарували непотріб на кшталт наборів заморських краваток, ковбойських капелюхів, спінінгів тощо. Спітнілі руки, що тхнули бензином, парфумами й іншою бридотою та тяглися до Миколчиних вух, обридли йому найбільше. Він було подався у кухню до мами, але тій теж виявилось не до Миколки – вона заледве встигала командувати двома татковими рідними сестрами та однією своєю. Точнісінько таку картину Миколка бачив на перервах у своєму класі шестиліток, за рік ця метушня його втомила – він зовсім по-дорослому почухав розчаровано потилицю і подався на подвір'я. На певний час його зацікавили легковики гостей, що їх Миколка нарахував двадцять три штуки. Щоправда, з марками автомобілів розібратися було важче: прості слова «нашими літерами» хлопчик уже читав, а от з чужими не виходило, хіба на око вгадував «тойоту», «джип», «мерседес»... Відтак примостився на лавці біля масивних металевих воріт і поринув у стан, який дехто з філософів називає медитацією. Однак і тут не було належного спокою. Серед перехожих траплялися сусіди і просто таткові та дідусеві знайомі, котрі вважали за необхідне перекинутися з хлопцем кількома словами. Декотрим з них Миколка повідомляв про масове сьогоднішнє святкування Святого Миколая у їхній хаті і про власні народини. За якийсь час і це висиджування йому приїлося. Вже подумав собі, що можна б набрати в пакет цукерок і піти в гості до таких, як і він, хлопчаків на сусідню вулицю, коли це раптом побачив незнайомого дідуся, який прошкував прямисінько до нього. Дідусь чемно запитав у Миколки дозволу присісти й перепочити. В ньо-

му хлопця здивував хіба що чубчик, що нагадував зовсім білого горобця, який примостився на дідусевій голові над самісіньким лобом. «І як тебе звать, козаче?» – «Миколка». – «Ов-ва! То ми з тобою тезки? Може, ти навіть знаєш, що воно сьогодні за день такий?» – «Аякже. День Святого Миколая. Дідусеві іменини, татові і мені сьогодні сім! Нас усіх трьох Миколами зовуть...» – «Ов-ва! – вдруге здивувався дідусь. – Так оце ж, – показав на легковики, – у вас гості?» – «Ага... – трохи сумно відповів Миколка. – Тільки до мене нікому діла немає...» – «Не журися. Воно так буває завжди, це хіба хто носить ім'я Святого Миколая, всерйоз переймається інтересами таких, як оце ти...»

Миколка замислився: схоже, його знайомий казав правду, бо й дід Микола, і татко Микола були чи не єдиними у їхньому місті (а мо', й в усьому світі) чоловіками, які ставилися до Миколки майже як до дорослого, а в дуже скрутних ситуаціях навіть потребували його поради. Загалом, це психологічний парадокс: діти люблять, коли їх уважають дорослими, а дорослі – коли їх жаліють, як дітей, розповідають казки (*sic!*), пригощають солодощами і таке інше... Несподівано в руках незнайомого дідуса з'явилася невеличка коробка, він простягнув її Миколці й доволі буденно прокоментував: «Це тобі на згадку про твій день кольорові олівці. Їх тут сім, стільки ж, скільки тобі років, але один з них не зовсім звичайний. Я не маю часу і потреби їх підстругувати, аби достеменно дізнатися, котрий з них і чим не такий, як усі... Може, ти й не станеш знаменитим художником, але сподіваюся, що цю простеньку таємницю розгадаєш сам...» І дідусь по-дорослому міцно потиснув своєму малому тезці руку, на диво легко підвівся та й пішов.

Хлопчик пильно оглянув олівці, з яких нічим особливим начебто не виділявся жоден, і метнувся до хати. Гості вже сиділи за столами, на одночасну розмову з усіма присутніми татка виразно не вистачало, однак він уважно вислухав Миколку і попросив його знайти у власному школярському начинні отаку малесеньку штучку, якою вони удвох підстругували олівці, а заодно й альбом... І

вже за кільканадцять хвилин хлопчик сидів на подвір'ї за столом під виноградом та вправлявся в заслиненому малярстві. Звісно, слова незнайомого дідуса Миколи про те, що з-поміж олівців є один неординарний, швидко вилетіли у нього з голови (не ті тепер діти, панове дорослі, аби казкам вірити беззастережно), та й до самого малювання, на жаль, він втратив незабаром інтерес. Із вулиці його покликали приятелі, він залишив альбом з недомальованим гелікоптером, а чи, по-нашому, вертольотом, і за ним лише закуріло. Коли за годину-дві мама нарешті згадала, що Миколка й досі не обідав, та вийшла на ганок його погукати до хати, на подвір'ї нікого не було. Вона склала до коробки шість олівців, сьомого, що лежав біля столу в траві, просто не помітила, забрала альбом і пішла до хати.

Миколка повернувся додому в сутінках, коли вже й гості почали роз'їжджатися, сяк-так повечеряв, спробував знайти в телеящику пристойний мульт- чи взагалі фільм і, нарешті, почав клювати носом. І його вклали спати, аби вберегти від непевно-драматичних авторських рефлексій, що постануть з оповіді дещо згодом. Отак і завершився для хлопчика день Святого Миколая і власних народин, однак може статися, що він прочитає казку згодом і продовжить її сам з травневого Миколая вже наступного року.

Сьомий олівець – із синім серцем і в синій сорочці – лишився в спориші розмірковувати про свою невеселу долю. В казках майже завжди добрі герої протягом певного часу самують і сумують. Отож, по правді кажучи, корисно буде і нашому олівцеві внутрішньо зготуватися до грядущих непересічних вчинків. Коли на вулиці геть стемніло і на спориш упала густа травнева роса, біля столу пробігала сіра миша. «Ти хто?» – запитала вона в олівця. «Синій олівець!» – майже радісно відказав той. «А що ти вмієш?» – поцікавилася допитлива миша. «Можу намалювати тобі смачний синій сухар...» На якусь хвилю співрозмовниця задумалася: «Сухар – це добре. Але вони бувають або житніми, або пшеничними, ну, нехай іще цвілими... А синій сухар – це вже якісь

постмодерністські вибрики...» Отак сказала сіра миша і поквапилася далі сповняти свої цілком сюрреалістичні мишачі задуми.

Дещо згодом через двір мандрував пес. Незвичні гіркуваті пахощі нового синього олівця затекли до його чутливого собачого носа і змусили нічного туриста (насправді ж нахабного рекетира) зупинитися. «Ти хто?» – не зовсім увічливо прогарчав білий, але доволі брудний пес. «Хіба не бачиш? Я синій олівець...» – «А... – протягнув пес і позіхнув. – А ти міг би мені, примером, намалювати чималу свіжу кістку?» – «Звичайно. Принеси мені шмат паперу, і буде тобі чудова синя кістка», – повідомив псові олівець. – «Кістка синя? – перепитав той і засміявся, хоч сьогодні ще й не вечеряв: – Де ж це ти, болван безголовий, бачив сині кістки? Я ось принадлежу до древнього дворянського роду, но в родових собачих хроніках ніхто й ніде ні єдиного разу не згадує бодай про маленьку синю кістку. Таких не те що в нашому дуже великому г'ороді, но і в окружних рогульських сьолах ніхто не бачив». – «Може, досі й не було, – ображено спробував пояснити олівець. – Але ж я – казковий персонаж оповіді. І так задумано автором, що все, намальоване мною, буде справжнім-справжнісіньким!» Самовпевнений тон, з яким це було сказано, білому псові не сподобався, бо саме на цій вулиці він був найкрутішим «шишкарем», тож не любив, коли йому перечили: «Шо ти, гадьониш, плетьош о сказочних персонажах? Жаль, шо ти воняєш краскою, а то я б тебе в одін момент загриз...» Він зовсім не «по-шишкарському» показав жовті напівгнилі зуби і покрутив хвостом, що мало свідчити про його вагання, чи не загризти йому й справді цього бридливого синього нахабу, та огида до фарби, здається, переважила, і він, кілька секунд за звичкою постоявши з піднятою ногою, шугнув через найближчу знайому дірку в паркані до сусіднього двору – сповнювати далі свої непрості рекетирські функції.

Отак протягом першої ночі, яку олівець перебув аскетом, йому не вдалося замати приятелів ні в особі сірої миші, ні в зарозумілому псові – як то кажуть, не зійшлися кольорами.

Зачало й світати. На подвір'я в правічній надії чимось пожитися нарешті залетіло кілька метких горобців. Загалом, їхня домівка була далеченько звідси, у здичавілому гайку за містечком ще хтозна з яких часів достоювала свого віку старезна клуня. Вона була геть зеленою від моху і нікому, окрім горобців, не потрібною. Аж дивно, що міські хлопчаки-шибеники й досі її не спалили. Траплялося, що й інше довколишнє птаство знаходило тут собі сякий-такий притулок у часи лютих зимових віхол. Отож горобці були прописані саме в цій клуні, в стрісі виводили й горобенят, але за наїдком вони, як правило, мандрували на міські звалища. Що не кажіть, хай і районного масштабу, як-от і мій Бахмач, а чи якийсь там Ічень, а все ж таки не клуня – центр, де завжди можна розжитися на крихти хліба, а чи бодай на химерне видовисько і пригоду.

Один з вищезгаданих горобців і поклав початок докорінним змінам у дивовижній долі синього олівця. Горобець саме ревізував соняшникове лушпиння, полишене напередодні увечері гостями біля столу, аж раптом зазирив незвичну для ока річ. «Ти хто – ти хто – ти хто?» – заторохкотів він, заінтригований знахідкою. «Синій олівець...» – дуже тихо одказав наш найголовніший герой, бо ж як він іще міг відповісти, коли справді усвідомив свою екзистенційну непотрібність бути синім олівцем. Одначе горобець належав до птахів непрактичних. Він заводив собі приятелів, надто й не замислюючись, чи матиме який зиск з нової дружби. Можна навіть сказати, що горобець колекціонував друзів. Ото він і тут поквапився похвалитись олівцеві, що в нього вже близько чотирьох десятків приятелів, та серед них немає жодного, схожого на синього олівця. Чи не виявив би йому олівець таку високу честь і не потоваришував би з ним? Олівець зворушено погодився і про всяк випадок зауважив, що він уміє малювати чимало смачних, а також хороших і корисних речей (скажімо, пир'їнок і соломинок для гороб'ячих гнізд), котрі одразу ж стають справжніми. Повідомлення неабияк зацікавило горобця, котрий з природи мав потяг до всіляких неординарних та

феноменологічних ситуацій. Він одразу ж поділився сенсаційною новиною з друзями-горобцями, і після короткої, але дуже галасливої наради було ухвалено дати олівцеві притулок у клуні, забезпечити папером і створити належні умови для плідної творчої роботи. Правда, з якою докіаточною метою, горобці так і не збагнули, але двоє з них затисли з обох кінців олівець у дзьобах і через кільканадцять хвилин доправили художника до нового місця проживання.

Отак негадано-немеріано повернулося від травневого Миколая і від не вельми акуратного Миколки на бозна й скільки градусів олівцеве життя-буття. Віднині клуня йому стала прихистком від негоди і майстернею, а сусіди-горобці – побратимами, помічниками і навіть кумами. Першого ж таки дня котрийсь із найенергійніших горобців приніс до клуні чи не третину аркуша з якоїсь конторської книги. Олівець одразу намалював на клапті паперу синій колосок і запропонував товариству скуштувати по зернятку. Хвилин з десять горобці вагались і радились, аж доки не забули, про що їхня рада. Тим часом одне раннє цьогорічне горобеня видзьобало увесь колосок і попрохало олівця намалювати йому невеличку калюжку води, аби запити обід. Це остаточно переконало горобців, що вони мають справу з паранормальним явищем.

Відтоді в нашого художника з'явилася сила-силенна всілякої роботи. Слава про нього покотилася від бадиліни до бадиліни, від куща до куща, від дерева до дерева. До клуні відтепер залітали синиці, ворони, галки, дятли і кожна птаха вважала своїм обов'язком принести олівцеві бодай невеликий клаптик чистого паперу. І як це часто буває, до клуні придріботіла навіть сіра миша, аби похвалитися птахам, що вона одна з перших у регіоні познайомилася з олівцем і вже тоді інтуїтивно відчула, що має справу з неабияким талантом, лише вроджена мишача делікатність не дозволила їй сказати тоді про це олівцеві прямо, бо завансована похвала часто-густо псує творчу особистість... Олівець нерідко малював друзям наїдки, котрі споживалися швид-

ше не з голоду, а просто з інтересу. Одначе переважну частину часу самобутній митець віддавав іншому: малював синю траву, квіти і кущі. Горобці обережно висаджували їх у землю довкола клуні, і вони чудово тут приживалися. Сині і блакитні листочки перемовлялися з вітром, сині квітки незвично й заклично пахли бджолам і метеликам. З часом на кущах з'явилися сині ягоди, які були на диво смачними. Полюбляли ними ласувати і птахи, і діти, які відтепер частенько навідувались до гаю. Щоправда, ні діти, ні їхні батьки не знали того, про що знали птахи небесні. Люди дивувалися з небаченої флори, але нікому й на думку не спадало, що це вигадки синього олівця-самітника, що йому дали прихисток звичайні горобці. Приїжджали навіть науковці-ботаніки, аби дослідити природу загадкового острівця синьої рослинності в тутешніх місцях, довгенько крутилися, брали проби ґрунту і повітря та повезли з собою в шкіряних чемоданах унікальні гербарії, а у вчених головах – десятки розумних і не дуже гіпотез і тем з проблем фітоценозу, фітогельмінтології, фітопатології тощо. Правду, одначе, знали лише птахи, до котрих ні в кого не було діла. Про них згадають лише тоді, коли багаторічне життя в синій оазі забарвить пір'я горобців у синій колір. Збігло літо. Олівець геть змалювався. У вересні його вже вистачило тільки на те, щоб під синіми кущами намалювати кілька синіх боровиків, що їх у нас називають споконвіку білими грибами. Знайшлися сміливці, які потвердили, що це зовсім не результат мутації внаслідок Чорнобильської катастрофи, що ці гриби за смаковими якостями не поступаються своїм попередникам, але чи не на дванадцятому грибові олівець змалювався до останку. Половина шапки тринадцятого гриба так і лишилася недомальованою, наче її над'їли слимаки. Друзі-горобці за власними осінніми клопотами навіть не помітили, коли ж саме не стало олівця. Протягом кількох днів потому вони ще шукали його в клуні, гадаючи, що він просто грається з ними в сині хованки, як це раніше бувало. По ньому, на жаль чи на щастя, зосталася мізерна пам'ять у маленьких пташиних серцях та непримітний острівець синіх кущів, трави і квітів –

один єдиний на цілий зелений-зелений гай, та й на всю Україну... Невдовзі синє листя теж почало жовкнути й опадати на звичайну чорну землю. Адже надійшла невблаганна осінь, котра в багатьох казках ставить крапку. Будемо сподіватися, що наша оповідь – виняток, що навесні, коли в гаю все зазеленіє, сині язички живого полум'я і собі прокинуться в гаю біля старої зеленолистої груші. І знову горобці згадуватимуть малого художника-чарівника. Адже такі пригоди з казковими синіми олівцями мало кому трапляється пережити. Чи не моя правда, Ясю? Може статися, що в тому гаю побуваєш колись і ти? А мо', й школярик Миколка, з котрого почалася наша історія, наступної весни прибіжить сюди з друзями? Він теж подивується з незвичних кущів та квітів, що їх витворено синім олівцем, колись подарованим йому чужим дідушем Миколою – може, і справді Святим Миколаєм по смерті? А може, й здогадається, адже на той час він добре читатиме і «нашими», і «чужими», і на очі йому трапляться наші казки-історії. Все може бути на цьому світі, де справді-таки буває все, чого нам бракує насправді.

ПРО ЛЮЛЬКОВУ ХАТУ

Років зо двісті тому – може, більше, а може, й менше – у наших краях на Бахмаччині жив собі майстер Люлька. Дивний був чоловік. Ім'я теж мав дивне. А мо', Люлька – це навіть не ім'я, а прізвисько? Скажімо, люльки для дітей любив майструвати?.. Того тепер ніхто не докаже. Після людини лишаються її діла, з котрих ми можемо судити тільки про одне: встигла людина наповнити свій вік ділом чи так її життя й залилося порожнім, як гарний горщик, що в ньому ніхто й ніколи не зварив страви. Добрим чи лихим чоловіком був Люлька, розумним чи дурним, теж важко сказати. Достеменно знаємо, що власної домівки він не мав (щось на кшталт сучасного бомжа), ходив по людях від села до села, будував гарні хати. В торбі за плечима носив інструмент – найдорожче, що в нього було, та якусь хламидину,

аби було чим укритися, коли ніч серед поля застигне, а ще шмат хліба, сала й цибулину. Люди шанували Люлька. Одні казали, що в нього золоті руки, інші що має око золоте. Але й підміювалися поза очі. Казали: аби розумному чоловікові такі руки, багатшим за нього хіба сам цар був би. А тут ні хати, ні поля, ні жінки, ні дітей. Ще переказують, ніби **в оселях, котрі він будував, ніколи не вмирили діти**, водився достаток, сім'ї жили в мирі й злагоді. Важко в це повірити, але за що купив, за те й продаю, що сам чув, те й вам оповідаю. В наших краях уже так водиться: якщо люди когось полюблять, то стільки про нього доброго (і лихого) понавигадують, що й за місяць не переслухаєш.

Якоїсь весни у млині чоловіки збалакалися, що буцім давненько не видно майстра Люлька. Були тут люди з довколишніх сіл: і там його не бачили, і туди не заходив, і в тих місцях очей не показував. Аж ось один дядько озвався, ніби бачив Люлька в Козацькому лісі. Що ж він там робить? – поцікавилися в дядька. На високому горбі над самісіньким Воронячим озером буде дім. Кому? Того чоловік з тамтешнього села не віддав.

Згодом про Люлькову хату в Козацькому лісі знали в наших місцях навіть малі діти. Майстер будував її один. Хіба котрогось із перехожих попрохає деревину перенести. Так упадав біля хати, наче парубок біля дівки. Ніхто не міг сказати напевне, чи спочивав чоловік хоч коротку часину, коли споруджував оту славну, але й дивну оселю. Не дбав ні про харч, ні про власне здоров'я. Не зважав ні на спеку, ні на дощ, ні на вітер. Казали, прочув про Люлькову хату якийсь пан і приїхав подивитися. Як зліз із брички та як витріщив очі на оте диво, два дні і дві ночі не міг зрушити з місця. А як поїхав, щось панові від того дня сталося. Віддав бідним та нужденним геть усе своє багатство, а сам пішов у ченці.

Траплялося, добросердні бабусі приносили Люлькові з доброї охоти сякий-такий харч: хто хліба, хто кукурудзи вареної чи смажених буряків – мовчечки хрестилися на диво-хату і зітхали.

Ще переказували, ніби до Козацького лісу, коли там зводив небаченої краси житло майстер Люлько, матері не пускали дітей. Найнеслухняніших навіть лякали, що віддадуть майстрові в помічники. Тепер не докопаєшся до правди, чого люди вже тоді так боялися тої хати.

Майстер почав свою роботу навесні, скінчив хату пізньої осені. І мовби крізь землю провалився. Ще отак звечора бачили його, як назбирав свіжих трісок, розпалив навіщось неподалік від щойно збудованого житла вогнище, сидів собі і грів руки. І після того вже ніхто й ніде його не здибував, хоч пліткували, брехні точили і про хату, і про майстра ще довго. Та чи нам, серйозним людям, переказувати ті побрехеньки? Треба ж комусь уміти відсіювати чисту правду від напівправди і від звичайнісіньких вигадок.

Майстер Люлько мов з димом пропав, а хата його залишилася. Ніхто не знав, для кого вона будувалась, а тому вважали її нічиєю. Хатою здебільшого милувалися здалеку, зайти досередини не знаходилося сміливців. А ще відтоді, як одної ночі на Люлькову хату набрели троє заїжджих мисливців і, нічого до ладу про житло не відаючи, вирішили тут спинитися на ночівлю. Темної ночі вони прокинулися від чийогось голосу: мовби під ними, і над ними, і навколо хтось плакав, сміявся або співав. Нажахані мисливці ледве дочекалися світанку й аж тоді побачили, що всі троє геть посивіли з пережитого за ніч. Один з них мав пишні смоляні вуса, то й ті збіліли на сніг.

А найбільше люди чудувалися з того, що хата зовсім не старіла. Вона завжди була такою, ніби її оце лиш скінчили будувати. Свіжий дух живиці котився навсібіч від неї, мовби від щойно розпиляної сосни. Дерев'яні квіти на віконних рамах та на одвірках ніби зовсім не знали ні дощу, ні снігу, ні вітру. Навіть не посіріли, не помарніли за багаті на вікопомні зміни і бурхливі події роки, що їх пережив наш край. Не зачепили хату ні кулі, ні снаряди лютих нападників. Обминули її пожежі, блискавиці й бурі. Нові часи прийшли в Україну, люди нові до діла стали: хліб вирощувати,

потужні машини робити, багатоповерхові оселі зводити, мостити асфальтівки. А до школи почали ходити хлопчики і дівчатка, котрі будуть ще розумнішими за своїх батьків, ще більше знатимуть і вмітимуть. Аякже, на те й живемо, щоб сьогодні бути нам кращими, ніж були вчора.

Одним з таких хлопчиків був і Юрко, який у нашій історії з Люльковою хатою зіграє неабияку роль. Юрко жив у дідуся й бабусі, в селі, неподалік від лісу, що його й дотепер називають Козацьким. Власне, хлопчик народився в Києві, але маленьким часто хворів. Тому татко з мамою за порадою лікаря привезли його в село. Тут він швидко зміцнів і став таким же веселим лобурякою, як і всі сільські хлопчаки. Закінчив з гарними оцінками третій клас місцевої школи, і його татко сказав, коли востаннє навідувався в село, що хлопчика на осінь уже треба забирати до Києва. Він, мовляв, буде там ходити до спеціальної школи, де вивчатиме англійську мову. Дідуся і бабусю ця звістка страшенно засмутила. Вони і спати лягали, і вставали з одною думкою, що ось через дев'яносто днів, через вісімдесят дев'ять... через вісімдесят вісім днів Юрко поїде від них. Бабуся готувала своєму онукові-одиначкові незвичайні обіди та вечері, наче заповзялася нагодувати його на сто років уперед. Намагався й на хвильку не відпускати від себе Юрка і дідусь: то свищика змайструє, то сопліку, то про війну з німцями розкаже. А вже як усі цікаві історії, ним пережиті за довгий вік, переповів, узявся до казок і побрехеньок свого далекого дитинства. Отаким чином довідався Юрко і про Люлькову хату. Він навіть попрохав дідуся повести його в Козацький ліс і на власні очі переконався, що дивна оселя і досі стоїть на горбі над уже змілілим озером, як писанка. Щоправда, стежка до хати заросла терном. Доки сюди та назад пробиралися, хлопчик собі лице та руки подряпав. Бабуся такий галас здійняла, який можуть здійсмати лише наші бабусі на Чернігівщині. Дідусь утік з двору і переховувався до вечора в сусіда. А повернувся, як уже зайшло сонце і бабуся годувала вимазаного зеленкою онука киселем з нових вишень.

Збіг червень, і почався липень. Люлькова хата так запала хлопчикові в душу, що одного разу навіть наснилася йому. Юрко вмовляв дідуса ще раз нишком від бабусі навідатись до хати, але дідусь відмахувався обома руками. Звісно, він боявся бабусі більше, ніж на війні фашистів. Окрім того, дідусь заповзвся вивчити Юрка на сопілкаря. Поговорив з учителем музики, місцевим завклубом, і невдовзі хлопчикові вручили інструмент. Бабуся тим забавкам не перечила. Спершу Юрко награвав зовсім простенькі мелодії, аби лиш потішити стареньких. Та згодом так захопився нехитрим лиш на перший погляд інструментом, що не розлучався із сопількою й на хвилю. Дивна штука! Коли хлопчик грав, як йому самому здавалось, особливо гарно, що від задоволення аж очі заплющував, йому в уяві поставала Люлькова хата. Наче вона сама прилітала на співанку в Юркову душу і чимось манила до себе хлопчика. Але чим, того він ще пояснити не міг.

Якогось ранку Юрко сказав бабусі, що піде до сусідського хлопчика погуляти. Насправді ж метнувся до Козацького лісу. Ледь не півдня він пробув біля Люлькової хати, зо три рази обійшов довкола неї, але зайти досередини не наважився. Надто живими були в пам'яті дідусеві оповідки. Коли одної хвили пильно приглядався до хати, йому раптом здалося, що двері самі по собі трохи прочинилися. Мовби запрошували малого гостя зайти. Юрко злякано позадкував у кущі, принишк там, як мишеня, і довго дослухався. Та окрім пташиного щебету у верхівіті нічого не почув. Ще раз оглянувся на хату – і мурашки по спині побігли: так, мабуть, і не дочекавшись хлопчика, двері на його очах поволі зачинилися.

Левадою навпростець Юрко повернувся додому і про свої відвідини Люлькової хати не зронив і слова. Від того дня став не по-дитячому задумуватись, аж бабуся занепокоєно поглядала на нього. Візьме до рук сопілку, почне щось награвати, та несподівано змовкне і сидить, дивиться незмигно кудись перед собою.

Але так тривало недовго. Одного суботнього вечора бабуся сказала, що треба б Юрасикові купити в райцентрі гарного кос-

тюмчика. Адже за три-чотири тижні йому повертатися до Києва. Вона ж бо не хоче, аби в столиці думали, ніби в тім селі, де живуть Юрасикові дідусь і бабуся, хлопчики його віку не мають чого одягнути на свято. Юрко аж спалахнув червоною маківкою від радості. Не подумайте, що це він тішився думкою про новий костюм або нагодою поїхати з бабусяю до міста. Навпаки, хлопчик почав гаряче переконувати бабуся, що нехай замість нього візьме з собою дідуся. Мало яка халепа може трапитися аж у районному центрі. А він залишиться на господарстві. Хоч яке вже там господарство – десяток курей, забіякуватий півень та мале порося у хліві. Але бабуся пристала на Юркову пропозицію. Вона ретельно зняла з нього мірки, ще раз нагадала, аби не забув посипати курям пшениці та під обідню пору вивернув з маленького відерця до поросячого корита нехитрий наїдок. З тим і спати повкладалися – кожен зі своїми думками про завтрашній день. А ви вже, міркую собі, здогадалися: недаремно Юрко зрадів, що бабуся з дідусем залишають його вдома одного.

Прокинувся хлопчик рано. Чув, як старенькі збиралися до автобуса, але вдав, що спить. Аж коли вони пішли, хутко вмився, одягнувся, нашвидкуруч поснідав. Далі обійшов подвір'я і переконався, що все гаразд. Можна рушати. Взяв сопілку і городом, далі левадою попрямував до Козацького лісу. День обіцяв бути погідним та гарним. Умите ранковою рососою недільне сонце заглядало хлопчочкові в очі, навкіл весело перегукувалося птаство. І Юрко раптом зрозумів, що аніскілечки не боїться Люлькової хати. Те, що дуже гарне, не може нікому заподіяти зла. Тому хлопчик пішов прямісінько до дверей. Як і минулого разу, вони тихо-тихо, навіть не рипнули, прочинилися. Юрко, не роздумуючи зайве, рішуче ступив через поріг і опинився в темних сінях. Самі по собі відчинилися двері й до світлиці, що купалася в темних сутінках. Хлопчик зробив ще кілька кроків і став посеред кімнати. По тому, як очі його звикали до напівтемряви, він поволі вирізняв розмальовану піч, різьблений стіл і лаву біля нього. На дощатій підлозі подекуди навіть лежали свіжі стружки та тріски, а в хаті приємно

пахло настояною живицею. Зачаровано розглядався Юрко довкола і все ніяк не міг повірити, що це житло було збудоване чоловіком на ім'я Люлька багато років тому. Він ще мало прожив на світі, й не всі таємниці були підвладні його маленькому розуму. Зате хлопчик мав добре і вразливе серце. Саме воно йому підказало, що тут нема чого боятися. Хлопчикова рука поза його волею спокійнісінько потяглася до сопілки за поясом. Він обережно присів на лаву і ледь-ледь торкнувся сопілки вустами. Мелодія зробила кілька легких кроків світлицею і спинилася, наче до чогось дослухалася. Тоді малий сопілкар заграв сміливіше. В Люльковій оселі пісня звучала зовсім не так, як на дідусевому подвір'ї. На якусь мить хлопчик знову припинив грати і прислухався. Йому видалось, ніби він грав не один. Щойно оживала його сопілка, звідкись до мелодії мовби долучалася ще одна, все впевненіше і твердіше вторила Юрковому інструменту. Юрко грав і пильно слухав. І, коли почув оту другу сопілку, вже не спинився, як перше, а лиш задоволено осміхнувся. І раптом до пісні звідкись пристала ще одна – вже третя, далі – четверта сопілки. Юрко вже чув за собою і за своєю нехитрою мелодією ходу либонь цілого оркестру. Він збагнув несподівано, що це співають піч, стіл, лави, стіни Люлькової хати. Велика таємниця відкрилася хлопчикові. Хата надто довго чекала на майстра Люлька, котрий полишив їй власну душу. Вона так натомилася виглядати господаря, що тепер до останку віддалася маленькій людині, яка прийшла до неї без краплі страху в серці. І що довше грав Юрко, то потужнішою ставала пісня. Він бачив, як темніє на очах стіл, облуплюється розмальована піч, сухий порошок сиплеться зі сволоків, що всього лиш кілька хвилин тому видавались йому свіжісінькими. Та хлопчик грав і грав. За той час, що він пробув у Люльковій хаті, оселя невідомо змінилася. Вона геть посіріла, перекособочилась, постаріла. Це було сумне видовисько. Юрко вийшов із хати, присів на ганку і заплакав. Аби його хто-небудь тоді запитав, чому він плаче, навряд чи знайшов би, що відповісти. Він плакав, бо йому було сумно. Але він плакав ще й тому, що йому було добре.

Правда ж, дивно? Йому було так ясно на серці, як ніколи не було, але, сподіваймося, ще буде. Ще світліше стане йому, ще чистіше і святковіше, коли він розповість про таємницю Люлькової хати людям. І вони йому повірять. Тоді хлопчикові буде справді добре. Але не забуваймо, що для цього безперемінно треба, аби ми йому повірили. А чи повіримо?

ПОРІГ

Яся сидить на маленькому стільчику і вишиває. Точніше, вишиває голка. Мною, бо мені подобається відчувати пальці дівчинки і її погляд, хоча й не знаю, що вона тепер вишиває синьою ниткою. Це велика втіха – не знати, що тобою вишивають. Більше того, бути інструментом у чийхось дужих і розумних руках – вищої радості немає. Люди, на противагу речам, лише самовпевнено гадають, що їм відомо, куди вони йдуть і їдуть, що чинять, навіть народжуються, живуть і вмирають, – насправді це нескінченний ланцюг таємниць. Здається, мій господар про це все частіше здогадується, хоч це його мучить і лякає. Я свідок того, як він тужиться збороти біль, муку і страх вигадливою гімнастикою, щоденним холодним обливанням уранці й увечері, палкими молитвами, письмом і казанням – усе глибше й далі заходить у біль і страх, губиться в них, може, й хотів би повернутися з того дикого лісу, але вже не вгадає, куди треба повертати... Тоді в розпачі хапається за пляшку з горілкою або вином, жадібно п'є, на якийсь час ясніє лицем і далі поринає в сон, куди я проникнути не в спромозі. Коли його попереджають про шкоду алкоголю, він часто згідливо киває головою, гірко усміхається й каже: «Хто знає, але не ви і не я... Хоч, може, аби не спиртне, я б уже не сказав того, що кажу, а ви б не зрозуміли...» – «Як це?» – «Я просто був би для вас – а мо', й для себе – божевільним – вільним від Бога і для Бога...» – «Хіба так буває?» – «А звідки ви знаєте, як воно було, є і буде, а чи повинно бути насправді?» – «А Бог?» – «А що ви про нього знаєте?» – «Ну, віра в Бога не на порожньому місці

виросла: Біблія, Євангеліє...» – «А до них? Чи ви думаєте, що святі письмена проступили нам літерами в небесній блакиті?.. Чи голос пролунав з п'їтьми?...» – «Не все так буквально і просто...» – «Це визнавали всі, що не просто – і до п'їтьми космічної шукали стежку через п'їтьму в собі, через відчай, біль і страх. Хто вибирав самотність і молитву, хто наркотики, хто спиртне. А хто й хрест чи петлю... Ані ви мої припущення заперечити, ані я ваші твердження про шкоду спиртного спростувати не можемо. Маємо те, що маємо: різні стежки до істини – суперечливі, химерні, котрі об'єднані при початках видимістю добрих намірів...» – «Але ж добрими намірами...» – «Авжеж, і до пекла, і до раю, і в нікуди. Маємо те, що маємо. На боці кожного – щира переконаність, що саме таку стежку і саме йому підказано Всевишнім. З-поза кінцевого пункту не повернувся ніхто і не увиразнив, як воно було, є і мусить бути насправді». – «А ви особисто прийшли вже до чогось?» – «На сьогодні і на оцю мить до потреби випити ще одну чарку, заварити чаю і продовжувати розпочате, на жаль, безкінечне Казання. Кожна мандрівка ризикована. Я за інших не кращий, проте, гадаю, і не гірший: стою нині на тому, на чому почуваю певність і рівновагу. А суддею мені – мої власні почуття. *Tertium non datur...*»

Що ж сьогодні вишиває Яся? Моєму господареві це, мабуть, байдуже. Виїжджаючи, він трохи «вкинув» і випив доброго чаю, нині набиває люльку і лагідно стежить за Ясиними руками.

«Дядю Володю, у вас є таємниці?»

«Мабуть, Ясю... Часом я здаюся собі самому великою скриненою чи навіть храмом таємниць і запитань. У мене був приятель-дивак, майстер-тесля, що все життя будував. Звали його Альфою, і я про нього писав книгу. Він часто повторював одну фразу, якої я до цього часу не можу зрозуміти: «Якщо прибрати поріг, упаде хата». Воно, здається, так і виходить: поріг – основа для одвірків, а до них туляться стіни... Все спирається на поріг. Тобі, мабуть, випадало в дитинстві чути казку про хлопчика, що залишався в лісовій хатині сам. Далі у двері стукали, хлопчик відчиняв і бачив за порогом ста-

рого діда з довгою сивою бородою. Пригадую, коли я слухав казку, сподівався, що цей дід – добрий чарівник... Але... Дідусь прохав хлопчика пересадити його через поріг. Хлопчик пересаджував і раз, і вдруге. І дід щоразу бив посуд, трощив меблі... Так тривало, доки хлопчик не відповів дідові: «Не великий пан – перелізеш сам». І сила злих чарів закінчилася... Бачиш, Ясю, саме поріг заважав дідові. Людина несе в собі багато запитань. Намагаючись відповісти на них, вона мусить переступати поріг, чим руйнує тіло і душу... Є в Біблії слова: «Час розкидати каміння, і час каміння збирати...» Відповівши на одне запитання, ми невдовзі ставимо інше... І немає цьому марудному заняттю кінця і краю. Ти ж гралася в крем'яхи? Береш камінці в долоні, підкидаєш і намагаєшся піймати на тильний бік руки. Дуже довга гра в розкидання-збирання камінців... Невинна гра, але людина марнує на неї сили і час, та ясної відповіді не знаходить. Однак гри не припиняє... Буває, що не зважа на вітер, спеку, дощ, холод і голод – продовжує жити і грати. Важко вже й уторопати, хто ким і чим грає – людина камінцями чи вони нею. Хоча упродовж гри сутикаємося з неймовірними випробуваннями: добром і злом, любов'ю і ненавистю, життям і смертю...»

«І любов'ю?..»

«Так, Ясю, тепер у тебе в голці заправлена синя нитка, та надійде черга вишивати й червоним, тривожним кольором, коли серце обливатиметься кров'ю і болітиме».

«І так завжди?»

«Мабуть, Ясю. У мене боліло. Гадаю, що й у бабусі Проні – теж. Та й тобі не обминути...»

«А якщо вже болить?»

«Немає такого чарівного коника, щоб долю об'їхати. Або рана залишиться, або вишиється квітка...»

«Але мені страшно...»

«Не ти, Ясю, перша, і не ти – остання... Мені п'ятдесят, і я свої рани несучу, як Божий дар, та долі дякую, що мене не обійшла болем і дітей моїх... То біль, як сонце в очі – після того світла все довкола бачиться іншим».

Голка в Ясиних пальчиках завмирає і плутається в нитках. Я здогадуюся, що їй кортить чимось поділитися, але вона не наважується, її час – ще попереду. В господаря – позаду. А в мене? Мені свого каміння не зібрати... не розкидати...

Ми прощаємось. Яся проводить нас до воріт і несподівано каже: «Я не знаю, що мені робити... Він учитель... Значно старший за мене... Одружений і має маленького сина... Він дивиться на мене так, як ніхто ніколи не дивився... Я повинна йому щось відповісти... Вже й записки писала, а передати ніяк не наважусь... І весь час він мені перед очима... Я покажу вам його на фотографії...»

Господар мовчить. Він ніби аж поменшав. Натискає на педалі важко, наче з'їжджаємо на круту гору. Зрештою, каже сам до себе: «Ох, Ясю... Яка ж далека попереду дорога... Далі, ніж до неба...» Авжеж, до неба – ближче. Ще кілька днів – і Яся дошиє синє тло на полотнині, залишивши місце для квітів. Серед них, певно, будуть і червоні.

Під'їжджаємо до Батурина. Надто багато з української історії пов'язано з цим селищем на лівому березі Сейму. Резиденція гетьмана Мазепи, столиця Лівобережжя... Дивний гетьман-дід, поет і державотворець, який вкладав своє золото в українські храми, на схилі літ закохався у власну юну хрещеницю Мотрю. Московська церква його прокляла за зраду Петрові, Меншиков за наказом царя вирізав і розіп'яв п'ятнадцять тисяч жителів, а Батурин спалив... На високій кручі стоїть палац останнього, вже «лялькового» гетьмана Кирила Розума, але недобудований, за проектом Чарльза Камерона. Вниз за течією біля сіл Обмачево та Осіч – руїни Крупицького Святомиколаївського монастиря, теж дощенту зруйнованого навіженим Альошкою. Ніби десь збереглися свідчення, як з монастиря до Росії вивозили волами одну з найбільших в Україні книгозбірень і фоліанти з возів падали в калюжі. Існує легенда, чому «крупицький» монастир. У XIII столітті його хотіли захопити монголо-татари – монахи взяли до рук зброю. В обложеному монастирі почався голод. Тоді Бог послав небесну крупу, завдяки якій монастир вистояв. Торбинка з кру-

пою зберігалася в олтарі аж до пожежі в листопаді 1709-го... До речі, одним з перших ігуменів тут був Димитрій Туптало – в пізнішій часі Святий Димитрій Ростовський. У цьому ж монастирі портрет Мотрі Кочубей роботи котрогось з італійських майстрів був висвячений на ікону... Володимир чимало сил і часу поклав на вивчення історії цього краю, тому часто розповідає про нього друзям. Майже двадцять років тому він побував у Батурині вперше і поклявся, що колись житиме тут. Він сповнив клятву і на правому березі Сейму в селі Матіївці за гроші, зароблені дитячою книжечкою «Уроки Сірої Качки», купив собі стареньку хату, яку мріє воскресити, насадити тут сад, а біля хати збудувати «Вежу»... Це його світ, котрий стає і моїм. Матіївський ліс, річка Сейм, озеро Волик, дивні сердечні люди, які не вміють розмовляти нормальним голосом, натомість кричать, ніби їхній глухуватий співрозмовник на іншому кінці села... В Батурині жив близький приятель Володимира, народний лікар і краєзнавець Олександр Кодаков, енциклопедист новітніх часів, людина-легенда, про яку треба писати романи. Кодаков бачив портрет Мотрі Кочубей у хаті одної зі спадкоємиць роду Кочубеїв і навіть сфотографував його. Він же розповів господареві страшну історію літопису Крупицького монастиря, баченого на власні очі його другом, учителем місцевої школи, вже небіжчиком. Буцімто літопис вівся з XIII століття. Після революції більшовики розігнали монахів. Один з них, який виконував у монастирі обов'язки старости чи завгоспа, забрав літопис й оселився в Осічі у своєї племінниці. Нібито він продовжував робити записи аж до смерті в 50-х роках. Згаданий учитель (теж краєзнавець) хотів видурити літопис, але монах дозволив йому лише перемалювати сторінку, де йшлося про освячення портрета Мотрі. Після смерті хранителя затуркана селянка, котрій обрид монах-дядько, вкинула все, що після нього залишилося, в піч... Господар може говорити про Кодакова годинами, спогади його не втомлюють, а додають сили жити у світі власної уяви, мрій та замірів. Я, звісно, не пам'ятаю діда Олександра, хоча моя древня уява малює портрет див-

ного чоловіка, з котрим у якийсь незвичайний спосіб я зміг би порозумітись. Володимир – вигадник з природи, але коли розповідає друзям про діда Олександра Костянтиновича Кодакова, мисливця, ловеласа й унікального фітотерапевта, запалюється особливо. Дід Сашко народився в багатодітній родині лісника на Брянщині. Себе вважав нащадком українців, які заготовляли в тамтешніх місцях ліс для будівництва фортеці Кодак (тому й Кодаков). Уже в шість років батько йому довірив рушницю, і до кінця днів своїх він не розлучався з нею (як і з фотоапаратом, баяном, гітарою, ще в хаті стояло фортепіано, а на підлозі лежала шкіра ведмедя, якого дід забив власноручно). Він був мисливцем, топографом, травознавцем і навіть виконробом на будівництві великого батуринського мосту через Сейм. Власними ногами він пройшов Союз від краю до краю, фотографував, записував, лікував людей, учився. Схоже, він не вмів навіть негідників бачити довкола себе, бо всі для нього були «такіє милые люди, такіє умницы». Грошей за послуги не брав. Володимир інколи припускав, що цей чоловік – неземного походження. Може, так воно й було? Про кожную травину, квітку, дерево, птаха і звіра він міг розповідати без кінця, ніби був їхнім особистим біографом. До нього привозили лікувати своїх онуків з Москви і Ленінграда медики-академіки, а лікарі-земляки правдами і неправдами намагалися заткнути дідові горло. Еге ж, діду, сумно каже до своїх спогадів Володимир, серед «умных, милых и удивительных людей» не знайшлося жодного, хто б під вашу руку поставив десяток дітлахів, і ви б передали їм мізерну частку того, що в нашій Україні без вас ніхто не знатиме, а нам, честолюбним, не вистачило рішучості змирити власну гординю і повчитися, доки ви живі. А ви музей, власними руками створений, архів свій школі заповіли... Володимир часто плаче, інколи йому розрадою темно-сині книжки етнічного азербайджанця з Півдня України, він читає їх і тужить, що колись давно у війську разом з усіма сміявся над голодним азербайджанцем Мамедом, який відмовився їсти смажене на льоду Волги сало... Він казав, Мамед не забув

про мене, написав мені після армії з Баку в рідне село Дубовий Гай, а я, погань з України, хоч і любив цього майже стокілограмового хлопця, як брата, не знайшов тоді часу йому відповісти... Може, тепер Гусейнов з Кривого Рогу простить за свого земляка – я не караюся переступом віри, іншим мучуся, що поганим виявився християнином. Рукопис цей напевне буде читати пан Григорій – не перед ним розшаркуюсь, прошу зрозуміти ще одного запізнілого болящого. Сили в того криворізького редактора не на одного негідника вистачить. Я себе визнаю винним перед двома націями – його і своєю і прошу милосердя. Звичайного, такого, щоб і чарка при нагоді випилась, і сльоза чоловіча покотилася. Не кривіться, у свої п'ятдесят два автор навчився плакати майже дитячими сльозами, не гидуєте, коли плаче письменник, – найчастіше не з болю за себе, а за сади, ліси, парки України – хіба не те мій господар назвав істинними Господніми Зернами, Григорію Джамаловичу? Я збиваюся на його мову, а він – на мою, невдовзі нас не можна буде вирізнити один поза одним. Цього не треба лякатися, бо світ переживає диво: людина плаче в речах, речі плачуть в людині. Може, **це** мене збудить? Чи **інше**? **Яся**?.. Де ти, Боже милосердний?.. А чи такий же ти милосердний, як досі думалося-гадалося? Хоч і не зречуся я тебе, як не зрікаються батька, але дозволю закричати питанням: за що карась – за Зло з Любови? чи за Любов зі Зла?

ГРУША

Господар у напівсвятковому настрої. Сьогодні в нього день народження. Ми їдемо на Бахмач, але знаю, що дорогою провідаємо тьотю Проню і Ясю. Традиційна гімнастика, обливання на вулиці під виноградом, ранкова молитва. Далі вкладаються торби. Благо, вже є перші огірки і зачервонілися помідори. Та й слоїк полуниць набирає. Певен, що ними він почаствує Ясю... З боку Орлового озера встає хмара. В Матіївці кажуть – на дощ. Проте він для нас не дуже й страшний: дві третини шляху – асфальтівка, по ґрунтовій

– лише старий Батури́нський шлях, але там Шумин хутір, буде де перестояти... На Горі, біля Грицькового мотелю, зупиняємося перекурити із Сашком, який сьогодні заступив до своїх шашликів. Володимир хвалиться, що він імени́ник (напрошується на чарку), випиває, запалює, базікає кільканадцять хвилин з Олександром та його напарницею. І їдемо... Вже коли повертаємо на старий шлях, стає зрозумілим: дощу не уникнути. Володимир цей шлях любить. Трапляється, що за сім кілометрів поміж кущами, здичавілими яблунями й грушами – жодної живої душі. Кажуть, ця дорога славилася колись як пошто́вий тракт, була широкою і наїждженою, подекуди замощеною каменем. Нині тут хащі: тополі, верби, а комусь на думку спало насадити вздовж дороги яблунь, груш, вишень. Материнські сорти давно виродились, але залишилися подекуди дивовижні гібриди і мутанти-перевертні. Ранньої осені господар набирає тут повні сумки фруктів і сушить їх у матіївській печі. То дивовижний час, коли він топить, заповнює жаровні, пательні, великі бляшанки з-під оселедців кришениками, розсовує в печі жар і ставить на ніч фрукти. Запахи плывуть над хатою, над усією Сербіянщиною, сусіди Володимирові регочуться («Знову наш Дачник варення варить!»), трапляється, з дороги запізнілі парубки з пляшкою запитують у Васильовича дозволу заглянути. Господар їх радісно зустрічає, Ласка (якщо з нами) дзявкотить на весь куток, точаться теревені довкола бідненького наїдки столу, але на те надто ніхто й не зважає: головне, компанія чоловіча, можна закурити, матюкнутися, побесідувати із собачкою, яка на диво швидко стає душею компанії й до всіх виявляє дружнє ставлення. Про неї треба буде розповісти окремо, то дивовижний розділ з життя Володимира, його родини і всього ДАКу, швидше казковий, аніж правдивий, радісний, драматичний і з дуже сумним зимовим фіналом, про який я знаю лише з оповідей господаря друзям, бо взимку моє місце – на приколі в його бахмацькій майстерні.

Але ми їдемо старим шляхом, Володимир говорить до себе, уявляє, скільки людей тут їздило до і від колишньої гетьманської

столиці, поштових карет, возів з балакучими купцями, навіть німцями і китайцями (досі люди їхні товари показують). Яки-хось вісім-дев'ять кілометрів дороги мають стільки пам'ятати, а нині ось це винятково наше, бо можна бути певним, що навряд чи ми зустрінемо тут живу душу. Для тих бахмаччан, які мають дачі над Сеймом у селищі, жартівливо названому Бахмачем Третім, є міжнародна траса Київ-Москва з чотирнадцятикілометровим апендиксом від Пальчиківського роз'їзду до Бахмача. Володимир не любить тої гамірної дороги з вітчизняними легковиками, вилискуючими іномарками, багатотонними рефрижераторами, зі сміттям на узбіччях. Звісно, для водіїв ми на старенькому велосипеді – істоти упосліджені, на нас ніхто всерйоз не зважає, одного разу Господар необережно прив'язав корзину з Ласкою на задній багажник; ззаду нас почав об'їжджати величезний забугорний ваговик, Ласку не було кому підбадьорити і заспокоїти, вона вибралася на ходу з корзини і вистрибнула, дивом не потрапивши під колеса того страховища. З Володимиром трапилася істерика, він кричав на собачку і, здавалося, ладен її вдарити; зрештою, ми зійшли на узбіччя, Володимир кури́в, пригортав Ласку, просив у неї вибачення і раптом заплакав. Він знав, що сам винен, завжди возив корзину з Ласкою на рулі попереду, весь час говорив з нею, ділився думками і враженнями від того, що бачив обіч, а тут ось прикрий недогляд... Усе тоді завершилося щасливо, Ласка з переляку хіба зайвий раз попісяла. До печальної зимової ночі було ще ой як далеко... Нам завжди хочеться, щоб сумні події, про котрі ми вже знаємо, були ще далі, але насправді вони значно ближче, вони з нами, як хворе серце, печінка чи шлунок, бо ми вже про них знаємо сьогодні й подітися від них нікуди не можна.

Яся порастється на подвір'ї, на траві в древніх дерев'яних ночвах сякі-такі рушники, фіранки. Володимир жартує: «Де ж сушити будемо, господине? На дощик збираєтьса...» За Ясю віджартовуєтьса бабуся: «Нічого, дощовою водичкою з неба прополощєтьса, м'якшим і білішим-будє...»

Здалеку глухо гримить. Тепер Ясина черга жартувати: «А ви от вчасно встигли...» – «Нічого, Ясю, ми з моїм віслучком не глиняні, а Ласки сьогодні з нами немає – десь у Бахмачі господиню стереже».

І падають перші важкі краплі. Бабуся зводиться на ноги: «Запрошуй, дитино, гостя до хати. Чого вже без діла мокнути – ми й без того великі вирости».

Моє місце – в сінях. Усі троє заходять до хати, двері залишають розчиненими навстіж – хай дощем запахне. І, коли на якусь хвилю в хаті настає тиша, небо пронизує велетенська блискавка. Бабуся повертає лице до гостя: «Ану дістаньте з-під печі рогачі та викиньте за поріг... Зараз почнеться!» Схоже, Володимир знає про цю прикмету, слухняно дістає пару старих рогачів, іде до порога: де роки, там досвід, де досвід, там і правда. Він і в Матіївці вже діставав з-під печі древнє причандалля, бо раз так було хряснуло, що на кілька хвилин осліп-оглух і годину відлежувався. А в хлопців у сусідньому дворі саме тоді пляшка з горілкою зі столу впала.

Несподівано починає блискати раз по раз. Небо ніби вже й не згасає, і світ здригається від неперервного гуркотіння. Бабуся хреститься: «Це вже начебто до горобиної ночі йдеться...» Господар сміється: «Привітання небесне мені на іменини!..» – «У вас іменини сьогодні!» – «Неабиякі, тьотю! П'ятдесят!» – «Чого ж ми стоїмо? Ану до столу! У мене десь від паски іще й чвертка захована!..» – «А в мене в торбї помідори, огірки з грядки, є і полуниці!..»

І вже за порогом переїщить дощ, а в хаті спалахує метушня. Яся переймається обов'язками господині, Володимир їй допомагає, бабуся примостилася скраю на полику, всміхається і командує. Через поріг у сіни летять бризки, та ніхто не зважає. Дощу справді не було тижнів зо два, в Матіївці, аби дійти по гарячому піску до Волика, Володимир мусив зодягати капці, все зелене знудьгувалося петрівською спекою – тепер тамує спрагу. Гаряча земля аж парує. Всі троє примощуються за столом, Яся дістає з кутника півпляшки горілки і чарки, Володимир береться наливати. Раптом сяйнуло

так, що господар на якусь мить закрив долонею очі: «Близько!» І далі чомусь незворушно дивився у вікно над поликом: «Груша... Бог милував... Груша, тьотю, хату врятувала... Вона вища, в неї й поцілило... Ще не в нас... Фронтовики кажуть, що на одне місце снаряди двічі не падають: будемо сподіватися, що нас таки сьогодні минуло...»

Бабуся піднімає чарку: «За ваш парубоцький вік!» – «Та воно й парубок з мене: вже внук Кирило й онука Юля – лишилося правнуків визирати!» Пригублює і Яся, але бабуся хвацько випиває і ще й рішучим жестом чимось брзкає на стелю.

Злива вщухає. Але всі позирають у вікно. Хтось помічає першим, що від груші здіймається дим. «Вона старіша за мене... – каже бабуся. – Небіжчикові батькові хтось перед війною дав саджанець... Коли йшов з дому, казав: не повернуся, згадуватимете. Не повернувся... А ми от його й тепер згадали... Тепер за мною черга...» – «Бабусю, не спішіть... Ще ж я залишилася... І грушку нову посаджу...» – «Авжеж, посадиш... І мене згадуватимеш... І день оцей... Чи воно вже й вечоріє... Тільки й багатства нашого, що згадки...»

Яся смакує полуницями. Господар набиває люльку. «Курить у хаті, – махає руками бабуся, – менше молі буде!» – «Та сходжу до груші – дощ перестав...» Він запалює в сінях, переступає через поріг. Мокра груша справді-таки тліє, на подвір'ї вже стелеться дим. Виходить нечутно за Володимиром у сіни і Яся, дивиться в той бік, де груша: «Від неї нічого не відросте?» – «Буває, що відходять пагони від коренів, але не завжди повторюють материнське дерево...» – «Чому?» – «Не знаю, Ясю... Так мудро задумано Богом... І так задумано, щоб ми цього ніколи не знали. Але продовжували жити...» – «Ви напишете про грушу?» – «А ти так хочеш?» – «А як же ми без неї... Згадки ж – багатство...»

І кара, Ясю! Я – Колесо. Велосипедне заднє колесо. Аж тепер свідчу про дар і покару баби Ганки, а мій господар – про бабу Оришку, яка навчила його казати, а ти понесеш багатство бабусі Проні і згадки про цю грушу, про цей дим на подвір'ї...

Боже, аби ж я знав, що блискавка в неї поцілить! Мо', б устиг, мо', б закричав, мо', б нарешті до вас усіх озвався!.. Тепер я хіба що стану золою на тому місці, де була груша, де ти ходитимеш, Ясю...

СОБАКИ

Я – автор. Чи не вперше за багато років я насмівся про це заявити, що я не підробка, не персоніфікація, не колесо і взагалі – я навіть не річ. Я – автор і наслідуюсь заявити про це на повен голос. Чи на півголосу. Чи на чвертку. Яка різниця, коли я просто автор Володимир і мені цього вечора так заболіло, що забажалося написати заповіт. Хоча яка кому різниця, коли я просто автор, а не лицедій і не лицемір. Вам випало не лицемірити? Спокуслива, скажу вам, штука – гірший з наркотиків. Коли я поклав собі не лицемірити, мені відкрилося, що на дев'яносто дев'ять відсотків моє життя складалося з брехливої гри. Хочете, продемонструю?

Чи сутикалися ви з таким ганебним виявом люті в ставленні до ворогів і недругів, як називання їх «собаками»? Певен, що не лише сутикалися, а й самі не раз і не двічі, зуби зціпивши, натискали язиком на оцю літеру «с-с-собаки» – така вже ваша зненависть була колюча, що отим звуком «с» ви ладні були по-мушкетерському граційно проштрикнути неприємних вам осіб, котрі зумисне чи мимоволі завдали вам кривди.

Та от парадокс: упродовж власного життя мені кілька разів довелося мати свого собаку, і в кожному випадку це була зворушлива дружба, навіть вікопомна історія дружби. Принаймні собаки в моїй біографії були такими вірними і відданими, що всі розмови про другу сигнальну систему та умовні й безумовні рефлекси я сприймаю відтоді дуже скептично і навіть підозрюю: якщо вже собаки не мають того, що в суто людському потрактуванні ми називаємо одноставно свідомістю, то, мабуть, наділені чимось таким, чого наша **людська** свідомість збагнути неспро-

можна. Пригадую, коли навчався я чи не в сьомому класі, батько придбав «Іжака-Юпітера» з коляскою. З цієї нагоди одягнув костюма, вирядив королевою маму, і вони вирушили за вісім кілометрів у Стасівщину до маминої рідної сестри Пріськи та її чоловіка дядька Ничипора похвастати транспортом. А повернулися звіттіля втрьох: батько дістав з коляски маленьке чорне собача, що його ми одразу нарекли Жучком і яке наступного дня нишком втекло назад у Стасівщину. Батько знову доправив утікача в Дубовий Гай, і ми з братом його на тиждень-другий прив'язали. Невдовзі Жучок цілком освоївся з новою домівкою. Були в нього дивовижно коротенькі смішні лапи, тому далеких наших з братом прогулянок і хлоп'ячих мандрів песик не полюбляв. Йому в подруги найкраще підходила наша старенька і згорблена під прямим кутом (бо вже впродовж сорока років жила зі зламанним хребцем), воістину легендарна бабуся Оришка, котра любила між ділом погрітися на сонечку з двома вірними і замашними (та ой-счки б'ючками) дрючками під рукою. Біля неї обирав собі місце й Жучок, слухав її безкінечні оповіді, пісні і кректання. На ніч він ховався до курей біля сідала і так добре їх усіх вивчив, що чужа куриця ні в двір, ні на город не потикалася. Він був дуже доброзичливим собакою і, пригадується, гавкав лише на високого і худючого листоношу Швайковського, але то вже вічне – листонош не зносять чи не всі собаки на земній кулі; мабуть, за цими вісниками завжди мандрує дуже багато незвичних і дражливих запахів. Ще Жучок дуже шанував нашу корову, але не терпів череди, котра проходила повз двір і норовила вщипнути під парканом травиці. Впродовж кількох років Жучок був символом нашого Оришчиного-Розиного двору, доки я був школярем, студентом, а далі пішов до війська. Листи в нашій родині завжди писав батько – розгонисто, неграмотно, не завжди розбірливо, але по-своєму чітко і неповторно гарно. В одному з листів, що його я отримав у сержантській «учебці», він повідомив, що Жучка збила вантажівка, його поклали в ясла до корови (здогадуюся, коли б не за порадою нашої бабусі, небезпідставно запідозрю-

ваної багатьма в знахарстві), зо два дні корова облизувала покаліченого собачку, але він помер... Коли я прочитав новину в курилці, несподівано з очей потекли сльози. До мене підійшов сержант, якого я недолюблював, і поклав на плече руку: «Дівчина?» – «Гірше... Собачка...» – «Заспокойся, буває...»

З Ласкою було страшніше. Років з десять тому до мене підійшла дуже мила й доброзичлива сусідка Віра Василівна з білим цуценям на руках та повідомила, що привезла сучечку від матері з Івангорода на заміну вже геть старій своїй Топі. Але Топа виявилася дуже ревнивою. Зауваживши, як господиня клопочеться біля маленької наступниці, Топа забилася в куток і почала плакати. Тоді не витримала господиня: «Васильовичу, чи не забрали б ви собі цуценя – мені Топу жаль, нехай доживає віку на своєму законному місці...» Довго я не розмірковував і Ласкою назвав одразу, чим дуже здивував літню Віру Василівну: «Для неї й імені кращого немає!..» Ласці виділили місце на кухні біля газового балона. Вона виявилася вродженою аристократкою: надзвичайно делікатно брала з рук їжу, перш ніж лягти, ретельно поправляла килимок, а на вулиці відгрібала сміття, ходила вишукано і граційно, ніби актриса на кінозйомках. Її ніхто не виховував, не вчив, але вона все знала і вміла з народження. Я вважав за потрібне ознайомити її лише з двома командами – «Місце!» і «Фу!» Щойно хтось наближався до дверей квартири з боку під'їзду, вона подавала голос ще до дзвінка. Несвіжих наїдків категорично не визнавала. Кількох постійних відвідувачів, які з нею приязно розмовляли, виділяла особливо. Надто шанувала Костика Москальця, який ніколи не приходив без гостинця. Його вона вважала цілком своїм та й мешканців будинку, а також котів добре знала. Зате про наближення сторонніх і вдень, і вночі сповіщала так дзвінко і ляскуче, що всім одразу ставало ясно: до когось гості. Невдовзі у Ласки з'явився майже законний «муж»: до будинку невідомо звідки прибився й оселився в під'їзді білий у чорних латках пес-«бомж», якого я назвав Рябком. Передні лапи в нього були чомусь, як у такси, вивернуті вбік, з чого його інколи мої сусіди кликали Лапком. Він охоче

відгукувався на обидва імені, поводив себе мирно і люб'язно, але з'яву чужих зустрічав страхіливим і загрозливим гавкотом, від чого люди боялися заходити в двір і в під'їзд, отож стукали до мене на кухню в шибку. Однак у періоди Ласчиної тічки він ставав жахливим ревнивцем і сміливо атакував Ласчиних залицяльників, навіть якщо вони його й значно переважали масою. Про власну «територію» він дбав свято. Згадую дивовижний випадок: мій добрий приятель (царство йому небесне!..) зубопротезник Юрко, який мешкав у сусідньому будинку, але в одному з нами дворі, придбав службового рокфелера Марата, чорного, грізного, добре вишколеного. Загалом, пес був гарно вихованим, але всіх лякав один його вигляд. Уявіть собі собаку кілограмів отак до семидесяти, котрий гавкав так, що мимоволі мурашки по спині пробігали. Навіть малі діти могли тягати його безкарно за вуха – від того він отримував чимале задоволення, але замахнутись на господаря бодай в іграшку ніхто не наважувався: Марат реагував блискавично. Одного разу півень з нашого двору пішов у Юрків двір. Марат погнав його, очевидячки, з нудьги бавлячись, назад. Несподівано, ніби з неба впав, йому напереріз метнувся Рябко. Марат застиг мовби вкопаний на чужій межі й зачудовано дивився на нашого «бомжа», але за хвилину спокійно повернувся і почвалав до свого вольєра. Ми чаркувалися за столом на подвір'ї і, ставши свідками ситуації, чесно кажучи, отетеріли: що це? вияв собачої поваги до чужих кордонів? Сильний пошанував права слабого? Мабуть... Отак би й між людьми...

Невдовзі Ласка стала вперше мамою. Довелося її на певний час переселити з сімейством до кролячого сараю, де для неї поставили теплу будку, оббивши її зсередини грубими кролячими шкірками. Допоки дітей не роздали між люди, Ласка виявляла доволі агресивний характер. Повз сарай ходили лише свої «в дошку». Клопоту було багато, але всі терпіли: материнство, хоч і собаче, – все 'дно святе діло.

Так тривало довго: Ласка жила у кухні, час від часу мандрувала в кошику велосипедом зі мною на Матіївку, де мужньо і

вірно скрашувала мою самотину, ходила зі мною на Волик купатися, спала під поличком на глиняній долівці, але в холодні ночі я запрошував її до себе під ковдру. Гостей вона чула за сотню метрів, щойно хтось наближався до хвіртки. Костянтина завжди зустрічала з радістю, бо той самітник примудрявся приносити їй кісточку чи млинець. Любила ходити зі мною в ліс. Що вона там відчувала, мені сказати важко, однак ліс їй подобався. Та наставала осінь, дров бракувало – і ми поверталися до Бахмача, на звичне подвір'я, до звичних буднів, до Рябка. Останній мене супроводжував у Бахмачі, мов тінь. Між моїх приятелів склалася прислівна прикмета: побачили Рябка – шукайте поблизу Кашку. Він знав навіть мої «точки», де я часом купляв самогон. Коли довго не бачив мене у дворі, йшов по «точках» сам, шкрябав у двері, йому відчиняли, інколи навіть запрошували до хати, аби пересвідчився, що мене там немає. І звісно ж, чимось пригощали. Недовірливий Рябко навіть під ліжка заглядав. Який інстинкт самця його до того спонукав, пояснити взагалі неможливо, але це чистісінька правда. Пес нишпорив під ліжками, хоча ховатися туди у мене ніколи не було причини: я швидше пияк, аніж лове-лас.

Ласка іноді навідувалася до під'їзду сусіднього будинку, де стояла миска для котів. Мабуть, це й стало причиною трагедії. Може, для іншої чотиринової істоти було покладено до миски жахливий наїдок? Може... Одного вечора схвильована Ганна забігла до мене у кухню: «Ласка у вітальні... їй зле...» Я вийшов у велику кімнату. На синтетичному килимі корчилася в муках моя собачка. Переніс її у кухню, запропонував води, але вона ні на що не реагувала. Ганна проказала: «Читай «Отче наш...» Дев'ять разів...» Я пішов до ікони і благав Господа або про порятунок, або про смерть. За годину, майже опівночі, все скінчилося. Земля була мерзлою, я знайшов лопату і пішов на город. Там проходила теплотраса, над нею я викопав яму. Ганна дістала чималий шмат целофану, ми загорнули в нього Ласку і поклали біля неї кусень хліба. Ховали втрьох – Ганна, Ярина і я. Не знаю, як дівчата, але

я плакав під нічним зимовим небом. Коли повернулися до кухні, Ганна знайшла пляшку вина з домашнього винограду. Пом'янули. Згодом я довідався, що такою страшною буває смерть від тубазиду – ці пігулки можна було дістати в місцевому тубдиспансері... За мовчазні мої підозри нині я прошу в Бога прощення, але забути тої ночі не можу. Досі мене сльози давлять – літнього чоловіка, двічі діда, письменника, дехто ще й хронічним алкоголіком уважає – досі...

Якось, через кілька років потому, я переживав період, котрий лікарі називають нервовим виснаженням і депресивним станом. Почував себе дуже кепсько: аби не молитва (та й гривня, що нею поділився милосердний ближній), аби не думки про Ганну та внуків (що вони скажуть, коли виростуть?), аби не думки, що далеко не все дописане... Я сидів за столом під грушею, багато палив, багато пив міцного чаю. Приїхав своєю коляскою Юрко, але я не міг з ним говорити, лише зболено і загнано зиркав... Несподівано він сказав, що бачив учора цікаву картину біля четвертої школи («Зараз про Ласку скаже...») – з якоїсь химерної спонуки подумав я): «Їхав до парку – дорогу перебігла собачка, точнісінько Ласка. Повертався назад – її збила вантажівка...» У мене потекли сльози: ми справді віддали одним тамтешнім людям Ласчиного цуцика... «І треба жити... – подумав я з люттю й образою на власний відчай: – Треба... Тобі Бог силу дав для життя! Петля – це надто просто!...»

Рябко довго сумував, не відходив від мене і від моїх дверей ні на крок. Звісно, всі чомусь вважали мене Рябковим господарем, хоч це було й помилкою. Рябко був нічийим, а точніше, спільним, просто нашим. Одного разу він важко занедужав. Старий, напівсліпий, лежав у тамбурі при вході в під'їзд, стогнав і, здається, помирав. Співчували всі, жаліли. Дехто вголос казав: чи не краще «приспати»? Знайома молодиця мені на те відказала: не беріть гріха на душу... якщо не судилося, нехай сам... Якось заглянув ветлікар: отруєння... Але хто і навіщо? Він нікого не зобидив, не вкусив... Значить, заважав комусь... Давайте йому більше води...

Давали і води, і молока, і юшку сипали... Довго не їв Рябко. Він був собакою виняткової акуратности, навіть у власному дворі не справлявся, а тут не міг звестися на ноги. Зрештою, через два тижні, похитуючись, вийшов-таки на подвір'я і почав оживати. Для мене це було святом. До цього я навіть не здогадувався, що наш доволі-таки бруднений «дворняга» без будь-якого натяку на породу може бути насправді таким симпатичним псом з дуже відданим і розумним поглядом уже геть вицвілих великих очей. Чиїм ти був колись? Звідки ти? Скільки тобі років? Чому прийшов до нас? Хто розкаже?.. Місяць тому Рябка збила вантажівка. Чужі люди побачили його на узбіччі вулиці Жовтневої, прийшли до нас і повідомили. В собаки було пошкоджене око і, здається, забитий правий бік. Кілька днів Рябко плакав у під'їзді, коли я читав у кухні вражаючі есеї Честертона. Серце моє обливалося кров'ю. Я не міг.. Я не знав... Подзвонили в двері. Сусідка. «Что с ним?» – «Збила машина...» – «Но что-то надо делать! Это надо отсюда убрать!» – «Куди?» – «Но здесь ему не место». – «В лікарню не візьмуть...» – «Но это же беспредел!..» (Честертоне! Франциску! Навчіть мене, що їй сказати?!) На ранок Рябка в під'їзді не було. Я чув, як його виштовхували ногами на вулицю. Я не міг.. Я не знав... Тарабанчала Рябкова миска. Боліло серце. Рябко вже не повернувся. І, мабуть, ніколи не повернеться. Отут лише житиме – в серці й на папері... Не називаймо недругів собаками. Даймо недругам шанс нашого болю в серці дочекатися.

*2005-2006 рр.
м. Бахмач*

ECEİ

ЙОГА

Саме те, що холодне вологе обтирання, а далі викшталтувана гімнастика з обливанням, а дещо згодом медитативна молитва увійшли в моє життя непомітно, що годі ї згадати, і коли це сталося і чому, свідчить про інтуїтивну зумовленість орієнтації, про природне самонавернення. Певно, це неодмінна грань духовного поступу, щабель осягнення власного місця у Всесвіті, сходинка, якої мені ніяк було не обминути, рухаючися послідовно вглиб і вгору. Просто йдеш, живеш, дієш, думаєш, дихаєш. Як усі інші. Як один лише ти, що чимось ні на кого не схожий, але в чомусь єдиний з усіма і всім сущим. Зовсім несподівано усвідомлюєш себе часткою Космосу. Сонце і Місяць, земля і повітря, вода і вогонь – для всіх, для всього. Червона кров, серце, легені, шлунок, очі, вуха, кінцівки – у певній варіантній градації всім і всьому властиві. Непевність межі поміж так званим «живим» і «неживим», матерією органічною і неорганічною, сумнівність чисто людських цінностей, що їх називають набутками культури й цивілізації. Поволі зачинає рости напруга скепсису й іронії в ставленні до комфорту, до ейфоричних балачок стосовно прогресу науки, техніки і фантастичного майбутнього людства, яке відчинить двері і вікна в Космос, освоїть, упокорить, стане заледь не безсмертним тощо. Та в якісь моменти твій глузливий сміх над братами по виду поступається місцем дещо смутним розмірковуванням, прозиранням в історію, пориванням до спільних знаменників та універсальної для Всесвіту формули Буття, потугам дефініціювати нарешті Бога.

Щось тобі каже про Велику Всеосяжну Єдність. Точки, де закінчується матеріальне і починається духовне, просто не існує. Так зване основне питання філософії – надумане.

Колись мене, вже, мабуть, тридцятирхохрічного, як ходив десь навесні чи пізньої осені босоніж, насмішкувато назвали «іванівцем». Зацікавився, бо про Порфирія Іванова до того чогось певного мені читати не випадало. Зрештою, до 85-го дані наших органів зору, слуху, дотику суперечили одні одним, а всі вкупі вони входили

ли в конфлікт з мислительними потугами. Наприкінці 80-х у часописах з'явилися шокуючі радянський затурканий нарід сенсаційні матеріали. Природно, що там було аж надто багато дурисвітства, пліткарського сміття від ОБС, але коли інформаційна повинь так званої гласности рве греблю моноідеологічної цензури, іншого й чекати годі. В усі часи одною з найважливіших функцій аналітичного розуму було фільтрування інформації. З публікацій про Іванова мені начебто вдалося відсіяти неофітський фанатизм вітчизняних глупаків і дикунів. Майже інтуїтивно в простуватих розмірковуваннях вчителя, а ще більшою мірою в його буттєвій Практиці я відчув пунктири і вектори, що виразно вказували на Гармонію фізичного, чуттєво-розумового та духовного в людині. І мене зовсім не здивувало, що незалежно від Порфирія Іванова в тому ж таки напрямку рухався і я. Власне, мовлю «я» від імені мільйонів наших спільних з вами пращурів-землян і сучасників, котрі Життя возвели в самодостатність: в Науку, в Мистецтво і Релігію, котрі не цуралися вчитися жити у всього, що їх оточувало.

Вчитися жити – індуси осягнули це на проблематичному рівні близько десяти тисяч років тому. Тривалий час особисто для мене давньоіндійська йога була загадковою дивовижною, екзотичною гілкою на дереві загальнолюдської культури, що аналогів їй я ніде не знаходив. Йога виглядала унікальною, нетиповою, заскладною для оволодіння тощо. В цих міркуваннях я не був винятком – так гадала переважна більшість людей, що сутикалися з йогічною літературою, а ще частіше – зі спекулятивною інформацією, що балансувала поміж справді йоогою і цирковими трюками. Складається враження, що книги, котрі торкалися йогічних знань, швидше відлякували читачів, аніж приваблювали. Лише окремі ентузіасти (існує тип людей-метеликів, що летять на яскраве світло) збивалися на інтригу. Мало кому спадало на думку, що, розповідаючи про дерево треба, починати з ґрунту і з коренів, а не з екзотичних плодів. Бо, на моє тверде переконання, історія йоги – це історія людини на Землі. І, може, не лише людини, а й всього суцього – органічного й неорганічного. Просто питання треба ставити

принципово інакше: хто, коли і як вирішував проблеми буттєвої викшталтуваності – зокрема, людини в людині, людини на Землі і в природі, людини в Космосі. Індуси всього-на-всього запропонували власний, грубо кажучи, «алфавіт йоги» (в новому часі Йоги Патанджалі). Та й не пропонували, тим паче, не нав'язували вони його нікому – навпаки, радше зберігали з якихось причин у таємниці. Мо', передбачали нашість популяризаторів-вампірів, котрі неодмінно з живого вчення вип'ють гарячу кров, а з муміфікованим жалюгідним подобивом йоги влаштовуватимуть карнавальні і циркові дійства. Дурисвітством найвищого штибу треба вважати перенесення помаранчів з південних регіонів у північні, поквалітиву гібридизацію культур без врахування всіх можливих наслідків. Якщо Європі вдалися експерименти з американською картоплею, квасолею, каліфорнійським черв'яком (**власне, питання треба ставити дещо інакше: як вони вдалися і до чого спричини?**), то це аж ніяк не деактуалізує проблеми біоценозу – швидше, навпаки. З флорою і фауною можна експериментувати бодай на лабораторному рівні – з культурно-духовними набутками значно складніше. Кожна культура, якщо вона дійсно є такою, несе в потенції потужну спроможність до діалогу, але не до агресії в іншу культуру. Прозірливіші з популяризаторів Йоги полюбляють застереження про її толерантність і демократичність: мовляв, можуть нею займатися православні, католики, атеїсти, комуністи і т.д. Як на мене, слово «можуть» тут взагалі зайве, бо ж таки займаються всі. В перекладі з санскриту «йога» – спілка, зв'язок, лад, гармонія. Навіть у найвужчому з можливих розумінь (читаймо, матеріалістичному) йдеться про гармонію фізичного, розумово-почуттєвого та духовного начал в людині. До цього врівноваженого стану кожен з нас рухається різними, праведними і неправедними, чистими і заболоченими стежками і методами, часто-густо інстинктивно. В цьому плані навіть відмова від пошуку гармонії і агресивна чи епатажна налаштованість на космічний анархізм є свого роду буттєвою відповіддю на ряд правічних запитань: як мені бути-не бути? як я є-не є? як я буду-не буду? Але це вже контрайога.

XX століття збулося важким періодом екстремальних екзистенцій для людства, що змушене було вирішувати проблеми буттєвої рівноваги на найнесподіваніших рівнях: комічних, драматичних і трагічних, починаючи психотропами і завершуючи фанатичною відданістю фізкультурі і спорту. Що стосується мистецтва, яке начебто витікає з буттєвого болю (роман у Кундери – «Нестерпна легкість буття»), то часом напруга Гри в ньому чимось нагадує відьомський шабаш, цебто Гра, в кращому разі, пародіює буття, а в потворнішому – протиставляє себе реальному буттю і навіть категорично його заперечує. Мабуть, не йдеться тепер про копіювання йоги – скорше про діалог з нею. Однак для діалогу мають дозріти двоє: якщо десь є йог-індус, то чи є вже тут я? Чи ми готові почути одне одного? А мусимо зготуватися, слухати і чинити лад в тілі, в душі, в природі, в мистецтві, в житлі, бо в іншому разі чекають на нас непереливки на Землі в тисячолітті, що почалося. Жоден Месія не дасть ради людству, допоки кожен не поставить собі надзавданням собі самому зголоситися Месією.

ЧАША

Уві сні хата-дача належить мені, але вона жодною деталлю не нагадує матіївської нашої оселі, хоч завдану сном реальність сприймаєш як належне і не завдаєш собі клопоту нового житла – помешкання для чергової серії сновидінь. Подвір'я захищене якимось мотлохом, консервними бляшанками, куснями шиферу та руберойду, зіжмаканими газетами, котрими хтось підтирав сидницю. Ніде нема й натяку на примітивну огорожу поміж нашими і сусідніми дворами, які виглядають ще занедбанішими. Особливо ж непривабливе одне з них, в центрі якого хата із забитими наглухо вікнами та дверима, а біля напіврозваленого хлівця обгризені псами телячі голови і ратиці. Звідкись я напевно знаю, що тут – злодійське кубло, ночами тут рубають і смажать м'ясо, п'ють горілку і грають у карти... У мене гості, ми святкуємо мій день народження, може, сорокаріччя. Далі гості розходяться, поодинці й попарно, всі

попереджують, що наступного дня неодмінно прийдуть похмелятися. І нас полишається п'ятеро, котрих єднає жахлива безвихідь, відчай, зневіра, містичний страх перед неминучою і вже очевидною катастрофою. Пам'ятаю в цій п'ятірці лише себе, згадати решту поіменно дотепер ніяк не можу, певен хіба лиш у тому, що було серед нас двоє дівчат чи то молодиць. Після химерної таємної наради ми єднаємо на столі наші правиці і присягаємо, що цієї ночі або щонайпізніше завтра в першій половині дня спалимо себе разом з хатою, обливши одне одного, стіни, двері, віконні рами бензином, аби вже ніхто з нас, коли б і передумав останньої миті чи просто не витримав би випробування болем, не зміг би відступитися від клятви. Пригадую, що боюся і виразно бачу страх на лицах іще трьох з нашої п'ятірки, але це вже не панічний і тим більше не тваринний сліпий страх – ми свідомі того, що ліпшого виходу не існує і намагаємося зберігати мужність... Однак п'ятий, десь чи не на цілу голову нижчий за мене, широкоплечий, кремезний, в підготовці до акту виявляє дивний ентузіазм. Власною поведінкою він ніби гіпнотизує нас. Про те, щоб відступитися від клятви питання для мене не стоїть зовсім, долі не обійти і конем не об'їхати, – може, цього п'ятого й послано Альфою, аби забрати із собою на небо нас чотирьох обраних. Якщо це так, тоді я розумію, чому вибір упав на мене і погоджуюсь на поклик, але хто ці жінки і ще один чоловік? Мо', одна з молодиць і є Варварою? А друга? Нині, вже записуючи сон, я згадую про вдову, невістку безногого чоботаря, що їм Альфа після наглої смерті чоловіка і сина Михайла в Семенівських лісах ставив двері і вікна в недобудованій господарем хаті. Хто був четвертим? Омега? Але ж автор і Омега – одна особа. Хіба що вчинилося те, що неодмінно мусить колись відбутися або вже й сталося: прищеплений до стовбура авторської постаті пагін фантазії запрагнув повної самостійності? Може, й так. Чого лишень не трапляється в житті, а тим паче в снах на виході з п'ятики... Але я все ж зволікаю, тягну, як можу, як умію і виразно бачу, що троє солідарні зі мною в моїх потаємних бажаннях порятуватися, вижити... П'ятому зовсім не страшно, так ніби досі він лише те й робив,

що проходив очищення вогнем. А я сам, відійшовши від власного житла, як докинути каменем, на коліна припав та й молився, благаючи: «Отче, як волієш, – пронеси мимо мене цю чашу! Та проте – не моя, а Твоя нехай станеться воля...» І кажу вголос, наче й сам у це справді вірю, що ми маємо залишити по собі це подвір'я чистим на знак власного перебування тут. Збираю до купи сухе бадилля, ганчірки, кусні паперу з наміром спалити за якусь часину до того, як спалахнемо самі. І троє нервово допомагають мені, а п'ятий, мабуть, десь нетерпляче очікує, бо його ніде не видно. Тим часом я обмізковую варіант індивідуального порятунку. Знаю, що на таку підлоту не здатен, навіть уві сні усвідомлюю це до розпачу ясно, але нічого не можу вдіяти супроти інстинкту самозбереження. А якщо я спробую зайти до хати п'ятим, останнім, але в останню мить не зайду – швидко зачиню двері знадвору і запалю? Треба ж бо комусь, бодай одному з нас лишитися, аби засвідчити. Про що і перед ким? А ось так, про всяк випадок... Але нарешті починають сходитися учорашні гості, звідкись з'являється моя Ганна і ставить грітися вчорашні страви. Певно, будемо похмелятися і поки що будемо. Будемо бути. Будимемо. Прокидатимемось. А згоримо згодом. І я справді прокидаюсь. Отець небесний проніс повз мене цю чашу. Саме цю. Саме сьогодні вночі. Але попереду дні і ночі. І сні. І не лише... Навіщо?

ЧАС ПЛЮДУ

Поза будь-якими сумнівами й рефлексіями, «Вежа» – це спроба повторити-продовжити експеримент Альфи на іншому якісному рівні. І Вежові записи і картки Майстра мають багато перетинного і взаємо-дотичного. Але я хочу зауважити одну суттєву відмінність. Альфа писав так, мовби вглядався в німування, майже стовідсотково знаючи, що нічим не ризикує, що картки його навряд чи трапляться комусь на очі, а його думки стануть на прою з міркуваннями сторонніх. Імовірна критика його не лякала. Я навіть гадаю, що про критику текстів він мав досить невиразне й туманне уявлення,

– принаймні, функції аналітичної критики його не обходили. Просто були ніякими, а це майже те ж самісіньке, що їх взагалі для нього не було. Хоч, може, інстинкт батьківства все ж таки пульсував у сокровенних глибинах його духу й інтуїтивно Альфа шукав собі спадкоємця, а для картотеки – опікуна, котрий би продовжив його текстовиправи. Якою мірою наша зустріч була випадковою, а якою – завдана долею і Божим Провидінням, сказати мені тепер важко. Більше того, я майже певен, що не одважуся на чітку відповідь аж до власного відходу. Інша річ – після смерти, але допоки що мені невідомо, де, як і коли після смерти буду. Проблема ця з правіку заплутана, і маю обґрунтовані сумніви, що саме ми внесемо сюди світло.

На іншому хочу зупинитися. На відміну від Альфиного мовлення в німування, Омега сподівається на читача. Реальність Вежі, власне, й уможливлується чеканням гостей. Однак, наголошую, не орієнтацією на їхні смаки, запити, оцінки. Автор небезпідставно вважає, що час екстравертивної борні минувся – час порівнянь, сумнівів, співставлень свого з чужим, час реакцій на суд навіть тих людей, міркування яких шануєш і ставиш високо. **Настав твій приватний час.** Це епоха досягання плоду, коли все, що мусило статися, вже сталося. Що належалося взяти із землі – забрано, що мало дати небо – спожите. Плід має завершити шлях плоду, отож пам'ять про читача, сподівання на читача й чекання гостей – це фактори, котрі вже не повинні будити внутрішнього занепокоєння і спонукати до обрізання зайвих гілок, що, здавалося б, вочевидь забирають поживу в плоду. Тексти чиняться **мовби** ні для кого, хоч насправді – автор найпершим про це щиро зізнається – було б великим лицемірством наполягати, що нічия думка його вже не цікавить. Просто змагання з текстом сягнуло інтровертивності. Це потуги вийти за межі старої мови, за обніжки мови взагалі, а за докінечної потреби – відмови від слова, цебто активного німування як якісно іншого стану Логосу. Бо вже час плоду, котрий аж ніяк не свідчить про нехтування чужими судженнями, – Омезі надто мало відпущено часу, впродовж якого треба встигнути зготуватися до

приходу гостей: принести вино і келихи, сушених фруктів і дров, дістати свічки, перевдягнутися в чисте. Сподівані гості – це свято, а свято поміж людей – це завжди плід їхніх зусиль, інакше воно не свято. Отже, час плоду.

НАЩО ГОРОДИ?

Диктую – Віктор швидко пише. Зумисне добираю для диктантів тексти кільккапланові. Спершу перетрусимо-пересіємо граматичні та пунктуаційні помилки, далі відштовхнемося від смислових берегів тексту і вирушимо в ризиковані мандрі. І пливемо, і пірнаємо, а часом летючими рибами шугаємо вгору. Дилетантам і дурням закони не писані. Перебовтуємо історію з філософією, політику з поезією, релігію з бджолярством й іншими доволі земними утилітарними базіканнями. Це мій стиль і принцип: не програмувати на перспективу, покладатися ніби на течію мовби випадковостей – зчеплень, асоціацій, співставлень тощо. Такі мандрівки завершуються або ж утомою і тупиковою ніякістю, або ж спричиняють дивовижні перегуки сполохів, спалахів, навіть осяянь. Напоготові переді мною кілька карток. Трьома словами-штрихами, малюнком-символом, чимось іншим фіксую непевне подобиво думки, образу, міфу й метафори.

Віктор нині має добру роботу. Їхній шеф-підприємець сидить собі десь у Києві, в Західній Європі має точки, там купляє синтетико-килимову продукцію, доправляє в Бахмач, а тут доводять до кондиції, до пуття і продають. Виробничі потужності можна нарощувати – платня підстрибне вгору. Шеф на якомусь бенкетуванні поцікавився насмішкувато в бригади, нащо вони морочать собі голови-руки-ноги отими клаптями-сотками, розпорозуються силами *на* несуттєвий дріб'язок? Заробили гроші – і все необхідне є на базарі. Бачу, Віктор з міркуваннями авторитетного шефа майже погоджується. Але дещо стримано: «Якщо подумати, воно й справді так...» Один молодий викладач англійської мови переказав мені бувальщину з його студентських років. Хлопець переклав

поезії Роберта Бернса і показав професорові. Той довгенько читав і відказав ось що: «Так-так, молодий чоловіче, дуже добре! Хоча, якщо подумати, воно не зовсім так. А коли гарно помізкувати, то воно й зовсім не так!» Отже, якщо помізкувати: нащо нам городи? Можна було б спробувати знайти третейського суддю з числа героїв прецедентних ситуацій в історії. Скажімо, той-таки Генрі Дейвід Торо: «Уолден, або Життя в лісі». І далі вести мову про стратегічно завдане певними філософськими концепціями буття з одного боку, а з іншого – про тактичну буттєву вилагодженість, здетерміновану первісно-інтуїтивними чинниками й імпульсами. Перша лінія, як на мене, є інтенсивним типом поступу, друга тяжіє до екстенсивності, хоч в обох випадках і багатих, і бідних, королів і простих смертних урівняє земний фініш. Тут нічого нового ми не довигадаємо. І я кажу Вікторові про закоріненість: що потужнішу, розгалуженішу, глибшу кореневу систему має дерево, то більші в нього шанси самоствердитися під сонцем і зірками. Бог, поділивши світ, не воду й сушу, не Твердь святкову вділив нам, а потенцію Тверді. Хоча, може, це вже я заднім числом, реконструюючи розмову з Віктором, полишаю собі вигідніші, метафорично-аксіоматичні припущення. В дійсності: хіба ж не кохаєшся сам у високих злетах культури, чудово знаючи, що маєш діло з рафінованими, елітарними поезією, музикою, живописом чи й філософією, які створені не тими й не для тих, що длубаються на городах. Однак городи, земля житєдайна – це первісне і неодмінне посилення, перша засада приватної власності, про яку в Анні Арендт я натрапив на цікаве міркування: «Для греків була значущою не повага до власності, такої, якою ми розуміємо її нині, але той факт, що без власної господи людина була б неспроможною брати участь у справах цього світу, позаяк не займала б у ньому *свого місця* (курсив мій – В.К.)».

Що є урбанізація? У другій половині другого тисячоліття від Різдва Христового на сонячні луки планети наче з-під землі та з-під води вийшли-випірнули табуни Вавилонських веж – з надпотужною спроможністю до самовідтворення, до конкурентного суперництва-протистояння, з виразною тенденцією до здичавіння

і саморуйнації. Цивілізація з її універсалізовано-множинним комфортом, що на межі XIX-XX століть багатьом бачилася апофеозом культури, несподівано показала людству хижі зуби, налиті кров'ю очі, змутантоване нутро й оскаженілу натуру. Чи вистачить у нас розважливості, мужності і терпіння, аби загнuzдати і приручити оці табуни Вавилонських веж – великих, середніх, малих, з кожним днем небезпечніших? Вони наступають космічною стихією, забирають у людства траву, квіти, воду, землю, повітря, сонце, звірів і птахів. Потоптом ростуть – угору, вниз і навсібіч. Я вже не бачу підстав для уїтменівського життєстверджуючого оптимізму. І здається, ми ще не усвідомлюємо уповні виразно й докінечно небезпеки, що повисла над нашими дітьми і внуками. Власне, якщо навіть добряча половина з нас це й збагне, то – в кращому разі – змінити щось буде непросто, а в гіршому – гарячковою метушнею ми прискоримо катастрофу. Невже це справді фатум? Невже городчики-сотки з рядками недужої на фітофтороз та напівз'їденої колорадськими жуками картоплі – це наші останні мікроплацдарми? Та й від них метиковані підприємці нас кличуть відмовитись. Справді, нам сьогоднішнім це рентабельніше, але що залишимо нащадкам? Сімдесят років експериментів на предмет усупільнення землі на теренах Союзу спричинили до її повного відчуження від людини. Сьогодні це важко сказати, скільки років повертатимемося і чи повернемося. Принаймні, попереду титанічні змагання з інерційним господарським укладом та самими собою. Судячи з того, скільки вже маємо братських могил на місцях перших фермерських потуг, це безпрецедентна в історії людства битва за право повернутися додому. Часом починаєш припускати, що Союз був лише раковою пухлиною на виснаженому тілі планети. Його ідеологія не була штучною самодостатністю, такою собі висмоктаною з пальців кількома навіженцями сатанинською теорією. Навпаки, безумці, на котрих натякаємо, видавалися багатьом своїм сучасникам та й нині ще мільйонам видаються таки мислителями та діячами непересічними. Зрештою, такими вони й були справді, хоча траплялися серед них люди, що в їхній натурі всі інші добрі якості

переважали честолюбність і схильність до авантур. Але справа не в цьому – лихо в іншому: впродовж власної історії людство не спромоглося виробити імунітету (або ж згубило його) до «благих намірів-утопій», що ними, як відомо, вимощена дорога до пекла. Отож запитання, що було першим: відчуження чи ракова пухлина комуністичної ідеї? – далеко не марне. Винен не Адам Сміт, не Маркс, не Ульянов. Винними бачимося ми всі, хоча дуже боляче з цим погоджуватися.

Симптоми «новітнього середньовіччя», «феодалізації», повальної втечі з міст «на дачі», про які нині дружно ведуть мову сучасні філософи, соціологи, психологи – чи не є це природно-інстинктивними зусиллями людства до самопорятунку? В цьому ракурсі запитання про городи виглядає несподівано цікавим. Та от чи зрозумів мене Віктор? Надто вже прижилася в селах мудрість: ми викинули свої кращі роки собаці під хвіст – нехай тепер діти тікають у місто і поживуть, як люди... Чиїм рахунком?

Чи досягаю до кінця я сам те, що кажу? Писати, як є, – бути, як пишеш. Одне з іншим зрослося і сплелосся. На гонорари в незалежній Україні покладатися небезпечно – їй, на жаль, тепер не до літератури. Рятувала, рятує і, дасть Бог, допоможе вижити й цього року власна городина з ділянок у Матіївці та під Грузьким.

КОНКУРС

Я погано уявляв, з якою метою мене запрошують до Бахмацького райвно на десяту ранку. Висловлював, щоправда, в розмовах з окремими людьми думки, котрі торкалися можливостей створення чогось на зразок літературно-мистецького клубу та видання бодай для вузькошкільних потреб літературного альманаху хоча б мізерним накладом (за теперішніх часів ксерокс-друк вже не є проблемою). Власне, саме до пропозицій цього ряду я зготувався внутрішньо, а знаючи добре звички провінційного чиновництва проставляти «галочки» в звітах про заходи руками безкорисливих ентузіастів, мав наготові відповідь: давно треба, обома руками

«за», згоден на крісло координатора, але ж хоча б символічно тощо. Зрештою, розмова у райвно сподіваним руслом і потекла, проте в найближчих пісках за найближчими оргкущами кудись непомітно запалася. Мої співрозмовниці з методкабінету з правіку належать до того адміністративного рангу, де проблеми порушуються, ініціативи обсмуктуються, розглядаються, «об-ахуються», «об-охуються» – але ні в якому разі не вирішуються. І за те спасибі... Наразі їх цікавило підвести ризику під черговим заходом з подання райвно. Знуджено озирнувши кучугуру аркушів, списаних дитячими руками, мусив дати згоду переглянути на предмет кращих опусів, бо ж таки районний літературний конкурс потребував логічного завершення. Ситуація банальна, про неї нема чого розводитись, окрім мене до «підсумкування» залучили ще двох вчительок, яким творчі муки були не зовсім чужими. П'ять годин вилетіли в безрадісну трубу. Щоправда, мав сигарети і вбиральня була поруч (після ранкового чаю натщесерце фактор для мене дуже суттєвий), господині кабінету пригостили кавою, колежанки «по підбиванню бабок» час від часу спалахували провокаційно-наївним інтересом до моєї статі, зокрема, і до загальноукраїнських літературних болячок в цілому – нудьга виявилася не такою вже й безпросвітною. Тим більше, що длубання в смітті (хай металобрухт, макулатура, столярні обрізки тощо) завжди становили для мене незбагнений інтерес. А те, що мали ми діло з «вільнотемним» мотлохом, не було відкриттям навіть для вчительок, учні котрих, до речі, теж були учасниками цього дурисвітнього конкурсу на облудно-брехливе тасування заялжених речень про «калинову» мову, пророка Тараса, золоту осінь і т.д. Як і треба було сподіватися, всупереч зусиллям Міністерства, облвно, райвно, ЗМІ та великого загону оглуплених вчителів, дехто з дітей поставився до конкурсної гри всерйоз і навіть зважився заговорити власним голосом. Козир Саша, Косач Алла – обоє з села Тиниці, Гончарова Вероніка з Фастовців, Гуряк Ігор з першої міської школи. Текст Олександра мене взагалі занепокоїв. Несамохіть я навіть подумав, що ліпше б його не було. Мав би до вечора чистий напівдепресивний стан, заварив би собі вдома сві-

жого чаю, зготував би дівчатам на вечерю квасоляної юшки, а там змив би з душі конкурсне лушпиння холодного водою, відіспався – мо' й минулося б... Щоправда, через кілька днів на районному методзбіговиську мовників мені ще належало сказати підсумкове слово, але й та халепа не становила проблеми. Дев'ятикласник Козир? Кому судилося втопитися, той не повіситься. Якщо роковано, то відбудеться й без мене. А як тоді бути з дівчинкою Ірою, котра писала, що хотіла з тобою зустрітися, та в день власного вісімнадцятиліття загинула в автокатастрофі два місяці тому, – і не встигли ви поговорити, а ти читав написане нею і ладен був заплакати, а по тому три дні змивав гіркоту самогоном. От уже ведеться: був один Туз, котрий і в Африці Туз. До Африки діло не дійшло, віддався книжковому бізнесу в Ставрополі, ДАКівські часи з пам'яті йому світять, але ж руки гріє реальною готівкою. Одна справа – світло, інше – тепло. Микола й поза поезією в Тузах ходить, хоч і не дуже великих. Тепер ось Козир – ще одна карта. Мо', ліпше махнути рукою і не втручатися? Нащо воно хлопцеві? Ти ж бо не мстивий, аби зичити юному і чистому створінню того, що пережив сам, на чому заледь не згорів доостанку? А, мо', й згорів разом з Альфою. Не знаю. Нічого не знаю. Себе боюся. Вас. Зустрічі з оцим хлопцем Сашком теж боюся. Ледь не до півночі боявся. Сідав писати саркастично-гнівне слово до вчителів району, знуджено відкладав... Кран прокапував на кухні – діяло на нерви, але згадався вікопомний 78-ий, безсонна ніч в Літінститутівському гуртожитку, тоді теж капало («Іду, на поклик падаючих крапель»), а вже в Бахмачі, в осінній веранді тестя Якова мене написали мої «Контраміфи»... Підступався до майбутнього виступу з іншого боку: перепрошував, розшаркувався, намацував дипломатичну фразу... Відкладав. Нащо воно їм? І мені... Наш клопіт, Альфо, – Вежа. Новітня угода. Персональна. Приватна. Кілька днів тому сталося «архітектонічне» осяння – нарешті побачив Чотирикнижжя з Вежею. Собор Новітньої угоди з Богом. Знак оклику. Гомеричний сміх. А руки дрижали. Повторювався 78-й. Наступний, 2002-й, – знову рік Коня. Мій рік. Астрологічна містика: 54-й, 66-й, 78-й, 2002-й... «За му-

ром високим об'ємів твоїх і цілунків всеньку ніч – табуни, табуни. Дикі коні долають болото і ріки... Ще ноги в них сильні (ой, очі в них сині), та сніг на їх гривах...» Ось і перший сніг справді сьогодні випав. І пощо тобі ці клопоти з Козирем, з конкурсом, з літературно-мистецьким клубом?.. Вежу будуй. Живи, як писав, пишеш і писатимеш, – пиши, як був, є і бутимеш. А вісімнадцятилітня дівчина Ірина Романенко, що незадовго до смерти у щоденнику розмірковувала про Поля Верлена? А ти про Верлена вперше почув коли б не в двадцять п'ять. Чому так пізно. Власну глухоту, німоту і сліпоту самотужки долав, через тернії до зірок дряпався, на ідеологічній блювотині ковзався, на есенінському патетичному рюмсанні, карбовані ритми Маяковського в куші мене заганяли. «Хто там ступає пр-р-равою?..» Від отого «р», здається, і нині кидаюся вночі. Отже: як пишеш? як є?.. Життєве і письменницьке кредо – не більше й не менше. Вежу будуєш з того, чим живеш, що доля тобі сьогодні дарує. Дощ, сніг, сонце. Картоплю посадити, пощепити дички. Диктанти для Віктора, діалоги з Юрієм. «Просвіта», газета «Ріпа», ДАК, Туз і Козир. В «Євангелії для-від Володимира» кілька днів тому запивав: «Власне, не певен, що мене треба відносити до письменників. Але якщо ви на цьому наполягаєте, то я спершу письменник з Бахмача, а вже згодом – з України.» І для Вежі це наріжний камінь. І по великому рахунку, батьківщини в поетів не буває, а є лише держава-мачуха, якій по барабану, чи маєш їсти-пити і хороше походити. Коротше, у поета є лише місце, де він живе: Бахмач. І час: листопад, 2001-й від Різдва Христового. І тут: співбесідники, співмученики, співмандрівники, співбудівниці Вежі на Тверді святковій, ДАКівській.

Опівночі того дня, що проминув під знаком якогось марудного конкурсу, я собі сказав: Сашка не треба боятися. По-справжньому тебе вже ніщо не злякає – хіба грошовий переказ отак-от на десять-двадцять тисяч баксів. В порівнянні з лихом забагатіти всі інші халепи мало важать.

ЕЗОТЕРИКА

Як і багатьох з вас, вабило це мене, скільки й спогадуюсь істотою мислячою. Вирізував з газет і журналів, нишпорив по книгах, випишував, у течки складав... Чисто сорока, що на гніздо яскравий мотлох зносить, не відаючи нащо. Або бджоли – нектар та пилок. Це окремі з нас і досі наївно певні, що бджоли про мед для нашого столу дбають, а розумніші твердо переконані, що це простий вияв інстинктивного дбання про день завтрашній. Цікаво, **що** сороки мали б думати про наше книгозбирання? Ми ж бо так рідко зазираємо до переважної більшості книг, прилаштованих на запилені полиці. А чим з позіру бджіл є наші грошові накопичення в банках? Піклуванням про стабільність великої (державної) економіки супутньо з гадками про власний добробут і пенсію в старості, про майбутнє дітей, про всяк випадок? Трапилося купити «Запорожця», але ж у сусіда Петра – «Мерседес», а в Президента – літак... Загадкова штука – інстинкт. Збиральництво – з цього ряду. Колекціонування загадковостей з історії цивілізації було неவிгойною моєю пристрастю, яка зачала танути на очах від сьогодні... Не танути – інше. Нащо було знати древнім індусам діаметр Землі, про котрий ми довідалися порівняно недавно, хоч до пуття ніхто не знає і не скаже, для чого? Принаймні, сорокам, бджолам і Володимирові? З якою метою в Древньому Єгипті підступилися до гальванічних елементів, які в минулому столітті нарешті винайшов Гальвані, чим ненадовго нас ошчасливив – напередодні енергетичної кризи чи й катастрофи? Феномени принципової езотерики, таємних знань в історії народів, сект, лож, зібрань, містичних течій, алхімічних цехів, окремих прозірливців у загадки духу й матерії не дають спокою сьогодні ані тим-таки історикам, ані фізикам, ані філософам, ані письменникам. Скажімо, Шамбала, Тибет, міфи догонів тощо. Чому скарби знань не передавалися, як естафетний дрючок, наступним поколінням? Не дозволяло честолюбство? Не моглося з веління жерців, наставлених небесними посланцями? Земні й космічні катаклізми тому причиною, що час від часу ховали під воду

чергову Атлантиду і руйнували Вавилонську вежу, спричинюючи в історії поступу людства западини, змішуючи мови, аби позбавити смертних взаєморозуміння і зупинити кількісний рух і ріст? (Nota bene: моїй Вежі це загрожувало століття тому, а мо', частково ще вчора...) Нарешті здогадалися: Письмо. Все пояснюється просто: аби джина прогресу випустити з пляшки і зробити людство, цебто нас із вами, щасливим, необхідне було гранично просте фінікійське письмо. Кожному звуку – своя буква. Це вам не вузликова тарабарщина, не піктографічні шифрограми, а найсправжнісіньке письмо, завдяки котрому, починаючи з Еллади, ми рухалися темпами, з дня на день зростаючими в геометрично-сатанинській прогресії. Може, Єва запропонувала Адаму зовсім не яблуко, а літеру, що нею починалося його ім'я, а чи називалося саме яблуко? Хто нам про те скаже...

Стою у бахмацькому помешканні перед власними книжковими полицями, втішено озираю та Богу дякую, що все ж таки я не сорока і навіть Альфу переріс. Десь жебонить у свідомості потічок слова «завдяки» – через півстолітні піщані бархани факторів, що «всупереч», що злидні, безгрошів'я, безробіття, а все ж прибило течією писемної благодаті й до нашого берега дещо з того, чим пишатися варто. Мо', отакечки через чергових п'ятдесят років мої онуки поряд з «Божественною комедією» Данте, буряковим шеститомником Шекспіра й іншими писемними коштовностями бодай десь у закутку прилаштують дідове «Чотирикнижжя», котре значною мірою сталося внаслідок аварії на езотеричній дамбі, в тетралогії пойменованій «Картотекою пана Альфи»?.. Все може бути через півстоліття. Може взагалі нічого не бути. Як зауважив дотепник Ейнштейн, один з найвидатніших руйнівників езотеричних мурів, переважаючою зброєю у четвертій світовій будуть лук і стріли. Певно ж, він був оптимістом і гадав, що по всьому рано чи пізно люди прийдуть до фінікійського письма. І все на круги свої верне. Море живої культури омиватиме-розчинятиме острови езотерично-запитальних сократів, вогненебезпечних піфагорів, медитаційно-месіанських ісусів, претензійно-буттєвих альф... Часом з

невеселим усміхом себе запитуєш: а чи не зумисне японцям очі осокою було прорізане і винагороджено їх ієрогліфічним письмом, щоб квапилися якомога повільніше? Правда ж названа є брехня. Тим більше, записана, цебто зльодована. Безсмертна правда витікає з джерел подиву і тече між німуванням і казанням до гарячого моря запитальности. Вчителю Лао-цзи, чи не це ви мали на увазі? Що б ви там собі не міркували, але чудово розуміли, що береги езотеричної німоти і дитинно-людського мовлення завжди зеленітимуть деревами Добра, Зла, Пізнання, Життя і Смерти, що з неперіпінням виглядатимуть Єви. Тропічні ліси запласовуватимуться в сонячно-чорний вугіль, підземними венами плюскотітиме чорна нафтова кров, а людськими – червона. Врешті-решт, китайці ошчасливають Європу порохом, а Європа на ознаку історичної дяки подарує Японії цивілізацію, щоб квапилася хутчій.

Дивна штука – інстинкт. З одного боку він (чи справді-таки він?) змушує людство спалювати останні енергетичні запаси на Землі, накопичені впродовж мільярдів років тісного співробітництва із Сонцем, загіджувати атмосферу і руйнувати екологічний баланс, аби доп'ястися до Місяця. З іншого оцей інстинкт змушував до останнього дня мою матусю-небіжчицю гибіти і гнути спину на землі з прабабівською сапкою, бо ж каменя з Місяця діти гризти не будуть. А ще з третього боку бджоли, як і в часи моїх пращурів-слов'ян, бортників неабияких, не квапляться вдосконалювати технологію збирання меду, а тих, хто його споживає, інстинкт ну ніяк не змусить повернутися до езотеричного життя бджіл, аби відповісти бодай на одне запитання: а чи не натякає промовисто, не демонструє нам Всевишній оптимального варіанту поступу? Скільки тисяч мудрих і далекоглядних землян тужиться нарешті вступити в довгоочікуваний палеоконтакт, і лише один чоловік, мій земляк Петро Прокопівич, зробив практичну спробу встановити дружне співробітництво з бджолами і запропонував їм рамковий вулик: і собі вигідно, і бджоли не в накладі, і квіти в докільлі вигадали... З десятого боку, ніщо інше, як таємничий інстинкт на невідомих сучасній медицині фізіологічних рівнях, денно і нічно стукає в

людську свідомість і подає незбагненні сигнали через дівчаків, ясновидців, юродивих, контактерів і Ванг? Але чи не збудися нам на якусь хвилю надміру серйозності, чи не повірити кожному у свого ангела-охоронця, про котрого ще Сократ натякав, а всім разом – в ангела-хранителя нашої многостраждальної Землі-матінки? А коли вже так, то неодмінно і в Сатану-Диявола-Мефістофеля-Люципера-Вельзевула-Анатему? Природою мені відлено гурманське чуття гумору, тому й запрошую охочих до мого столу запашного-солодкого-солоного-гіркокого сміху спочити від надто вже серйозних наукових дискусій, припущень з приводу знань езотеричних, про біологічне підґрунтя інтуїції та інстинкту, про архетипи Карла Густава Юнга, що хистом казкаря не поступається Гансу-Крістіану Андерсену чи й моєму улюбленому Антуану де Сент-Екзюпері. Посміймося тут, допоки маємо час. Бо ж чи не запропонує нам день завтрашній сміятися на кутні?.. А втім, справляння гумору – справа особиста, чисто приватна. Як і спогадуваний Альфою Новітній Заповіт з Богом, ще один імовірний предмет для усміхнених скептиків. Зрештою, саме для сміху крізь сльози наодинці з собою і Богом я вибудовую Вежу в селі Матіївці на Бахмаччині. Тож заходьте. На гостинця можна взяти старого вина, молодого чаю і дешевої «Прими». І неодмінно – добрий анекдот. Вже стало традицією підступатися до нашої Вежі з анекдотом як з цеглиною для продовження будівництва. Полюбляв це діло і Альфа. Без перебільшення, наше з ним зібрання лягло в підмурівок Вежі. Ось для затравки один з анекдотів, що якимось робом торкається теми сьогоднішнього мого есею. Заманулося Богові пересвідчитися, як то воно нині на Землі ведеться створеним Ним свого часу у хвилини дозвілля мавпам, а заодно і їхнім законним (по Дарвіну) нащадкам, цебто людям. До стелі в порожній кімнаті підвісив Бог банан, поставив у куток довгий шест і запустив голодну мавпу. Сьогочасними термінами кажучи, тест на кмітливість. Пострибала мавпа трохи, озирнулася, загляділа дрючок і з його та Божою поміччю збила банан. Далі прилаштував Бог на те ж місце пляшку казенки, замість палиці табурет поставив і звелів ангелам припровадити до

кімнати похмільного чоловіка. Стрибає нещасний, потім сходить, аж Бог не витримав і отак на паранормальному рівні сигналізує чоловікові: думати, мовляв, треба... Бідак, як від нав'язливих мух, огризається: що тут думати? – стрибати треба... Може, саме сміх був предметом загубленого «Духовного полювання» Артюра Рембо, з приводу якого Генрі Міллер у передмові до «Часу вбивць» висловлює сміливе припущення, що, можливо, саме «Духовне полювання» мало стати рятівною ланкою-кладкою поміж «Сезоном у пеклі» і «Різдом на Землі»? Принаймні, бодай у Вежі відсвяткує кожен власне Різдво, а чи переживе його емпатію.

«ІКС» ТА БОГ

Визначаючи при першопочатках «Житло» робітнею, намагався, мабуть, вказати (найперше, собі самому), що йдеться про спробу роману в русі і досягання. З цього приводу бозна вкотре згадую чи не найближчу мені дефініцію поезії в найширшому з можливих її тлумачень, що належить Джорджеві Сантяні: поезія – релігія в русі, релігія в момент її істини. Отже я сподівався, що від книги до книги течія доволі плутаного й неоднозначного твору щодалі овиразнюватиметься: опрозорюватиметься мовомислення, чіткішатиме інтенціональність, прописанішим ставатиме композиційно-сюжетний стрижень і стрункішатиме архітектоніка Чотирикнижжя – не виключено, від барокової до готичної. Відсвяткувати перемогу над хаосом буттєвого матеріалу я мав намір у Вежі. Після впорядкування Картотеки Альфи і четвертого чистового передруку її текстів, спробував одночасно зосередитися на записах до третьої і четвертих частин – до «Тверді» і «Вежі». І майже одразу збагнув, що не знатиму спокою ані до найостаннішої крапки в тетралогії, ані після неї. Найвірогідніше, самої крапки не буде – може, скористаюся графічним символом, що його знічев'я вихимерував чи вимудрував у листопаді 2001-го: «?! Він скомпонований з літери «і», знаків запитання та оклику – на що це має натякати, пояснити ані стороннім, ані собі не зможу. Але певен, що символ беспосе-

редньо торкається до моїх духовних пошуків упродовж останніх років, змушує пильнувати багаття діалогу між сторонніми і мною. Вогнище не можна надовго полишати без нагляду. Його треба постійно годувати новими текстами і вартувати, щоб вогонь, чого доброго, не перекинувся на людські оселі, на ліс, на поле з дозріваючими хлібами. І то вже не твій клопіт, **хто** приходитиме до вогню погрітися: багаті чи бідні, глупаки чи розумники – не чинили б лише паскудства. Хоча з іншого боку, в дитинстві баба Оришка мене вчила, щоб не плював у вогонь – обкидає вавками губи – і в жар не пісяв – дітей не матиму.

З того, що нині записую до робочих зошитів, а далі – читатиму Юркові, а ще згодом – і раз, і вдруге, *і* втретє передруковуватиму, перекреслюватиму, мінятиму слова і цілі фрази, в багатті діалогічності та надокучливих рефлексій чимало перейде в стружку, в тирсу, в попіл. Цебто в тепло: в енергію хоч і вивільнену, але розсіяну, отже втрачену. Але що ти насправді знаєш про розсіювання-втрачання енергій на Землі і в Космосі? Хто стереже Велике багаття на планеті? І чому я вдаюся саме до такого початку цього есею?

На зорі 70-х, коли я здобував у Прилуцькому педучилищі першу свою спеціальність вчителя початкових класів, розпочалося реформування навчальних програм з математики для найменших. З подачі якогось педагога-новатора, найпевніше, дисертанта з котрого педінституту, вже першокласникам рутинну, порослу мохами з мезозою «арифметику» (від грецького «числа») рішуче замінили «математикою» (і знову ж таки з грецької – «наука», «знання»), а в основу останньої поклали рівняння, де центральними дійовими особами виступають числа в карнавальних масках «іксів» та «ігреків». Звісно, нам, просотаним високооктановою юністю і чутливим до наймізернішої іскри, це видавалося неабиякого новацією. Була б наша воля, ми б спробували розкрити діткам ще й чарівну знадливість інтегралів, диференціалів тощо... Згодом, вже після служби у війську, я дістав змогу працювати з першим (*і* останнім, до речі) у своєму житті першим класом у селі Кобижчі на Бобро-

вичині. Було їх у мене двадцять двоє, дуже милих, дуже різних, дуже розумних дітей. Гарбуза Лариса, ніби щойно з печі пампушка, Бобровник Галя, котру наче зумисне хтось щоранку підтягував за вуха і вона зростом видавалася п'ятикласницею, – ці дівчатка задовго до школи навчилися читати і рахувати, з ними й працювати було нецікаво. Але був один хлопчик Вася, до якого я почував дивну ніжність, більшу за батьківську любов. Не хочу докопуватися, як воно сталося і якою мірою можна вважати в тому винними батьків, дідів чи прадідів, але в сім років хлопчик майже не говорив. Я бачив, з яким страхом він підступається до одного-єдиного слова, яких зусиль коштує йому найменша спроба одягнути слово у звуки – в кращому разі ці слова були схожими на народжених семимісячними немовлят. Хлопчикове обличчя, ніби підсвічуване з середини, великі виразні очі часто-густо не давали мені змоги зосередитися на уроці – вони притягували мене, до чогось спонукали, запитували про щось і змушували гарячково шукати відповіді. Дещо згодом Вася почав ходити до мене додому. Ми слухали музику, чим Бог послав, пригощалися, читали казки, розв'язували задачі з отими клятими «іксами»... Власне, саме тоді, мабуть, я вперше замислився: **чим для дитини є число, що стоїть за «іксом»?** Сторонній чоловік, що нині гріється біля вогнища мого тексту, може дозволити собі скептичну посмішку: мовляв, за відомою сумою та одним доданком знайти інший темний доданок зовсім нескладно і треба ж із чогось починати, коли вчиш дитину початкам логіки. Так гадав і я. І розкладав картками на столі приклад: $7 + 12 = 19$. Вася усміхався. Це він розумів і погоджувався. Далі я перевертав «сімку» чистим тильним боком, а хлопчик записував у зошит: $19 - 12 = 7$. Але коли я прибирав у прикладі чисту картку із «сімкою» в реверсі, а на її місце прилаштовував «ікс», Вася губився. Він, здається, дуже природно сприймав **невідоме чисте**, а от **таємного названого**, тобто позначеного літерою, не міг збагнути. Певно, перед ним поставало запитання надзвичайно просте: якщо місце числа порожнє і чисте, то навіщо його закривати літерою «ха» (тою, що в слові «хата»), ще й до всього називати її якимсь

незвично «іксом»? Звичайно, невдовзі Вася збагнув умови дури-світної гри з літерами-посередниками – надто ж після того, коли замість «ікса»-«сімки» я блискавично підставляв усі відомі йому літери, ілюструючи наочно гру в піжмурки, де числа можуть ховатися за що завгодно. Я навіть підводив його до дзеркала і казав своєму малому другові, що його назвали Васею, але могли б дати й інші імена: Толя, Коля, Саша, та в дзеркалі залишалося б все одно його обличчя й очі. Отак і з числом.

Однак – дивовижа: те, що вдалося зрозуміти Васі з мовленнєвими вадами, виявилось непосильним для людства. Веду мову про інтуїтивне й емпіричне, про віру і знання, про космічне й земне, про Абсолют у екзистенційному рівнянні, котре не те що не розв'язується, а й записаним бути не може. Іншими словами, його можна записувати моторошною множиною варіантів, кожен з яких лише вказує, але не називає, не вичерпує Бога-Абсолюту, кличе невідомо звідки й куди. Не виключено, що й моє Чотирикнижжя з Вежею є лабораторною спробою написання чи відмови від написання такої універсальної буттєвої формули, великим експериментом з текстами-доданками, зменшуваними, від'ємниками, співмножниками, сумами, добутками, різницями, що поволі переходять в стружку, в тирсу, в попіл. І все через спокутування карми, через упокорення долі і темне діяння – задля вивільнення енергії і тепла. Нащо рівняння з поліваріантною шабельною невідомістю? Зрештою, ми перетворили Науку й Віру в Гру з літерами-символами: одні вдаються до грецького алфавіту, інші – до латинського, треті – до кирилиці. Однак Гра стала самодостатньою і небезпечною, коли дійшло до визначення і називання Бога. В лютому герці зійшлися імена, за котрими стояли, падали і горіли люди. Знати б, чим це було? Якщо вивільненням і розсіюванням енергії, то продуктивним чи марнотратним? Хрестові походи, інквізиція, міжконфесійні сьогочасні чвари – протистояння «іксів», «ігреків», «зетів», «альф» та «омег».

Проникливий читач, котрий мав нагоду познайомитися з розмовою упорядника «Картотеки» та Давида Левсюка, має пам'ята-

ти, що там було згадано про бахмацького філософа Григорія Неволька. Та й дещо насмішкувато цитовано його претензійну думку, де йдеться про «примирительно-объединительный и прогрессотворно-созидательный синтез религиозной, диалектико-идеалистической, диалектико-материалистической и прочих идеологий». Сьогодні, згадуючи фразу про «примирительно-объединительный синтез», я посміхаюся значно стриманіше, а симпатія до філософа переважає скепсис. Вдаючись до спроб розробити так звану «Нову Систему Наукового Пояснювального Знання», він, як на мене, тупцює на місці, вдається до безневинних компіляцій, сипле в один казан усе, що трапиться під руку й на око, і сподівається, що саме таким древнім алхімічним робом винаходяться філософські камені і вираховуються спільні знаменники, найрезультативніші системи і найпромовистіші псевдоніми чи гетероніми для Істини, Абсолюту, Бога. Коротше, кількість, штучно доведена до критичної маси завданням числом книжок («Прологів» і «Логів»), неодмінно розродиться «прогрессотворно-созидательной» якістю.

Часом будиться в свідомості підозра, що Григорій Неволько – це чоловік, яким колись може стати той-таки любий Вася, котрий не зміг змиритися з «іксом» на місці Числа і Бога, в існування якого віриш, але не можеш узгодити чистоту порожнечі у власних очах з поліваріантністю необов'язкових імен. Тут «ікс» – там Яхве, тут «ігрек» – там Саваоф, тут «зет» – там Будда... А що коли все змішати і поставити на вогонь? Чи не здобудемо нової чистоти на місцях непосильних для нашого розгубленого розуму величин? Передбачаю, що ні. Матимемо емульсію на кшталт води з олією чи навіть молока, що видається однорідною лише в процесі невтомного збовтування. Достатньо дати емульсії спокій – відбудеться розшарування імен. З нашої віри в те, що поза іменами і зримостями, стоїть Єдність Величин, втіха невелика. «Суспільною угодою», на золотосерединність котрої вказували ще ранні буддисти, а згодом до неї приходили чи не всі послідовні мислителі, реформатори, революціонери тощо, можна замирити «ікси» з Числами, імена – з Богом. Можна – за умови, що найважливішим пунктом угоди буде на-

гадування кожному Васі, Невольку, Альфі й Омезі, що Угода – це лише текстовогнище задля вивільнення тепла, аби ми не задубіли на космічному холоді до чергової угоди з Богом.

ДЕННІ ЗОРІ

Вперше про них я прочитав у лєнінградки Ольги Берггольд. Здається, в 70-х трапився мені на очі часопис з її спогадами, котрі називалися «Денні зорі». Вже забув про що, про кого ті мемуари (начебто про блокаду), але запам'яталося: якщо з глибокого колодязя поглянути вгору, то зірки можна побачити і вдень.

Багато з прочитаного кудись запалося, провалилося – в глухе забуття, в німе небуття, в сутінкову підсвідомість, а денні зорі не відступилися, супроводжували мене скрізь і завжди, чекали слушної миті. Надто я їх не тривожив і, якщо мене не зраджує пам'ять, не скористався містким символом жодного разу, але й з пам'яти викидати не квапився, хоч маю маніакальну звичку час від часу рефлексивно ревізувати душу і власні архіви та звільнятися від баласту. Це щира правда, і свідком тому – вогонь.

Восени 2001-го йшов мізеренькою, як і місце в російській історії чоловіка, чийм ім'ям вона названа, вуличкою Чернишевського, і несподівано стишив крок чи й навіть зупинився на хвилику. Денні зорі – з глибокого колодязя: це про що і навіщо? Отже, чоловікові мало бачити зірки вночі, час від часу треба й серед білого дня переконуватися, що вони є, що вони завжди над нами. Але нащо і де та криниця? Відповідь була такою виразною, спокійно-певною і виваженою, наче збоку її мені хтось проказав. Я навіть озирнувся – не було нікого. Що означає для чоловіка бачити зорі вночі, а тим більше вдень? Аби в його свідомості не поривалася нетривка нитка, що єднає смертного з Космосом. Зорі – це орієнтир, горішня вказівка і нагадування людині, що вона не самотня й не мізерна, позаяк вона бачить небо над головою і дуже далекі зірки, до котрих за життя їй напевне не дістати, але вони відбиваються в її очах. Бачити – це перша і найповажніша сходи́нка до молитви. Бачити зорі вночі – це

молитися посередництвом Слова. Бачити денні зорі – це вивести молитву на медитативні обшири, за межі мови; просто жити і зосереджено наповнювати кожну мить вділеної тобі доби вчинками, що не поступаються напругою і ритмами найщирішої молитви. Задля цього ти сам маєш стати глибоким колодязем, що з'єднає земне ядро з найдальшою зіркою. Бо знання не втішить тебе. Можна було б пізнати Землю, здолавши усі шляхи і протопти земні, але нога твоїм це не по силі. Можна було б спробувати збагнути вселюдську культуру, прочитавши всі на світі в усі часи написані фоліанти, але **все** не протиснеться у вузьку щілину дарованого тобі віку, та й далеко не все з того, що насправді було, записане. Осягнути ж власне місце на Землі, Космос та Бога значно простіше, ніж ти собі нажахано мислив упродовж сорока семи років. Для цього треба зважитися на зосереджений політ, опираючись на крила Віри й Молитви. Відтак маєш дбати про високу культуру інтуїції, що не поступалася б, скажімо, собачому інстинктивному виношуванню. Така викшталтуваність дозволить тобі безборонно і легко обминати несуттєво-значеннєві рифи і зигзаги, звивини інтерпретацій Слова, котре, на жаль, не завжди буває точним, доречним, вчасним. Та й рано чи пізно епоха Слова, гадаю, завершиться... Якщо тобі сьогодні необхідна нічна пільма, аби бачити зорі, і неодмінне Слово, аби звертатися до Бога, то виростай понад пільму, понад теперішнє Слово, аби бачити зорі вдень і діалогізувати з Творцем темним діанням...

Перечитав написане – іронічно посміхнувся з власної метафоричної конструкції: вишукано-розгорненої, з неабиякою претензією на поетичний поліфонізм та філософську всеосаяжність. Поезія, що бачилася нам небом для вивільненого слова – від прив'язаности до означуваного, від конкретної звукової заданости, від граматичних парадигм – для слова в польоті – поезія є простором-робітнею загадкових метаморфоз слова, його згорання і воскресання з попелу. Одвічна недостатність мови та її вмирання посіяні в її ж таки неперервній народжуваності. Поети мають справу з доволі дивними субстанціями, що їх можна порівняти з ковзкими в'юна-

ми (на потвердження мовленого, знову метафора?!) – ми всі добре знаємо, що втримати в'юна в долоні спроможна хіба що мала дитина, котра не знає, навіщо їй це потрібно. Хоча спроби втримати в'юна дуже часто закінчуються для останнього драматично. Пульсування поезії є постійним нагадуванням людству, що нічого ліпшого за мову (окрім хіба музики) ми допоки що не маємо, але те, що маємо нині, дало нам досвід напруженої гіркоти щомиттєвого усвідомлення непотамованости голоду і спраги, недостатности знань і навіть віри. Слово вивело нас за околицю Місяця, де ми так довго були, і полишило тебе, мене і його в дзвінкій та сліпучій безпорадності. Вже ніби ніщо нам не застує оvidу: ані паркани, ані перехняблені наші оселі, ані обшморгані дощами і вітрами стіни курників, ані садки, ані наші пророки. Багато води і неба, сонця і тверді, нічних і денних зірок – простору і досмертної спраги істини забагато. І ми стали аж такими проникливими, що нарешті збагнули: те, чим були достатні вчора й сьогодні завдяки Слову, мабуть, не допоможе в дні завтрашнім. Лише відчай штовхає нас на приступи багатослів'я та ігромовности. Не знаючи, що нам насправді чинити на її дооколичних диких полях, ми – в чеканні потяга, який кудись нас повезе, а чи Месії, що поведе, а чи бодай вкаже, куди йти, – тужимося збавити-змарнувати час іграми зі словами, викликаючи подивування, зачудування, насмішки, заздрість, обурення одноплемінників, котрі ще не вийшли за околицю. Вони ще бачать і рахують нічні зірки, але вже не пам'ятають їхніх імен. Але ж чи ми щасливіші, що бачимо зорі денні – кожен власними очима по-своєму? Цебто денні зорі найчастіше не є підставовими для діалогу поетів, мислителів, прозірливців. Швидше – навпаки. Денні зорі найчастіше виснуть над полем лютої духовної борні – неоднозначної, різнонаправленої, багатоцільової – не на життя, а на смерть.

В 70-х по дотичній до моєї біографії пройшла ірреальна для ХХ-го століття історія про діда з Кобижчі, що прожив життя, не полишаючи рідного села. Десь уже наприкінці за якоїсь оказії потрапив дід до райцентру Бобровиці, а повернувшись звідтіля, вра-

жено розповідав небозі: «Знаєш, Верко, гóрод? Ти там була? Хата над хатою, а людей – аж страшно! Сюди-туди снують, чогось усі шукають – чудасія!...»

Це не вигадка. Ота Верка саме тоді працювала з моєю Ганною, прийшла вранці на роботу і з порога з реготом оповіла дівчатам про халепу з доволі добрим і роботящим дідом, що протупав, пролюбив, просміявся, проплакав через усенький свій довгий вік, а от у райцентрі не був. Посміявся, звичайно, і я... Аж нині запитуюся: чи вмів дід бодай читати, що він знав про Землю і вселюдську історію, і де межа поміж дідом, вами, мною?

Днями підписав мені кум останню свою книжку щоденниково-го жанру, де про себе самого в записі за 31 січня 91-го року я знайшов таке: «...внутрішню сумну посмішку викликає Кашка, коли він переповідає Дудкіну історію з екзаменом тих часів у Літінституті: «І тоді я перескочив на свого улюбленого Кіркегора», – каже Кашка, і руки в нього трусяться з перепоею, і я посміхаюся до себе, бо що означає той факт, що в сімдесятих роках, і тепер також, він нічогісінько не знав і не знає про філософію Кіркегора, – що означає цей факт у порівнянні з тим, що цей філософ – справді **улюблений**, як були улюбленими і Ніцше, і Гайдеггер, і Шпенглер, і... що означає цей факт, коли, добре знаючи, що Кашка не читав Кіркегора, я в той самий час добре знаю, що він користується тим старим бахмацьким прийомом викликання імені доброго духа, знаю, що він користується амулетом задля утримання духу цікавої бесіди, – і знаю, що в самого мене цих амулетів уже не залишилося, що мене цікавить ясне і виразне життя мого власного духу, – без викликання на допомогу добрих духів Кіркегора, Швейцера, Сартра...»

Вже не з перепоею – з якоїсь іншої халепи струснуло. На згаданому іспиті я говорив про західну філософію ХХ-го століття – Кіркегор туди тулиться як предтеча екзистенціалізму. Улюблених письменників чи філософів не мав ніколи – принципово. Є улюблені фрази, цитати, сентенції, орієнтуючі філософські русла-течії. Аберация пам'яті – моєї чи кумової? Писано, мабуть, тоді, але ж редаговано й оприлюднено про «руки з перепоею» і про те, що «ні

тоді, ні тепер нічогісінько» з майстерно завуальованою «академічною» зневагою – факт стає собою, коли ми про нього дізнаємося. До того ж анотація стверджує, що це «гранично відвертий відбиток глибокого й інтенсивного внутрішнього життя»... Впродовж кількох годин не спав, далі пішов на кухню, запалив, зосереджено перечитав, коротко і весело реготнув. Звісно, прижиттєва публікація щоденників – діло ризиковане. Йдеться не про пісню, з котрої слова не викинеш, але в новітньому часі для багатьох авторів така-от відвертість стала особливим шиком... Наразі не про це йдеться. Лець не до ранку лежав і розмірковував. «Я знаю лише те, що нічого не знаю». І формально кум правий. Та й зімпульсував він твою уяву до заобрійних розмислів, власне, до продовження есею про нічні та денні зорі, про знання локальне і докінечне, про любов, довіру і віру. Яка кількість знань є підставовою для любови? Я зустрівся з власною дружиною вперше, майже нічого не знаючи про неї, – за годину чи дві запропонував їй руку і серце. Чверть століття живу певністю, що не помилився вибором, – таки й досі люблю. Коли вперше почув про Сократа, до якого пройнявся докінечною симпатією і повагою? Чи знаю про нього більше нині, та чи й можна знати більше про чоловіка, в судженнях про якого виходимо із свідчень сторонніх? Чи зросла впродовж двох тисячоліть поінформованість людства стосовно життя Ісуса? Я ніколи не був у Японії, за життя я навіть не бачив чайного куща, хоч і був механіком рефсекцій та пів-Союзу об'їздив, але про те, чим є японська культура і, зокрема, чайна традиція для моєї духовної поважності, розводитися не буду... Гадаю, досить аргументів. Тепер дозволю собі припущення, що буттєву орієнтацію, екзистенційну наповненість, духовну викшталтуваність чоловіка на Землі і в ноосфері (чи інформаційному просторі) визначає в кінцевому рахунку щось потужніше і певніше за ерудицію та, скажімо, університетську освіту. Понад те: людяність і людину нищено тоталітарними режимами, суворо обмежувано її фізичну і духовну волю державними й ідеологічними кордонами, гільйотиновано, ланцюговано, батожено, палено на вогнищах, дурено фальшивими доктринами – однак

вибір між одним та іншим завжди з нею. Духовна повсюдність і повсякчасність, як на мене, дивовижно тотожна пронизаності відомого нам органічного світу водою. Все частіше підступаємося впритул до гадки, що духовна трансцендентність є космічною неодмінністю, цебто людина перебуває поза державами, націями, ідеологічними заданостями і навіть поза собою, здетермінованою, визначеною конкретним часом, даними обставинами. Проблема в тому, якою мірою чоловік усвідомлює себе особистістю, чи хоче і може збагнути власну єдність з Космосом духовним?

З давніх-давен мандрівники визначали шлях за нічними зірками, проте і вдень вони не впадали у відчай: рухалися, пили, їли, народжували, вмирили... Коли тримаю на долоні чорненьке яблучне зернятко, бачу яблуню, котра була і буде. В тому зернятку закодована історія Яблуні з великої літери. Чи не є, часом, історія одної людини кодом історії людської цивілізації? Власне, це всього-на-всього гіпотеза, до того ж далеко не оригінальна, тобто я лише один з її речників і зовсім не претендую на першість. Коли твердимо, що в материнському лоні людина проходить послідовно дистанцію еволюції життя на Землі, то чому б не припуститися думки, що від народження до смерті чоловік химерно повторює історію людства (Чи не звідси відома сентенція: «Немає нічого нового під місяцем»?). Відтак реалізує надане йому Космосом право на інтуїтивний вибір **нового на завжди старій Землі**. Іншими словами кажучи, далеко не завжди підставою для буттєвої орієнтації служать набуті знання, особистий досвід, здобутки науки і техніки, конституційні права тощо – те, що я називаю зримими зорями. Мусимо розгледіти зірки в собі, аби з певною долею переконаності стверджувати, що тут моє, а що чуже. Кіркегор, Лао-цзи, Хіменес, Гельдерлін, Рільке, Бах, інші... І Ганна. Посміхнімося, жінко. Хіба твій муж не вправний софіст? А кумові, не оприлюднюючи його прізвища (яка в тім, питається, нагальна потреба?), дружньо зауважимо, що бодай на рівні етичного мінімуму при максимальній ерудиції треба б погодитися: 31 січня 91-го не його першого в історії заінтригувало «ясне і виразне життя власного духу», цебто денні зірки.

КОМПОЗИЦІЇ ПАННИ ЯРИНИ

Який батько не потерпає про власних дітей? Коли Бахмацьким районним судом за місяць до захисту дипломного рукопису «Автометодики» мені винесли вирок лікуватися впродовж двох років від хронічного алкоголізму в ЛТП, старша моя Олеся збиралася в перший клас, а Ярині було п'ять з половиною. Два роки! Знав, що поклопоталися «кедебісти», але ніяк не міг збагнути логіки їхніх вчинків. Надто вже небезпечним я не був для влади, карався-мучився наодинці з собою, траєкторії моїх польотів-розмислів торкалися існуючих ідеологічних кордонів хіба по дотичній. Поезію, як і вільну птаху, марне питати, чому вона порушує чужий повітряний простір. Та й по всьому, йшлося справді-таки до деградації, до нікомуненалежності через очищення алкоголем. Безробіття, злидні, дискомфорт, непевність... Держбезпека мусила б набратися терпіння, і, може, я б спокійнісінько сконав десь у кушах. Однак їх непокоїв сам факт захисту диплому в доволі авторитетному на ті часи Літінституті, вони форсували події, але деяких несуттєвостей не взяли до уваги. І я захистився! Безпрецедентний випадок: хронічний алкоголік, стрижений під нуль, прямисінько із-за колочого дроту виїжджає до Москви, доволі пристойно захищається рукописом книги поезій, отримує диплом літературного працівника, на дев'яносто відсотків «відмінний», і повертається знову за колочку. Виходить, зусилля КДБ пішли собаці під хвіст! З іншого боку, в ЛТП докола моєї одіозної постаті склалася своєрідна аура і думалося-жилося-писалося мені там пристойно. Навіть більше. Хай і з волі лихих обставин, але багато чим завдячую Новгород-Сіверському ЛТП. Там я мав зосереджену самотність, прес для вирубування з кожматолу підшов на хатні капці, гарні заробітки, криївки для блокнотів, щедре й активне листування з волею, рясні знайомства з непересічними людьми, що їх в народі називають «аліками» і «наріками». Зовсім не було чаю і невигойними зашпорами в серці боліли діти, Ганна. Працював я по-комуністичному, за порушення внутрішнього розпорядку не мав зауважень, невдовзі зробив собі

«кар'єру» і мене призначили листоношею на громадських засадах (преса плюс окрема кімнатка 2 на 3 метри!), отож мені дозволяли бачитися з Ганною раз у два місяці. Дві доби ми заповнювали по вінця ніде і ніким небаченим святом, але про це детальніше я, можливо, згадаю іншим разом. Можливо, бо нині хочу про дітей, про «Книгу квітів», яку вигадав для них у зоні, про камінці, обрізки тканини, про мох, суху траву та про всілякий непотріб, який постав у моїх розмовах з жінкою в дивовижному освітленні: «Може, ми дамо їм, Ганно, згодом інструменти – фортепіано, скрипку чи акордеон, може, будуть фарби й інше, а тапер нам не полишається нічого іншого, окрім так званого сміття з-під наших рук, з-під наших ніг, зліва, справа... Діти мають вчитися узгоджувати світ з власною душею через Гру, виявляти високу милість до полишеного багатими, ситими, вдоволеними людьми на узбіччі свого метушливого поступу. Кожен камінець, насінина, кусничок паперу, тканини, дерева, скельце, суха бадиллина мають неповторну форму і колір – може, це невизначні натяки на їхні душі? Потенційно світ під ногами є віконцем в калейдоскоп і беззахисною мозаїкою. В малому, наймізернішому нашим дітям треба вгадати лад. Хіба ж ми винні, що нам не дано мандрувати в грандіозному? Послугуймося даностями. Вони теж свідчення Провидіння Господнього – і хто знає, чи не є **випадкові даності та реалії** важнішими знаками і вказівками Божої Волі, Сили і Слави, аніж довільно і свавільно вибрані нами об'єкти та орієнтири?» Хто знає, чи так я казав Ганні про перші імовірні композиції з матеріалу підручного, що їх тепер називають «художніми поробками»? Може, не зовсім так – на Ганну налягає сон, коли починаю мудрувати й теоретизувати. Але вона кравчиня від Бога – може, ліпша поетка у своєму ділі, аніж я. Може. Після повернення додому ми з дівчатками започаткували Книгу Квітів. Власне, це був щоденник невинних малюнків, смішних записів. Ми намагалися говорити про Квіти, ніби про щось інше, а про все інше ми тужилися сказати грайливо, наче насправді бесідуємо про Квіти. Малюнки ставали складнішими. Олеся досить ризиковано фантазувала – я вгадав у цьому більше свого, аніж Ганни-

ного. Ярина завжди була предметнішою, ощадливішою в лініях, матеріалах. Це вже було і мамине, і батькове, і невідомо з чиїх родово-генетичних закапелків. Вже коли дівчатка закінчували Прилуцьке педучилище, сказав собі одного разу, що йдеться про народження в III-му тисячолітті принципово нового мистецтва. Мова навіть не про нетрадиційний матеріал – на відміну від глини, гіпсу, мармуру, бронзи, олії, акварелі тощо. І, певно, не «Герніка» Пікассо поклала цьому початок. Хто з нас у дитинстві не викопував ямку, аби насипати в неї нашвидкуруч зібраних випадкових (?) камінців, окаямити ямку нагідками, далі накривав куснем розбитої шибки і не милувався? «Це бачили всі, та не всі пам'ятають», – рядок з «Поєми Перспектив». Одважуся припустити, що снігові баби і льодові скульптури принципово не поступаються мармуровому «Давиду» Мікеланджело. Просто славетного італійця, як, до речі, і переважну більшість дорослих в усі часи, доконувала манія величчя і непотамовна спрага безсмертя. Діти цим не переймаються: в їхніх композиціях-колажах під скельцем, у снігових розмальованих бабах, в малюнках крейдою на асфальті – творчість рафінована, не претензійна, самодостатня, яка згодом знайде продовження у петриківському розписі, у вишиванні-гаптуванні, в недоладних з позіру логіки візерункових пісенних текстах. У композиціях панни Ярини, батько котрої вгадав оцю герменевтичну колажність і композиційну навстижність в Картотеці Альфи. Я кажу цілком поважно, що йдеться а чи то про нові мистецькі цінності, а чи то про незвичні для III-го тисячоліття онтологічні критерії. Здається, вже XIX століття поставило надзвичайно гостро питання про збереження **напруги діалогічності** людини з власним місцем, так званим часом і відсутнім співбесідником. Розраховую на проникливих ерудитів і називаю навмання: Бодлер, Кіркегор, Рембо, Ніцше, Дебюссі, Далі, Джойс, книга Гіннеса. В найновітнішому часі – композиції панни Ярини і Вежа її батька Володимира. Років за сто чи двісті перед нами Сад Культури зачав вироджуватися. Крона одного дерева нахабно забиравала сонце в іншого, коренями воно заповзало на чужу територію, а якогось літа розчахувалося – гілля не

витримувало значеннєвої ваги. Так помирають імперії, так з'являються великі руйнівники Шлейєрмахер, Ніцше, Барт, Деррида. Криза інтерпретаційних потуг – це, зрештою, криза моноідеологічності. Умберто Еко застерігає від надміру інтерпретацій. Як в анекдоті: внутрішній голос каже нещасному злидареві: «Лізь на верхівку дуба і стрибай униз – на тебе чекає внизу скарб»; а вже коли чоловік падає, внутрішній голос рече: «Вертайся назад, телепню, бо як гепнешся, то й кісток не зберуть...» Для діалогу потрібні двоє: людина і людина, людина і Бог, людина і Сатана. Однак в силу загадкових процесів і метаморфоз, що їх переживає людство впродовж останніх двох століть і які нам належить ще осмислити, кожен смертний полишився на потоптаних луках культури, де нині пасуться мутанти цивілізації, наодинці з каверзним внутрішнім голосом, котрий або ж німує, або ж глузує. Іншого співбесідника немає. Власне, якщо він і заїде з візитом до твоєї кухні, то все, про що ти йому скажеш, буде використано проти тебе, бо сприйме цинічно, як **твій** претензійний монолог, котрий можна витлумачити як-завгодно, лише не так, як би ти цього сам хотів. А хіба що? Дотепник Ц.Тодоров зауважив, що текст – це лише пікнік, куди автор приносить слова, а читач зміст. Отже криза приватного монологу, що спричинила руйнацію діалогу. Однак вже християнська церква на зорі становлення і в борні за одержавлення вказала шлях: «Де двоє зберуться в ім'я Моє, там Я». І це було потрактовано як заклик до єднання! Егей, народи і пролетарі, збирайтеся під корогву! Монологізація ідеологій спричинила до виникнення, врешті-решт, ідеологічних імперій, а далі – до їхнього занепаду. Звідси: розщеплена свідомість, сатанинські ігрища в мистецтві, апокаліпсичні передпочування в поезії. Звідси: знудьговані натяки Альфи про Новітню угоду з Богом і напружене визирання народами Другого Пришестя Месії чи бодай повернення на землю Маленького принца. Звідси: мої допоки-що лабораторні підступи до Вежі і композиції-поробки панни Ярини. Вона сподівається, що зібравши з осінньої землі сухі квіти і трави, камінці з абрикос та вишень, яечну шкаралуцу, інші химерні незужитості,

поставивши перед собою на столі слоїк з клеєм ПВА та посудину зі смоляним лаком, а по тому взявши до рук пінцет, культуру можна відродити. Принципово те ж таки чиню і я. Не знаючи, **що** може прислужитися мені матеріалом для будівництва, я припасовую все, що трапиться на очі, що посилає доля, покладаючись на висмоктану, може, мною з власного пальця «культуру інтуїції», підтримуючи напругу діалогу з Юрієм Ананком. Чи не парадокс: мене не чують, хто вміє відповідати, але чує той, кому кожне промовлене ним самим слово – на вагу мішка з вологим піском?

УМБЕРТО ЕКО

Одного разу просто кажеш, що все перебуває поміж собою в незбагненному зв'язку. Навіть дуже високе з дуже низьким. Навіть таке, що ти його ніколи не бачив, і аж таке, що навряд чи побачиш у майбутньому. Про який зв'язок ідеться: часовий, просторовий, причинно-наслідковий? Космос наскрізно прошитий нитками, венами, артеріями, капілярами. Кладками і мостами. Лець помітними стежками і магістралями. Гордіїв вузол, що на нього ніколи не буде Олександра Македонського. Наївні емпірики, аналітики тощо продовжують вірити, що Декарт і Ньютон рухалися правильним шляхом, що наука в межах певної строгої парадигми спроможна втиснути все в дефініцію, в аксіому, в теорему і формулу, – потрібен лише час... Однак у найнесподіваніший момент завтрашній час підкрадається до нас нишком зі спини і закриває нам очі долонями: угадай-но, хто я? А далі якась примітивна пряма лінія несамовито регоче зі старця Евкліда, огинає його згорблену по-стать по кривій, ніби зникає в космічному безмірі, аби несподівано вкусити себе (і нас!) за хвоста. Цнотливі матеріалісти ховають очі в землю і сором'язливо лепечуть: «Світ пізнаваний... Але непізнаваний...» Нащо нам пізнаваність, якщо вона нерезультативна і в собі зачинена? Як це «нащо»? Для орієнтації у власному помешканні, на городі поміж кущами картоплі, на вділеній нам території! А як тоді бути з Космосом, місцем Розуму в ньому і сенсом людського

існування? – запитують з іншого табору. Але пряmolінійність нічого не пояснює. Трьохвимірність чи то вже давно дискредитувала себе, чи то взагалі знецінилася. Тимчасово? Але ж час!.. Найпослідовніші раціоналісти нишком моляться, а наприкінці життя стають містиками. Людство вимагає причинно-наслідкової ясності і виразності, а її катма. І жити б якось треба між матеріалізмом та ідеалізмом. Між Матерією і Духом. Під і над і обіч. Кожному дневі і кожному століттю – свій Альфа, що запитує в себе самого, на відповідь не сподіваючись. Собі потопаючому кидає соломину по соломині дивні, парадоксальні запитання. Далі сходить на хрест, на вогнище або й чашу з цикутою випиває, а снопи запитань передає в спадок Омезі. А той, що сказав «Аз єсмь Альфа й Омега...», мовчить. Чи ми його просто не чуємо? Власне, може, й нема істотної різниці між німуванням і мовленням? Світом темним до слова і світом, що зловлений словом і в п'тьму замуrowаний? Дистанція між Едемським і Новітнім заповітом – це що?

Сьогодні мене вже ніхто не переконає, що в далекому минулому я не пережив зустрічі з романом-робітнею «Житло» – задля того, щоб цю зустріч завершити «Чотирикнижжям» у Вежі. Коли, в який спосіб це сталося, нащо? Від витоптування контурів майбутньої хати малими ноженятами на снігу аж до впокорення потворно-інфантильно-претензійної мрії старій матіївській оселі, що дісталася мені в спадок від баби Наталки Ровної та від фотографа Бориса. Від вихимеруваних дитячою уявою казкових палаців на безлюдних островах – до Вежі в сорокасемирічному віці, споруди зайвої і непрактичної, якої не звезду вже до смерті через відсутність коштів, а проте ж бачитиму себе сьогодні в ній, умиroтвореного, спокійного, щасливого, і саме тут писатиму останню книгу «Житла» – «Вежу», після якої втну хіба що «Апологію самострати», проведу невтішну паралель до спалення Альфи і до Костянтинового телезбиткування над «Піснями старого пілігрима» – та й занурюся в епітимію через німування. Запитання, аж ніяк не позбавлене здорового глузду: «Чи правомірно «Житло» називати творчим актом?» Чого тут більше: фантазії, уяви чи простого пригадування? Спогадів про майбутнє

чи мрій про минуле? Чи, як і Марсель Пруст, я шукаю – втрачений час? А він, як у лиховісному жарті про годинник, що йому бракує двох коштовних каменів: одного – під, іншого – над... З минулого і майбутнього. Котрий з них буде кінцем твого втраченого часу: верхній чи нижній? Гонитва твоя до Вежі і лет до останньої сторінки Чотирикнижжя, прописані пунктирами в пам'яті, – подиву і сміху гідні. Форсовано рухаєшся, повільно квапишся, хапливо калейдоскопуєш. Переписування текстів, перевірювання фраз (скільки ж бо цвілі, гнили і пилу!), дистилювання і т.д... und so weiter... тощо... Послав би Бог сякого-такого Видавця, щоб з рук у тебе вирвав (мо', й з руками разом) написане: годі себе мучити! Далі йди! Далі. Схаменувся, аби далі рухатись. І починається те, що вже було і як воно було. Встигнути.

Яких пригод мені не випадало зазнати в мандрах між книгою згадуваною і книгою уявлюваною! (Власне, самі мандри й виправдовують визначення роману робітнею). Ось Умберто Еко. Але попередньо необхідно зауважити, що десь років з п'ятнадцять тому я несподівано вирізнив у власній натурі цікаву здатність культурологічної орієнтації посередництвом чогось таємного, що його називають шостим чуттям, інтуїцією, нюхом чи якимось інакше. Допоки цього свідомого «вирізнення» не сталося, я багато що у власному житті пояснював збігами в часі і просторі, примітивними випадковостями і, звісно, аж ніяк не Провидінням Божим, позаяк чіпкі волохаті лапи комуністичної ідеології надто довго не давали мені змоги піднятися на кілька щаблів угору і бодай одним оком зирнути, що ж коїться по інший бік високого муру войовничого атеїзму. Отак я списав на випадок оказію з КДУ ім. Шевченка, далі з ТВМ (Товариством Вільних Митців), з доволі банальним заочним знайомством із дівчиною на ім'я Ганна (родом з того ж таки краю, де втратив перше своє велике кохання), з Бахмацьким літоб'єднанням і ДАКом, з книгою «Легенда про Сан-Мікель» Акселя Мунте тощо. Однак достатньо було побіжного ретроспективного погляду і деякої інтровертності, притаманної художнім натурам, і я несподівано помітив за так званими «випадковостями» ланцюжок ми-

шачих слідів на снігу, пунктирів-натяків не знати про що, дивовижних заобрійних сполохів... І невідчепні, непоборні левітаційні сні, що не полишають мене дотепер: напружую долоні і ще якісь точки тіла, долаю гравітацію і бавлюся собі над землею. Здається, коли б не восени 78-го (рік Коня і період роботи над «Контраміфами», якими я нарешті вийшов на власний магістральний шлях) зі мною скоїлося щось нечуване. Пізнього вечора, зодягнений в офіцерські ялові чоботи, кожуха й шапку, з гарячою липовою гербатою в термосі й домашнім яблучним вином у літровому скляному слоїку, в холодній тестевій веранді я дослухався містичного «поклику падаючих крапель» і нервово писав. Несподівано... Але тут я спинюся, бо відчуваю, що це іще не час Оповідача і Слухача: або не зумію я сказати, або мене не почують. Одне діло – левітаційні пустощі в сновидіннях, зовсім інше – пережити цей стан при найсвітлішій свідомості. Ось напружу правицю – посиплються шибки, впаде стіна, похилиться хвора груша Олександрівка за кілька метрів від веранди. І страх, ніби космічна вказівка: але **Цього** ти не зробиш і не пересвідчишся, що ти **Можеш**. **Це** тобі послане не для **Цього**. По тому я дійшов висновку, що історія людської мови і логосу перейшла три етапи: Випадковість, Закон, Бог. Цебто Випадковість сама по собі існує, але вона породжена незримим Законом, котрий ще не пізнаний, але в потенції може бути вгаданий Людиною. Однак над Законом стоїть Творець. І далі історія мови завершується – мусить початися щось інше – поза функціями, спроможностями, компетенціями мови. Зупинімося і тішмося, що маємо силу зупинитися на самісінькому краєчку прірви, до польоту в котру ми ще не готові. Безумовно, я чоловік – схильний до містики, але водночас (хто мене близько знає, потвердить, що це більше ніж парадоксальна правда) належу до невігойних реалістів-практиків, прагматиків-педантів і таке інше. Мені навіть віщували майбутнє на математичних теренах... Отож зустріч з «Гіперіном» Гельдерліна, з «Життям у лісі» Торо, знайомство з Альфою і багато чого іншого я вже не списував на випадковість. І до нових книг та імен, надто ж коли про них усі говорили, ставився з певними пересторогами і змушував себе «при-

нюхуватися», виробляти «культуру нюху», сиріч інтуїції-інстинкту. Коли мені трапилися під руку «Маятник Фуко» та «Ім'я троянди» Умберто Еко, я відчув щось близьке до остраху. (До слова, схожі емоції дотепер будить у мені Джойсів «Уліс», якого я до пуття досі не прочитав). Як би там не було, мені вдалося втихомирити власне честолюбство думкою на кшталт того, що нині ми(!) з Умберто Еко рухаємося дещо в різних площинах і часи продуктивного діалогу, найімовірніше, попереду. Після одної шабашки, невдалої, очевидно, з позіру моїх фінансових сподівань, але напрочуд комфортної для розмислів архітектоніки, стилю і чогось іншого, що якимось чином дотикалося «Тверді» і «Вежі», я невдовзі зустрівся з Юрком. На вулиці було незатишно, я запросив його на кухню. Велоколяску Юркову залишив у під'їзді, але постійну його супутницю-торбу з книжками – забрав до квартири. Мене, навіть трохи здивувало, що в торбині був лише один журнал «ІЛ» (94,ч.4), присвячений італійській літературі. Прізвища Фабіо Карпі та Луїджі Малерби («Собаки Єрусалиму»), Італо Кальвіно («Коли вночі узимку мандрівник»), Умберто Еко («Середні віки почалися»), Габрієло Д'Анунціо («Леда без лебедя») начебто мене заінтригували, Юрко це з чогось зрозумів та зауважив, що на якийсь час я можу залишити бібліотечний журнал у себе. Симптоматично, що на полях статті Еко мій олівець майже не полишив суцільних вертикальних ліній, котрими виділяю міркування для власних виписок, чого не скажеш про наступну в часописі статтю Сергія Рейнгольда «Отруїти монаха, або Людські цінності за Умберто Еко». Але після ознайомлення з шістнадцятьма сторінками двох названих авторів я сказав дочці Ярині щось наближено таке: маю бути вдячним Юркові, аби не цей журнал, місяців отак через три мої архіви збагатилися б роздумами, які повторили б Умберто Еко відсотків на вісімдесят; лишається тішитися, що Еко на двадцять два роки за мене старший, чим і пояснюється відставання в часі твого батька.

Однак я спробую «не робити морду ящиком» і не перебільшувати. Хоча фраза «морда ящиком» і вжита, власне, задля того, щоб читач нашорошив вуха. І даремно. Бо скажу я гнітючу для себе

правду. Червонітиму до вух, але скажу. **Я винайшов нарешті велосипед.** Вам не випало винаходити велосипед? У такому разі я вам співчуваю. Бо ви: або аж надто рано стали дорослим і метастази честолюбства пронизали вас наскрізь, або ж ви безповоротно відучилися говорити правду. І неправду також. Цебто ви надто рано стали ніяким і ніколи не збагнете принадності «Маленького принца». Я, на щастя, уникнув цього і винайшов велосипед, на котрому їздив з Бахмача до Матіївки і з Матіївки до Бахмача. Іншими словами, «інтерпретацію і надмірну інтерпретацію» Умберто Еко, про які веде мову Сергій Рейнгольд.

Несподівано згадалася вигадана мною експромтом у ДАКівському лоні Притча про Притчу. Хлопчик іде шляхом і випадково бачить за кількасот метрів ліворуч граційно-сріблясті контури літаків. Це військовий аеродром під Прилуками. І хлопчикова душа спалахує мрією: полетіти! Тим більше, хіба то дистанція – півтисячі метрів? Однак на шляху найменшого опору дитину буде чекати охорона і ряд інших доволі суттєвих перешкод, які не дадуть йому змоги навіть підступитися до машини, яку він виразно **бачить**. І він змушений буде рушати далекою довкільною дорогою – по параболічній дистанції – зигзагами Випадковостей, через хащі Мови, долати гірські хребти Законів, аби нарешті торкнутися руками штурвала. Але й злетівши в небеса, як Екзюпері, Бога він узрить лише за тої умови, що залишився хлопчиком і Маленьким Принцом, що крокував отим шляхом з Дубового Гаю до Прилук і побачив ліворуч звабліві контури... Дуже ймовірно, що між мною й Абсолютом – дистанція мізерна. В силу страшних запитальностей, що вже повисли в теперішній нашій свідомості над категоріями «час» і «простір», поміж вами і Богом взагалі немає дистанції. Ви в Бозі, Бог у вас і, зрештою, ви всі – це Бог. Дух-Творець.

Зважте, що я не філософ в академічному тлумаченні, і подаруйте мені форсованість через Мову. Треба поспішати – не кваплячись. Бо, може, на вершині «Вежі» нарешті узрю. Я гречно вітаюся зі скептиком Деррида і обминаю. Я схилию голову в глибокій шані перед Шлейермахером, Гадамером, Гайдеггером, Фройдом і Юн-

гом – які люди! Дякую тобі, Всевидцю, за Гельдерліна, за Торо, за Ніцше, за Рільке, за Гессе – як би хотів я прочитали їх в оригіналі, але ж ніяк не встигну. За бабу Оришку і за матір Катерину-Розу. За Ганну і за дітей. За кумів Костянтина і Миколу. За напівнімого Юрка. За землю і воду. **За Альфу**. Мудра **Гадюка** все ближчас. Чи встигну сказати всім поіменно, Друзям і Недругам, що Лиса я начебто приручив. Що стосується «Імені Троянди», пане Еко, мо', на дозвіллі аж у Вежі я її прочитаю. Коли вже не тямитиму, чи я Кашка, чи я Омега, чи Маленький Принц, закоханий у Троянду. А Гадюка усміхатиметься... Чи то зірка крізь голе гілля берези? Глибоко затягуюся димом і кажу собі: квапся повільно, на сьогодні досить, іди під холодну воду і вкладайся. Години зо три не заснеш, а далі, може, поринеш бодай в якусь ілюзію сну-польоту.

МОВБИ

Хто не проти нас, той з нами? Вже не певен, Альфо, що в поважних справах, коли йдеться не так про життя і смерть, як про безсмертя, можна звірятися цьому кусничку етичної тверді. Річ навіть не в тому, що Вежа – не казкова рукавичка, доволі тісна, і не Ноїв ковчег, де так чи інакше питання житлової площі було аж ніяк не останнім. Проблематичним бачиться мені наразі сам есей, де ми з Вами ведемо мову не про розміри, а про деякі архітектурні дивацтва, які стосуються Вежі, та дещо інше суттєве, принципово зорієнтоване чи закорінене в глибинні пласти текучої езотеричности, котра з письмом не співвідноситься. В цьому плані наша з Вами балачка – тим більше, що для неї маю спершу Вас воскресити чи бодай у якийсь містичний спосіб повернути на своє законне місце Майстра, – отже ця розмова-есеї важить чи не більше, ніж сама Вежа. Тут ми повинні виходити із засадничої умови, що завершуємо Чотирикнижжя («Кінець – ділу вінець»), але про це мусить здогадуватися якомога менше число осіб («Багато кликаних – вибраних мало»), тобто всі інші нехай собі думають («Незакінченого діла дурню не показуй»), що ми саджаємо-виби-

раємо картоплю біля матіївської хати, споруджуємо авангардистський курник чи постмодерний сарай, мовби стиль письма і життя викшталтуємо, практично вивіряємо феноменологію, герменевтику і структуралізм, полемізуємо з Деррида, мовби есеї про всяку-всячину розмудруємо – Мовби. Звести процес будівництва до космічно-багатопланового Мовби, заховати, заникати, законспірувати за ним найсвятіші наріжні камені Заповіту, що ляжуть в основу нашої найсокровеннішої споруди, з котрої, можливо, і я вирушу назирці за Вами в нірвану німування чи в Апологію самоострати. Біймося, Альфо, не так шпигунів, як балакунів, – слуг **того**, чиє ім'я проти ночі не згадують, а послуговуються просто займенником **він**, – остерігаймося, Майстре, і мовчки молимося. Бо ж мало бути біля нас, але не супротиву бути. До нас треба знайти таємну стежку – таку вже таємну, що ніяким словом про неї не розповісти, в жодній інструкції не виписати маршрут, в найавторитетніших книгах і довідниках не вчитати азимут. Багато кликаних – самооглашених, самообраних на пальцях немовляти полічити можна. Допоки що на сьогодні, коли Вас мовби вже немає, а я ще ніби є, мусимо констатувати факт невідповідності бажаного гіркому реальному. Співмандрівництво, співбесідництво, співбудівництво, на що я так нерозважливо покладався присвятою до «Житла» – одним словом, **співмучеництво** вироджується, що є штукою доволі невтішною. Такою прикрою, що часом сумний сміх, мовби бухикання туберкульозне, груди розриває. Півлітра самогоняри бурякової градусів отак під шістдесят врізати б з розпачу – і в люлю, поза час і простір, в гості до Бога чи й далі. Якщо є куди далі. Але не знаю, якими потрібні ми далі, якщо взагалі ми десь ще потрібні, але до Бога маємо йти тверезими – принаймні вільними не стільки від спиртного, скільки від вродженого дури-світства («П'яний проспиться, а дурень – ніколи»). Тому будуймо й сміймось. Як на мене, сміх не поступається цементу марки 700 – для нашої Вежі, що мусить нас перестояти, сміх – дуже добрий цемент. А піску-наповнювача і сліз для розчину нам ніколи не бракувало. Отож мовби будуймо.

Матеріали для Вежі по камінчику перебираймо, по крупичі, по піщині – через решето зримости, через сито інтуїції пересіюймо. Маємо сягнути вершинної взаємодоречности і взаємовідповідальности; мусимо з'єднати Вежею розпач Адама та Єви, потурених Богом з раю на грішну Землю за нерозважливість, з відчаєм чоловіка, котрий вже з власного великого розуму зробив життя своїх дітей та жони на Землі пекельно-нестерпним, а куди далі податися, не відає. Остання надія і розрада – процес будівництва Вежі, що нагадувала б Вавилонську. Може, Господь збагне і належно поцінує, що ми тепер зовсім не ставимо собі цілпо вхопити Його за бороду чи за фалди піджака, аби дав раду невтяпним своїм творінням, – нас нині цікавить лише процес і метод поступу від того, що лише вчора ще звалося Твердю святковою, до того, що, може, завтра буде усвідомлене нами піднебесною трансцендентністю людського Духу, який собі винесе присуд і виправдання. Кожної миті маємо бути готовими до того, що нас, конкретних носіїв свідомости, не буде, – полишиться чисте позасвідоме й дистильована ноосфера. Тому маємо вже тепер практикувати ідеально чисте будівництво Житла і Вежі для всіх, отже ні для кого, – будівництво без Майстра, будівництво з усіх можливих на світі матеріалів, отже нематеріальне, будівництво навсібічне – в нікуди. Зашторене, заґаєне, рафіноване. До такого претензійного глупства я ще, любий Альфо, не вдавався. Навіть Вас покликав з царства тіней на толоку, мовби на Страшний Суд...

Хто там був моїм попередником – може, Бальзак з вікопомним наміром вимурувати стотомовий метароман – «Людську комедію»? Але Бальзак не помітив, що об'єкт сміху від власних-таки кпинів самочинно тане, як лід на березневому французькому сонці. І зостається в Космосі чистий сміх, який сутністю своєю нічим не різниться від тягучої реалістичної прози чи від коров'ячої жуйки. Бальзакові спроби відчинити навстіж одночасно всі вікна і двері туди й сюди спричинили до епідемічного позіхання – людство потребує видовищ крізь замкові щілини. Тому, Альфо, не марнуймо часу на сюжетні мапи – рухаймося до чистого спорудження Вежі

– без матеріальної метушні, без погоджень з відповідними державними інстанціями, без нерозумних планів і програм. Не Месія сходить на Твердь – його німуванням повниться Земля. Тутешнє і теперішнє многослів'я про все і ніщо – це ігри сатанинські, котрі можуть свідчити лише про наближення месіанського німування. Досі ми ще мали надії на націю, на державу чи й навіть на ООН, та найновіша історія переконає, що ота держава, котрої ми так жадали і називаємо тепер незалежною Україною, – хоч і не веде вона, за словами Бердяєва, до раю, а все ж рятує від пекла, – насправді пересвідчуємося, що ми стали заручниками стагнативного перелопачування вигаданих споминів про рай та висмоктаних з пальців на руках, на ногах жаків з приводу грядущого пекла. Треба вибирати мовчання – будувати Вежу, німуючи. Далі, як завершимо, покличемо туди наших любих і правдивих мертвих, при свічі питимемо вино і чай та мовчатимемо, але знатимемо кожен, про що німують Ваші, Альфо, дід Петро, батько Андрій, матері Марія, Люба, Софія і сестра Катря, про що мовчать мої баба Оришка і мати Роза-Катерина, про що нічого не кажуть Гельдерлін, Торо, Хіменес, Лорка, Една Сент-Вінсент Міллей, Екзюпері, Чубай, Верза, інші, інші – найнепотрібніші з числа зайвих на Землі.

Днями намірився запропонувати до «Кур'єра Кривбасу» добірку Юркових текстів з рукопису книги «Папороть у горщику». Про чоловіка, хворого на церебральний параліч, що саме по собі вже позначає його мініатюри «інакшістю», мусив сказати переднє слово, аби дещо овиразнити для читача авторові парадокси. Для того попрохав Юрка утнути коротку автобіографічну записку – «робочу». Троє речень з неї здивували, вразили і налякали: «Та свою інакшість у цьому світі я усвідомлюю не як інвалід, а як поет. А поети тут, на цій землі (чи: Землі?), ще непотрібніші, аніж інваліди. Тож, вочевидь, той факт, що я живу, доволі близький до дива.»

Людина, інвалід, поет – для нації, держави, світу – «інакшість у кубі». Але ми ще ніби продовжуємо дивуватися і мовби будемо Вежу. Буттєву інерцію необхідно звести бодай до обтічного «мовби», заховати в найглибші пласти позасвідомого, випустити

птахами-словами в космос інформаційного простору автономні комплекси інстинктів, котрі з несподіваних сновидінь і химерних фантазій прийдуть до наших імовірних нащадків і вкажуть на практику творення Житла.

Робота над Чотирикнижжям стала мені сходженням в сугестивне пекло: «Народжуватись було не варто». Стільки говорити, аби нарешті «прийти в жито понад прірвою» і замовкнути? В «Світо-виді» твої «Листи з-поза дзеркала» надруковані майже поряд з «Найкращим днем для бананової рибки» Селінджера, котрий після чотирьох (!?) романів і книжки оповідань ось уже впродовж тридцяти років загадково німує. Натяк чи вказівка долі, пропозиція чи запросини до актуального Мовчання-Заповіту? Цебто будувати Вежу нишком, покладаючись лише на поміч, на сприяння, на співчуття найчистіших потойбічних, котрі не винесуть з подвір'я сміття поміж вражених недугами гіркого сьогодення живих? Варто чи не варто було приходити сюди? Але танцюймо від факту, мовби від порогу. Тебе не запитували: народили, привели, мовби залишили в житі наодинці з прірвою, котра також Вежа, але мовби втікаюча в малу безкінечність, у велике минуле (чи не можна ще й так визначити метафорично пекло?). Нащо ж тут, і так, і тепер тобі Вежа вгору? Але будуй, мовби ніхто цього не знає, а ти знаєш менше за всіх.

ПОРОГИ І МЕЖІ

У поштовій скриньці днями знайшов свіже 146-е число «Кур'єра Кривбасу» з новим романом Олеся Ульяненка «Син тіні». З Олесем я познайомився кілька років тому в Ірпінському БТ, перекинувся з ним десятком-двома загальних думок – розпросторити масштаби спілкування не дав Євген Пашковський, великий оратор-монологіст, котрого, зрештою, цікаво слухати, діалогізуючи з ним лише подумки. Про Олеся ж я дещо чув – розповідав Костянтин. Позирав на нового знайомого нишком, намагаючись віднайти в поставі, на обличчі й в очах ключ до читаних незадовго перед тим його поезій, що певною мірою мене заінтригували. Важко зга-

дати, якими були мої висновки про Олеся одразу після того, коли б не березневого незатишного вечора, та нині мені уявляється, ніби бачив гітару зі срібними струнами, але з доволі пошарпаним деком, облущеним грифом. Усім нам дісталось...

Роман «Сталінка» в «Сучасності» збудив у моїй свідомості незбагненну, звісно ж, глибоко суб'єктивну тривогу, що з одного боку межувала із симпатією до жорстоко щирих текстів, а з іншого – з антипатією. Враження від роману можна узагальнити парадоксальною фразою: безумовне прийняття авторського наміру – категоричне неприйняття тексту. Йшлося не про критико-аналітичне, оцінкове ставлення до твору, а про елементарне й цілком природне самовизначення себе і свого бачення-мовлення у співвіднесенні до стороннього позіру і вирішення. Після знайомства із «Сином тіні» в «КК» висновки були ще відрубнішими: припускаю, що це чиєсь і для когось, але майже стовідсотково певен, що **це ніколи не стане моїм**... Ананко ословив ставлення прямолінійніше: навряд чи зможу прочитати більше десяти сторінок.

З природи не належу до гидливих. Коли й було щось мені вділено природою «гіпертрофовано-аристократичного», життя подбало, аби тих делікатних комплексів, що заважають у цьому світі, подекуди на смітник схожому, повноцінно бути, я вчасно збувся. По-третє, Олесь далеко не першопроходець: з каналізаційними міазмами замирилися в літературі навіть не вчора; садизм, мазохізм, сексуальні збочення розглядаються пильно аналітичною психологією, психопатологією та клінічною медициною на академічному рівні впродовж усього ХХ-го століття. Сходження в пекло людських пороків практикували Шарль Бодлер, Артюр Рембо, Генрі Міллер – на перераховування одних лише імен не вистачить загального зошита (96 аркушів). «Московіада», «Рекреації» Юрія Андруховича вже й не шокували сучасних українських читачів – бруд маргіналій, знейтралізований внутрішньою авторською іронією, в найширшому контексті, скажімо, загальноєвропейського літературного процесу, виглядав зaledь не тріумфальною процесією цноти. Й останнє, четверте: мова зовсім не про Олеся Ульяненка, котрий, не

вельми й напружуючись, швидко знайде добрий десяток підставових аргументів для обґрунтування не лише власного творчого методу, а й, коли хочете, підмурівку філософського. Зрештою, ситуації, лексика, зав'язки-розв'язки, «етичні» норми – все в Ульяновка наближене впритул до жорстокої, брудної, страшної реальности, і оте «все» видається каламутним паводковим потоком калу, сечі, сперми, трупів з плавцями-онаністами-гомосексуалістами-лесбіянками-кілерами тощо. Можна було б закинути авторові, що таким нечистим робом він тужиться підняти в читацькому середовищі рейтинг власної прози або й смакує на психопатологічному рівні фізіологічним натуралізмом, однак ми цього не зробимо з двох причин. Перше, це те, що аналіз роману не є нашою метою, та й не вважає себе автор есею аж такою мірою компетентним в сучасному літературознавстві, аби зважитись на відповідь: добре це чи погано, корисно чи шкідливо, етично чи аморально і т.д. Роман потверджує фактичне пульсування саме такої буттєвої позиції в літературі та й у культурі в цілому. Є кому **так** писати – є кому **саме це** читати. Отже, маємо справу із симптоматичною даністю, котра в щось вкорінена, з чогось виросла та кудись росте – і доволі швидкими темпами. Важить і друге: Олесь наразі має авторитетного співника з числа психологів в особі К. Г. Юнга, який в роботі «Про ставлення аналітичної психології до поезії», застерігав: «Рослина – не просто продукт ґрунту, але перш за все живий, автономний процес, що по суті не має нічого спільного з характером ґрунту. Точнісінько так смисл і неповторність мистецького твору ховається в ньому самому, але аж ніяк не в зовнішніх детермінантах. Отже, художній твір можна розглядати майже як живу істоту, що використовує людину як живильне середовище, експлуатує його здібності відповідно до власних законів та творить себе згідно з власною творчою метою». Понад те, після падіння навсбічних мурів моноідеології ми дістали змогу дещо зануритися в сутність цікавих дискусій представників феноменологічної та герменевтичної течій у філософії, структуралістської лінгвістики та постструктуралізму. Багато хто з моїх співвітчизників, дуже м'яко кажучи, був шокований поглядами Ж. Де-

ріда чи й Ц. Тодорова («Текст – лише пікнік, куди автор приносить слова, а читач – зміст»). При найглибшій повазі і найжвавішій зацікавленості глобальними зрушеннями європейської естетико-філософської думки важко збороти спокусу та не зіронізувати, що нам залишається виглядати чергового пророка, котрий здекларує повну й абсолютну «невідповідальність» «емпіричного автора» за свій власний твір. Допоки що ми зупинилися на твердженні, що автор не має привілеїв як інтерпретатор «власного» тексту... Щоправда, на Теннерівських читаннях в Кембриджі в 90-му році опонентом «крайніх інтерпретаторів» виступив У. Еко... Власне, надзвичайно цікаві суперечки з цього приводу не є безпосереднім предметом нашої розвідки, як і роман О. Ульяненка, хоч спроби обійти їх були б для есею збитковими. Саме з цих міркувань дозволимо собі ще раз процитувати Юнга (вище згадана праця): «...я визначив твір, що народжується в душі художника, як автономний комплекс. Під останнім розуміємо психічне утворення, котре залишається підсвідомим до тих пір, доки його енергетичний заряд не виявиться достойним, аби перенести таке утворення *через поріг свідомости* (курсив мій – В. К.). Його злиття із свідомістю зовсім не означає асиміляції останньою, автономний комплекс лиш сприймається нею, полишаючись недосяжним для свідомого контролю, а тому не може бути загальмований чи, навпаки, довільно відтвореним».

Отже, про «поріг свідомости» і про «недосяжність для свідомого контролю». Можливо, Юнг орієнтує нас на цензуру несвідому, інтуїтивну, через котру проходить через поріг свідомости твір, зімппульсований автономним комплексом з глибин підсвідомости? Кажучи щиро, я вже давно втратив докінецьну довіру до позитивних спроможностей так званої диктатури розуму і цензури свідомости. Це твердження не є абсолютним і категоричним. Названі фактори виконують свої функції, допоки ми не перекладаємо на них лідерство буттєвої визначальности. Передовіра до можливостей розуму, імовірно, має рано чи пізно спричинитися до гіпертрофованого раціоналізму з усіма витікаючими: соціальними, етичними, етнічними, науково-технічними революціями – з одного боку (цивілізація!)

та крайніми реакціями спротиву на підсвідомих рівнях: ріст уваги до парапсихологічних моментів, до містики, до релігії, до астрології (зосередженість на культурі, а далі й на середньовіччі, навіть на варварстві і первісництві!). Йдеться коли б не про орієнтацію на викшталтування трансцендентної функції в III-ому тисячолітті – між підсвідомістю і свідомістю на паритетних началах, про взаємоузгодженість Віри і Знання, Інтуїції і Свідомости. Чи не на ці висновки нас орієнтує Юнг? «Самовивежування» (слово, доволі несподівано запропоноване Юрком Ананко) полягає у виробленні довіри до себе на рівні тілесному, духовному та інтелектуальному, довіри до минулого, сьогоdnішнього і завтрашнього, довіри до Традицій, Законів і Передбачень, – в неперервному виробленні угоди між Інстинктом, Інтуїцією і Розумом. Але «угода між», по суті, може існувати, тоді, коли вироблена культура меж і порогів у самій культурі в найширшому розумінні.

В ранній юності ми всі були трохи бунтарями і нігілістами: заперечували – навзаєм нічого путнього не пропонуючи. Улюбленим предметом моєї юнацької критики були традиції, правила, норми внутрішнього суспільного гуртожиття, нібито ніде ніким не обґрунтовані, а часто-густо й не ословлені ані в Кодексі будівника комунізму, ані в Конституції тощо. Називав їх **умовностями**: може бути сьогодні так, а завтра інакше. Чому треба вітатися і прощатися, подавати руку, бажати смачного і доброї ночі? Не видирай пташиних гнізд – рябим будеш, а полізеш до лелек – сплять хату. Не плюй і не пісяй у багаття. Подаєш комусь води: «Доброго здоров'я пивши!» Аби справити нужду, знайди кущі, хоча ж знаєш: що природне, те не може бути потворним. На людях чоловік з жінкою не цілується – хіба на власному весіллі чи на Великдень. А вже про секс нема чого й казати: нічого, нікому, ніде – привілеї нічної п'їтьми. Вночі вона віддається чоловікові, а вдень соромиться при ньому перевдягнутися. Пороги-умовності, які не прибиралися, не переступалися, хоча з дитинства я зрив і знав, чого півень топче курицю, а ми з батьком ведемо корову до бичка, і з якої халепи один собака тягає іншу сільською вулицею. Пригадую, йшли ми з п'ятирічною донькою Бах-

мачем, на площі з десяток псів справляли «природне і непотворне». Донька зупинилася і задивилась. Я до вух почервонів, ухопив її за руку, але вона довго ще озиралась і нарешті видала: «От, парубок...»

Якось Альфа проказав: «Приберемо поріг – упаде хата...» Заднім числом я припускаю нині, що він мав тоді на увазі поріг як чисто конструктивну нижню деталь дверної коробки. Поріг там справді багато важить. Але чи не про більше він говорив? Звідки в дитячій народній казці оця ситуація? Вреднющий і таки ж могутній дідок-чарівник з довгою бородою прохає хлопця **пересадити його через поріг**? Тривалий час за цією проською я не бачив нічого іншого, як тільки художню зачіпку, імпульс до розвитку подальших подій. Тепер починаю розуміти, що зла сила просто не могла без погодження з представником оселі переступити поріг. А ще коли на вулиці скаженіла гроза, через поріг з підпідччя викидали на подвір'я рогачі, щоб у хату не вдарила блискавка.

Мене давно цікавила синонімія. Навіть вчені лінгвісти часто густо порогом між словами, близькими за значенням, вважають звукове оформлення. Про загал, який виходить зі школярської пропедевтики, вже й казати нема чого. Попри те, що майже всі відомі мені слов'янські глосарії, впритул одне до одного підводять семантичні території слів «порядок» і «лад», особисто я бозна скільки років тому перекреслив знак тотожності поміж ними. Можливо, це треба пояснювати моїм вродженим педантизмом, генетичне походження котрого й досі полишається для мене загадкою за сімома замками? Скільки й пам'ятаю себе, мене переслідують немиті миски, сміття під ногами, розкидані інструменти, докори невичитаних текстів, моє ж таки неголене обличчя в дзеркалі і т.д. і т.п. І досі я не можу писати, коли очі спотикаються на речах не на своєму місці, і кепсько засинаю, коли залишив на кухні брудні каструлі. Інколи мені самому ця риса моєї натури бачиться чимось патологічним, однак саме їй я дуже багато чим завдячую. Сьогоднішній, байдуже розумний чи дурний, хороший чи поганий, десь відсотків на п'ятдесят я постав і виріс без перебільшення і ледь не в буквальному значенні з порогу між словами «порядок» і «лад».

Але – «по порядку», принаймні, хронологічному. До одруження я, певна річ, був собі господарем, цебто рабом завданої собі самому диктатури порогів – одним словом, порядку. Відколи в моє життя прийшла Ганна, над моїм побутом і творчістю, над інтелектом і над садом почувань повисли різні за суттю і формою хмарки і хмари, зачали шугати різнонаправлені вітри, а в очах мерехтіли різнокольорові пташки. Максималістка Ганна могла впродовж доби віддаватися справі, що її захопила, – на все інше дивилася крізь пальці. А я скаженів. Далі вона полишала перше і перемикалася на друге. В мене ж не клеїлось ні тут, ні там, ні десь-інде. До всього, школа, колеги, двадцять двоє дітей, сусіди, ремонт хати, город, дрова, вугілля... Від метушливої біганини із себе в світ, зі світу в себе поріг між внутрішнім і зовнішнім вичовгався, вищербився – власне, те, що полишилося від порогу, треба було називати вже якось інакше. Десь тоді я підступився до думки, що миру в собі можна досягнути лише через мир себе зі світом. Першого без другого просто не буває. Це ще не було осяянням і одкровенням – швидше жеврінням розмислів, яке, однак, вже давало змогу орієнтуватися в буттєвій пітьмі, де на противагу «порядку» почало овиразнюватися слово «лад». Парадоксально, але в тім часі вони постали мені не синонімами – антонімами. Порядок – це самодостатність, це диктатура форм, порогів, ієрархічних вказівок та інструкцій. Однакові шкільні строї, регламентовані зачіски, виставлені по нитці табурети в казармі, стопроцентна однастайність на виборах, суголосна одnodумність... Коли озираю минуле з екзистенційного щабля, на якому стою нині, за словом «порядок» встає потвора з квадратною головою, прямокутними очима – коротше, щось жахливо й геометрично правильне. Бережи мене, Боже, від такого в сновидіннях... В одночасі я зненавидів педантизм, гітлеризм, сталінізм, радянський розвинений соціалізм, догми, канони, норми, закони, правила тощо. І закохався в «лад» – правильніше, не в те, що стояло за ним у словниках, а в те, чим я це слово наповнив. Правда, повенева ейфорія доволі швидко минулася, береги-пороги між «порядком» і «ладом» увиразнилися, зазеленіли, ожили.

Я свідомий того, що торкнувся болю, що його не збороти, не відтіснити, не подолати, не притлумити, не затушувати, не розчинити, не висушити, не випалити, не... не... до безкінечности. Пороги кричать, межі кличуть. Пороги заперечують, межі утверджують. Пороги будують і руйнують. Межі стоять на сторожі цноти, розчахуючи раз-по-раз навстіж ворота для проституції. Я сам – непевний Поріг між Богом і Сатаною – вдень і вночі, в теплі і холоді, в злиднях і достатках, в добрі і злі, в діянні і недіянні. Я не можу визначити в собі цей біль стратегічно, раз і назавжди, – мені віділено лише тактично, кожної миті, стосовно найдрібнішої з буттєвих реалій і даностей.

Робота над розділом була почата 14-го лютого в Бахмачі – нині маємо 25-е липня, село Матіївку з хатою, що стала особисто для мене порогом і межею між Житлом Земним і Небесним. Стверджую це без дурної екзальтації і майже певен, що не перебільшую. Я вже не раз відсилав своїх марновірних читачів і слухачів до їхніх і власних інфантильних мрій про казкове Житло для себе і ближніх, отож не буду повторюватись. Цілком щиро пристаючи до грузинської мудрости, що юність – це пора, коли є зуби і м'яса ще немає, а зі старістю – все навпаки, – вірив: були б кістки, а м'ясо наросте. Тому енергійно збирав і штудіював книжечки для домашніх майстрів, мулярів, малярів, штукатурів, столярів і теслярів, не цурався найнесподіваніших шабашок тощо – коротко кажучи, готувався до вікопомного моменту, коли власноручно закладу десь біля лісу неподалік від річки наріжний камінь вияєченої в мріях оселі. Моєму(?) ангелу-хранителю і слугі Господньому обридло ходити за¹

¹ Після першого епілептичного нападу в середині березня 2002 року Володимир Кашка довго відновлювався, і есей, на жаль, лишився незавершеним. Одначе напруга розмислювань поставлених у ньому питань доволі виразно вказує напрям до авторського розв'язання, що, вочевидь, дозволяє незакінченість розглядати як особливість даного есею. (Укладач.)

ЗМІСТ

Відстраждав, але не відлюбив.....	3
КАРТотеКА ПАНА АЛЬФИ.....	5
КАЗАННЯ ПРО ХОДІННЯ В РЕЧІ.....	237
ЕСЕЇ.....	379

Літературно-художнє видання

Кашка Володимир Васильович

ЧАС ПЛОДУ

Укладач – **Ганна Яківна Кашка**

Редактор **Юрій Ананко**

Технічний редактор **Галина Кухарець**

Комп'ютерна верстка та дизайн **Юрій Литвиненко**

Коректор: **Олена Пильник**

Здано до набору 07. 11. 2017 р. Підписано до друку 16. 11. 2017 р.

Формат 60x84/16 Гарнітура Times New Roman

Ум.друк.арк. 29,0. Ум. фарбо-відб. 29,0. Обл.-вид. арк. 29,3.

Тираж 250 прим. Зам. №14777

Видавець і виготовлювач ПАТ «Поліграфічно-видавничий комплекс «Десна»,
проспект Перемоги, 62, м. Чернігів, 14000

Свідоцтво про внесення суб'єкта господарювання до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №4292 від 02.04.2012

9 789665 025900